

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARI
ARAŞTIRMA MERKEZİ

SAYI / ISSUE: 4

MART / MARCH 2006

ÇANAKKALE

Çanakkale
The Turkish
Araştırmaları
Yearbook of
Türk Yılığ
Gallipoli Studies

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ / The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies Sayı / Issue: 4 Mart / March 2006

çanm

ATATÜRK VE ÇANAKKALE ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

A Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi (AÇASAM), 1992 yılında ÇOMÜ Rektörlüğüne bağlı olarak kurulmuştur. Merkezin amacı, Atatürk'ün Çanakkale Savaşları'ndaki rolü, bu savaşların Türk ve dünya tarihindeki yeri, önemi konularını araştırmaktır. Bu alanda yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış, belge ve eserleri toplayıp bir arşiv ve kitaplık oluşturmak, yayımlar yapmak, bilimsel toplantılar düzenlemek ve bu amaçlarla, yurtiçi ve yurtdışındaki resmi kurum ve üniversitelerle işbirliği yapmaktır.

Yukarıdaki amaçlar doğrultusunda AÇASAM bünyesine dek ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen toplantılar düzenlenmiş, bu toplantılarda sunulan tebliğler yanı sıra Çanakkale Savaşları tarihiyle ilgili kitaplar da yayımlanmıştır. Bunlar AÇASAM adresiyle yazışılarak edinilebilir.

1999 yılıyla birlikte, Merkez tarafından gerek ÇOMÜ ve gerekse diğer üniversite öğrencilerine, Gelibolu Yarımadası Savaş Alanları ve Şehitliklere yapılan gezilerde, olanaklar ölçüsünde rehberlik hizmetleri sunulmaktadır.

Ayrıca Merkez, geçirdiği resmi ve özel kurumlara Çanakkale Savaşları Tarihi ve Gelibolu Milli Parkı'nın ilgilendiren konularda danışmanlık hizmetleri de vermektedir.

AÇASAM'ın son etkinliği ise, Çanakkale Savaşları tarihi ve Çanakkale'yle ilgili bilimsel araştırmalara yer verecek Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı'ğı (The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies) adlı, yıllık bir akademik çalışmaya başlanmıştır. Yıllık 18 Mart 2003'te, ilk sayısıyla yayına hayatına başlamıştır.

ABOUT THE ATATÜRK AND ÇANAKKALE RESEARCH CENTRE AT ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ (ÇOMÜ)

The Atatürk and Gallipoli Campaign Research Centre (AÇASAM) was founded in 1992 under the administration of the Rectorate of Çanakkale Onsekiz Mart University (ÇOMÜ). The aim of the Centre is primarily to research all aspects of the Gallipoli Campaign and its significance in Turkish and world history, together with the decisive role played by Mustafa Kemal (Atatürk) in the campaign. We have recently decided to broaden the scope of research coordinated by the Centre to include other aspects of the history of the Çanakkale region, the results of which can be seen in the contents of the present Yearbook.

With these aims in mind, the Centre organises conferences in conjunction with institutions and universities in Turkey and abroad and gathers documents and books from inside and outside Turkey for its archive. AÇASAM also publishes, in English and Turkish, Gallipoli conference proceedings which may be obtained by writing to the address given.

Since 1999, the Centre has been involved in organising and guiding trips to the Gallipoli battlefields and memorials for students at ÇOMÜ and other universities. In addition, the Centre also acts in a consultative capacity to institutions and private organisations on topics related to the Gallipoli Campaign and Gallipoli National Park.

The latest initiative of AÇASAM has been the commencement of an annual academic study, the *Turkish Yearbook of Gallipoli Studies*, that will give space to scholarly historical research into the Gallipoli Campaign and Çanakkale region. The first issue of the Yearbook came out on 18 March 2003. The second issue presents expanded coverage on different aspects that we hope will meet with interest and encourage further inter-disciplinary and inter-university ventures in the future.

ÇANAKKALE
ARAŞTIRMALARI TÜRK
YILLIĞI

The Turkish Yearbook of

Gallipoli Studies

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

A Atatürk ve Çanakkale Savaşları

Araştırma Merkezi Yayınıdır

Sahibi

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

adına

Rektör Prof. Dr. Ramazan AYDIN

Editör

Prof. Dr. A. Mete TUNÇOKU

Yardımcı Editör

Ar. Gör. Gürül BABA

Kapak Tasarım

Yrd. Doç. Enver YOLCU

Mehmet FİLİZ

Yabancı Dil Danışmanı

Okutman İbrahim AKSU

HAKEM KURULU
Consulting Board

Prof. Dr. Ahmet Özgüray, Ege
Üniversitesi

Dr. N. Bülal Şimşir, Büyükelçi (E.)

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran,

Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Enver Konukçu, Atatürk

Üniversitesi

Prof. Dr. Ergün Aybars, Dokuz

Eylül Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İsmet Görgülü,

Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Secil Akgün, Orta Doğu

Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Yavuz Ercan, Ankara

Üniversitesi

İçindekiler

<i>Karlofça Antlaşması ve Diplomasi Tarihi</i> Nuri YURDUSEV	1
<i>1917-1923 Yılları Arasında İngiliz Boğazlar Politikası</i> Esin YURDUSEV	17
<i>Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletlerinin Savaş Hukukuna Aykırı Davranışları</i> Ahmet ESENKAYA	51
<i>Tanzimat Fermanı'nın Çanakkale'ye Yansımaları: 1840 Tarihli Çanakkale Temettuat Defteri ve Temettü Vergisi</i> M. Mustafa KULLU	97
<i>Çanakkale'nin Doğal ve Kültürel Profili: Çanakkale'de Yerli Halkın Turizme Yaklaşımına Yönelik Bir Araştırma</i> Derman KÜÇÜKALITAN, Mehmet YILMAZ, Fadime GÜMÜŞ, İlknur ESKİN	117
<i>Çanakkale'de Demografik Geçiş Dönemleri, Nüfus Hareketleri ve Gelecek Projeksiyonlar</i> Selver OZOZEN KAHRAMAN	141
<i>Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları ve Okumaya Karşı Eğilimleri</i> Funda ORGE YAŞAR	161
<i>Çanakkale Çevresinde Farkedilmeyen Tehlike: Kuraklık Talat KOÇ</i>	191
<i>Modern Türk Edebiyatı'nda Çanakkaleli Şair ve Yazarlar</i> Ramazan GÜLENDAM	225
<i>Çanakkale Türküsünün Bilimleyen Bir Varyantı</i> Çeviren: Ali Osman ÖZTÜRK	259
ÇALIŞTAY ÖZETİ <i>Ölümünün 90. Yıldönümünde Moseley (29 Eylül 2005, Çanakkale)</i>	270
KITAP TANITIMI <i>Çanakkale Gerçeği</i> Ceyhan KOÇ	278

Contents

<i>Treaty of Karlowitz and History of Diplomacy</i>	16
Nuri YURDUSEV	16
<i>British Straits Policy between the Years 1917-1923</i>	
Esin YURDUSEV	47
<i>The Non-Contractual Acts of Entente Powers during the War</i>	
Ahmet ESENKAYA	92
<i>The Reflection of the Tanzimat Decree upon the Dardanelles: Temethat Records (1840) and Temethu Tax</i>	
M. Mustafa KULLU	112
<i>Natural and the Cultural Profile of Canakkale: A Research on the Tendency of Canakkale Public on Tourism</i>	
Demian KÜÇÜKALTAN, Mehmet YILMAZ, Fadime GÜMÜŞ, İlknur ESKİN	140
<i>Demographic Transition Periods, Population Movements and Future Projections in Canakkale</i>	
Selver ÖZÖZEN KAHRAMAN	160
<i>Reading Habits and Tendencies of Students from Primary School Teacher Education of Faculty of Education towards Reading</i>	
Funda ÖRGE YAŞAR	188
<i>The Subtle Danger around the City of Canakkale: Drought</i>	
Talat KOÇ	223
<i>The Writers and Poets Who Lived in Canakkale in Modern Turkish Literature</i>	
Ramazan GÜLENDAM	255
<i>An Unknown Variant of a Soldier's Ballad</i>	
Çeviren: Ali Osman ÖZTÜRK	259
WORKSHOP SUMMARY	
<i>Moseley at His 90th Anniversary (29 Sept 2005, Canakkale-Turkey)</i>	270
BOOK REVIEW	
<i>Canakkale Gerçeği</i>	
Ceyhan KOÇ	278

SUNUŞ

Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi'nin yayını Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığrı'nın dördüncü sayısını sunmaktan çok mutluyuz. Önceki sayılarımızın hazırlık aşamasında olduğu gibi bu kez de çok sayıda araştırmacı, değerli incelemeleriyle bize ulaştılar. Hakemlerin raporları ışığında yaptığımız titiz bir eleme sonucu, bu çalışmaların bir kısmını, gerekli değişiklikler yapıldıktan yayınlama kararını aldık. Giderek daha iyi ve değerli bir çalışma sunabilmek amacıyla yoğun bir çaba harçlıyoruz. Gördüğümüz ilgi ve bize ulaşan yapıcı eleştiriler, en büyük destek ve kaynağımızdır. Lütfen bizleri bu konularda yalnız bırakmayın, görüş ve eleştirilerinizi iletmeye devam edin.

Yılığrı'nın bu sayısının hazırlanarak yayına geçirilmesinde emeği geçen, destek olan herkese en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Prof. Dr. A. Mete TUNÇOKU
Atatürk ve Çanakkale Savaşları
Araştırma Merkezi Müdürü

KARLOFÇA ANTLAŞMASI VE DİPLOMASI TARİHİ

Nuri Yurdusev*

Giriş

Karlofça Antlaşmasının diplomasi tarihinde değişik açılardan değerlendirilmesi mümkün. Karlofça sulh müzakereleri ve akabinde varılan muahede, sadece müzakerelere katılan ve antlaşmaya imza koyan taraflar açısından değil, en genelde, Avrupa-Osmanlı münasebetleri bakımından da mühimdir. Bir açıdan Karlofça antlaşması Avrupa diplomasisinde “Şark Meselesi” diye adlandırılan sürecin başlangıcı olarak görülebilir. Nasıl ki Şark meselesinin sonu Çanakkale Harbi ile gelmişse, başlangıcı da Karlofça Muahedesi ile tayin edilmiştir diyebiliriz. Her ne kadar, diplomasi tarihinde Şark meselesinin başlangıcı olarak genellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması anılırsa da, Şark meselesinin doğuşuna giden gelişmeler çerçevesinde Karlofça'nın yeri yadsınanmasa gerek.¹ Doğru, Karlofça'nın ardından Küçük Kaynarca'dan sonraki gibi devamlı bir çöküş yoktur. Onsekizinci yüzyılın özellikle ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda bir toparlanma ve, hatta Avrupalı bazı devletlere karşı askeri alanda bile, yer yer kazanımlar vardır. Bu türden toparlanma ve kazanımları Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra görmüyoruz. Dolayısıyla bu noktadan bakınca, Karlofça Antlaşması Şark meselesinin ciddi başlangıcı olarak mütalaa edilebilir.

Lakin, bilindiği gibi, Karlofça Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu, tarihinde ilk kez önemli ölçüde toprak kaybetmiştir. Karlofça hem zamanında hem de sonrasında, Osmanlı'nın Avrupa aleyhine genişlemesinin bitişi olarak algılanmış ve Avrupa'da yıllardır süregelen “Türk tehdidi”nin püskürtülmesi olarak görülmüştür. Osmanlı İmparatorluğu açısından çöküşün değilse bile, küçülmenin başlangıcı olmuştur. Bunun içindir ki, Karlofça barış görüşmeleri ve görüşmeler sonucunda varılan barış antlaşması, sadece antlaşmaya imza koyan taraflar açısından değil, en genelde, Osmanlı-Avrupa ilişkileri açısından

* Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslar arası İlişkiler Bölümü

¹ Şark meselesinin diplomasi tarihindeki en gözde inceleme için bkz. M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923: A Study in International Relations* (London: Macmillan, 1966). Anderson'dan önceki bir çalışma için bkz. J. A. R. Marston, *The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy* (London: Oxford University Press, 1917). Bu bağlamda Küçük Kaynarca Antlaşmasının bir analizi için bkz. Roderic H. Davison, ‘Russian Still and Turkish Imbecility: The Treaty of Küçük Kaynarca Reconsidered’, *Slavic Review*, 35 (1976), ss. 463-83. Şark meselesini Garp meselesi ile ilişkilendiren bir analiz için bkz. A. Nuri Yurdusev, ‘From the Eastern Question to the Western Question: Re-thinking the Contribution of Toynebee’, *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 14 (Fall 2005), ss. 323-332.

da bir dönüm noktası olarak alınabilir. Bu makalede Karlofça Antlaşmasını bir yandan Avrupa diplomasi tarihi açısından bir yandan da Osmanlı diplomasi tarihi açısından değerlendireceğim.

Hepsinden önce Karlofça Antlaşmasına giden gelişmeleri özetlemekte fayda var. Herkesin bildiği üzere Karlofça Muahedesi İkinci Viyana Muhararası ile başlayan muharebelerin sonunu getirmiştir. 14 Temmuz 1683 tarihinde Viyana önlerine gelen Vezir-i Azam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu iki aya yakın bir muhasara yürütmüştü. Eylülde başlayan Leh kuvvetlerinin Avusturya'ya yardımı gelmesi ile 12 Eylül'de ilk bozgun başlamıştır. Muhasaranın niçin başarılı olamadığı bu yazının konusu değil. İster bazı tarihçilerin dediği gibi Merzifonlu'nun muhterisiyi ile kendisine verilen brifingleri dinlememesinden kaynaklı olsun, ister ağır silahların getirilmemiş olmasından kaynaklı olsun; muhasara amacına ulaşmamış ve akabinde kesintilerle de olsa 16 yıl süren bir muharebe dönemi başlamıştır.

Muharebeler Osmanlı İmparatorluğu ile Mukaddes İttifak güçleri arasında cereyan etmiştir. Mukaddes İttifak Linz şehrinde, Papa XI. Innocent'in tavsiyesi ile Avusturya Kayzeri I. Leopold, Polonya Kralı III. John Sobieski ve Venedik Doji Marc' Antonino Giustinian arasında 5 Mart 1684 tarihinde varılan mutabakarla oluştu. Bazı tarihçiler (örneğin Hammer) bunu Papalığın Osmanlı Türklarine karşı gerçekleştirdikleri 14. Haçlı Seferi olarak nitelerler.² 1695 yazında Rus Çarı I. Petro Kırım Hanlığı'na saldırarak bir anlamda fiilen Mukaddes İttifak'a dahil oldu. 29 Ocak 1697 tarihinde Viyana'da yapılan Antlaşma ile de Rusya resmen Mukaddes İttifak'a katılmış oldu.³ Ayrıca bazı Alman devletleri de Mukaddes İttifak'a asker ve silah desteğinde bulundu. Mukaddes İttifak'ın oluşması ile Osmanlı İmparatorluğu başlangıçta üç, Rusya'nın katılımı ile de dört cepheye birden muharebe yürüttü. Muharebeler esnasında 1690-1692 yılları arasında belli ölçüde bir Osmanlı toparlanması olduysa da, 1697 Eylülünde Zanta Muharebesinde Osmanlılar nihai olarak bozguna uğradı. Bundan sonra, 1698 baharından itibaren, gerek Osmanlı İmparatorluğu, gerekse yaklaşılan İspanyol Veraseti Muharebesi dolayısıyla Avusturya sülh yönünde irade beyan edince, 1698 başından itibaren hazırlık görüşmeleri başladı ve 13 Kasım 1698'de Karlofça barış müzakereleri resmen başladı. Resmî açılış öncesi yapılan görüşmelerle birlikte dört ay süren müzakereler sonunda 26 Ocak 1699'da Avusturya, Polonya ve Venedik ile barış antlaşması imzalandı. Rusya ile üç yıllık bir mütareke imzalandı ve hemen

ertesini yıl İstanbul'da bir barış antlaşması imzalandı. Karlofça sülh muahedesi ile Viyana muhasarasından beri devren eden, kesintilerle de olsa, 16 senelik harp hali sona ermiş oldu. Şimdi bu muahedeyi çeşitli zaviyelerden ele alacağım. Öncelikle, Karlofça Antlaşmasının Osmanlı diplomasi tarihindeki yerine, sonra Avrupa ile münasebeler bakımından anlamına ve nihayet Rusya açısından önemine değineceğim.

Karlofça Antlaşması ve Osmanlı Diplomasisi

İlkin, Karlofça barış antlaşması Osmanlı diplomasi tarihinde karşı tarafla ciddi anlamda müzakere edilerek imzalanmış ilk barış antlaşmasıdır. Karlofça'ya kadar Osmanlı İmparatorluğu ile muhatapları arasında varılan barış antlaşmaları tarafların karşılıklı müzakereleri ile gerçekleşen muahedeler değildi. Umumiyetle Osmanlı İmparatorluğu harbin galibi olduğu için, ya da muhatapların kayda değer bir kazanımı olmadığı için, barış muahedeleri Osmanlı Sultanlarının belirlediği hatlar dahilinde yapıldı. Yani, pratikte Osmanlı İmparatorluğunun dikte etmesi şeklinde bir barış görüşmesi yapıldığından, hakikatte herhangi bir müzakere olmazdı. Yapılan aşlında Osmanlı İmparatorluğunun sülh şartlarının muhataplara tebliğinden ibaretti. Gerci bu işlem sırasında diplomasiin protokol kuralları gözetti, ama protokol kuralları Osmanlı'nın üstünlüğünü ifade edecek şekilde düzenlenir ve kayda geçirilirdi. Mesela, Osmanlı'nın muhatapları hiç bir şekilde muadil olarak görülmezdi.⁴ Her ne kadar, 1606 Zivatoruk Muahedesi de müzakere edilerek yapılmışsa da, Zivatoruk müzakereleri çok kısa sürmüştü ve Karlofça ve sonrası ile kıyaslanınca ciddi bir müzakere süreci yaşanmamıştı. Zivatoruk Muahedesi'ne atfedilen önem esasen Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk defa Avusturya hükümdarını "Kayzer-İmparator" (Nence Çesarı) olarak tanımasından, bir anlamda Padişah'ın muadili görülmesinden, kaynaklanır. Osmanlı diplomasi tarihinde hazırlık süreci altı aydan uzun olan, ciddi olarak icra edilen, yer yer kopma noktasına gelen, ve müzakereleri dört ay alan ilk barış antlaşması Karlofça'dır. Başka bir deyişle, modern dönemde anlaşılacağı üzere, karşılıklı müzakere ve pazarlıklara dayanarak icra edilen gültümüz diplomasiinin Osmanlılar tarafından benimsenip kullanılmasının ilk örneği Karlofça sürecinde yaşanmıştır.

2. Bz. Kenneth M. Setton, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1991), ss. 471-472.

3. M. S. Anderson, *Peter the Great* (London: Thames and Hudson, 1978), s. 40.

4. Klasik dönem Osmanlı diplomasiinin mahiyeti ve icrası hakkında bkz. Bilent Ar, "Early ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period", A. Nuri Yurdusev (ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* (Basıngöster: Palgrave Macmillan, 2004) içinde.

İkinci olarak, Karlofça barış müzakereleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni gelişmeye başlayan modern Avrupa diplomasisinin kuralları ve incelikleriyle ciddi olarak karşılaşması bakımından önemlidir. Bilindiği gibi, İmparatorluğun diplomasiyi ılera etmekte sorunlu, günümüz Hariciye Vekâletini andıran, bir teşkilat ve diplomasiin inceliklerinde yetmiş insan gücü, yani bir diplomasi bürokrasisi, yoktu. Mamafih, Karlofça'da bulunan Osmanlı temsilcilerinin müzakerelerde oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın ifadesiyle: 'sülh müzakerelerinin incelikleri hakkında gerekli eğitimi almış personel bakımından gayet aşikar sorunlara ve neredeyse tam bir askeri mağlubiyet durumuna rağmen, Karlofça delegasyonu mesuliyetlerini İmparatorluğun menfaatinine hâlel getirmeden imrenilecek ölçüde başarıyla yerine getirdi.'⁵ Gerçekten de Osmanlılar barış görüşmelerine gitmeden gerekli hazırlığı yapmış ve müzakerelerin kesilip muharebelerin yeniden başlaması ihtimaline karşı, Vezir-i Azam Amcazade Hüseyin Paşa komutasındaki ordunun Belgrad'ta bulundurulmasına karar vermişti. Dahası, müzakere yeri olarak, Avusturya Kayzeri'nin ve mütefliklerinin Viyana veya Yukarı Macaristan taleplerine karşılık, Osmanlı hududuna yakın olan Karlofça kasabasında (günümüz Sırbistan topraklarında) ısrar edilmişti. Reis-ül-Küttap Rami Mehmed Efendi ve Divan-ı Hümayun tercümanı İşkerleizde Aleksandr'ın temsil ettiği Osmanlı heyeti beklenenden daha üstün bir müzakere performansını gösterdi. Örneğin, mütefliklerin bütün müteflikler için tesmi edilen bir barış prensipleri üzerinde uzlaşma teklifine karşı, tek tek vakalara göre müzakere etmeyi önerdiler ve umumi bir tesminin getireceği kayıplardan kurtulmuş oldular. Ayrıca, müzakereler esnasında Osmanlı İmparatorluğunun itibarına hâlel getirmemek için azami gayret gösterildi. Mesela, görüşme mekânına önce kimin gireceği sorunu olmuştu. Avusturyalılar galip taraf olarak önceliğin kendilerinde olduğunu iddia ettilerse de, Osmanlılar kabul etmediler. Sonunda, çok-kapılı yuvarlak bir mekan inşa edilmesi ve bütün tarafların aynı anda girmesi hususunda anlaşıldı.⁶ Türk heyeti bir yandan mütefliklerin muzafter edalarla bulundukları aşırı taleplerine karşı koyarken, diğer yandan da,

5 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, 'Ottoman Diplomacy at Karlowitz', A. Nuri Yurdusev (ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* (Basıngökte: Palgrave Macmillan, 2004) içinde, s.90. Karlofça barış görüşmeleri ile ilgili diğer çalışmaları için bkz. Bircicisi, M. R. Popović, *travmatizam, Der Friede von Karlowitz (Leipzig, 1893)*; Bircicisi W. B. Munson tarafından, *The Peace of Karlowitz* (unpublished Ph.D. dissertation, The University of Illinois, 1940); ve Üçmüçü de R. A. Abou-El-Haj tarafından, *The Reichsbluttag and Ottoman Diplomacy at Karlowitz* (unpublished Ph.D. dissertation, Princeton University, 1963) yapılmıştır. İkinci çalışmada sadece Avrupa kaynaklarına dayanılır. Abou-El-Haj'ın çalışması hem Avrupa hem de Türk kaynaklarından yapılmıştır. Abou-El-Haj'ın çalışması özel olarak yukarıda değinilen Yurdusev deranesindeki katkılarına değinilebilir.

6 Karlofça müzakerelerinde buna benzer vakalar ve Türk heyetinin müzakere yönetimi ve performansına ilişkin genel bir bilgi edilmek için, bkz. Abou-El-Haj, 'Ottoman Diplomacy at Karlowitz'.

artık Avrupa'da az-çok kurumsallaşmış olan, diplomasiin inceliklerine karşı taktik geliştiriyordu.

Üçüncü olarak, Reis-ül-Küttap Rami Mehmed Efendi başkanlığındaki heyetin Karlofça misyonunu başarı ile yerine getirmesi Osmanlı diplomasi teşkilatının bir tür yeniden yapılandırılması getirmiştir denebilir. Daha önce de değinildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğunda diplomasi ve dış ilişkilerden sorumlu bir bürokratik teşkilat ve yetmiş bürokrasi tabakası yoktu. İmparatorluğun gerek dahili gerekse harici meseleleri doğrudan önceleri padişahlar somaları ise vezir-i azamlar tarafından idare ediliyordu. Onyedinci yüzyıla kadar Reis-ül-Küttap ya da Reis Efendi'nin Sadrazama sekreteryası hizmeti sunmak ötesinde bir işlevi yoktu. Karlofça'dan sonra Reis Efendi'nin Osmanlı bürokrasisinde, özellikle hariciye müteflik meselelerinde, etkinliğini görüyoruz. Bir anlamda Reis Efendi filen Dışişleri Bakanlığını üstlenmeye başladı. Zaten, 1836 yılında hariciye Nazırlığı ihdas edilince son Reis-ül-Küttap da Hariciye nazırı oldu.⁷ Belki de sonradan III. Selim zamanında idrak edilen diplomasiin öneminin temelleri Karlofça'da atılmıştır.

Özetle, Karlofça barış görüşmeleri ve akabinde yapılan antlaşma Osmanlı diplomasi tarihi bakımından, hep öne çıkarılan ilk kez kabul edilen veya kabul edilmiş durumda kalmayan toprak kaybı meselesinden öte bir önem taşımaktadır. Hem ilk kez diplomatik müzakerelerde bulunmuş ve bu müzakereler neticesinde askeri taktikler dışındaki taktiklerin kavranmasına başlanmış, hem de ayrı bir diplomasi teşkilatına giden süreç başlamıştır.

Osmanlı-Avrupa Münasebetleri ve Karlofça Muahedesi

Karlofça barış görüşmeleri ve varılan antlaşma Osmanlı-Avrupa güç dengesinde Avrupa'nın öne çıkışının resmî olarak tescil edilmesi yanında, diplomasi tarihi ve Avrupa devletleri sistemi açısından da büyük öneme sahiptir. Karlofça barış görüşmeleri, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa devletleri sistemine giriş ve günümüzde süregelen Türkiye'nin Avrupalı olup olmadığı tartışmaları bakımından da dikkate değer ipuçları vermektedir. Karlofça barış konferansında, belirtildiği gibi, diplomatik müzakere tekniklerinin yoğun olarak

7 Osmanlı İmparatorluğunda Hariciye teşkilatının gelişimine ilişkin bkz. Sina Kuvvetli, 'The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and Turkish Republic', Zana Steiner (ed.), *The Times Survey of Foreign Ministers of the World* (London: Times Books, 1982). Osmanlı diplomasisinin onyedinci yüzyıl sonrası gelişimi ve dâimi diplomasiye geçiş için bkz. Ömer Kırkçioğlu, 'The Adoption and Use of Permanent Diplomacy', A. Nuri Yurdusev (ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* (Basıngökte: Palgrave Macmillan, 2004) içinde.

kullanıldığını görüyoruz. Bu açıdan, Osmanlı'nın Avrupa devletler sistemine kullanılmadığını kabul edilmiş olur. 1856 Paris Barış Konferansı ile girişimin tescilli olarak kabul edilmesi, Osmanlı heyeti sadece Avusturyalılar ve Prusyalılarla sınırlı değil, Çinkü Karlofça da Osmanlı heyeti sadece Avusturyalılar ve Prusyalılar değil, Polonya ve Venedik ile değil, arabuluculuk yapan milletfikeri (Rusya, Polonya ve Venedik) ile değil, arabuluculuk yapan İngiltere ve Hollanda temsilcileri ile de müzakere edilmiştir.⁸ Dahası, her ne kadar görüşmelerde resmen yoksa da, Fransa, İstanbul'daki sefiri ile, yer yer müdahil olmuştur. Dolayısıyla Karlofça Barış Konferansı Avrupa devletler sistemi analizlerinde önemli bir yer tutan çok-tarafli konferanslar dizisi içinde mütala edilebilir. Fakat önce Avrupa devletler sistemi üzerinde biraz duralım.

Avrupa devletler sistemi ile onbeşinci yüzyılım sonu ile onaltıncı yüzyılım başından sonraki dönemde, başka bir deyişle modern dönemde, ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla oluşan devletler sistemini anlıyoruz. Ulus-devlet, belli bir ülke ve topluluk üzerinde hem dahili hem de harici hükümlerle iddiasında bulunan merkezi ve ilkesel bir politik örgütlenme biçimidir. 'Sistem' sözcüğü; eylem ve hareketleri birbirini etkileyecek veya birinin eylemi diğeri için dikkate alınması gereken bir faktör olacak kadar ilişki içinde bulunan elementler ya da üyeler topluluğunu işaret eder. Dolayısıyla devletler sistemi, birden çok ulus-devletin oluşturduğu sistem olarak tanımlanabilir. İşte bu anlamıyla Avrupa devletler sistemi, orta çağın Papa ve İmparatorun şahsında ifade edilen bir tek Hıristiyan Ülkesi (*Respublica Christiana*) anlayışının yıkılarak, yerine çoğul ulus-devletlerin kurulmasıyla oluşmuştur. Başlangıçta Batı Avrupa ülkelerinde gelişen bu sistem, Güney Avrupa ve Doğu Avrupa'nın eklenmesi ile onyedinci yüzyılda tüm Avrupa'yı kapsamıştır. Avrupa devletler sistemi Avrupa'nın denizası genişlemesi ve yayılması süreci ile Avrupa dışına yayılmış ve öteki toplumlararası sistemlerle karşılaşmaların, bu

sistemlerin Avrupa orijini sisteme dahil olmasıyla sonuçlanması üzerine, ondokuzuncu yüzyıl sonunda bütün yerkireyi kaplamıştır.¹⁰

Temel birimlerini ulus-devletlerin oluşturduğu Avrupa devletler sistemi, ulus-devletler arasındaki ilişkilerin tarihsel süreç içinde kurumsallaşmasının sonuçları olarak alabileceğimiz belli kurallar ve kurumlara tanımlanmaktadır. Avrupa devletler sisteminin Uluslararası İlişkiler literatüründe genel kabul gören başlıca kurumları diplomasi, güç dengesi, uluslararası hukuk ve büyük güçlerdir. Şüphesiz ki, Avrupa devletler sistemi yalnız bu kurumlara açıklanamayacağı gibi, bu kurumların da sürekli ve değişmez oldukları söylenemez. Sistemin tarihsel gelişim süreci içerisinde, savaş, ittifak, garanti, vesayet, bitarâflık gibi başka kurumlar var olmuşsa da, veya varlıkları ileri sürülürse de, en tanımlayıcı ve sürekli kurumlar yukarıda belirtilen dört kurum olmuştur.

Avrupa devletler sistemi kurumlarının yanında, belki de onlardan önce, üyeleri ile, yani ulus-devletlerle, tanımlanır. Lakin, bir örgütlü siyasi birim ve aidiyet grubu olarak ulus-devlet belli bir kültürel coğrafya ve gelecekte gelişir. Bu kültürel gelenek, özde Batı Avrupa ve genel olarak da Avrupa'da yer almıştır. Sistemin temel karakteristikleri ve sorunları bu gelecekte ve bundan farklı olan geleneklere mensup toplumların sisteme katılımında bulunabilir. Üyelerin sistem içindeki farklılıkları da yine aynı noktada açıklanabilir.¹¹

Dolayısıyla, Avrupa devletler sistemi sadece bir kültürel gelenek içinde gelişen belli bir toplumsal birim söz konusu gelecekte içinde çoğalmasında ve bunların ilişkileri ile oluşmaz, aynı zamanda o birimin ve kurumların diğer geleneklere 'ihraç' ve diğer kültürel geleneklerin buna karşı tavrlarının sonucudur da. Başka bir deyişle, sistemin birimi ve kurumlarının toplumlararası

8 Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler sistemi 1856 Paris Konferansı ile girdiği oldukça yavaş bir kabuledir. 1856 Paris Konferansı Osmanlı devletinin Avrupa devletler sistemine girişi olarak yorumlayan çalışmalar için, örneğin, bkz. M. S. Anderson, *The Great Powers and the Near East, 1774-1923* (London: Edward Arnold, 1970); H. Bull, 'The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics' (London: Macmillan, 1977); G. W. Gong, 'The Standard of 'Civilization' in International Society' (Oxford: Clarendon Press, 1984); F. H. Hinsley, 'Power and the Pursuit of Peace: Theory and Practice in the History of Relations between States' (Cambridge: Cambridge University Press, 1963); F. S. Northedge, 'The International Political System' (London: Faber and Faber, 1976); A. Oatis and R. B. Mowat, 'The Great European Treaties of the Nineteenth Century' (Oxford: Oxford University Press, 1918); H. Temperley, 'The Treaty of Paris of 1856 and Its Execution', *Journal of Modern History*, (Cilt 4, 1932), ss:387-414, 523-543; ve H. Mackinnon Wood, 'The Treaty of Paris and Turkey's Status in International Law', *American Journal of International Law* (1943), ss:264-274.

9 *Müstakemmelend, Reht-ül-Şahane Rami Mehmed Efendi ve İktisadında Aleksandr'ın Olmuş Türk beyliğine karşı, Avusturya beyliği Koen Ortigen, Koen Schlick ve Koen Marzaffi den oluşmuş, Polonya'yı Koen Stanislau Malachowski, Rusya'yı Koen Vorzhinin, ve Venedik Cumhuriyetini Şövalye Carlo Ruzzini temsil etmekteydi. İngiltere sefiri Lord William Paget ve Hollanda sefiri Jacobus Collier tarafından olarak görüşmeler yapıldı.*

10 Sistem, uluslararası sistem ve Avrupa devletler sistemi kavramları ve Avrupa devletler sisteminin doğuşu ve gelişmesi konusunda Uluslararası İlişkiler disiplini burada değinilemeyecek kadar fazla literatür biriktirmiştir. Önde gelen örnekler şöyle gösterilebilir: Bull, a.g.e., not 8; H. Bull and A. Watson (eds.), *The Expansion of International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984); Gong, a.g.e., not 8; G. Modjeski, *Long Cycles in World Politics* (London: Macmillan, 1977); F. S. Northedge, a.g.e., not 8; I. Wallerstein, *The Modern World System* (New York: Academic Press, 1974); A. Watson, 'The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis' (London: Routledge, 1992); M. Wright, *Systems of States* (Leicester: Leicester University Press, 1977); ve A. Nuri Yurdusev, *International Relations and the Philosophy of History: A Civilizational Approach* (Basınıngöke: Pağra ve Marmarın, 2003).

11 Avrupa devletler sisteminin diğer kültürel geleneklere mensup toplumlarla ilişkilerinin oluşumu ve gelişimini konusunda en gözde kaynak *Cong-un çalışmasıdır*. Bkz. a.g.e., not 8. Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde kültürel gelenek farklılığının rolü ve karşılıklı kimlik algılanmaları hususunu kapsamlı bir inceleme için bkz. A. Nuri Yurdusev, 'Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği', *Atina Etap (der.) Türkiye ve Avrupa: Bağlılaşma, Kalkınma ve Demokrasi* (Atina: İnce Yayınları, 1997) içinde.

İlişkilerin işleyişindeki rolü ve gereklilikleri kadar, onların farklı toplumlarca nasıl algılandığı da önemlidir.¹²

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletler sisteminin çekirdek kültürel gelenğinde yer almayan bir emperyal sistemdir. Dahası, Avrupa devletler sisteminin doğuşu ile Osmanlı İmparatorluğunun emperyal bir sisteme dönüşmesi de eşzamanlı bir vakıdır. Osmanlı emperyal sisteminin toplumlara ilişkilerin işleyişine ilişkin sunduğu çerçeve, Avrupa devletler sisteminin uluslararası ilişkiler için koyduğu kurallar ve kurullarla örtüşmemektedir. Bu örtüşmenin gerçekleşmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletler sistemine girdiği söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletler sistemine ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında dahil olduğu oldukça yaygın bir görüştür. Bu konuda, 1856 Paris Antlaşması'nın dönüm noktasını teşkil ettiği ileri sürülür.¹³

Buna karşın, biz biliyoruz ki, Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan hemen sonra Avrupa devletler sisteminin çekirdeği ile yarıyanadır ve hep bir ekleşim içinde olmuştur. O zaman, sistemin dışında mıdır? Yine, biliyoruz ki, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa devletler sisteminin bazı kurullarını ve kurumlarını 1856 öncesinde kullanmıştır. *Diplomasi* bu kurumların başında gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu en baştan *ad hoc* diplomasiyi kullandığı gibi, daimi diplomasiye de onsekizinci yüzyılın sonunda geçmiştir. Aynı şekilde, sistemin oluşumundan hemen sonra güç dengesi politikalarının içindedir Osmanlı.

Avrupa devletler sisteminin en temel ve en süreklili kurulumun diplomasi olduğu genel bir kabuldür. Modern Avrupa diplomasisinin en önemli mekanizmalarından birisi daimi ikamet elçiliği (resident embassy), diğeri de çok-taraflı konferanslar (multilateral conferences) olarak tanımlanır. Avrupa devletler sisteminin oluşumunu ve kurumsallaşmasını gösteren 1648 Westphalia Konferansı, 1713 Utrecht Konferansı ve 1815 Viyana Kongresi gibi önemli çok-taraflı konferansların yanında, başka bir dizi konferanslar da vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletler sisteminin çok-taraflı konferanslar

12 Örneğin, ulus-devletin ve ulus aidiyetinin oluşumunda Batı Avrupa toplumları ile diğer toplumların izlediği arazi seyir ve davranışları farklılığı elemanları farklılıklar gösterir. Bkz. A. D. Smith, *National Identity* (Harmondsworth: Penguin Books, 1991).

13 Bkz. Ned. 8'deki tartışmalar. 1856 Paris Barış Konferansı ve Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa devletler sisteminde girilme noktasından başka bir yerde incelendi. Bkz. A. Nurî Yurdakav ve Esin Yurdakav, 'Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Devletleri Sistemine Girişi ve 1856 Paris Konferansı', *İsmail Soyral (der.), Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreci* (Ankara: TTK, Barışın, 1999) içinde.

dirizisine ilk dahil oluşu genellikle 1855-56 Paris Konferansı ile başlatılır. Hatta bazen 1899 Lahey konferansına kadar yakına çekilir. Lakin, katılımcılar açısından bakılınca 1698-99 Karlofça Konferansı'nın Osmanlı'nın Avrupa devletler sisteminin çok-taraflı konferanslarına katılımının başlangıcı olarak almak anlamlı görülmüyor. Çünkü resmi ya da gayri resmi olarak zamana Avrupalı büyük devletlerin çoğu Konferansa bir şekilde katılmıştır. E. Goldstein Karlofça ile birlikte 1789 Fransız devrimine kadar 10 tane konferans yapıldığını söyler.¹⁴ Tamam, Karlofça'dan önce Osmanlıların katılımı 1648 Westphalia Konferansı var. Bazı yazarlar bu konferansların başlangıcını 1511 Second Holy League (İkinci Kutsal Lig) oluşumuna kadar götürürler. İlginc bir şekilde İkinci Kutsal Lig'in imza töreninde Sultan II. Beyazid'in elçisi gözlemci olarak bulunmaktaydı.¹⁵ Lakin, Karlofça'dan önce bu tür konferanslar çok fazla değildir. Karlofça çok-taraflı konferansların dizi halinde yapılagelişimin başlangıcını teşkil eder.

Uluslararası ilişkiler literatüründe Avrupa devletler sisteminin ve toplumunun gelişmesi konusunda en önemli katkılardan birini yapan Hedley Bull Avrupa devletler topluluğunun önde gelen göstergelelerinden birisinin ortak kurullar dahilinde birlikte iş yapma olduğunu söyler.¹⁶ Adam Watson'a göre, Karlofça Konferansı sırasında İngiliz, Hollandalı ve Türk diplomatları arasında arabuluculuk çerçevesinde gerçekleşen görüşmeler aynı kurullar içerisinde birlikte çalışmaya örnek mütalaa edilebilir.¹⁷ Filhakika, Watson haklıdır. Çünkü İngiliz ve Hollandalıların arabuluculuk girişimi Konferansta çok önemli bir işlev görmüştür. Yer yer kopma noktasına gelen müzakereler arabulucuların çabalarıyla kurtarılmıştır. Dahası, arabuluculuk teşebbüsü sadece 1698'de değil, daha önce de yapılmıştır. İngiltere ve Hollanda'nın 1692 Haziranında ve 1693 Martında da arabuluculuk teşebbüsleri olmuştu. Buradan, arabuluculuğun istisnai tek bir vakaya has bir çaba olmayıp, belli bir devamlılık içerdiğini görüyoruz. Watson'ın deyimiyile aynı kurullar dahilinde beraber çalışma durumu söz konusudur.

Arabuluculuk gibi mekanizmalar yanında, Karlofça Barış müzakerelerinde Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa diplomasisinde temel addedilen bir prensibi, *uti possidetis* prensibini, kullandığını görmekteyiz. *Uti possidetis* prensibi tarafların harb durumunda filen kontrol ettikleri bölgelerde

14 E. Goldstein, 'The Origins of Summit Diplomacy', David H. Dunn (ed.), *Diplomacy at the Highest Level: The Evolution of International Summits* (Basingstoke: Macmillan, 1996) içinde, s. 26.

15 Garret Mattingly, *Renaissance Diplomacy* (Harmondsworth: Penguin Books, 1955), ss. 136-37.

16 Bkz. Bull, a.g.e., not 8, ss. 13-16.

17 Bkz. Watson, a.g.e., not 8, 'The Evolution of International Society...', s. 218.

hak iddia etmesidir ve Osmanlı heyeti Karlofça'da bu prensibe katılıkla yurmıştır. Hatta öyle ki Venedikliler ve Rusların taleplerinin çoğuna *uti possidetis* ilkesine uymadıkları argümanıyla karşı konulmuştur. Her ne kadar *uti possidetis* ilkesini Osmanlıların daha önce de kullandıkları söylene de¹⁸, Karlofça bu açıdan milatır. Osmanlılar bu ilkeyi Karlofça'da savunmakla kalmadılar, kendi aralarında geçerli addedtikleri ilkeyi Osmanlılar için varit görmek istemeyen Avrupalılara da bir anlamda kabul ettirdiler.

Rusya ve Karlofça

Karlofça sulh müzakereleri ve akabindeki muahedenin Rusya açısından önemli genellikle küçümsemmiştir. Bunda, barış antlaşması sonunda Rusya'nın müteflikleri kıyaslanınca, ve de hakikatte, kayda değer bir kazanım elde edememiş olması amildir. Yukarıda da ifade ettiğim gibi Rusya Mukaddes İttifak'a geç katılmıştı. 1695-97 yılları arasında Ruslarla Osmanlılar arasında süren muharebelerde Ruslar Azak kalesini ele geçirmişler, lakin çok uğraşmalarına rağmen Azak kalesini Karadenize açan Kerc boğazını almaya muvaffak olamamışlardır. Takiben, Rusya müzakereler esnasında da Kerc boğazına ilişkin taleplerini kabul ettiremedi. Her ne kadar Azak kalesini almışsa da, Kerc boğazı Osmanlılarda kaldığı için Karadenize imne amacı gerçekleştirilmiştir. Bu nedenledir ki gerek Rus gerekse Avrupalı tarihçiler Karlofça muahedesine Rusya bakımından pek önem atfetmemişlerdir.¹⁹

Karlofça'nın Ruslar açısından gözardı edilmesinin bir nedeni de Büyük Petro'nun 1697-98 yılları arasında 18 ay süren Avrupa seyahatinin gölgesinde kalmasıdır. Dahası Karlofça'dan hemen sonra Rusya'nın Kuzeyde Baltık denizine doğru yayılması Karlofça'ya biraz daha gölgelemiştir.²⁰ Aslında, muharebelere arzu ettiği ölçüde muvaffakiyet sağlayamayan Rusya sulh müzakerelerinin başlaması hususunda gönülsüzdü. Kayzer ve diğer müteflıklar sulha karar verince, Çar da ister istemez buna uydu ve Karlofça'ya Kont Vozhnitsin'i göndermek durumunda kaldı. Nitekim, Rusya'nın bu halinin müzakerelere yansığını görüyoruz. Örneğin önceleri *uti possidetis* ilkesini kabul etmediler. Çünkü bu Kerc'in Türklere kalması demekti. İstediklerini alamayan Vozhnitsin, muahede imzalamaya yetkisinin olmadığını bahanesi ile,

¹⁸ Örneğin bkz. V. L. Menage, 'Seven Ottoman Documents', S. M. Stern (ed.), *Documents from Islamic Characteristics* (Oxford: Cassier, 1965) içinde.

¹⁹ Mesela bkz. B. H. Sumner, *Peter the Great and the Ottoman Empire* (Oxford: Basil Blackwell, 1949), s. 20.

²⁰ Vladimir Maruyev, *The Karlowitz Conference and the Dawn of Russian's Multilateral Diplomacy* (1698-99), *Diplomatic Studies Programme Discussion Papers*, No. 61 (Leicester: Leicester University, 2000), s. 2.

barış antlaşması yerine üç yıllık bir mütearreke imzaladı. Lakin, Karlofça sonrasında üç yıllık mütearrekenin sonunu beklemeden 1700 yılında İstanbul'da muahedeye varıldı. Başka bir deyişle Ruslarla yapılan Karlofça sulh müzakereleri 1700 İstanbul Antlaşması ile sonuçlandı. Binaenaleyh, Karlofça muahedesini Ruslar bakımından değerlendiren İstanbul antlaşması ile beraber bakılmak gerekir.

Karlofça belki de literatürde atfedildiğinden ötürü, fazla öneme haizdir Rusya için. Bilindiği gibi Rusya'nın büyük güç konumuna yükselmesi onsekizinci yüzyılın başında gerçekleşmiştir. Bunda Büyük Peter politikalarının rolü hep vurgulanır. Rusya onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkaslarda ve Orta Asya'da yayılmaya başlamıştı. Kuzeyde yayılma 1700-1721 yıllarındaki özellikle İsveç ve Polonya'ya karşı sürdürülen muharebelerle oldu. Karlofça ile Karadeniz'e çıkamayan Rusya bir anlamda Kuzeye yöneldi ve İsveç'ten Fin ve Riga körfezlerini alarak Baltık denizine açılmış oldu.²¹ Rusya'nın Kuzeye yayılması Karlofça'nın dolaylı bir sonucu.

Karlofça; Rusya'nın modern Avrupa diplomasisinin çok- taraflı konferanslar mekanizmasıyla ilk tanışmasıdır. Matveyev'in de belirttiği gibi, Karlofça müzakereleri ile Ruslar ilk defa Avrupa'nın büyük devletleri ile eşit statüde aynı masa etrafında yer aldılar ve modern diplomasi ilkeleri ile tanışıp kabullemeye başladılar.²² *Raison d'état* (hikmet-i hükümet) ve *uti possidetis* prensipleriyle Ruslar Karlofça'da karşılaştılar. Karlofça'nın Rusya bakımından bir diğer mühim neticesi, İstanbul antlaşması ile, İstanbul'da mukim elçi bulundurma hakkını kazanmasıdır. Nitekim, antlaşmanın hemen ardından ilk Rus mukim elçisi Petr Andreevich Tolstoy 1702 yılında İstanbul'a geldi. Hülasa, Osmanlılar gibi Ruslar için de Karlofça bir anlamda Avrupa devletler sisteminin diplomasi kurumu içinde yer almak anlamına geliyordu.

Sonuç

Karlofça Antlaşmasının Osmanlı tarihi açısından önemli şüphesiz ki sonun ilk başlangıcını oluşturmasıdır. Şark meselesine giden yolun açılmasıdır. Küçük Kaynarca'dan sonra bir daha kapanmayan bu yol ancak Çanakkale harbi ile kapanmıştır. Lakin, gerek müzakereler sırasındaki başarılı performans, gerekse Karlofça'dan sonra onsekizinci yüzyılın ilk yarısında yaşanan kısmi toparlanma Karlofça'ya ilişkin topyekün bir menfi değerlendirmede bulunmayı

²¹ I. H. Uzunyaylı, *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, I. Kısım (Ankara: TTK Basımevi, 2003), s. 593.

²² Matveyev, a.g.e., not 20.

haklılaştırılmamaktadır. Diplomasi tarihi bakımından yukarıda göstermeye çalıştığım toprak kaybından öle unsurlar vardır ve bunlar önemsiz addedilemez. Karlofça hem Osmanlı İmparatorluğunun hem de Rusya'nın Avrupa diplomasisine entegre sürecinde dikkate değer bir duraktır. Avrupa açısından hep dikte ile karşılaştıkları Türklerle yapılan ilk ciddi müzakeredir.

KAYNAKÇA

- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali, 'Ottoman Diplomacy at Karlowitz', A. Nuri Yurdusev (ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004) içinde.
- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali, *The Reisülkütüp and Ottoman Diplomacy at Karlowitz* (unpublished Ph.D. dissertation, Princeton University, 1963).
- Anderson, M. S., *The Eastern Question 1774-1923: A Study in International Relations* (London: Macmillan, 1966).
- Anderson, M. S., *The Great Powers and the Near East, 1774-1923* (London: Edward Arnold, 1970).
- Anderson, M. S., *Peter the Great* (London: Thames and Hudson, 1978).
- Arı, Bülent, 'Early ottoman Diplomacy: *Ad Hoc Period*', A. Nuri Yurdusev (ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004) içinde.
- Bull, H. and Watson, A. (ed.), *The Expansion of International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984).
- Bull, H., *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (London: Macmillan, 1977).
- Davison, Roderic H., 'Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainarjı Reconsidered', *Slavic Review*, 35 (1976), ss. 463-83.
- Goldstein, E., 'The Origins of Summit Diplomacy', David H. Dunn (ed.), *Diplomacy at the Highest Level: The Evolution of International Summits* (Basingstoke: Macmillan, 1996) içinde.
- Gong, G. W., *The Standard of 'Civilization' in International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984).
- Hinsley, F. H., *Power and the Pursuit of Peace: Theory and Practice in the History of Relations between States* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963).

- Kuneralp, Sinan, 'The Ministry of Foreign Affairs under the Ottoman Empire and Turkish Republic', Zara Steiner (ed.), *The Times Survey of Foreign Ministers of the World* (London: Times Books, 1982) içinde.
- Kürkçüoğlu, Ömer, 'The Adoption and Use of Permanent Diplomacy', A. Nuri Yurdusev (ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004) içinde.
- Mariotti, J. A. R., *The Eastern Question: An Historical Study in European Diplomacy* (London: Oxford University Press, 1917).
- Mattingly, Garret, *Renaissance Diplomacy* (Harmondsworth: Penguin Books, 1955).
- Matveyev, Viliadimir, *The Karlowitz Conference and the Debut of Russia's Multilateral Diplomacy (1698-99)*, Diplomatic Studies Programme Discussion Papers, No. 61 (Leicester: Leicester University, 2000).
- Mengage, V. L., 'Seven Ottoman Documents', S. M. Stern (ed.), *Documents from Islamic Chanceries* (Oxford: Cassirer, 1965) içinde.
- Modelski, G., *Long Cycles in World Politics* (London: Macmillan, 1987).
- Munson, W. B., *The Peace of Karlowitz* (unpublished Ph.D. dissertation, The University of Illinois, 1940).
- Northedge, F. S., *The International Political System* (London: Faber and Faber, 1976).
- Oaks, A. and Mowat, R. B., *The Great European Treaties of the Nineteenth Century* (Oxford: Oxford University Press, 1918).
- Popović, M. R., *Der Friede von Karlowitz* (Leipzig, 1893).
- Setton, Kenneth M., *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1991).
- Smith, A. D., *National Identity* (Harmondsworth: Penguin Books, 1991).
- Sumner, B. H., *Peter the Great and the Ottoman Empire* (Oxford: Basil Blackwell, 1949).
- Temperley, H., 'The Treaty of Paris of 1856 and Its Execution', *Journal of Modern History*, (Cilt 4, 1932), ss.387-414, 523-543.

- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, I. Kısım (Ankara: TTK Basımevi, 2003).
- Wallerstein, I., *The Modern World-System* (New York: Academic Press, 1974).
- Watson, A., *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis* (London: Routledge, 1992).
- Wight, M., *Systems of States* (Leicester: Leicester University Press, 1977).
- Wood, H. McKinnon, 'The Treaty of Paris and Turkey's Status in International Law', *American Journal of International Law* (1943), ss.264-274.
- Yurdusev, A. Nuri ve Yurdusev, Esin, 'Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Devletler Sistemine Girişi ve 1856 Paris Konferansı', İsmail Soysal (der.), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Ankara: TTK Basımevi, 1999) içinde.
- Yurdusev, A. Nuri, 'Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği', Atilla Ertaıp (der.) *Türkiye ve Avrupa: Bahlişma, Kalkınma ve Demokrasi*, (Ankara: İmge Yayınları, 1997) içinde.
- Yurdusev, A. Nuri, 'From the Eastern Question to the Western Question: Rethinking the Contribution of Toynbee', *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 14 (Fall 2005), ss. 323-332.
- Yurdusev, A. Nuri, *International Relations and the Philosophy of History: A Civilizational Approach* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003).

TREATY OF KARLOWITZ AND HISTORY OF DIPLOMACY

This article examines the Karlowitz peace negotiations of 1698-99 and the consequent treaty from the point of diplomatic history and the development of diplomacy. It argues that the peace negotiations at Karlowitz have not been accorded due importance by the students of diplomacy because of the prominence given to the shift in the balance between Turkey and Europe.

For the Ottoman Empire, the Karlowitz was significant as she had to accept serious territorial losses for the first time in her entire history. Yet, it is also important because the Ottomans for the first time negotiated a peace agreement with European powers, unlike the Ottoman *diktat* which was the case hitherto. Karlowitz was the first multilateral conference in which the Ottoman Empire took place together with the European states. Despite the absence of a trained body of diplomats, peace negotiations and the resulting agreement show that the Ottomans did well. Furthermore, they were quite at home with the accustomed practices of contemporary European diplomacy. Karlowitz also paved the way for the emergence of a diplomatic bureaucracy in the Ottoman Empire.

For the Europeans, Karlowitz signified more than the territorial gains by the Holy League powers of Austria, Russia, Poland and Venice. Karlowitz conference was the beginning of the series of multilateral conferences of European states system in the eighteenth century. As the English and Dutch envoys formally mediated between the Ottomans and the Holy League powers and the French informally participated via the French ambassador in Istanbul at various occasions, the Karlowitz meeting was truly a Europe-wide multilateral conference. It was one of the early multilateral conferences of the European states system. Therefore, the Europeans and Turks came to know each other at the negotiation table via Karlowitz. For the Russians, like Turkey, Karlowitz was the debut for multilateral conferences, where they, too, became familiar with the emerging principles of the modern European diplomacy.

In conclusion, it is not an exaggeration if we could say that Karlowitz signifies on the one hand the institutionalization and growth of the European states system and, on the other hand, a milestone in the integration of Turkey and Russia into the European system.

1917-1923 YILLARI ARASINDA İNGİLİZ BOĞAZLAR POLİTİKASI

Esin Yurdusev*

Giriş

Türk Boğazları ve onlarla ilgili diplomasi söz konusu olduğunda, ilgili aktörler arasında İngilizlere¹yi en birinci sırada saymak gerekir. Bilindiği gibi İngilizlerin Türk Boğazlarına yönelik politikaları, bütün ondokuzuncu yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüştür, çok özel bazı gelişmeler sonucunda vucuda gelmiş; zaman içinde farklı uygulamaları oldu ise de, temel mantığını uzun süre muhafaza edebilmiş; bu sayede de İngilizlere²nin siyasi ve askeri çıkarlarının korunmasında stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu durum 1915 yılına kadar sürmüştü ve bu yılda imzalanan İstanbul Anlaşması, İngilizlere³nin Türk Boğazları ile ilgili olarak oluşturduğu ve ondokuzuncu yüzyıl boyunca sürdürdüğü bir politikamın da sonunu belirtmiştir.⁴

Ruslarla yapılan ve savaş sonunda, İstanbul ve Boğazların yönetiminde Rusya lehinde değişikliklere gidileceğini vaad eden bu anlaşma,⁵ bütün ondokuzuncu yüzyıl boyunca devam eden bir arayışın, mevcut şartlar çerçevesinde, İngiliz çıkarlarına en uygun bir biçimde sonuçlanması anlamını taşımıştır.⁶ Fakat İngilizler açısından olumlu gibi görünen bu sonuç, 1917 yılında Rusya'da yönetime gelen Bolşeviklerin, savaş öncesinde yapılan bütün gizli anlaşmalarla birlikte, Mart 1915 anlaşmasını da reddetmesi ile birlikte tamamiyle değişmiştir. Bu gelişme ve devamında birbirini izleyen olaylar dizisi,

* Leicester Üniversitesi

1 Bu konu ile ilgili bizzat Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üzerinde İngilizce'nin Boğazlar Politikası", Belleten, C.LXIII, Ağustos 1999, sayı:237, s.559-595.

2 Burada İstanbul Anlaşması olarak bilinmekle birlikte, tam bir anlaşma şeklinde olmayan ve karşılıklı vadeleri (aide-mémoire) içeren menhurler şeklinde ortaya çıkan bu doküman, bazı kaynaklarda farklı isimler altında verilmektedir. Örnekle olarak bizzat M.S. Anderson, "The Anglo-Franco-Russian Agreements of March-April 1915", Great Powers and the Middle East: Documents, (London: Robert Caennington and Sons, 1970), ss. 158-160; Hurewicz, "The Consaninople Agreement, 4 March-10 April 1915", Diplomacy in the Near and the Middle East A Documentary Record 1914-1956, Cilt.II, (New Jersey: D. Van Nostrand Company, 1956), ss. 4-7.

3 Bilindiği gibi, bütün ondokuzuncu yüzyıl boyunca İngiliz stratejisinin en temel hedefi, Hindistan ve Hindistan'a giden yolların güvenliğini sağlamak üzere kurulmuştur. İngilizlere'nin Türk Boğazları'na yönelik politikaları da bu temel hedefi destekler nitelikte olmuştur. Mart 1915'te yapılan anlaşmanın ışığında için en önemli noktalarından birisi de, bu ilkenin, İran'ın Körfeze bakan bütün güney kıyıları boyunca, kontrolü ele geçirmesi olmuştur. Bu bölge uzun zaman Hindistan'ın stratejik sınırlarından biri olarak kabul edilmiştir. Belki de bu öneme atfen, Mart 1915'te yapılan anlaşma, İngiliz kaynaklarını bazılarımda İran ile bağlantılı olarak değerlendirilmekte, "Constantinople-Persia Agreement" olarak yer almaktadır.

Bogazlar Sorununu bir kez daha gündeme getirmiş ve mesele ancak 1923'te imzalanan, Lausanne Bogazlar Sözleşmesi (Lausanne Straits Convention) ile bir çözüme ulaşabilmıştır.

Tıpkı ondokuzuncu yüzyıl boyunca olduğu gibi, İngiltere, yirminci yüzyılın ilk yarısında da, Bogazlar ve İstanbul ile ilgili sorunlar ve diplomasi söz konusu olduğunda, ilgili aktörler arasında en birinci sırada yer almış ve tarihi gelişmelerin oluşumunda etkin bir rol oynamıştır. Fakat, bu dönem politikalarında ve dolayısıyla, Bogazlar Diplomasisinde rol alan İngiliz Devlet adamları, bu Meseleyi ondokuzuncu yüzyıl öncüllerinden çok farklı açılardan değerlendirmiş, soruna çözüm arayışlarını, öncüklerin tam tersi olan prensipler üzerinden yürütmüşlerdir. Ayrıca dönemin şartları ve Bogazlar sorununa yükledikleri, ondokuzuncu yüzyıl deneyimlerine göre farklılıklar arz etmektedir. Bütün bunlar ve Bogazlar Diplomasisinin baş aktörü, İngiltere'nin rolü, İngiliz devlet adamlarının meseleye bakışı ve onların İngiliz Bogazlar politikalarını yürütüş tarzları çerçevesinde değerlendirilecektir.⁴

1917-1919 arasındaki dönemde, geleneksel İngiliz Bogazlar politikasını oluşturan temel prensiplerde, iki önemli değişiklik gündeme gelmiştir. Birinci olarak İngiltere, neredeyse bütün ondokuzuncu yüzyılda sürdürülen bir politikadan kesin bir dönüşe işaret ederek, Bogazların bütün ülkelerin ticaret ve savaş gemilerine açık olması prensibini yerleşimneyi ve uygulanabilir kılmayı hedeflemiş; ikinci olarak ise, geleneksel İngiliz stratejisinin savunageldiğinin tam tersi bir biçimde, Bogazlar bölgesindeki Türk varlığını ve kontrolünü tamamıyla ortadan kaldırmayı istemiş ve buna göre politikalar belirlemiştir.⁵

Bogazlar meselesi ile ilgili temel sorunların çözümünde oluşturulan prensipler içinde, cezalandırmaya yönelik bir hedef de kapsayan bu temel politika değişikliğinin ana sebeplerini, savaş sırasında yaşanan büyük zorluklarda aramak gerekir. İngiltere, çok gerekli olduğu halde, Bogazlardan geçişi sağlayamamış ve Rusya'ya, Bogazlar yoluyla oluşturmak istediği malzeme hatını gerçekleştirememiştir. Dönemin en mükemmel deniz gücü büyük bir başarısızlığa imza atarken, onun karşısında hiçbir iddiası olmayan ve zayıflamakta olan bir güç, bütün savaş boyunca, Bogazları kapalı tutmayı başaramıyordu. İngiltere'nin prestijini oldukça zedeleyen bu başarısızlık savaş

⁴ Bu maddede, daha önce yapılmamış ve ondokuzuncu yüzyıl İngiliz Bogazlar Politikalarını inceleyen makalelerin, bir devam niteliği taşımaktadır. Bkz. E. Yurdusev (1999), not 1.

⁵ Neredeyse bütün ondokuzuncu yüzyıl boyunca İngilizler Bogazları kapalılığı prensibini savunmuş, İstanbul ve Bogazların ise Türklerin elinde ve yönetiminde kalması için büyük bir çaba sarf etmişlerdir. Yeni dönem İngiliz Bogazlar politikası ise, geçmişte, zaman zaman iniş çıkışlar olsa da büyük ölçüde komünal bir çalışma bu temel prensiplerin terk edilmediğini göstermektedir.

en azından iki yıl daha uzatmış, ağır maddi ve manevi kayıplara sebep olmuştu. İşte bu teorikden hareketle ve ileride benzeri sorunların tekrar etmesine imkan vermemek için, İngiliz Başbakanı Lloyd George, Bogazların statüsünde, yukarıda sözü edilen değişikliklerin yapılmasını en çok isteyen ve uzun süre de savunan kişi olmuştur.

1917-20 arası dönemdeki yeni bogazlar politikası, büyük ölçüde başarısızlığa mahkumdur. Çünkü doğası itibarıyla cezalandırmaya yöneliktir ve Lord Palmerston'dan Edward Grey'e kadar bütün dış politika yöneticilerinin benzer temeller üzerinde yürüttükleri bir politikanın tam aksine, temel İngiliz dış politika çıkarlarını da desteklemektir. Savaş sonunda, devletler arasında Wilson'un prensipleri ile de beslenen yeni bir dünya düzeni kurulmaya çalışırken, hedefleri içinde cezalandırmaya yönelik bir amaç olan bir politikanın uygulanabilmesi kolay görünmemektedir. Üstelik hedeflenen amaç gerçekleştirilmesinde kullanılan yöntemler hatalıdır, bu nedenle de karşı tepkinin oluşmasını güçlendirici bir etkiye yol açacaktır. Dolayısıyla beklentiler tam anlamıyla gerçekleştirilemeyecek ve İngilizlerin Bogazlara yönelik olarak oluşturdukları politikada, zaman zaman iniş çıkışlar, tereddütler, hatta imkansızlıklar yaşanacak ve Lausanne'a varamaz süreçte, giderek değişime zorlanacaktır. Yazının devamında bu konu irdelenecek, Lausanne'a uzanan dönem içinde, İngiliz Bogazlar Bogazlar diplomasisinin evreleri, farklı zaman dilimlerine ayrılarak incelenmeye çalışılacaktır.

1917'ye kadar İngiliz Bogazlar Politikası

1916 boyunca ve 1917'nin başına kadar gelişen İngiliz savaş hedefleri, 1915'de Rusya ile yapılan anlaşmanın maddeleri ile paralellik arzeder bir şekilde, Türklerin İstanbul ve Avrupa'dan çıkarılmasını amaçlar. Bu elbetteki, savaş sonundaki başarı ve İngiltere'nin, Türkiye'nin Asya topraklarındaki bazı çıkarlarının tahmin edilmesi ile yakından ilişkilidir.⁶ İngiltere'nin bu hedefine ve Türk topraklarının paylaşımına yönelik anlaşmalar Nisan 1917'ye kadar tamamlanır.⁷

⁶ Mesele, Arab topraklarının paylaşımı ve Hindistan'ın stratejik sınırlarına yakınlıklarıyla önem arzeden, Iran Körfezi ve Süveyş Kanalı'nın gelecekte kimin tarafından kontrol edileceği konularını kapsıyordu. Bu görüşmeler sırasında İngiltere'nin politikalarında belirleyici olan en önemli faktör, savaş sonunda Rusya'nın Bogazları, İstanbul'u ve Anadolu'da bazı yerlerin kontrolünü elde etmeye çalışmasıydı. Bkz. Macfie, *The Eastern Question 1714-1923* (London: Longman 1989), s. 59.

⁷ Mayıs 1916'ya kadar, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında, Asya'daki Türk topraklarının paylaşımını konusundaki anlaşmalar tamamlanmıştı. Ortaya çıkan anlaşma için (Sykes-Picot) bkz. Hurewicz, *CH II*, ss. 18-22. Ayrıca da sonradan Nisan 1917'de Londra

1917'nin başlarına gelindiğinde, İngiltere'de bir kabine değişikliği olur ve dönemin uluslararası diplomasisinde çok etkin olacak bir isim, David Lloyd George başbakanlığa gelir. Sert tavırlarıyla⁸ dikkat çeken bu devlet adamı, İngiliz politikalarının, dolayısıyla da Lausanne'a varan süreçte gelişen İngiliz Bogazlar diplomasisinin esas mimarıdır. İşte, Türklerin İstanbul'dan ve Avrupa'dan çıkarılmasını da isteyen ilk resmi İngiliz ve Müttefik savaş hedefleri, 1917'nin başında, İngiltere'deki bu yeni dönemde açıklanır.⁹

Yayımlanan ortak deklarasyonda, 1915'de İstanbul ve Bogazlar ile ilgili yapılan gizli pazarlıklar onaylanmasına, "Batı medeniyetine bütünüyle yabancı olan Osmanlı İmparatorluğunun, Avrupa'dan tamamiyle kovulması"¹⁰ gerektiği hararetle savunulmuş ve yine 1916'da, Türkiye'nin Asya topraklarının paylaşımına yönelik olarak vücuda gelen, gizli anlaşmalar için zemin hazırlanmasına, "Türklerin kötü yönetimi altındaki halkların özgürlüğü"¹¹ istenmiştir. Fakat somradan gelişen birtakım olaylar ve akabindeki tarihi süreç, bu güçlü ifadeleri, uygulanması çok zor bir duruma getirecek ve giderek geçersiz kılacaktır.

Kuşkusuz ki, 1917 yılına damgasını vuran ve önceden yapılan bütün planları altüst eden en büyük gelişme, Rusya'da ortaya çıkan büyük değişimdir. Ülkece kendini gösteren siyasi çalkantılar, arka arkaya yönetim değişikliklerine sebep olur ve giderek sistemin tamamıyla değişmesine neden olan bir devrim niteliğine kavuşarak, sonunda Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmeleri ile nihayi şeklini alır. Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler, Müttefiklere karşı olan bütün yükümlülüklerin ve gizli anlaşmaların reddedildiğini ilan ederek,¹² içeriklerini

8 A. J. P. Taylor, English History 1914-1945 (London: Dook Club Associates, 1977), s. 73.
9 G.L. Dickenson, ed., Documents and Statements Relating to Peace Proposals and War Aims (London: George Allen and Unwin, Ltd., 1919), ss. 13, 21; A.J.P. Taylor, Struggle for Mastery in Europe 1886-1918 (Oxford: At the Clarendon Press, 1954), ss. 555-557; C.J. Smith, The Russian Struggle for Power: A Study of Russian Foreign Policy During the First World War. (New York: Greenwood Publishers, 1969), ss. 450-453.

10 V.H. Rothwell, British War Aims and Peace Diplomacy, 1914-1918 (Oxford: Clarendon Press, 1971), s. 65; Smith, s. 451. "Türklerin, Avrupa'dan çıkarılması" demek, pratikte Türkiye'nin İstanbul ile birlikte, Edirne'nin de içinde bulunduğu Doğu Trakya'ya tamamiyle kaybetmesi anlamını taşıyordu.

11 Taylor (1954), s. 556; Smith, s. 451.
12 9 Nisan 1917'deki, Geçici Hükümet'in deklarasyonla, başka topraklar ve sınırlar üzerinde girer kullanan haklarını tümüyle karşı olduğunu ve self-determinasyon hakkını desteklediğini ilan eder. Bkz. F.A. Golts, Documents of Russian History 1914-17, "The Provisional Government and War Aims, 9 April 1917" (Gloucester, Mass.: Peter Smith, 1964), ss. 339-331. Buna tabii Petrograd Sovyetleri 15 Mayıs 1917'de, önceki açıkladıkları tezler ve savaş tuzumlarına ve toprak taleplerine karşı olduklarını

açıklar,¹³ devamında da savuştan çekilir.¹⁴ İstanbul Anlaşması ile ilgili söylemlerinde en dikkatli çeken, İstanbul'un Müslüman ellerde kalması gerektiğini diye getirmeleridir.¹⁵ Bu Müttefikleri, dolayısıyla da İngiltere'yi oldukça zor bir durumda bırakır.

1917-1919 Arası Dönemde Gelişen İngiliz Bogazlar Politikası

Gerekleşen devrimle Rusya'nın 1915 Anlaşmasında kristalize olan taleplerinden vaz geçerek, bir süre için kendi içine dönmesi, bütün onduklarıncu yüzyıl boyunca etkin olan Bogazlar Sorunu-Rusya bağlantısını ortadan kaldırmış; fakat asıl sorunun kendisini çözme yeteri olmamıştır. Müttefikler açısından, özellikle İngiltere düşünüldüğünde, Rusya'nın Bogazlar diplomasisinden çekilmesi olumlu bir gelişmedir.¹⁶ Bu şekilde gelecekte Rusların İstanbul ve Bogazları kontrol edemeyecekleri kesinlik kazanmıştır; bunun yanı sıra, ortaya konulan savaş hedeflerinde, Türklerin de olmaması öngörülmektedir. Bu iki unsur ortadan kalmış gibi görüldüğünde, ya da öyle varsayıldığında göre, ortadaki asıl soru, İstanbul ve Bogazlar kimin ya da kimlerin kontrolünde olacak ve nasıl bir sistem içinde olacaktır? İşte 1917-19 arası dönemin en büyük arayışı bu soruya cevap bulmaya çalışmak olmuştur.

Bu dönemde Bogazlar ve İstanbul ile ilgili konularda İngiltere ve Amerika'nın daha etkin bir biçimde çalışmaları, esasen bunu da kendilerinin çözmesi gereken konular kapsamında gördükleri anlaşılıyor. Bu dönemde iki ülke, genel itibari ile, İstanbul'un ve dolayısıyla Bogazların milletler arası bir

ayklar. "Appeal by the Petrograd Soviet of Workers' and Soldiers' Deputies to the Socialists of All Countries, May 5, 1917" a.y., ss. 340-343. Rus Devrimi ve Müttefikler arasındaki ilişkiler için bkz. Taylor (1954), ss. 558-568.

13 Taylor (1954), s. 559; Edwards, s. 447.
14 Rusya, 5 Aralık'ta Brest-Litovsk'ta Almanlarla tek başına bir ateşkes imzalar. Devamında da, 3 Mart 1918'de, Brest-Litovsk'ta, Almanya ve Onun Bağlıları ile Rusya arasında barış Antlaşması imzalanır. bkz. Huterwitz, ss. 31-33.

15 H.N. Howard, The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923 (New York: Howard Fertig, 1966) s. 199. Rusların tüm Müslümanlara yönelik çağrısı ve İstanbul için söyledikleri için bkz. Huterwitz, "Soviet Appeal to Muslim Workers in Russia and the East, 3 December, 1917" s. 27-28. Daha sonra 7 Aralık 1917'de yapılan açıklamada, Rusya'nın gizli anlaşmalarında, gayri müslim kısımların reddettiği ve bununla ilgili anlaşmaların geçersiz sayılacağına ilişkin ifadeler yer almıştır. "Appeal of the Council of People's Commissars of the R.S.F.S.R. to all Muslim Workers of Russia and the East, 7 December 1917" Anderson, ss. 165-166.
16 İngiltere, Bogazlar ve İstanbul konusunda Rusya'ya söz vermiş ve buna karşılık kendisi de, genel İngiliz stratejilerine uygun bir takım karşılıklar almış; ama bütün bunları, büyük bir iç rahatsızlıkla yapıyorlardı. Çünkü, Rusya'nın Bogazlar, İstanbul ve Anadolu'nun bazı doğu vilayetlerinde varlık gösterecek olması, biraz tedirgin edici olmuş. Anadolu toprakları ile ilgili daha sonraki paylaşımlar yapıldıkça, İngiltere hep Rusya faktörünü ve onun bir gün telidit oluşturma niyetini düşünerek planlar yapmıştır. Bu nedenle Rusya'ya gizli anlaşmalarda istediklerinden vaz geçmesi, aslında İngiltere açısından oldukça rahatsız olmuştur.

kontrolle sokulması (internationalized) konusunda görüş birliğine varırlar.¹⁷ Ama bunun ne şekilde gerçekleştirileceği konusu henüz bir açıklık taşımamaktadır. Bu konu ile ilgili kapsamlı bir öneri, İngiliz Dış İşlerinin 1917 Ekiminde hazırladığı ve yeni savaş hedeflerini öneren bir memorandumla ortaya konulur.¹⁸ 1917 Ocagında açıklanan savaş hedeflerine kıyasla çok derin ortaya konulur. İşaret eden bu memorandumla göre, Boğazlar hem barış, hem bir farklılaşmaya işaret eden bu memorandumla göre, Boğazlar hem barış, hem de savaş zamanlarında olmak üzere bütün devletlerin savaş gemilerine sürekli olarak açık tutulmalıdır.¹⁹ İstanbul Türklerin elinde kalmaya devam edebilir, ama bu, şehrin ve Boğazların üzerinde hamilik görevi yürütecek olan, Birleşik Devletler'in kontrolü altında olmalıdır.

Dışişlerinin bu yeni yaklaşımı, Lloyd George tarafından da benimsenir ve İngiliz Boğazlar politikasını bu yeni yönüne göre biçimlendirmeye çalıştığı görülür.²⁰ Giderek barış önerilerine de dönüşecek olan savaş hedefleri, büyük ölçüde netlik kazanmıştır, ama bunların hayata geçirilebilmesi için, esas itibarı ile, savaşın sona ermesi gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu Almanya yanında savaşa devam ettiği sürece, barışa yakın zamanda ulaşmak mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla Osmanlı'yı, ikna etmek gerekmektedir. Daha önce de çeşitli zamanlarda gerçekleştirilmeye çalışılan bu hedef²¹, bu defa biraz daha ciddiye ve bizzat Lloyd George'un direktifleri ile ele alınır. 1917 Aralıkından 1918'in ortalarına kadar olan çabalar bu yöndedir.

Müttefiklerin barış önerilerinin Boğazlarla ilgili olan bölümünde, İstanbul Türkçeye'nin başkenti olarak kalacak, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı asker ve silahlan arındırılmış, tarafsız bir konuma getirilecektir (neutralization).²² Fakat bu görüşmelerden somut neticeler ortaya çıkmaz. Bu nedenle, Rusya ile Almanya arasında görüşmeler devam ederken, İngiliz hükümeti, Türkiye ile barış yapmak için son bir çabanın içine daha girer. Bununla paralellik arzeder bir biçimde, 5 Ocak 1918'de Lloyd George, bir

17 Bu konu ile ilgili bilgi, Colonel House'un anılarına yer almaktadır. Nalden, L. Evans, United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924 (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1965), s. 55.

18 Rothwell, s. 137.

19 Bu 1915'de İsviçreli ve Ocak 1917'deki savaş hedeflerinde de ayrı ayrı editen rejim anlayışının değişimini göstermektedir. 1915'de Rusya ile yapılan anlaşma sırasında İngiliz (desiderata) istekleri olarak konulan taleplerde, Boğazların bütün ülkelerin ticareti için serbest bırakılması isteniyordu.

20 Evans, s. 69. Bununla birlikte, zaman içinde bazı Paris'te sorunun çözümüne yönelik bir öneri geliştirilmiştir. Buna göre, Boğazların kontrolü, Müttefikler Cemiyeti adına hareket edecek uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmelidir. A. Mayer, Wilson vs. Lenin: Political Origins of the New Diplomacy, 1917-18 (New Haven: Yale University Press, 1959), s. 319.

21 İngilizce, 1914'te ve daha sonra 1915'te, Türkiye ile diğerlerinden ayrılarak, barış yapmak istemişti. Bkz. Rothwell, s. 123; A. L. Macfie, "The Straits Question in the First World War, 1914-18", Middle Eastern Studies, Vol. 19, no. 1 (January 1983), s. 67.

22 Howard, s. 45.

süredir üzerinde çalışılan yeni savaş hedeflerini açıklar. Geçmiş yılın savaş hedeflerinden büyük ölçüde uzaklaşarak, oldukça ılımlı bir tavır sergileyen bu hedefler,²³ bir barış önerisi haline de getirilir. Bu yeni yaklaşımda, Türkiye'ye savaşta hemen durdurulması karşılığında, Trakya ve İstanbul'u da içine alan, ağırlıklı olarak Türk olan topraklar üzerinde, bağımsız bir devlet olarak tanınacağı vaadinde bulunulur.²⁴ Bu arada, dönemin Boğazlar diplomasisinin iki temel aktörlerinden biri olan Birleşik Devletler'in başkanı Wilson, İngiliz Başbakan Lloyd George'un açıkladığı (5 Ocak 1918) yeni savaş hedefleriyle benzer noktalar içeren, ünlü Öndört Maddelik Barış Planını açıklar.²⁵ 8 Ocak 1918'de Kongreye sunulan bu planın XII. maddesi tamamıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Boğazlar ile ilgilidir.²⁶ Tıpkı 5 Ocak İngiliz savaş hedeflerinde olduğu gibi, en kesin ve kararlı yaklaşım, Boğazlardan serbest geçiş hakkının olması noktasında belirir. Aslına bakılırsa bu, savaşın en başından sonuna kadar, Müttefiklerin üzerinde hemfikir oldukları, sonuç itibarıyla de, başarı sağlayabildikleri tek konudur.²⁷ Müttefiklerin 1918'in ortalarına kadar sarkın barış çabaları sonuçsuz kalır ve Türkiye savaşın çekilmez.

1918'in sonlarına gelindiğinde, Suriye cephesindeki yenilgiler ve Bulgaristan'ın Müttefiklere teslim olmasını takiben Osmanlılar da savaşta sürdürmekte zorlanmaya başlamıştır. 14 Ekim 1918'de, Osmanlı Hükümeti, Başbakan Wilson'un ortaya koyduğu prensipler çerçevesinde barış yapmaya hazır olduğunu bildirir.²⁸ Bunu takiben, 30 Ekim 1918'de, Mondros limanında, 25 maddelik Ateşkes imzalanır.²⁹ Müttefikler adına İngilizler, hem başlangıçtaki işlemleri yürüten, hem de sonrasında hükümlerin uygulanmasında aktif rol oynayan taraftır. Hiç vakit kaybedilmeden, ateşkesin Birinci Maddesine

23 Müttefiklerin başkanı olan Türk rüknü sahip olan, Türkiye'nin başkentinin ya da Kütahya Asya'nın ve Trakya'nın o zaman ve çok büyük toprakların Türklerin elinden alınması için savgımadıklarını, ya da Türk rüknü ana topraklarındaki Türk İmparatorluğu ile onun başkenti İstanbul'un varlığını devamına karşı bir tavırlarını olmanacağına üste getiri. PRO, FO 800/206, Balfour to Baworth, 9 August 1918, Dickinson, s. 109; Howard, s. 45; Sir Charles Peirce, Diplomatic History, 1713-1933, (London: Hollis and Carter Ltd., 1947), s. 323. Ayrıca, Lloyd George'un bu yeni savaş hedeflerinden genel bir yorumu için bkz. Taylor, (1965), ss. 116-117.

24 Bkz. Macfie (1983), s. 68; R. B. Mowat, History of European Diplomacy, 1914-25 (New York: Longmans, Green and Company, 1927), s. 287; Howard, s. 45.

25 Başbakan Wilson'un Öndört maddelik prensipleri için bkz. Peirce, Appendix II, ss. 357-358; H.A.L. Fisher, A History of Europe (London: Edward Arnold, 1936), Appendix C, s. 1233.

26 Bu maddede için bkz. Howard (1974), s. 46; Macfie (1989), s. 116; Peirce, s. 357.

27 Bu noktadaki kararlılık, uzun süredir yetersiz hale gelen, Denizlerin Serbestliği (freedom of the seas) konusundaki Anglo-Amerikan geleceğinin bir yansıması olarak da düşünülebilir.

28 Howard (1974), s. 47.

29 Ateşkesin maddeleri için bkz. Hurewicz, ss. 36-37.

istisnaden, Çanakkale ve İstanbul Boğazları ulaşımına açılarak Kara Deniz'e geçiş yolu verilir.

Ocak 1919-Kasım 1919 Arasında İngiliz Boğazlar Politikası

1919'un başlarından itibaren ve Kasım ayı sonuna kadar gelişen İngiliz politikalarının iki temel hedefi olmuştur. Bunlardan birincisi, gelecekte, İstanbul ve Boğazların statülerinin ne olacağı ve nasıl bir idare biçimini içinde yönetilecekleri sorusuna bir cevap bulmak; ikincisi ise, Türklerin Avrupa'dan sürülüp sürülmemesi, daha açık bir ifadeyle, İstanbul'da Türk hükümetliğinin tanınmaması meselesini bir sonuca bağlamak.³⁰

Paris Konferansı ile başlayan barış görüşmeleri, İngilizlerin üzerinde durduğu bu iki mesele için çözümlenmesi yolunda uygun bir zemin oluşturmuştur. Bu dönemde kadar, İngilizlerin İstanbul ve Boğazlarla ilgili olarak geliştirdikleri uluslararası yönetim biçiminin açık ifadesi, tamamiyle Amerikan idaresi altında bir Boğazlar rejimi oluşturmaktır. Paris görüşmelerinin ortaya koyduğu seçkiyle, burada asıl yapılması gereken, Birleşik Devletler Başkanı Wilson'un böyle bir hareket tarzı konusunda ikna edilmesiydi. Buna ek olarak, Wilson prensipleri ile savaş sırasında Müttefikler arasında yapılan gizli anlaşmalarda yer alan paylaşımlar da birbirlerine oldukça zıt bir yapı arz ediyordu. İşte Paris görüşmelerinin en temel işlevlerinden birisi, bu gizli anlaşmalarda hedeflenen ile, Wilson prensiplerini bağdaştırabilecek bir yöntemi bulmaya çalışmak olmuştur. Ara yol, toplantıların en başında kurulan Milletler Cemiyeti bünyesinde oluşturulacak bir manda sistemi³¹ olarak formüle edilmiştir. (30 Ocak 1919).

Oluşturulan bu yeni formülün yolu çıkarak, 14 Mayıs'da Lloyd George, esas itibarıyla Harold Nicolson³² tarafından, Osmanlı İmparatorluğunun yeniden organizasyonu üzerine hazırlanan planı başkanı Wilson'a sunar. Bu planın ilk maddesi, yukarıda sözü edilen birinci mesele ile ilgilidir, dolayısıyla, İstanbul³³ ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları düşünülen topraklar üzerinde³⁴

30 Bu pratik, İstanbul'un da Türklerin elinden alınması anlamına geliyordu.

31 Manda sistemi konusunda geniş bilgi ve tartışmalar için bkz. Evans, ss. 89-107.

32 Harold Nicolson, Yunanistan ve Arnavudluk meselelerini incelemek üzere oluşturulan komisyonda İngilizlere 'yi temsilci etti.

33 Bu, İstanbul şehri, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Marmara Denizi ve onun devranındaki küçük toprak parçasını içerir.

34 O dönemi anlatan kaynaklarda ifade bu şekilde değil, direkt olarak Ermenistan (Armenia) olarak verilmektedir.

Amerikan mandası oluşturulmasını öngörür.³⁵ Uzun süre karşı tavrı almamasına rağmen³⁶, Başkan Wilson, Haziran ayı sonlarına doğru, Nicolson tarafından kaleme alınan iki öneriyi, Senatonun onayına sunulmak şartıyla kabul eder.³⁷

İngilizlerin üzerinde durduğu ikinci sorun: 'İstanbul'daki Türk hakimiyetinin tanınmaması, ya da Türklerin Avrupa'dan silinip silinmemesi,' meselesidir. Enteresan bir biçimde, hem Lloyd George hem de Wilson bu konuda ortak bir tavır benimserler; öyle ki, iki liderin benzer yaklaşımlar içinde olduğu, neredeyse tek sorundur. Onlar açısından bakıldığında, Türklerin lehine oluşturulan barış hedefleri, savaşın sonlandırılmasına yeterli olmamıştır. Bu nedenle her iki lider de, daha önce oluşturulan yunusatılmış savaş hedeflerinden çok uzaklaşarak, bir kez daha, Türklerin Avrupa'dan çıkarılmasından yana kesin bir tavır alır.³⁸

Konferans sırasında, Osmanlı ile yapılacak Barış Antlaşmasının şartları belirlenemese de, bununla dolaylı olarak ilgili, ama giderek sorunun tam da merkezine oturacak, çok önemli bir karar alınır. Lloyd George, Clemenceau ve Wilson'un tasarrufu ile, Mayıs ayında³⁹, Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmasına izin verilir. Burada Wilson'un büyük desteği inkar edilemezse de, kararın asıl mimarı yine İngiliz Başbakanı Lloyd George'dur.

Arka planda, Lloyd George'un bu yöndeki kararını destekleyen ve besleyen belli sebepler söz konusudur. Bunlardan birincisi, Müttefikler arasında, başlangıçta görüş ayrılığı şeklinde belirir; ama giderek güvensizliğe varan anlaşmazlıkların ortaya çıkmasıdır. Bu durum Paris Konferansı sırasında ve özellikle İtalya ile, Müttefiklerin geri kalanı arasında hissedilmeye başlanmıştır. Bilindiği gibi, her ne kadar Müttefikler, bu kelimenin anlamı itibarı ile, belli bir birlikteliğin içinde yer almakta idiyse de; savaşın en başından beri pek çok konuda farklı bakış açıları sergilemişlerdir. Osmanlı Meselesi gündeme geldiğinde ise durum iyice karışır; çünkü, savaş sırasında

35 Bu planın diğer maddeleri, Yunanistan, Fransa ve İtalya'nın manda rejimi altında, Osmanlı topraklarında hangi bölgeleri kontrol edeceğini belirtiyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Howard (1974), 64.

36 Wilson daha küçük bir gücün (ülke olarak) bu işi yürütmesinin daha iyi olduğunu düşünüyordu. Ona göre, 'Amerikan halkı böyle bir Mandayı bir kazanç gibi değil, büyük bir yük olarak algılayacaktır.' Bkz. D. Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference* (New Haven: Yale University Press, 1939), Cilt. I, ss. 117-118.

37 Howard (1974), 64. 70. Burada tartışılan Birleşik Devletlerin mandası altında oluşturulacak ayrı bir Boğazlar Devletidir. Fakat onlar için asıl mesele, Türklerin İstanbul'u kaybedip kaybetmeseydiler değil, Batı Talya'ya yeni Boğazlar Devletine bağlanıp bağlanmayacağıdır.

38 Wilson'un bu konudaki görüşleri için bkz. Howard (1974), s. 70. Lloyd George'un bu konudaki düşünceleri için bkz. David Lloyd George, *Cilt II*, 807-813; Lloyd George, *Parliamentary Debates* (Commons), Vol. CXXXIII, December 18, 1919), ss. 767.

39 Kazan 6 Mayıs da alınan ve 15 Mayıs'da da uygulanmıştır.

yapılan gizli anlaşmalardaki paylaşım, hangi ülkenin, asıl olarak hangi yerleri ve hangi sınırlar içinde kendi payı olarak göreceği meselesini tam olarak belirleyememiştir. Bu durum özellikle, Müttetiflere sonradan katılan Yunanistan ve İtalya için geçerlidir. İki devletin ilgi alanları ve çıkarları İzmir'de çatışmıştır.⁴⁰ Lloyd George, Paris görüşmeleri sırasında daha çok Yunanistan'dan yana bir tavır takınarak,⁴¹ İtalyan taleplerine karşı soğuk bir bakış açısı sergiler.

Bütün bunlar İtalya'nın Müttetiflere, özellikle de İngiltere'ye olan güvenimin giderek azalmasına neden olarak, onu kendi başına hareket etme noktasına getirir. En sonunda da bu ülke, Müttetiflerin onayını beklemeden, Mondros Ateşkes Anlaşmasının 7. Maddesine dayanarak, Antalya'ya asker çıkarır.⁴² İtalya'nın tek taraflı olarak ortaya koyduğu bu girişim, aslında biraz aceleci ve zamansızdır, dolayısıyla vaktinden önce bir hareketin oluşması sonucunu doğurmuştur. Tam da Paris Barış görüşmeleri sırasında ortaya çıkan bu gelişme, İtalya'nın İzmir'e de asker gönderileceği ihtimalini gündeme taşır. İşte bu tehlikeyi bertaraf etmek ve İtalya'nın daha ileri bir hareketini durdurabilmek için,⁴³ o an elde var olan en yakın gücün, yani Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması kararı alınır.

Kuşkusuz ki, bu kararın bôylesine cabuk alınmasını, geri planda başka nedenleri de mevcuttur. Lloyd George, Stratejik olarak Akdeniz'deki İngiliz çıkarları noktasında değerlendirdiğinde, Yunanistan'ı bölgede yükselen ve İngiltere'ye en yakın güç olarak görmüş; dolayısıyla, bu ülkenin varlığını çok önemsemiştir.⁴⁴

⁴⁰ Yunanistan, Batı Anadolu'da Ege kıyılarını, özellikle de İzmir ve çevresini, kendi irkından olan insanları da yasadığı düşüncesiyle, kendi elini alarak tehlike ediyor, dolayısıyla da kendi yönetimi altında görmek istiyordu. Onun bu yaklaşım, belirlenmiş sınırlarda Birleşik Devletler ve İngiltere tarafından da desteklenmiştir. İtalya ise yapılan gizli anlaşmalar gereği, Anadolu toprakları üzerinde, Güneyde Antalya ve çevresi ile, İzmir'e kadar uzanan ve orayı da içine alan hatta kendisine verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu yaklaşım ise İngiltere ve Amerika tarafından desteklenmemiştir. Hatta bir ara Anadolu'nun maddeleri bölünerek paylaşım görüşülürken, İtalya'nun tutarlı ve devce dışı davranması bile düşünülmüştür. Howard (1974), 67.

⁴¹ İzmir'in Yunan maddesi altında olması istenmiş, On İki Adam ve Rodos'un da, İtalya tarafından Yunanistan'a verilmesi önerisi getirilmiştir. Nicholson (1934), s. 106.

⁴² M.E. Yapp, *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, (London: Longman, 1987), s. 308.

⁴³ Nicholson (1934), s. 106; Evans, s. 1179; Yapp, s. 308. Bazı kaynaklar, Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması ve işgal hareketinin, Ateşkes anlaşmasının 7. maddesini uygulamaya koymak için yapıldığına belirtir. Bununla birlikte, savaş sırasında, Anadolu'nun Barış klanında, Yunanistan gibi bir alternatif olması, özellikle savaş koşullarında, İngiltere için büyük bir önem taşıyacaktır.

⁴⁴ Herne doğu beldelerinde, Rusya'nın Boğazları kullandığını uzun süre engelleyemediği için, özellikle Boğazların bütün ülkelerle açık olması savunulurken, Dolayısıyla, Hindistan'a yönelik bağlantı yollarının geliştirilmesinde, Ege havzasında ve Anadolu'nun Barış klanında, Yunanistan gibi bir alternatif olması, özellikle savaş koşullarında, İngiltere için büyük bir önem taşıyacaktır.

Bütün bunları destekleyen bir başka unsur da Yunan Başbakanı Venizelos'tur. Venizelos oldukça etkili bir kişiliktir ve Aralık 1912'de Venizelos'la ilk karşılaşması sonunda Lloyd George onu "Büyük bir adam, çok büyük bir adam"⁴⁵ olarak nitelendirmiştir. İngiliz Başbakanı'nın Venizelos'a duyduğu bu saygı, sonrasında Venizelos'un Müttetiflere sergilediği bağlılıkla gelişerek, tam bir güvenc ve inanca dönüşmüştür. Fakat bütün bu olumlu düşüncelerin ve beklentilerin aksine, İzmir'de başlayan Yunan askeri hareketin en başından itibaren, normal bir işgal ve düzenli bir ordunun devranışı olmaktan çıkarak, durdurulamaz bir kalfiam şeklini almış ve savaş sonrası dönemde herkezin geleceğini çesitli açılardan etkileyecek en kritik olay niteliğini kazanmıştır.

Nasıl ki 1915 Çanakkale Harekatı, Müttetifler açısından, savaşın gidişini olumsuz etkileyen tarihi bir hatadır, Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmasına izin verilmesi kararı da, savaş sonrası dönemin benzer bir tarihi yanlıdır. Savaşın başından beri zar zor yürütülen bir İttifakın dağılıpının ilk adımını teşkil etmiş, fakat tam tersi olarak da, buna karşı oluşan tepki, Türk ulusal hareketini birleştirip bütünleşiren bir yapı taşıını oluşturmuş ve Kurtuluş mücadelesini hızlandırmıştır.

Bu dönem İngiliz politikalarını bütünüyle yöneten ve yönlendiren Lloyd George'un öngörülerinin, varsayımlarının ve dolayısıyla kararlarının belirlenmiş yanlıları vardır. Birincisi, Türkiye'nin ateşkes anlaşması sonrasında, tam bir teslimiyet içinde olduğunu varsayması, bu ülke ile yapılacak barış Antlaşmasının da, sadece Müttetifler arasında kararlaştırılmaya kalan, tekniği bir mesele olduğunu düşünmesidir. İkincisi, Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarması kararını verirken, Osmanlı'nın yakın tarihi geçmişini yeterince değerlendirmemesi; bir Yunan ve İtalyan işgali durumunda, bütün tablounun deyişeceği ve Türklerin bunu asla kabul etmeyeceği yönündeki ciddi uyarıları da göz ardı etmesidir.⁴⁶ Üçüncüsü, savaş sonu dönemindeki bütün politikaların merkezine Amerika'ya oturtması ve bu ülkenin Avrupa meselelerinde etkin bir güç olarak devam edeceğini varsaymasıdır. Bu o kadar böyledir ki, bütün savaş sonrası düzenlemelerde, öncelikle bu ülke ile anlaşılmaya çalışılmış, onun onay aramış, diğer Müttetif ülkeler ikinci sırada değerlendirilmiştir. Bu nedenle Amerikan Senatosundan gelen haberin, İngiliz politikalarını yönetenler

Nicholson (1934), s. 97. Bu durum İstanbul'da ve Boğazlarda Birleşik Devletlerin olması varlığı ile de birleşince, İngiliz çıkarları için oldukça uygun bir ortamı oluşturmaktadır.

⁴⁵ Yapp, s. 307.

⁴⁶ Türklerin tutarlı bôyle gelececeği çok önceden öngörülmesi, bunun uyarısı, daha Ateşkes anlaşması imzalandıktan, Osmanlı delegasyonunun Başbakan Rauf Bey tarafından İngiltere'ye yapılmasıdır. Macfie (1983), s. 68; Macfie (1989), 64.

üzlerinde oldukça sarsıcı bir etkisi olmuştur. İngiliz Parlamento'su, Versailles Barış Antlaşmasını ezici bir çoğunlukla kabul eder ve Wilson'un prensiplerini alkışlar.⁴⁷ Amerikan Senatosu, aynı Antlaşmayı büyük eleştirilerle karşılamış,⁴⁸ sadece Antlaşmayı red etmekle kalmamış, Milletler Cemiyeti Sözleşmesini de onaylamamıştır. (19 Kasım 1919). İşte bu, İngilizler açısından gerçekten de beklentinin çok dışında bir sonuç olmuş⁴⁹ ve sonraki dönemde bütün gelişmelerini etkilemiş, hatta değiştirmiştir.

Aralık 1919- Ocak 1920 Arasında İngiliz Boğazlar Politikası

Birleşik Devletler'in Versailles Antlaşması'nı red etmesi, İngilizlerin savaş sonrası dönemdeki Boğazlar politikasında, gerçekten temel bir değişikliğe yol açacak ilk gelişmedir. Versailles Antlaşması'nın reddi, aslında, Boğazlardaki manda rejiminin de reddi anlamına gelmiştir. Bunun hemen akabinde Amerika, Avrupa meselelerinden de çekileceğini ilan etmiştir.⁵⁰ Bu aynı zamanda, Birleşik Devletlerin Türkiye ile ilgili problemlerin çözümünden de çekilmesi demektir.

Boylesi bir durumun Boğazlar diplomasisi söz konusu olduğunda tek anlam, ne İngiltere, ne de Fransa'nın dolurmak istemediği sorumlu bir yerde (Boğazlar), yeniden bir güç boşluğunun ortaya çıkmasıdır. İşte bu dönemde İngilizler bir kez daha, bizzat kendilerinin çözmesi gereken o eski problem, 'Boğazlar Meselesi' ile, başbaşa kalmıştır.

Bu arada yıl sonuna doğru, İngiliz Dış İşlerinde bir değişiklik olmuş ve Balfour'un yerine görevi, Türkiye ile ilgili meseleler söz konusu olduğunda adı hep gündemde olan, Lord Curzon devralmıştır.⁵¹ Şimdi işler eksisinden daha karışık ve çözümlenmesi gereken bir Türkiye problemi vardır. Geçiklen her günün Barış antlaşmasını biraz daha zora soktuğunu Curzon çok iyi bilmektedir.⁵² Gerçekten de, İtalyan ve Yunan işgali Anadolu'daki ulusal

hareketin ivme kazanmasını etkilemiştir.⁵³ Dolayısıyla zaman ve Barış Antlaşmasının imzalanmasındaki gecikme, Müttefiklerin aleyhine işlemektedir.

Bu olumsuz gidişi bir noktadan yakalayıp durdurabilmek ve tersine çevirebilmek için Curzon, elde kalan tek muhatap olan Fransa ile resmi görüşmeleri başlatmakta gecikmez. Aralık 1919'da Londra'da Dış İşleri Bakanlığında başlayan görüşmeler⁵⁴, bu ay içinde, karşılıklı müzakerelerle devam eder. Burada gündeme gelen en önemli konu, Boğazların kontrolünün ve İstanbul'un idaresinin nasıl bir sistem üzerine oturulacağıdır. En sonunda oluşturulan ve Fransa'nın da onayladığı taslak, büyük ölçüde Curzon'un formüle ettiği maddeleri içerir. Bu "Curzon Planı", Türklerin Avrupa'dan çıkarılmasını, İstanbul'un ve Boğazların uluslararası bir organizasyonun yönetimine bırakılmasını⁵⁵, Anadolu topraklarındaki Türk hükümetlerinin ise, yabancı danışmanlar ve etki alanlarına tabi olarak devamını öngörür.⁵⁶

Her ne kadar, zihinleri uzun süredir meşgul eden Türkiye Meselesinin, nihayet sonuna yaklaşıyor muyuş gibi görünse de, bu konuda, kabine içinde bir süreç devam eden huzursuzluk ve görüş ayrılıkları⁵⁷ İstanbul ve Boğazlar konusunda iyice belirginlik kazanır. Dolayısıyla, iki ayrı görüşün ve savunucularının savaşına döndürür. Türklerin İstanbul'daki varlığını, Avrupa'nın içindeki bir ülsere benzeten Curzon⁵⁸, bunun tedavisi için 'kesin ve kararlı bir operasyonla'⁵⁹ Türklerin Avrupa'daki topraklardan sökülüp alınmasını; İstanbul ve Boğazların ise başka ellerin güvenliğine bırakılmasını savunur. Türklerin İstanbul'daki hakimiyet hakkının devamından yana olan Edwin Montagu ise, daha 1917'den bu yana, İngiliz savaş hedefi olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yok edilmesi fikrine süreklilikle olarak karşı çıkmıştır.⁶⁰ Montagu'nun en büyük

47 Taylor (1977), s.133.

48 Nicolson (1934), s. 111; Evans, 233.

49 Çinkil, *mevcelyse Antlaşmanın tamımı üzerinde* Wilson etkin bir rol oynamıştır. Bkz. Grant and Temperley, 428-429.

50 Evans, ss. 237-238.

51 Lord Curzon 1919 yaza boyuna, gayretleml olarak Dış İşleri Bakanının görevlerini yerine getiriyordu. Kasım ayında bu görevi resmî olarak Balfour'dan devralmıştır.

52 Nicolson (1934), ss. 78, 79.

53 Nicolson (1934), 112.

54 Bu görüşlerde ilgili bkz. Nicolson (1934), 107; Nicolson (1939), s. 243.

58 Nalekden Lloyd George. Cilt II, s. 658. Lloyd George'da Türkler için buna yakın fikir biraz daha körel bir benzerine yapmış. Türklerin Avrupa'daki varlığını Kaiser'e benzetmiştir. Bkz. Nicolson (1934), s. 96.

59 Nalekden Nicolson (1934), s. 76.

60 Rothwell, s. 127.

Türkiye'nin parçalanmasının Hindistan'da ve Britanya İmparatorluğu'nun diğer Arap bölgelerindeki Müslümanlar⁶¹ arasında huzursuzluğa ve infilak sebepleri olacağıdır.⁶² Fikirleri Curzon ile çatisse da, Montagu, kabine'nin diğer üyelerini ikna etmekte başarılı olur.⁶³ Sonuç itibari ile, Ocak 1920'de toplanan İngiliz kabinesi, Başbakan ve Dış İşleri Bakanı'nın politikalarını adeta çiğneyerek, Türkleri Avrupa'dan silme çabalarına bir son verne ve onların İstanbul'daki hükümetin haklarını sürdürmelerine izin verne kararı alır.⁶⁴ Bu İngilizlerin Bogazlara yönelik politikaları açısından çok tarihi bir karardır.⁶⁵ Ayrıca bu, İngiltere'nin, savaş sonu döneminde temel prensiplerini oluşturduğu bir politikadan yavaş yavaş gelişiminin de ilk adımını teşkil etmiştir.

Akabinde gelişen İngiliz Bogazlar Diplomasisi, giderek savaş zamanı ihtiraslarından uzaklaşmış ve barış zamanı gerçeklerinin yaşandığı yeni bir döneme girmiştir. Bundan sonra oluşturulan bütün taslak planların, Türklerin İstanbul'daki varlığını, şu veya bu şekilde kabul ederek hazırlanması gerekmiştir.

İstanbul Meselesi'nin bu şekilde bir sonuca bağlanmasının en belirleyici faktörlerinden birisi, Hindistan tartışmasıdır.⁶⁶ Bilindiği gibi ondokuzuncu yüzyıl boyunca İngiliz Politikacıları, Bogazlar ve Bogazların güvenliği meselesini, hep Hindistan ve Hindistan'a giden yolların güvenliği bağlamında değerlendirmiş;⁶⁷ Türklerin İstanbul ve Bogazlardaki hükümetini ise, bu ilişki çerçevesinde en güvenilir unsur olarak görmüşlerdir.⁶⁸ Garip bir tecelli olarak, Kabinenin İstanbul ile ilgili kararında, Bogazlar ve İstanbul, yine

61 Yaklaşık yemisi milyon Hindistan'da, beşer milyon da Mısır ve Sudan'da vardı. Bu halyle, Belci de dâhilin en büyük Müslüman nüfusunu barındıran İmparatorluğu İngiltere'ydi.

62 Nicolson (1934), 112. Aslında onun bu entisjeleri pek de temelsiz değildir. Daha 17 Mayıs'ta, Hindistan'da yaşayan Müslümanların ileri gelenlerinden bir heyet, Paris'teki konferansa gelecek, Türk nüfusun kendisine ait topraklar üzerinde birtanlığına korunmasını, Sultan'ın da sadece Türklerin değil, bütün Müslüman dünyasını idarlığını sürdürmesini istemişlerdi. Çok erken belirtir ki bu insanlar, Türkiye'nin parçalanmasına kesinlikle karşıdır. Evans, s. 167.

63 W. Churchill, The Aftermath (London: Thornton Butterworth Limited, 1929), s. 514; Nicolson (1934), 113.

64 E. L. Woodward and Kohan Butler et al., eds., "Venezorandum by Earl Curzon on the Future of Constantinople." Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, 20 Vols., (London: His Majesty's Stationery Office, 1947-1976) Vol. 4, no. 646, ss. 992-1001. Kent, "Great Britain and the End of the Ottoman Empire" eds., M. Kent The Great Powers and the End of the Ottoman Empire (London: George Allen and Unwin, 1984), s. 192; Nicolson (1934), 112-113.

65 Çıktı bu İngiliz kabinesi'nin tarihinde, Bogazlar konusuna ilgili olarak, Başbakan ve Dış İşleri Bakanının politikalarını red ettiği ifade edilmiştir. Diğerleri için bkz. Yurdusev, s. 574, 587.

66 Parlamentoary Debates, 125 (1920), ss. 1962-64.

67 Onemleri için bkz. Yurdusev, s. 594.

68 A.Y., 562.

Hindistan'la ilgili olarak ele alınmıştır. Fakat bu defa, Hindistan'ın güvenliği, buraya ulaşan yolların korunması ya da gelebilecek dış tehditler kapsamında değil, ama belki çok daha önemli bir noktadan, içeriden gelebilecek tehditler bağlamında incelenmiştir.

Kabine'nin, İstanbul'un Türk varlığını destekleyen kararını arka planda besleyen bir başka tartışma noktası da, Türkleri İstanbul'dan çıkarmak gerektiğinde, mevcut askeri imkanların, bunu ne derecede sağlayabileceği konusuydu. Tartışmaların geldiği nokta, İngiltere'nin bunu empose edecek ya da zorlayacak bir askeri gücünün olmadığını ortaya koyuyordu.⁶⁹ General Henry Wilson ve Churchill, bu görüşün önde gelen savunucularıydı. Churchill'in naklettiği kadıyla, Kabine'ye yöneltilen, "askerlerimiz olmadan, Türkleri İstanbul'dan nasıl süreceksiniz?"⁷⁰ sorusuna tatmin edici bir cevap alamamıştı. Dolayısıyla, bu karar öncesindeki, hem Hindistan, hem de askeri güç tartışmalarının vardıği sonuç, İngiliz çıkarları ve mevcut şartlar düşünüldüğünde, Sultan'ın ve hükümetinin İstanbul'da kalmasının, en doğru seçim olacağı şeklindeydi.⁷¹

Ortaya çıkan bu netice ise, oluşturulan Barış planı taslağının tümünden revizyonu anlamına gelmiştir. Çünkü bu taslağın temel dayanağı, bütün Bogazlar bölgesindeki Türk hükümetini bertaraf etmek ve İstanbul'un büyük bir bölümünü de içine alan bir Bogazlar devleti kurmak üzerine kurulmuştu. İçinde gerekirse zor kullanmayı da barındıran bu sert çözümün red edilmesinden sonra, ortaya çıkan bu tabloya göre yeniden şekillendirilecek, başka bir yol hartasının oluşturulması gerekmiştir.

Sèvres Antlaşmasına Giden Yolda İngiliz Bogazlar Politikası Şubat-Ağustos 1920

İngiliz Kabinesi'nin kararını takiben, aynı ay içinde Paris Barış Konferansı resmi olarak kapanmış (21 Ocak 1920); ama çözümlenmemiş bir Türkiye meselesi olduğu için, liderler uygun olan en kısa zaman içinde bir araya gelme ve bu ülke ile yapılacak barış antlaşmasının taslağını hazırlama kararı almıştı. Bu amaca yönelik ilk Müttefik konferansı, Londra'da 12 Şubat-10 Mart

69 Bkz. Churchill, ss. 370-71.

70 A.Y., s. 373.

71 Bununun temelinde, Türkler İstanbul'da bırakılrsa, Müttefiklerin deniz ve kara geçişini kontrolü altında tutabilecekleri düşüncesi vardı. Yok eğer İstanbul'dan çıkarılır ve Başkentleri Anadolu'ya taşınursa, bu İngiliz Savaş Gemilerinin silahlarının ulaşmasını engel bir mesele olurdu.

tarihleri arasında yapılır. Burada Türkiye ile yapılacak barışın genel prensipleri ve taslak metin üzerinde anlaşmaya varılır. Teknik detaylar üzerindeki çalışmalar ise 10 Nisan'a kadar sürer. Bu son dönemdeki çalışmaların ayrıntılı noktası, antlaşmanın Boğazlarla ilgili olan bölümüdür; daha açık bir ifadeyle, yeni Boğazlar rejiminin nasıl olacağı ve ne şekilde uygulanacağına yönelik olarak oluşturulan, detaylı taslak metinlerdir.

Bu toplantılar sırasında Lloyd George ve Curzon, Boğazlarla ilgili kararların her aşamasında, yönlendirici, hatta belirleyen olarak etkin olmuşlar; esas itibarı ile görüşmeler de, onların belirlediği çerçeveye dahilinde sürdürülmüştür.

Boğazlarla ilgili ele alınan konulardan birincisi İstanbul'dur. Bu, şehrin Türk kimliğinin, ya da bu şehirdeki Türk hakimiyetinin devam edip etmeyeceği meselesidir. Konferansa katılan bütün liderler, artık Türkleri buradan çıkarmamın çok kolay olmadığını noktasında görüş birliği içindedirler. Bu yöndeki kabine kararı nedeniyle İngiliz Başbakanı, gönlüsize de olsa benzer bir yaklaşımı benimser. Bu meseleyi, hem Başbakan, hem de kendisi açısından daha kabul edilebilir bir forma sokacak olan öneri ise Curzon'dan gelir ve diğerlerince de kabul edilir. Buna göre Türkler İstanbul'da kendi hakimiyetlerini sürdürebilir; ama bu Barış Antlaşmasının bütün yükümlülüklerini yerine getirmeleri şartına bağlanmalıdır.⁷²

Boğazlar üzerindeki kontrolün ne şekilde kurulacağı, ya da uygulanacağı konusu, üzerinde tartışılan ikinci meseledir. Lloyd George, İstanbul'un Türk kimliğinin devamına, isemeyerek de olsa, onay vermiştir; ama Boğazların kontrolü meselesinde, çok daha hassas bir yaklaşım içindedir. Türkleri, hiç değilse bu "su yollarının muhafızlığından" uzak tutabilecek bir formülün bulunması gerektiğine inanır.⁷³ Öte yandan, Boğazların kontrolü meselesi, aslında askeri bir konudur; dolayısıyla, Müttefiklerin yeni ve uzun süreli bir askeri angajmanı anlamına gelmektedir. Bu ise Müttefiklerden hiç

birinin gönüllü olarak istemeyeceği bir duruma işaret etmekte; büyük ölçüde ekonomik, askeri ve siyasi bir yük getirmektedir.

Bu nedenlerden dolayı, Boğazların hem Avrupa, hem de Asya kanadındaki Türk kontrolünü tamamiyle ortadan kaldırmak ve bunu, Müttefik kontrolü ile değiştirmek hedefine yönelik girişimlerde bulunmak yerine; şimdi Lloyd George, yavaş yavaş, Müttefik kontrolünü daha sınırlı ve stratejik bir noktada yoğunlaştıran; ama aynı zamanda, daha az güçlü, daha etkin bir denetlemem yapılabilen bir denkleme arayışına girer. Önceki tavrından farklı olarak, bu noktada, askeri yetkililerin tavsiyelerine ihtiyacı duyduğu gözlenir. Onun önerisiyle, Boğazların tarafsızlığını muhafaza etmesi için gerekcek asgari güç miktarının ne olması gerektiği konusunun, askeri uzmanlara danışılmasına karar verilir.⁷⁴ Hazırlanan askeri raporlara ve bunlarda yer alan önerilere göre de, Barış Antlaşmasının ilgili 39. maddesi şekillenir.⁷⁵

Barış antlaşmasının Boğazlarla ilgili bölümünün üçüncü meselesi, kurulacak yeni Türk Devletinin Avrupa'daki sınırı ile ilgilidir. Fazla bir tartışma konusu olmaksızın, 18 Şubat 1920'de Avrupa yakasında Çatalca sınır olarak kabul edilir.⁷⁷

Boğazlarla ilgili görüşmeler esnasında tartışılan dördüncü konu, Boğazlar Sorununun çözümüne yönelik plan çerçevesinde, çok kıltı bir konumu olacağı düşünülen, Boğazlar Komisyonunun kurulmasıdır. İngiltere'nin planı, askeri yönden Boğazları, üç Müttefik devletin kontrol edeceği; geçiş düzenlemelerini ise, Boğazlar Komisyonunun yapacağı bir sistem kurmaktır. Buradaki temel prensip, askeri olarak bu stratejik su yollarının anahtarını elde tutulabilir; ama bu sorumluluğu, Müttefikler dışındaki ülkelerin de yer alacağı, uluslararası bir komisyon ile paylaşılmasıdır. İngiltere'nin bu yöndeki çabası başarılı olur ve Boğazlar Komisyonu'nun askeri bir sorumluluğu olmaz.⁷⁸

Boğazlar Komisyonunun kompozisyonuna gelince, İngiltere hem Müttefikleri hem de Karadeniz'e kıyısı olan ülkeleri içine alacak geniş bir

72 E. L. Woodward and Robin Butler et al., eds., "Notes of an Allied Conference", DBFP, Doc. No. 20, February 21, 1920, Vol. 4, s. 178. Daha sonra bu yaklaşım, şöyle formüle edilir: Türk Sulhunu ve Hükümeti İstanbul'da devam ettirilecektir; fakat bu karar, barış antlaşmasına hükümlerinin uygulanması ve bu antlaşmada yer aldığı şekliyle, azınlıklara haklarını koruması şartına bağlı olacaktır. Müttefikler, Boğazların ve Marmara Denizi'nin geneliy, hatta boyunca ve Türkiye'de Avrupa'da, askeri sigal haklarını saklı tutmaya devam edecektir. Nektiden, Howard, s. 93. Daha sonra bu, biraz daha resmi bir ifadeyle, Sevres Antlaşmasının 36. Maddesinde yer almıştır. Bu madde için bkz., Hurwicz Vol II, ss. 81. Orijinal Antlaşmanın tamamı için, bkz., Great Britain Parliamentary Papers, 1920, Treaty Series No. 11, Cmd. 964, ss. 16-32. Antlaşmanın siyasi maddeleri için, bkz., Hurwicz, Vol II, ss. 81-87; Anderson, ss. 176-173.

73 Parliamentary Debates, 125 (1920), ss. 1967, 1971.

74 Woodward and Butler et al., eds., "Notes of an Allied Conference", DBFP, Doc. No. 6, ss. 46, 48, 50.

75 Bu raporlar için bkz., Woodward and Butler et al., eds., "Proceedings of Inter-Allied Naval and Military Representatives", DBFP, February 16, 1920, ss. 124-125.

76 Bkz., Hurwicz Vol II, ss. 81-87; Anderson, ss. 171-172.

77 Doğru Takyatua geri kalan kısmı Yunanistan'a bırakılır. Askerden arandıkları bölgeler dışında, Türkiye'nin, Boğazlar ve Marmara'nın, Asya tarafında kalan kıyı toprakları üzerinde, hükümetlik haklarını korumasına izin verilir. Woodward and Butler et al., eds., "Notes of an Allied Conference", DBFP, Doc. No. 14 and 18, February 18 and 20, 1920, ss. 121-22, 158-159.

78 Woodward and Butler et al., eds., "Notes of a conference", DBFP, Doc. No. 40, March 1, 1920, s. 321.

katılmadan yanadır.⁷⁹ Sévres Antlaşması'nın ilgili maddeleri ise (38,39,40) buna göre düzenlenir.⁸⁰

Görüşmeler devam ederken, arada (28 Şubat), ulusal hareketi yürütenlerin, Anadolu'da (Anıtlıya) yüzbinlerce Ermeni'yi öldürdüğü haberi gelir. Bu büyük bir heyecana sebep olur. Buna bir tepki, aynı zamanda da karşı bir önlem olarak, Lloyd George'un çabalarıyla, İstanbul'un Müteflikler tarafından işgaline karar verilir.⁸¹

Bu olay gündeme yeniden, bu sefer ciddi bir biçimde, Mütefliklerin, bu sert barış maddelerini uygulatabilirlik kudretinin ne derecede olduğu, sorusunu getirir. İngiliz Genelkurmayının buna yanıtı, hiç olmadığı yönündedir.⁸² Lloyd George, bu uyarıyı görmeyen gelerek, Mütefliklerin, Türk'e, "barışı empose edebileceğini ve Kemalist kuvvetlerin askeri gücünün büyük ölçüde abartıldığını" göstermesi gerektiğini savunur.⁸³ İşte İstanbul'un 16 Mart'ta Mütefliklerce resmî olarak işgal edilmesine karar, Lloyd George'un çabaları sonucunda alınır.⁸⁴ Bu görüşte Müteflik işgalidir, fakat gerçekte, barış antlaşmasının maddelerini Türk Hükümetine kabul ettirmek için başlatılan, geçici (*ad hoc*) nitelikli bir İngiliz işgalidir.⁸⁵

79 Kararlatıldığı şekilde Komisyon, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya (eyer Milletler Cemiyetine katılmasa), Birleşik Devletler (eyer istense), Japonya, Çarzon'un emriyle, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'ı (eyer Milletler Cemiyetine katılmasa) içine alır. Büyük Devletler ile oyna, küçük devletler bir oya sahip olur ve başkanklık Büyük Güçler arasında rosyona tabi kalır. Woodward and Butler et al., eds., "Notes of a Conference", BDFP, Doc. No. 40, ss. 316-317.

80 Hucwicz, s. 81; Anderson, ss. 171-172.

81 Woodward and Butler et al., eds., "Notes of an Allied Conference held at 10 Downing Street", 5, 8 and 10 March 1920, DBFP, Vol. 7, No. 38, ss. 300-306, No. 50, ss. 412-416, 419-422, No. 55, ss. 45-457.

82 "Yunanlı İhtilalciye girmeye vurdulduğı" sitede: "Türkiye ile sorunların çözülüp, barış yapılması, ihtimal dahilinde bile görülmektedir. Woodward and Butler et al., eds., "General Staff Memorandum", April 1, 1920, BDFP, Vol. 13, s. 56. Churchill, *Boşyane* ağır maddeler içeren bir Antlaşmanın deyinilmesini için, elle yeterli asker gücünün bulunmadığı yönünde uyarır. Ona göre, İstanbul'da hükümetin bu barışı kabul ettirmeye çalışarak boşuna bir çaba olacaktır; çünkü Asya'da varlıkların sürdürülen ulusal güçler buna esna onay veremeyecektir. Müteflikler ise İstanbul dışında, barışı empose edilebilecek asker sayısına sahip değildir. Woodward and Butler et al., eds., Doc. No. 45, Vol. 7, s. 364. Ayrıca, Genel Kurmay'ın 15 Mart'ta ortaya koyduğu görüşlerine göre, Lloyd George'un, Sıkkan'ı İstanbul'da bırakarak, gerekçesinde burada bulunan İngiliz Domanyasının silahları ile Türkiye'yi kontrol altına alabileceği yönünde geliştirdiği stratejinin, artık inandırıcılığı yoktur. "Siyasi güç potansiyel Anadolu'daki Ulusalcılara geçmiştir." Woodward and Butler et al., eds., "General Staff Memorandum", March 15, 1920, BDFP, Vol. 1, s. 26. Ayrıca, Churchill'in Lloyd George' a yazdığı ve bu konuları içeren 24 Mart tarihli mektubunu için bkz. Churchill, s. 378.

83 Woodward and Butler et al., eds., BDFP, Doc. No. 50, Vol. 7, s. 417.

84 Woodward and Butler et al., eds., "Notes of an Allied Conference held at 10 Downing Street", 5, 8 and 10 March 1920, DBFP, Vol. 7, No. 38, ss. 300-306, No. 50, ss. 412-416, 419-422, No. 55, ss. 45-457.

85 Kent, s. 192.

Müteflik devletlerin Sévres'e son şeklini verdikleri San Remo toplantısı ve burada imzalanan antlaşmadan (24 Nisan 1920)⁸⁶ bir kaç hafta sonra, 11 Mayıs 1920'de Mütefliklerin Sévres tasarı, Osmanlı Hükümetine iletir. Osmanlı Hariciyesi ise, 25 Haziran 1920'de buna çok kapsamlı ve neden uygulanamayacağı konusu iyi temellendirilmiş bir yanıt belgesi ile cevap verir.⁸⁷ Bu belgede Osmanlı Devleti, kendisine uygulanmaya çalışılan Antlaşma hükümlerinin, sağlam temellerden yoksun olduğunu çok iyi ifadelendirmiş; kaybedenler tarafında olsa bile, bu kümede kendisiyle birlikte yer alan diğerlerinden daha kötü ve eşitlikten uzak bir muameleye tutulduğunu altını çizmiştir.⁸⁸

Osmanlı hariciyesinin bu cevabi mektubu Müteflikler safında çok rahatsız edici olmuştur; çünkü buradan anlaşılın, varsayılanı aksine, Osmanlı Hükümetinin de bu Antlaşmayı kolay kabul etmeyeceğidir. Bu nedenle ki, Osmanlı Hariciyesinin mektubuna 16 Temmuz 1920'de verilen cevap çok sert ve tehditkardır. Burada, Müteflikler nezdinde, Osmanlı'nın işlediği suçlar bir bir sıralanır.⁸⁹ Ayrıca, son söz niteliğindeki ifâdeler, Antlaşmanın en kısa zamanda imzalanması yönündeki sabırsızlığı gözler önüne sermektedir. Buna göre: "Eğer Osmanlı Hükümeti, Antlaşmayı imzadan kaçınırsa ve imzadan sonra, Anadolu'da otoritesini yeniden kurmak ve Antlaşmanın yürütülmesini sağlamak konusunda zaafa düşerse, Müteflikler, Antlaşmanın İstanbul ile ilgili olan

86 Antlaşmanın texti için bkz. Hucwicz, II, 75-77. Bu antlaşma özetle, Sultanlığı İstanbul'da devamını, Mütefliklerin Avrupa Türkiye'sini ve Boğazlar Bölgesini işgal etme haklarını Türkiye'nin Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Ege adalarını bırakmasını onaylar.

87 Bu cevabi belgenin orijinali, ana hatlarıyla, nitelik ve içerik bakımından, Başbakan Oral tarafından ayrıntılı olarak inceleştir. Oral'ın yaptığı karşılaştırmalar, bu belgenin Lozan'da ortaya konulandan hiç geri kalmadığı, aslında pek çok açılardan da benzerlik gösterdiği yönündedir. Bkz. B. Özan, "Lozan'ın Öncülüğü Bir Öneri: Mütefliklerin Sevres Barış Antlaşması Tasarısına Osmanlı Hariciyesinin Yanıtı", Çalgıtaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, TTK (Ankara, 15-17 Ekim 1997), ss. 257-274.

88 Osmanlı'nın bu eşitsizliğe auru, özellikle Bulgaristan'ın Boğazlar Komisyonuna delilge gönderilmesi konusunda, öyşesine gözler önüne serilir ki, başka noktalarda değilse bile, bu konuda Müteflikler Sévres'in ilgili maddesinde değeriğe giderek, Türkiye'ye Komisyonunda, Bulgaristan ile eşit haklar taumak zorunda kalır. Daha önce taslak metin hazırlanırken, Çarzon, Fransa'nın önermesine rağmen, Türkiye'nin komisyonunda üye bulundumasına şiddetle karşı çıkmıştı. Çinkü Türkiye'ye hala yenilgiye uğatılmış eski dışman muamelesi yapıyor ve Komisyonunda, Yunanistan ve Romanya ile eşit şartlarda temsil edilmesini istemiyordu. Woodward and Butler et al., eds., BDFP, Doc. No. 40, ss. 316-317.

Osmanlı Devleti'nin cevabi mektubunu gerçekten çok öcenül ayrıntılara doludur. Fakat bu çalışmamız kapsamı dışına dahilği nedeniyle yer verilememektedir. Mektuba geçen sarılar için bkz. Howard, ss. 97-98.

89 Howard, s. 98.

hükümlerini yeniden gözden geçirmek ve Türkleri Avrupa'dan 'bu defa sonsuza kadar' koymak zorunda kalacaktır."⁹⁰

Osmanlı Hükümetine, Antlaşma konusundaki kararını bildirmesi için, 27 Haziran gecesine kadar süresinin olduğu, bu cevabi mesajla iletir. Görüleceği üzere çok büyük bir baskı söz konusudur ve yapılabilecek fazla da birşey yoktur; bu nedenle Osmanlı Hükümeti, yukarıda bahsi geçen az bir değişiklikle, Sévres Antlaşmasını⁹¹ 10 Ağustos'ta imzalamak zorunda kalır. Ama bilindiği gibi, bu Antlaşmanın onayı sürüncemede kalır ve Osmanlı Meclisi bunu hiçbir zaman onaylamaz⁹², gelişen olaylar ise, zaman içinde bu Antlaşmanın geçerliliğini kendiliğinden ortadan kaldırır.

Lausanne Antlaşmasına Giden Yolda İngiliz Bogazlar Politikası

İngiltere, bu dönemde tarihte ilk defa olarak, hemekadar aşırı bir isteksizlikle de olsa, bir adım ileri giderek Fransa ve İtalya ile Bogazlar'ın ortak askeri kontrolünde yer alır.⁹³ 1920 ilkbaharının sonunda tamamlanan Sévres Antlaşmasının içinde yer aldığı şekliyle, bu İngiliz ve Müttefikler kontrolü, Marmara Denizi ve Bogazların her iki tarafında oluşturulan geniş, Türk silahlarından arındırılmış muntikalarda, Müttefik güçlerinin sürekli varlığının devamı şeklinde uygulanacaktır. Fakat bu Bogazlar Meselesi'ne Sévres'in getirdiği çözümden geriye dönüş, antlaşmanın imzalanmasından kısa bir zaman sonra başlamıştır. Aşlında bu Antlaşmanın kolay kolay uygulanamaz ve değişimin adeta kaçınılmaz olduğu, 1920 yazı ve sonbaharında, Türklerin bunu asla kabul etmeyeceğinin anlaşılmasıyla kendini hissettirir.

Görünen odur ki, bu antlaşma maddelerini ulusal hareketi yürütenlere kabul ettirebilmek için, hiç istenilmeyen yeni bir savaşa girmek gerekir. Halbuki Mart'tan bu yana hazırlanan askeri raporların da açıkça ortaya koyduğu gibi, elde, bunu gerçekleştirebilecek yeterli güç mevcut değildir. Bu nedenle bir kez

daha Venizelos ve Yunan ordusundan medet umulur.⁹⁴ Churchill'in ortaya koyduğu gibi, Sévres Antlaşmasının hazırlanması onsekiz ay almış, ama "daha antlaşma hazır olmadan, geçerliliğini yitirmiştir." Olabildiği sadece "bir tek seye kalmıştır: Yunan ordusu."⁹⁵

Yunan ordusuna duyulan bu güven bir kaç ay içinde yerini tedirginliğe, hatta, İngiltere dışındaki Müttefikler nezdinde, güvensizliğe bırakır. Bunun en birinci nedeni, Kasım ayında yapılan Yunanistan seçimlerinde Venizelos'un yenilerek, yerine yapılan plebisit sonucu, Müttefik ülkelerde savaş suçlusunu olarak nefret edilen, Kral Constantine'nin gelmesidir.⁹⁶ Özellikle Fransa ve İtalya bu durumdan çok rahatsız olarak, Anadolu'da ulusal hareketi yürütenlerle bir an önce anlaşmanın, bir yolunun bulunması yönünde telkinde bulunurlar. Lloyd George ve Lord Curzon, Yunanistan'daki bu gelişmeden fazlaca etkilenmezler, fakat Constantin'in başa gelmesi, İngiltere'de Yunan isteklerine duyulan ilgiyi ve sempatiyi azaltır.⁹⁷ Bunun da ötesinde, Parlamento üyeleri Sévres'in revizyonu için baskı yapmaya başlarlar.⁹⁸ Sévres'in yeniden görüşülmesi yönünde oluşan bu hava, Lloyd George'u, bir Müttefik toplantısı yapmaya zorlar. 26 Kasım -4 Aralık 1920 tarihleri arasında, onun çağrısıyla Londra'da toplanılır.

Bu toplantı sırasında, İtalyan ve Fransız temsilcilerinin ortaya koyduğu görüş, Sévres'in Yunan yanlısı bir Antlaşma olduğu, bu nedenle de, ulusal hareketi yürütenlerin kabul edebileceği bir şekilde, revise edilmesi gerektiğidir.⁹⁹

Lloyd George ve Curzon, bütün bu yeni arayışlara ve baskılara direnirler. Zaten bu konferansın toplanmasındaki amaç, Sévres'in Türkler lehine

90 A.Y., s. 98

91 Antlaşmanın tam metni için bkz., United Kingdom, Foreign Office, Treaty Series No. 11 (1920), Treaty of Peace with Turkey, Signed at Sévres, August 10, 1920, Cmd., 964.

92 Ayrıntılar için bkz. Koderic Davison, "Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne" in The Diplomat, 1919-1939, II Vols., ed. Gordon A. Craig and Felix Gilbert (Princeton: Princeton University Press, 1953; Atherton, 1963), Vol. I, s. 180-82; Lewis, ss. 251-53.

93 Bu İngiliz Politikalarında bir devrim niteliği taşımıştır, çünkü İngilizler, Bogazlara ilgilenmeye başladıkları 19. yüzyılın ilk yarısından bu yana, hiç bir zaman, Bogazların yönetiminde olmaları istememişler ve bundan özellikle kaçınılmışlardır.

94 W. N. Medlicott, British Foreign Policy Since Versailles, 1919-1963 (London: Methuen and Company, Ltd., 1968), s. 38. Lloyd George'un desteği ile Haziran ayında Yunanlılar, Müttefiklerin İstanbul'u tahdid ettiği dışındaki ulusal güçlere karşı, İzmir'i yarmadığını ısrarla iddia ederler. Başka bir kölden daha, Antlaşma maddeleri gereği, Türkleri Trakya ve Edirne'den çıkarmak için harekete geçerler.

95 Constantin'e Kaiser'in kızı ile evlenmiş, Fransız ordularının onu ülke dışına sürgüne göndermesine kadar Alman yanlısı politikalar izlemiş, daha sonra oğlu, Alexander talaha geçerek, Venizelos'la birlikte, Müttefikler yanında savaşa girmiştir.

96 Churchill, s. 388; Nicolson (1934), s. 257.

97 Churchill, s. 386.

98 Aslında bakılırsa Fransa bu Antlaşmayı benimz onaylamamıştır ve Fransızlara İngiliz Büyükelçisi Harding'e naklettiği, "hiçbir kuvvetin, Fransız Hükümeti'ni Sévres'i bu halıyla onaylamaya zorlayamayacağı" şeklindedir. Woodward and Butler et al., eds., DBFP, "Harding (Paris) to Curzon, December 12, 1920, Vol. 13, s. 202." Fransa'nın bu noktadaki önerisi, Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Bogazları'nın kuzey bölgeleri ile İzmir'den Yunanlıların çıkarılması yönündedir. Antlaşmanın yeniden ele alınmasıdır. Woodward and Butler et al., eds., DBFP, "Notes of An Allied Conference, December 3, 1920, No. 98, Vol. 8, s. 843.

gözden geçirilmesi değil, sadece gelen baskıları bir süre için bertaraf edebilmek, o günü kırmamak ve biraz da Yunanlılar için zaman kazanmaktır. Bu nedenle Lloyd George, bekle ve gör politikasını tercih ederek, herhangi bir değişikliğe gidilmeden önce, Yunan-Türk savaşının ne yönde gelişeceğini belirlemesini, değişikliğin ancak, Curzon'un savunduğu şekildeyle, Yunanlıların yenilgisi gerçekleşirse ele alınması gerektiğini ileri sürer.¹⁰⁰ Dönemin genel Müttefik politikalarını yönlendiren Lloyd George olduğu için, bu sefer de belirleyici olur ve gelen Müttefik taleplerinden bir sonuç alınmaz.

Fakat bundan sonra işler, hiç de istenildiği gibi gitmez; Yunanlılar sanılanı aksine, artık kontrol altında değildir. Kral Constantine, yayılmacı ihtisarı fazla olan biridir ve Ocak ayı içinde ordularını, Ankara'ya ele geçirmek hedefine yönelik olarak harekete geçirir. İşin ilginç yanı, yakın gelecekte, Fransa, İtalya, hatta İngiltere, Türklerle anlaşmak yönünde adımlar atmamışken, ikna edilemeyen taraf Yunanistan olur. Bu tilke adeta İngiltere'nin kendi elleriyle yarattığı bir canavara dönüşür.

Bunu takip eden dönemde, İngiliz Boğazlar Politikasındaki değişimlerin seyri, Türkiye'nin askeri dirilişi ve Yunanistan'ın Sévres'i empose etmekteki başarısızlığı, İngiltere'deki savaş sonrası askeri tasarruf tedbirleri ve en nihayetinde Müttefikler arasında, Boğazlardaki Türk hakimiyetinin restorasyonunun hangi ölçüde olacağı konusundaki görüş ayrılıklarına göre belirlenir. 1921'in başından 1922 güzüne kadar olan dönemde, yukarıda belirtilen gelişmeler, Lloyd George ve Lord Curzon'u, Boğazlarda sınırsız geçiş hakkının olması ve bu bölgedeki Türk kontrolünün, Müttefik askeri kontrolü ile yer değiştirmesi yönündeki isteklerinden, yavaş yavaş geri çekilmeye zorlar.

1921'in ilk aylarından itibaren, Sévres'den adım adım uzaklaşarak, Lausanne'a doğru uzanan yolda, önemli eşikleri oluşturacak ve bu defa bütün tarafları içinde barındıran, konferanslar¹⁰¹ dönemi başlar. İlk önemli safha, Şubat-Mart 1921 arasında yapılan Londra Konferansıdır. Burada, İstanbul ve Ankara Hükümeti temsilcileri, iki başlılığı ortadan kaldırarak, Ankara Hükümeti'nin Dış İşleri Bakanı Bekir Sami Bey'in şahsiyetinde ortak bir irade ortaya koyarlar. Konferansta Sévres'e karşı ileri sürülen Türk Tezinin, Boğazlarla ilgili gözüm konusunda en önem verdiği husus, İstanbul'un güvenliği meselesidir. Bunun sağlanması yönünde öne sürülen şartlar: Sınırlar

olarak, 1913'deki Midye-Enez hatına geri dönütmesi ve Yunanistan'ın Doğu Trakya'dan tamamıyla çekilmesidir.¹⁰² Birleştirilmiş Türk Delegasyonunun, Boğazlarla ilgili olarak üzerinde durduğu ikinci önemli husus, Boğazlardan Serbest geçiş prensibi ile ilgilidir. Buna göre Türkiye, "Boğazlardan serbest geçiş, bütün devletlerin bayraklarına, tam bir eşitlik içinde uygulanmasını güvenceye alan, her karara mutabık kalacaktır;" ama belli şartlarla: 1. İstanbul'u tehlikeye atmadığı; 2. Türkiye'nin bütün egemenlik haklarına saygı duyduğu takdirde.¹⁰³

Lloyd George, Türk Tezinde yer alan birinci konu ile ilgili olumlu yönde bir adım atmaya ve Yunanistan'ı terketmeye henüz hazır değildir; ama yine de, Türklerin tahmin edilebileceğini düşündüğü ikinci konu üzerinde bazı düzenlemeler yapılabileceği noktasına gelir. Lloyd George'un politikaları açısından bakıldığında bu yeni bir durumdur ve sonuç itibarıyla de, Müttefikleri Sévres'den geriye çeken, Türkleri ise, Lausanne'a giden yolda, ileriye götüren bir adımdır. Bu noktaya gelmesinde, İtalya ve Fransa'nın, artık İstanbul'da büyük miktarlarda işgal kuvveti bulundurmaya istememelerinin de etkisi olduğu söylenebilir. Aslına bakılırsa, İngiltere de "orada düzeni sağlamak yolunda, beirsiz bir süre için askeri güç bulundurmaya hevesli değildir." Bu nedenle Lloyd George, Türklerle de hoş görüneceğini düşündüğü bir denemede bulunarak, Boğazlar üzerindeki askeri kontrolün azaltılması önerisini gündeme getirir. Ona göre "Müttefik kontrolleri ne kadar gevşetilirse, o kadar iyi olacaktır."¹⁰⁴ Bu konferanstan ve Lloyd George'un önerilerinden bir sonuç alınmaz; Türkler kendi istekleri karşılama için, Yunanlılar ise, Türklerle yürüteceği savaşta daha fazlasını kazanacağını düşündüğü için kabul etmez.

Genel olarak bakıldığında, bu konferanstan bir sonuçun alınmadığı düşünülebilir; ama mercekte incelendiğinde, İngiltere'yi, yürüttüğü yolda yalnız bırakan oluşumların ilk temellerinin burada atıldığı görülecektir. İngiltere'nin dikkati dışında, Bekir Sami Bey ile Fransız ve İtalyan temsilcileri arasında, bu

102. Woodward and Butler et al., eds., DBFP, "Statements Submitted by Turkish Delegation", Appendix to Doc. No. 20, Vol. 15, ss. 197-180. Türk Tezini, konferansta dile getiren Bekir Sami Bey'dir, bu şekilde de, asıl imzalarını artık Ankara Hükümeti olduğu, diplomatik bir dille ifade edilmiş olur.

103. Woodward and Butler et al., eds., DBFP, "Notes of an Allied Conference, February 23, 1921, Vol. 15, Doc. No. 19, ss. 169-170.

104. Woodward and Butler et al., eds., DBFP, "Notes of an Allied Conference, March 9, 1921, Vol. 15, Doc. 51, ss. 63-64, 66. Bu önerinin kapsamı içinde özelde şunlar vardır: Askerden arındırılmış alanların genişliğinde büyük kapalî indirimler; Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazının kuzey kıyıları haricindeki tüm Boğazlar bölgesinde, Türk hakimiyetinin yeniden restore edilmesini; Müttefik işgali güçlerinin miktarında azaltılmaya gitmek ve bu güçleri sadece Gebze'de yarınadaki ile sınırlı tutmak Woodward and Butler et al., eds., DBFP, "Notes of an Allied Conference, March 9, 1921, Vol. 15, Doc. 51, ss. 63-64, 66.

100. Woodward and Butler et al., eds., DBFP, "Notes of an Anglo-French Conference, November 26-December 2, 1920, No. 95, 97, vol. 8, s. 816; Appendix I no Doc. No. 97, s. 839; Sonuç, s. 87.

101. Bunları genelinde, Yunanlılar, Türkler (özellikle İstanbul, hem Ankara hükümetleri) ve Müttefikler olarak üçer, bütün tarafları bir araya getirecek yuruzak masa konferansları şeklinde yapılır.

iki devletin İngiltere ile yollarını ayıracak ve Sévres'in revizyonunu kolaylaştırarak önemli görüşmeler ve anlaşmalar yapılır.¹⁰⁵

Bundan sonraki süreçte, Fransa ve İtalya, Türklerle karşı Yunanistan'ı savunan ve İngiltere'yi destekleyen bir konumdan artık çok uzaktırlar. Önceleri, Boğazların savunusunu, Müttefiklerin uhdesi altında, tamamıyla askeri bir mesele olarak kabul ederler ve kimseyi karıştırmak istemezlerken, geldikleri nokta itibarıyla bunu, artık "bütün Dünya'nın" siyasi bir sorunu olarak görmeye meylederler.¹⁰⁶

1922 Martuna kadar iyice belli olur ki, Müttefik kuvvetler artık fiziki olarak Boğazların kontrolünde yer almakta hevesli değildiler. Müttefiklerce yalnız bırakılan İngiltere de, Boğazlarda uzun süreli bir polis gücü rolünü üstlenmek istemez. Bu nedenle de Lord Curzon, Boğazların kontrolü için Milletler Cemiyeti'nin sorumluluk alınmasını önerir.¹⁰⁷ Aslında bu durum askeri kontrolün Türkiye'ye geri dönmesiyle eş anlamlıdır, çünkü hem Lloyd George hem de Lord Curzon, Milletler Cemiyeti kontrolünün gerçek bir kontrol olmaktan çok uzak olduğunu farkındadır.¹⁰⁸ Sonuç olarak gelinen durum, genel itibari ile, Müttefiklerin Boğazları kontrol etme iradesindeki büyük çöküşün ifadesidir. Özetle de, İngiltere'nin Türkleri, Boğazların hakimiyetinden men etme politikasının, artık iflas ettiğinin bir delilidir.

Bununla birlikte İngiltere, 1922 Eylülü'ne kadar Türkiye ile barış masasına oturmaya hazır olmada, Bu tarihte, zafer kazanarak ilerleyen Türk orduları karşısında, sıkışan İngiliz askeri kuvvetlerinin Çanakkale'de yaşadıkları, İngiliz Boğazlar politikasının son dayanağını da yıkar. İşin sonunda, barış masasına Türklerin elinde, yenilgiye uğrayan taraf olarak da oturmak

105 Ekonomik eğitimler kapsamında İtalya ve Fransa temsilcileri, Anadolü'deki askerlerini geri çekmeyi kabul ederler. Sévres'in değiştirilmesi yolunda, Fransa temsilci, Suriye-Türkiye sınırındaki Türk talimatını desteklemeyi; İtalyan temsilci ise beuzer bir biçimde, Türklerin Trakya ve Lemn'i geri almak yolundaki taleplerini desteklemeyi mahhüt eder. Davison, s. 189; Sonjel, ss. 101-

106 Curzon bu olan biteni öğrendiğinde, ortak dışmanla yapılan bu gizli anlaşmalar nedeniyle adeta aces pakatır. Bez, Curzon to Rumbold, March 29, 1921, and Curzon to Harding, March 29, 1921, DBFP, Vol. 17, ss. 96-98. Her ne kadar bu özel anlaşmalar Ankara'daki Meclis tarafından onaylanmasa da, bunlar, takip eden dönemde yapılacak itilii görüşmelerin esasını oluşturur. Fransa ile buradan yola çıkılarak, Ekim 1921'de Franklin-Bouillon Anlaşması yapılır. Bu İngiltere'nin arkasından yapılan bir anlaşmadır. Buna göre Fransa, Antalya'ya Türkiye'ye geri vererek ve bu tilke ile yapıldığı savışı sona erdirmek, kenfi açısından Sévres'i tek taraflı olarak değiştirir. Davison, s. 193; Sonjel, s. 135-138. Anlaşmanın metni için, bez, Hirtewitz, Vol. 2, 97-100. Devamında da İtalya ile anlaşmalar yapılır. Bu görüşmeler için bez, Sonjel, 141-143.

107 Woodward and Butler et al., eds., DBFP, "Notes of an Allied Conference, August 10, 1921, Vol. 15, Doc. No. 94, ss. 659.

108 Woodward and Butler et al., eds., DBFP, "Memorandum of Proposals for discussion at the Conference of Allied Foreign Ministers on the Revision of the Treaty of Sévres, Enclosure to Doc. No. 496, December 30, 1921, Vol. 17, ss. 536-541.

109 "Notes of an Allied Conference, December 3, 1920, Vol. 8, Doc. No. 98, s. 844.

vardır. Bu nedenle, Barışın yolunu açacak son şart da kabul edilir. Batı Trakya'nın Türk hakimiyetine geri dönüşü onaylanır. Bundan sonra barış görüşmeleri için hazırlıklar başlar.¹⁰⁹

Lausanne ve Herşey Silbaştan

Lausanne öncesinde, İngiltere'nin savaş sonu politikalarının artık tamamıyla yıkıldığı öylesine açık ki, belki bunun bezginliği ile olsa gerek, Curzon konferansa geldiğinde, beraberinde kararlaştırılmış ve gerçevesi oluşturulmuş bir politika bütünü yoktu. En kararlı olduğu nokta, Boğazlardan serbest geçiş prensibinin yerleştirilmesi yönündeydi. Fakat bunun savaş gemilerini de kapsaması konusunda emin değildi. Ayrıca İngiliz Boğazlar Politikasının en temel sorunu, Boğazların kontrolünün ne şekilde tecelli edeceği konusunda da bir fikri yoktu. Biraz bu kararsızlık, biraz da Boğazlar sorunu üzerinde harcanan uzun yılların yorgunluğu ile olsa gerek, bu defa taslak planların ve önerilerin hazırlanması işini Fransa'ya bıraktı.¹¹⁰ Dolayısıyla, savaş sonu döneminde ilk defa olarak, İngiltere'nin bir planı yoktu, Müttefik önerilerinin mimarı bu sefer Fransa idi.

Lausanne'de başlayan görüşmeler, diplomatik becerilerin yarıştığı bir alan oldu. Curzon, Müttefiklerin planını hazırlayan değil, ama sunan ve iyi bir orkestra şefi gibi yöneten rolünü üstlendi. Lausanne görüşmeleri sonucunda Boğazlar konusunda ortaya çıkan ve özetle İngiliz ve genelde de Müttefik başarısı olarak sunulan sonuç, Boğazlardan sınırlı geçiş serbestisi ve Boğazlar Bölgesinde silahlardan arındırılmış alanların ve kısmi Türk kontrolünün oluşmasıydı.

Bu, dar bir kapsam içinde değerlendirildiğinde belki olumlu bir sonuç olarak nitelenebilir, ama geniş bir ölçekten bakıldığında, elde edilemin, aslında bir politikamın iflasi ve İngiliz ve Müttefik güçlerinin 1922'ye kadar kontrolü çoktan kaybettikleri bir alanda elde edebileceklerinin en iyisi olduğu anlaşılabilir.¹¹¹

109 Woodward and Butler et al., eds., DBFP, Curzon to Harding, October 12, 1922, vol. 18, ss. 188-90.

110 Woodward and Butler et al., eds., DBFP, Curzon to Crowe, November 28, 1922, Vol. 18, ss. 345; Crowe to Curzon, November 25, 1922, Vol. 18, ss. 334-35.

111 Bu maddelere göre: 1. Boğazlar üzerinde ve Çanakkale Boğazının girişinde bulunan Ege Adaları üzerinde Türk hakimiyeti yeniden inşa edilir. 2. Her ne kadar yeni Boğazlar komisyonu tamamıyla teknik bir yapıya sahip ve fiziki bir kontrol gücünden yoksun olsa da, Türk üye, bu komisyonun daimi üyesi olarak kabul edilir. 3. Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurması, gerektiğinde, silahlardan

Sevres Antlaşmasının ortaya koyduğu Boğazlar çözümüyle mukayese edildiğinde, Lausanne Boğazlar Sözleşmesi, İngiltere'nin Savaş ve Barış zamanı Boğazlarda koşulsuz serbest geçiş hakkının olması ve Türkleri Boğazların kontrolünden mahrum etme noktasında geliştirdiği politikasının başarısızlığa uğradığını gösterir.

Her ne kadar, Boğazların tarafsız bir konuma getirilmesi ve silahlardan arındırılmış bölgelerin oluşturulması, Türklerin Boğazlar üzerinde, bütün fiziki kontrole hakim olmasını engelledi ise de, Sözleşme fiziksel olarak, Türklerin bu silahlardan arındırılmış bölgeleri korumalarını garanti edecek bir mekanizma getirmedi. Bu Türk onuruna terk edildi.

Belki de en önemli olarak, 1. ve 2. maddelerin provizyonları altında, Boğazlar üzerinde, dolaylı gibi görünen, uygulandığı takdirde ise, somut bir gerçekliğe dönüşecek, Türk kontrolü yeniden inşa edildi. Bu maddeler, savaş zamanında ve savaşın (belliğereni) olarak Türkiye'yi, düşman ülkelerin ticari ve askeri gemilerinin geçişine Boğazları kapatma hakkıyla donatıyordu.¹²

Tam da bu maddede değildi ki, İngiliz savaş gemilerinin karadeniz'e geçişini engelleyen ve Gelibolu başarısızlığına sebep olan; bunun bir daha olmasını engellemek, Boğazlardan serbest geçiş hakkını güvenceye almak ve Türkiye'yi Boğazları kapatabilecek konumdan uzak tutmak için değildi; bütün çabalar? Pek ne olmuştu da bu noktaya gelinmiş ve hersey silbaştan olmuştu?

Cevap çok açıktı, artık savaş zamanı ihtirasları çok geride kalmış ve barış zamanı gerçeklerine dönülmüştü. Savaş sonu döneminde izlenen İngiliz Boğazlar politikası, gerçekçi olmaktan çok uzaktı ve genel İngiliz çıkarlarına da hizmet etmiyordu. Bu politikanın temelini oluşturan esaslar, Lloyd George ve Lord Curzon'un yönetim tarzlarının ve kişisel algılamalarının sonucunda formüle edilmişti. Dolayısıyla, Ekonomik, siyasi ve askeri şartlar ve bunların stratejik yansımaları iyi hesap edilmeden, tamamiyle cezalandırma ve sorumluyla gerekenin yapılması mantığıyla oluşturulmuştu. Bilindiği gibi devletlerin yaşantılarından sürekliliği düşmanlar ve düşmanlıklar yoktur; genel çıkarlar buna izin vermez. Bu nedenle, gerçeğe dönüş geç de olsa gerçekleşir.

Ayrıca zaman, Lausanne'ı onararak 13 yıl sonra, Montraux ile Boğazlarda kısıtlı olan hakimiyeti, Tümden tam bir hakimiyete çevirdi, beraberinde getirdiği geçiş kısıtlamalarıyla.

arındırılmış bölgelerden asker geçirmesi, Gelibolu'da asker bulundurulması ve Marmara Denizi'ne girecek kırsalın yeniden güçlendirilmesi kabul edilir. Daha geniş bilgi ve sözleşmenin maddeleri için bkz. Hürerriyet, Vol. II, ss. 124-127.

KAYNAKÇA

- ANDERSON, M.S., 1970. *Great Powers and the Middle East: Documents*, Robert Cunningham and Sons, London.
- CHURCHILL, W.S., 1929. *The Aftermath*, Thornton Butterworth Limited, London:
- DICKENSON, G.L., (ed.) 1919. *Documents and Statements Relating to Peace Proposals and War Aims*, George Allen and Unwin, Ltd, London.
- EDWARDS, J.R., 1970. *British History 1815-1939*, G.Bell and Sons Ltd, London.
- EVANS, L., 1965. *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, The Johns Hopkins Press, Baltimore.
- GOLDER, F.A., 1964. *Documents of Russian History 1914-17*, Peter Smith, Gloucester, Mass.
- GOTTLIEB, W.W., 1957. *Studies in Secret Diplomacy During the First World War*, George Allen and Unwin Limited, London.
- GRANT, A.J. and TEMPERLEY, H., 1952. *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries 1789-1950*, Longmans, Green and Co., London.
- HOWARD, H.N., 1966. *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923*, Howard Fertig, New York.
- HUREWITZ, J.C., 1956. *Diplomacy in the Near and the Middle East A Documentary Record 1914-1956*, II Cilt, D. Van Nostrand Company, New Jersey.
- KENT, M., eds, 1984. *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, George Allen and Unwin, London.
- LLOYD GEORGE, D., 1939. *Memoirs of the Peace Conference, II Vols*, Yale University Press, New Haven.
- MACFEE, A.L., 1983. "The Straits Question in the First World War, 1914-18", *Middle Eastern Studies*, Vol. 19, no.1 (January).
- MACFEE, A.L., 1989. *The Eastern Question 1774-1923*, Longman, London.
- MAYER, A., 1959. *Wilson vs. Lenin: Political Origins of the New Diplomacy, 1917-18*, Yale University Press, New Haven.
- MOSLEY, L., 1961. *Curzon: The End of an Epoch*, Longmans, Green and Company, London.
- MOWAT, R.B., 1927. *History of European Diplomacy, 1914-25* Longmans, Green and Company, New York.
- NICOLSON, H., 1934. *Curzon: The Last Phase 1919-1925* Houghton Mifflin Company, Boston and New York.
- NICOLSON, H., 1939. *Peacemaking 1919*, Harcourt, Brace and Company, New York.
- ROTHWELL, V. H., 1971. *British War Aims and Peace Diplomacy, 1914-18*, Clarendon Press, Oxford.
- SMITH, J.C., 1969. *The Russian Struggle For Power: A Study of Russian Foreign Policy During the First World War*, Greenwood Press Publishers, New York.
- SONYEL, S. R., 1975. *Turkish Diplomacy, 1918-1923: Mustofa Kemal and the Turkish National Movement*, Sage Publications Limited, London.
- TAYLOR, A.J.P., 1954. *Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, At the Clarendon Press, Oxford.
- TAYLOR, A.J.P., 1977. *English History 1914-1945*, Dook Club Associates, London.
- WOODWARD, E. I. and BUTLER, R., eds, 1947-1976. *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, 20 Vols., His Majesty's Stationary Office, London.
- WOODWARD, D.R., 1971. "The Origins and Intent of David Lloyd George's January 5 War Aims Speech," *The Historian*, no. 34 (November).
- YAPP, M.E., 1987. *The Making of the Modern Near East 1792-1923*, Longman, London.
- YURDUSEV, E., 1999. "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngilizlere'nin Boğazlar Politikası" *Bellelen*, CLXIII, Sayı:237, (Ağustos).

BRITISH STRAITS POLICY BETWEEN THE YEARS 1917-1923

The new straits policy announced in the peace aims of 1918-1919 originated from, her experiences during the World War I, mainly, her humiliating failure to open a supply road to Russia through the Turkish Straits. To prevent the possibility of this in the future again, Lloyd George called for the establishment of freedom of the Straits for merchant and warships of all flags and complete removal of Turkish control over the entire area of the Straits.

The first great change in Great Britain's Straits policy following the War resulted from United State's rejection of the Treaty of Versailles towards the end of 1919. The Foreign Office and Lloyd George had planned to establish the new principle of freedom of transit for warships and to remove Turkey from the guardianship of the Straits by neutralizing its shores and establishing a separate state of Straits under an American mandate. The rejection of Versailles Settlement in turn meant the rejection of the Straits mandate. At the same time, this necessitated abandonment of the plan to establish a separate state of the Straits. In time, this major event, and developing others prevented the project to eradicate the Turkish sovereignty over the entire Straits area. In January 1920, the British Cabinet accepted the decision not to evict the Turks from Europe and to allow them to maintain their sovereignty over Constantinople. This was a historical event which constituted a major blow on the policies of Foreign and Prime Ministers.

Following this event, in line with the terms of the Treaty of Sévres, Britain decided to participate with France and Italy in joint military control of the Straits. It was a first time in the history of Straits diplomacy that Britain undertook such a radical step. This British and Allied control was to be exercised through the maintenance of permanent Allied forces in large demilitarised zones on both shores of the Straits and the Sea of Marmora. However, towards the end of 1920, it was understood that the solutions proposed by the Sévres Treaty were inapplicable to the present state of the affairs in Turkey; and unacceptable for the Turkish nationals.

In the following period, Britain was gradually forced to change her policy on the Straits by Turkey's military resurgence and success, Greek failure to impose the Treaty of Sévres, post-war military retrenchment and economic problems in Britain, and division among the Allies regarding the attitude toward Turkish sovereignty over the Straits, the Sea of Marmora, Constantinople and Eastern Thrace. These necessitated a gradual retreat from British policy of

establishing absolute freedom of the Straits and supplanting Turkey's guardianship with Allied Military control in between the years 1921-1922. Accordingly, the changes were suggested in 1921-22 in order to produce a Straits settlement acceptable to the Nationalists in Anatolia. These enclosed: drastic reduction in the size of the demilitarized zones; restoration of Turkish sovereignty over all areas of the Straits except the northern shore of the Dardanelles and Sea of Marmora; reduction in size of Allied occupation forces and restriction of those forces to the Gallipoli Peninsula. By March 1922, as a result of changes on power balance and strategic conceptions, Britain and her Allies were no longer enthusiastic about participating in physical control of the Straits. Interestingly, British politicians came to the point of larger and real international control instead of Allied one. For the responsibility and control of the Straits, they suggested the League of Nations. Actually, in turn, this meant the returning military control to Turkey, because, the League control was no control at all.

The crisis at Chanak led to the final big change and retreat in Britain's Straits policy developed in the aftermath of World War I. British concessions in favour of Turkey followed one another. These are: restoration of Turkish sovereignty over the entire Straits area by acquiescing to return of Eastern Thrace; a total and permanent withdrawal of all British military forces from the Straits. The general policy implications of these retreats determined the nature of the Lausanne Peace Talks.

The days of the Sèvres were so remote now. The terms of the Treaty at Lausanne proved the failure of British war and peace aims to establish absolute freedom of transit and to supplant Turkish control of the Straits. In appearance, Turkish acceptance at Lausanne of demilitarized zones and the principle of restricted freedom of transit for warships was the only positive side of the Treaty for Britain. But it was indeed a face saving article and not useful in practice; because as a belligerent, Turkey retained the right under the Lausanne Convention to close the Straits to all enemy shipping, naval and commercial. This represented a drastic change and concession on the policy which marked the whole period of the post-war Straits diplomacy of Britain. It was the idea 'to establish the freedom of the Straits and prevent Turkey ever again being able to close the Straits to Allied shipping' that constituted the core of the Allied policy. But now, with the Lausanne settlement, everything has gone.

Restoration of partial control of the Straits was reflected in the provisions of the Lausanne peace settlement as such: It re-established the Turkish sovereignty over the Straits and the Aegean Islands at the entrance to

the Dardanelles; it made the Turkish member the permanent chairman of the Straits commission; it allowed Turkey to station troops in Constantinople, sent troops across the demilitarised zones, maintain a gendarmerie in Gallipoli and re-fortify the southern shore of the Sea of Marmora. Most importantly, by the provisions of article 1 and 2, Turkey was authorized as a belligerent to close the Straits in wartime to her enemies. This indeed restored the Turkish control over the Straits.

The Lausanne Convention was replaced in 1936 by the Montreux Convention which completed the restoration of Turkey's physical control of the Straits.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE İTİLAFLARININ SAVAŞ HUKUKUNA AYKIRI DAVRANIŞLARI

Ahmet Esenkaya*

Önsöz

Barış ve huzur içerisinde, savaşırsız bir dünyada yaşamak, tüm insanlığın belki de en çok özlemine çektiği arayışların en başta gelenidir. Ancak öyle zamanlar olur ki, kendinizi aniden geri dönülemez bir savaşın batağı içinde buluverirsiniz. Birinci Dünya Savaşında yer alan Osmanlı Devleti'nin, yedi cephede İtilaf Ordusuyla savaşmak zorunda kalması; dört yıl boyunca genç yaştaki askerlerinin bir çoğunu kaybetmesi sonucu duyduğu ıstırap herhalde böyle bir arayışın en kalıcı örneğidir.

Savaş denildiğinde; her an akla gelmedik istisnasız ölümler, yaralanmalar, çaresizlikler, çözümsüzlükler, hasıslıkların yanı sıra, pek çok milletin altına imza koyduğu "kuralına uygun savaş yapma" prensipleri de neyse ki belirli kriterlere bağlanmıştır. Bu kural-kriterler istisna kabul etmez oldukları için her savaşta olduğu gibi aslında Çanakkale muharebeleri için de geçerlidir.

Üzülerek belirtmek gerekir ki, dönemi açısından çağdaş bir görünüm sergileyen İngiltere ve Fransa, bu muharebelere uluslararası savaş kurallarına uymayan pek çok uygulamalara girişmiş ve bunu savaş boyunca da sürdürmüşlerdir.

İtilaf kuvvetlerinin pek çoğu insanlık dışı olarak nitelenebilecek savaş kurallarını hiçe sayan davranışlar sergilemeleri, Türk yetkili birimleri tarafından, Cenevre Uluslararası Kızılhaç Komite Başkanlığı'na ve Amerika büyükelçisine bildirilir; bu birimler aracılığıyla İngiltere ve Fransa hem protesto edilir ve hem de uyarılmaları istenir.

Makalede böyle bir konu başlığının seçilmesi, çağdaş dünyanın dikkatini tekrar aynı olayların yaşanmasına çekmek amacıyla dayanmaktadır.

Çalışma, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi'ndeki konu ile ilgili taranan belgeler, birinci ve ikinci derece matbu eserler, anılar, 1915 yılı

* Yrd. Doç. Dr. : Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi.

basını'nı araştırılarak düzenlenmiş mütevazı bir deneme niteliğinde olup bu alanda çalışma yapmak isteyenler için bir başlangıç açısı oluşturmayı da arzulanmaktadır.

Giriş

Öncelikle savaş esnasında sivil biremler, hastaneler, sargı yerleri, hastane gemileri, bu gemilere hasta taşıyan sağlık hizmetleriyle görevli deniz araçları ile karada; yaralı, hasta taşıyan ve ambulans görevi yapan araçların savaşta statüsüne yönelik pek çok kuralın 1864 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi'nde yer aldığını hatırlamakta yarar görmekteyiz.

Yaklaşık çeyrek asır sonra yenilenen 1906 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin insani prensiplerle ilgili bölümlerinde yeni bazı esaslar belirtilmiştir. Bu esasların hepsinin altına imza koyan ulusların belli başlılarından biri de Osmanlı Devleti'dir.¹

İhtiyaç üzerine yeniden belirlenip imzaya sunulan maddeler arasında, Kızılhaç ve Kızılay Bayrakları'nın çekilmesi ile ilgili hükümler belirtilmiştir. Bu hükümler gereği; beyaz zemin üzerine kırmızı hilalden oluşan, 6 Temmuz 1906 tarihli Cenevre Sözleşmesi'ndeki çerçeveye uyularak; hem karada, hem de denizdeki sağlık kurumu, kuruluş ve araçlarına Kızılay bayrağı, belirtilen ölçülere ve prensiplere uygun olarak çekilmiştir.

Yukarıda sözü geçen Cenevre ve La Haye Anlaşmaları'na göre bu tür sağlık kuruluşlarına asla saldırı olmayacak, personeli ve araçları alıkonulmayacaktır.²

Daha sonra bu hükümler 18 Ekim 1907 tarihli La Haye Sözleşmesi'nde de tekrarlanmıştır.

Fakat savaş içinde bu kurallara çoğu zaman uyulmamış; 1914 yılı Ağustos ayından savaş sonuna kadar çeşitli sağlık kurumları, denizdeki sağlık

araçları, sivil alanlar ve yerleşim yerleri yukarıda belirtilen sözleşmelere aykırı biçimde saldırılara hedef olmuştur.³

Anlaşma dışı davranışlar sürüp giderken hükümet yetkilileri, askeri sorunlu biremler, Kızılay Cemiyeti ve basın, sesini duyurmak için büyük çabalar harcamıştır. Bu çabalardan birisi de kamuoyunu aydınlatmak olduğu için bu konuda pek çok haber, yazı ve fotoğrafın da yer aldığı dönemin medyası üzerine düşen görevi olabildiğince yapmaya çalışmıştır.

Bu arada Tanin gazetesinde yer alan başyazar Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'e ait görüş ve düşüncelerin bir kısmını, konu ile ilgili ilginç bir örnek olması açısından yansıtmakta yarar görmekteyiz. Savaş hukukuna aykırı davranışları kaleme alarak kamuoyuna durumun içler acısı halini aktarmaya çalışılan başyazarın aşağıdaki görüşleri son derece anlamlıdır:⁴

"Gazetemizin dünkü sayısında yer alan resmi tebliğde özellikle şu satırlar dikkatimizi çekmektedir:

"Bir düşman monitörünün Arburnu önünde açılan ağıca hastane gemisini kendisine siper ederek buradaki mevzilerimize ateş açtığı görülmüştür."

Ne alçakça bir hareket, ne alçaklık... Bu ne mertliğe ne ahlaka, ne insanlığa yakışır. Bir hastane gemisinin arkasına saklanıp ateş açmak!... Demek ki şefkat ve merhametimizden de yararlanmanın asla izin veremeyeceklerini hasta düşmanlara ateş emeye vicdanlarının asla izin veremeyeceklerini biliyorlar. Türk merhametinin arkasına namertece ve alçakça gizlenerek oradan bize gülle atacak kadar küçüklük gösteriyorlar. Bunları yapanlar da Afrika'nın yarıyam vahşileri değil, kendilerini mevci uyarlığın en büyük kurucuları ve yayıcıları sayan düşmanlar!... Dünyada zannediyoruz ki bundan daha fazla alçaklık, bundan daha fazla bir kötülük, bundan daha fazla bir derecede ahlak ve maneviyat düşüklüğü aklı gelemez.

Yaşasın kahraman ve şerefli Türkler ki, kendilerini korumak için böyle hastane gemilerini siper edecek derecede güçlüken düşmanlara karşı karşılık vermeye tenezzül bile etmemişler ve bu derece kötü harekete karşı yaralı ve hasta düşmanlara karşı yine yüksek karakterlilik göstermekten geri durmamışlardır.

1 Sadece bir konuda farklı dışınca Osmanlı Devleti görüşünü ortaya koymuştur. Sembol konusunda sahibi olduğu medeniyeti temsilen, ilgililere bu hükümlere uyacağını ancak Kızılhaç Bayrağı yerine Kızılay Bayrağı çekeceğini bildirmiş; sonunda Kızılay bayraklarının da ayrı bir işareti olarak kullanılacağı kabul edilmiştir.

2 Çanakkale Boğaz Komutanlığı, Çanakkale Deniz Savaşları 1915, İstanbul 2004, s. 269 ("Boğaz Kom. Deniz Savaşları" şeklinde kayıtlıdır.)

3 Aynı yer.

4 Başyazar, "Düşmanların Küçüklüğü", İktidar, 8 Temmuz 1915. (Metin sadeleştirilmiştir.)

İşte kendilerine yararlık kurucuları ve yayıcıları süsü veren düşmanların küçüklüğüne karşı, düşmanların küçük görüldükleri Türklerin büyüklüğü...

Genevre Antlaşması kurallarının deniz savaşlarının uygulanmasına yönelik olarak II. Lahey Konferansı'nda düzenlenip İngiltere ve Fransa'nın da resmen onaylanmış oldukları antlaşmanın dördüncü maddesinde yereli, hasta ve deniz kazası mağdurlarına yardım ve destekle bulunmak üzere hazırlanmış ve donatılmış gemilerin rahatsız edilmeyeceğini diğer devletler gibi onlar da imza koymuştur. Fakat yenildikçe, bozguna uğradıkça bütün harince girişimlerinin boşa çıktığını gördükçe yalnız antlaşmaları, ahlakı, manevî değerleri değil, her şeyi, hatta insanlığı bile unutan düşmanların gözleri öyle kararmıştır ki artık onlar her şeye sırt çevirebilir. Bugün kendi yereli ve hastalarını sipere yapacak kadar alçalan bu düşmanların belki yarın daha da kötü hareketlerde bulunmaları doğaldır.

Çanakkale ide neler yapmadılar. Dondom kursunları, saurılar... Özelle yararlık ve insanlık kurallarına karşı olarak daha neler kullandılar. Fakat bunlardan görüldükleri yarar, uğradıkları ve bundan sonra uğrayacakları kayıp ve yitgilitan başka ne getirir? Hiç.

Kesinlikle eminiz ki bu hiçbir devam edip gidecek, harbin sonunda düşmanların kazandıkları sadece "hiç" olacaktır. Aylardan beri İngilizler ve Fransızlar uğraşlar, uğraşlar, hatta en çok özveriyle bize karşı göstermek şartıyla çalıştılar. Allah'ın yardımıyla hiçbir şeyde başarılı olmadılar ve olamayacaklardır. Onların bu himanîe girişimleri kendilerinin kaçınılmaz çöküşünü hazırlıyor. Özellikle bu kadar namertçe ve alçakça hareketler bu felaketi her halde ertelemiş oluyor.

Düşman bilmelidir ki Çanakkale büyük ve kahraman milletin bütün ruh ve maneviyatından yücuda gelmiş bir demir kapıdır. Öyle demir ki buraya 35 değil, 105'lik olsa yine toprak gülleleri tesir etmez. Muhrik (boğucu ve zehirli) gazlar değil, onlardan daha kuvvetli şeylerden yapılan bombalar bu kapının kahraman bekçilerini yılatmaz. Ne olsa, ne yapılsa boşunadır. Bu demir kapı düşmanlara açılmayacaktır. ..."

1. Bombalanan Hastaneler, Sargı Yerleri, Hastane Gemileri

Üzülerek belirtmek gerekir ki; başta savaş cephesindeki Türk hastaneleri, sargı yerleri, civar il ve ilçelerdeki hastaneler ve hastane gemileri

süreklî bombardıman karabulutu altında, hep türkerek, hep korkarak hizmet etmiştir. Ama her zaman, her olumsuz şartta bile görevini yapmaya büyük çaba harcamıştır.

29 Nisan 1915 günü öğleden sonra meydana gelen olaylarından birisi de, düşman filosunun Eceabat üzerine yaptığı bombardımanlardır. Yaralı toplama yerleri ve seyyar hastanelerin bulunduğu bu küçük kasabada yangınlar çıktı. Hastanedeki yaralı ve hastalardan bazıları şehit oldu. Bu arada bazı yaralı İngiliz esirleri de vardı. Bunlar da kendi deniz kuvvetlerinin bombardımanları altında can verdiler.⁵

İngiliz uçakları, yaralıların taşınmakta olduğu gemilere saldırmakta ve böylece, sıkıntılı olan durumu daha da ağırlaştırmaktaydı. Esasen İngiliz savaş gemileri de, hastaneleri veya yaralıları taşıyan askerlerle araçları bombalamakta tereddit etmiyordu. Nitekim bu gemiler, 1 Mayıs 1915 günü Eceabat'taki hastaneyi topa tutarak 23 mermi isabet ettirmiş; bu suretle 2500 yaralıyı barındırmakta veya tedavi görmekte olan hastaneyi yıkmış ve iki esir İngiliz ağır yaralı eri de dahil olmak üzere ölümlere neden olmuştur.⁶

Düşmanın bir savaş gemisi, 2 Mayıs sabahı balon gözlemlerisiyle Gelibolu kasabasını bombardıman etti. Askeri hastanenin durumu ciddi idi. İngiliz gemileri yine hastanelere saldırmışlardı. 500 yataklı Gelibolu Hastanesi bir tepenin üstünde idi. Bütün yataklar dolu ve çoğunda iki kişi yatıyordu. Hastanenin özel bir hedef olarak seçildiği belli idi. Bombardımanlar daha çok bu kısımda toplanmış ve hastane binalarına isabetler de olmuştur. Taşınabilecek hasta ve yaralılar Tekirdağ'a nakledildi.⁷

E-11 denizaltısı, 1 Haziran 1915'te Yeşilköy açıklarında 700 yaralıyı taşıyan Lili Rikmers Türk Hastane Gemisi'ne hücum etti.⁸

5 ATASE Arşivi, 4/8747, Kıs. 3474, D. H.4, F. 1-15'ten naklen Genelkurmay Harp Tarih Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V. no: Cilt Çanakkale Cephesi 2. no: Kitap Amfibi Harekat, Ankara 1978, s.151

6 ATASE Arşivi, 12/17, D. 51, DeF.2, s.34'ten naklen Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Enst Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarih Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V. no: Cilt 3. no: Kitap Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1915-Ocak 1915), ATASE Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1980, s.550-551. (Bu üç eser Genelkurmay Çanakkale Cephesi olarak kayıtlanacaktır.)

Aynı husus İhtilafın İkdam muhabirî gazetesine şöyle haber olarak geçiyordu: "Düşman uçakları Maydos Üzerinde uzarak şehre ve hiltasa üzerinde Kanlıy' isareti bulunan hastaneye bombalar atmışlardır. Hastanede tedaviye bulunan yaralıların bir kısmını daha da perşan hale getirdiği göli şahide bir kadın ve bir çocuğu da telef etmiştir." "Düşman Tayyarelerinin Alçakca Tecavüzü" (İkdam, 2 Mayıs 1915.

7 Genelkurmay, Çanakkale Cephesi, C.II., s.163.

8 Boğaz Kom., Deniz Savaşları, s.16.

12 Temmuz günü Akşam üstü düşman uçaklarını üzerlerinde yatay olarak gerilmiş net olarak görülen Kızılay işaretleri bulunan Halilpaşa Hastanesi'ne bombalar attı. Diğer bir düşman uçağı da Kumkale'nin güneyinde Ezine Hastanesi'ne bir bomba attı ve bir yaralının şehit olmasına sebep olmuştu.⁹

14 Temmuz 1915 tarihinde Akbaş Limanı'nda bulunan Kızılay'a ait Gülnihal Hastane Gemisi'yle 60 ve 63 numaralı hasta taşıyan gemiler Kızılay Bayrağı taşınmalarına rağmen bombalandı.¹⁰

25 Temmuz Pazar günü savaşın başlangıcından beri hastane olarak kullanılan ve her iki tarafında Kızılay Sancıağı buluna Halilpaşa çiftliği Hastanesine altı düşman uçağı gelerek pek çok bomba attı, karantina ve memurlar ofisi tahrip oldu; hastalardan altısı şehit oldu, on ikisi de yaralandı. Hastaları hemen Bergos'ta bulunan ihüyat hastanelerine nakledildi.¹¹

27 Temmuz Akşam üstü düşman uçakları üzerinde yatay olarak gerilmiş her yerden rahça görülen Kızılay işaretleri bulunan Celil Paşa Hastanesi'ne bombalar atıldı. Düşman Uçakları Yenisehir'e sonuçsuz bombalar atıldı.¹²

Galata köyüne üzerinde Kızılay işaretlerini taşıyan hastaneye 27 Temmuz'da bir düşman uçağı üç bomba attı. Bir asker şehit oldu ve üç asker yaralandı. Düşman uçaklarından Arıburnu'nda Kızılay işaretli hastaneye yeniden on iki bomba atıldı. Dokuz askerin yeniden yaralanmasına sebep oldu. Değirmenburnu önündeki Türk hastane gemisine dört bomba atıldı.¹³

Kilimbahir civarında Ağaderesi mevkinde etrafı pek çok Kızılay bayraklarıyla donatılmış olmasına rağmen hastaneye düşman uçaklarından bombalar atıldı. Dört yaralı şehit oldu, on dört kişi de ayrıca yaralandı.¹⁴

1 Ağustos 1915 öğleden sonra saat 19.50'de bir düşman uçağı Ezinedeki hastane binasına bir bomba attı. Hastanenin cephesi yıkıldı ve zavallı bir hasta nefes ağır bir şekilde yaralandı.¹⁵

9 BOA, HR. MA. 1138/1, 4 Ağustos 1915.

10 Temn. 15 Temmuz 1915.

11 BOA, HR. SYS. 2099/9, 27 Temmuz 1915.

12 Temn. 28 Temmuz 1915.

13 Temn. 28 Temmuz 1915.

14 BOA, HR. MA. 1138/12, 23, 5 Ağustos 1915.

15 BOA, HR. MA. 1137/5, 2 Ağustos 1915.

12 Ağustos sabahı ve akşamı düşman uçaklarını Arıburnu mıntkasında hafif ve ağır yaralıları hastaneleri civarına on iki bomba attı. 15 Ağustos saat 10.00'da bir düşman denizaltısı Marmara Denizi'nde muhacir bulunan bir kayığa üç mermi attı.¹⁶

13 Ağustos sabahı ve akşamı düşman uçaklarından Arıburnu'nda Kızılay işaretli hastanelerimize yeniden on iki bomba atıldı. Dokuz askerin yeniden yaralanmasına sebep oldu.¹⁷

Ayrıca 30 Ağustos'ta Çanakkale önlerinde bulunan İngiliz-Fransız donanması, savaş hattının uzığında bulunan Akbaş Askeri Hastanesini bombalamıştır. Top mermilerinden dördü hastaneye isabet etmiş ve iki kişi ciddi şekilde yaralanmıştır.¹⁸

Güney gurbunda düşman uçakları Hafif ve Ağır Mecruhın (Yaralı) Hastaneleri etrafına on iki bomba attı. Nakliye katarından dokuz asker ve on hayvan yaralandı bir hayvan öldü.¹⁹

Bir düşman uçağı 8 Eylül'de Çanakkale'de ödeden beri mevki ve işaretleriyle hastane olduğu belli olan askeri merkez hastanesine üç bomba attı.²⁰

Bütün bunların yanında 21 Eylül 1915'te Çanakkale Merkez Hastanesi'nin de düşman uçakları tarafından bombardımanı görmekteyiz. Düşmanın kendi haritalarında bile askeri hastane diye gösterilmesine rağmen her türlü işaretin var olduğu bu yapıyı bombalamasının insanlıkla hiçbir zaman bağdaşmayacak hukuk dışı bir davranış olduğu, bu durumun nefretle karşılandığı ve şiddetle kınanması gerektiği istemmiştir.²¹

"Agammemon sisteminde bir zırhlının 1 Aralık'ta Kilimbahir istikametindeki bombardımanı esnasında bu hastaneye isabet eden düşman mermilerinden dolayı dört şehit ve yirmi asker yaralı olmuştur."²²

16 BOA, HR. SYS. 2103/1, 20 Ağustos 1915.

17 BOA, HR. MA. 1139/20, 14 Ağustos 1915.

18 Bulletin International des Societes de la Croix-Rouge, Geneve: 1915, s.443-444'ten naklen Çanakkale'nin Taşkıran, "Çanakkale Savaşlarında İlahî Devletlerin Hasta ve Yaralılarına Saldırıları" Çanakkale Osmeliç Mart Üniversitesi Araştırma ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (AKASAM), S. 1, Mart Çanakkale 2003, s.107-109.

19 BOA, HR. MA. 1139/22, 14 Ağustos 1915.

20 Temn. 9 Eylül 1915.

21 BOA, HR. SYS. 2413/60, 25 Eylül 1915; BOA, HR. MA. 1144/22, 23 Eylül 1915.

22 Temn. 2 Aralık 1915.

"Ece Limanı kuzeyinde 11 Aralık 1915 günü bir monitör ile bir torpidosu Kemikli limanında bir zırhlı yolu gözlemleme mevzisine ve Tursun köyündeki hastaneye ateş açmış ve bu etki ile hastanede yedi asker şehit ve bir asker yaralı olmuştur."²³

"Seddülbahir'de Behramlı reviri topa tutularak iki askerin şehit, dört askerin yaralanmasına, iki hayvanın telefine ve şübede kabristanının tamamıyla harap olmasına sebep olmuştur."²⁴

Ve yine 29 Kasım öğleden sonra Agamemnon sisteminde bir düşman gemisi Kilitbahir civarını bombardıman etmiştir. Yakındaki Ağaderesi Hastanesini de ateş altına alarak dört askerimizi şehit düşürmüş ve yirmi askerimizi de yaralamıştır. Ağır Mecruhın/Yaralı Hastanesi'nin Kızıl Bayrağı yanmıştır. Subaylara ait büyük hastane çadırı harap olmuştur.²⁵

Cepheden Cepheye 1914-1918 İhtiyat Zabiti Bulduğum Sırada Cihan Harbinde Kanal Ve Çanakkale Cephesine Ait Hatıralarım adlı günlüğün sahibi Mümin Mustafa, düşmanın uluslararası hukuk ihallerini şöyle dile getirir: "Çanakkale harbinde uluslararası anlaşmalar ile 'saldırdan korunacağı' devletlerce onanan Kızıl Bayrağı taşıyan hastaneler, hasta nakliye gemileri de İngiliz ve Fransız uçak ve donanması tarafından bombardıman edildi.

Hatta bir gün baştan aşağı yaralılarla dolu olan ve düşmanın yaralı esirlerinin de bulunduğu Çamburnu Hastanesinin bombardıman edilmesi üzerine bizim yaralılarımızla beraber, düşman yaralıları da uluslararası hukuk esaslarını hiçe sayan bu fecaatin kurbanları olmuştur.

Akbaş ilerisinde Yalova köyü civarında insanıyepverer bir zat tarafından yapılmış olan küçük bir yaralı merkezi vardı. Kızılbaş işaretini taşıyan bu hastane de bir gün gene düşman filosu tarafından bombardıman edildiği için savaş kuralıyla insani hislere aykırı olan bu tecavüz General Liman tarafından protesto edildiği işitilmişti."²⁶

"Ecebat ilerisindeki tepeyi tırmamaya başladığımız bir sırada bu defa da uçak filosu başımızın üstüne gelmiş ve tur yapmaya başlamıştı.

23 Tarih, 12 Aralık 1915.

24 BOA, HR. SYS. 2099/12, 20 Kasım 1915.

25 BOA, DH. EUM. VRR. 25/50, 1 Aralık 1915.

26 Mümin Mustafa, *Cepheden Cepheye 1914-1918 İhtiyat Zabiti Bulduğum Sırada Cihan Harbinde Kanal Ve Çanakkale Cephesine Ait Hatıralarım*, İstanbul 1940, s. 71.

Bunu bir bomba gürlütsü takip etti. Bütün bombaların Çamburnu hastanesinde yatan yaralıları ve hastalarımızın tam başı ucunda patladığını görüyordum.

Dikkat ederek anlamak istiyordum. Acaba bu uçaklar medeniyet savunucularından hangi milllete aitti?

Bunlar hastanelerin harpte bombardıman masumiyetine yönelik mevcut uluslararası medeni anlaşmaları çiğnemişlerdi. Ve o vakit yaşamak için kuvvetli olmak gerektiğini bir daha anlamıştım."²⁷

Rengi ve şekli ve büyük birlikleri de işaretleriyle düşmanca da hastane vapuru olarak tanıyan Resitpaşa vapuru üzerine 1 Aralık 1915'te düşman uçağı bombalar atmış ise de bir zarar olmamıştır. Bir düşman uçağı Gelibolu kasabasına üç bomba atmıştır."²⁸

Çanakkale savaşlarında ilk Türk kadın hastabakıcı olan Safiye Hüseyin Hanımefendi ile 1935 yılında yapılan röportajda: "...Size Resitpaşa Vapuru ile nasıl bombardımana tutulduğumuzu anlatayım: Akbaş iskelesinden yaralıları aldık... dönüyorduk... birdenbire tepemizde bir uçak belirdi. Güverteye çıktık. Süvari onun İngiliz uçağı olduğunu söyledi. ... zerre kadar korkmuyorduk. Geminin bir tarafında kızıl bir ay, bir tarafında da kızıl bir haç vardı. İçimizden bize ateş emmezler diyorduk... Biraz sonra mühüş gürtültiler oldu. Vapurun sağna soluna gülleler yağyordu. Sonraki zamanlarda düşman uçağı birkaç defa daha aynı şekilde yaptı..."²⁹

2. Sivil Alan Bombardımanı

İhtlaf Ordusunun bazı görevileri, sivil alan konusunda da pervasızca davranmaya, etrafı yakıp yıkmaya ve sivil halkı çaresiz bırakmaya çaba gösteriyordu.

Düşman müfrezesi/karaya çıkarılan birlik, 4 Mart 1915'te Cornwallis ve Irresistible'in ateş desteğinde köye girmeye çalışmış, ilerleyemeyince, yeni önlemlere başvurmak zorunda kalmıştı. Gün sonundaki Türk kaybı, 16 şehit,

27 Ağc. s. 114

28 Tarih, 2 Aralık 1915.

29 BOA, HR. MA. 1150/35, 2 Aralık 1915; Aziz Kaylan, *Çanakkale İçinde Vurdular Beni*, Tercüman 1001, Temel Esen Yay., İstanbul 1984, s. 126'dan naklen Hürnet Feridun Es, "İlk Türk Hastabakıcısının Hatıraları", *Yedigün*, 12 Haziran 1935.

biri subay olmak üzere 45 yaralıdan ibaretti. Hasara gelince; Kumköyü ve Yenışehir tümüyle yanıp yıkılmıştı.³⁰

Tanın gazetesi, 6 Mart 1915 tarihli Resmî Tebliğ'de Düşman donanması bugün birkaç parçaya ayrılarak Adalar Denizi sahilinde Dikili, Sarımsak, Ayvalık gibi askeri korumadan uzak açık mevzilere neticesiz bombardıman ederek çekildiğini bildirmiştir.³¹

İkdam gazetesi de İzmir, Papazlık, Dikili, Ayvalık ve Sarımsak çevrelerine bazı düşman kruvazörlerin bombardıman ettiklerini aktarmıştır.³² 7 Mart'ta Foça ve çevresine³³, 8, 9, 11, 14 Mart günlerinde İzmir ve civarına yapılan bombardımanlar hakkında bilgi vermiştir.³⁴

18 Mart'ta Muhabirlerin gözlemleri şöyledir: "Muhabir Heyeti infilak eden memnilerin etkisiyle yanan seçrin arka taraflarında bulunan tepelerin yakınlarına da mermi düşmeye başlaması üzerine Çimenlik istihkâmına sığınmıştır.... Patlayan memnilerden ve savunan Türk batarvalarının karşılık vermesiyle gürtüldü o derece büyük idi ki muhabirler bir müddet hiçbir yere sığınak bulamadılar.... Öyle ki Hamidiye ve Çimenlik istihkâmın arkasında bulunan Çanakale'nin Rum mahallesi ateş almış ve büyük bölümü harap olmuştur. Bununla beraber Türk askeri itfaiye alayı alevleri basmıştır... Bu gece Çanakale hala yanıyor. Herkes yarın ne olacağına beklemektedir."³⁵

30 Mart 1915 günü iki bacalı, iki direkli bir zırhlı saz limanı önlerinde Bergos köyü ve civarına top ateşi açmıştır.³⁶

7 Nisan'da Yeniköy bombardımanında bir şehit vardır. Köylüden de bir kadın telef, iki erkek ve bir kız çocuğu yaralı olmuştur.³⁷

30 Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. no'd Cilt Çanakale Cephesi Harekatı I no'd Kitap (Haziran 1914 - 25 Nisan 1915), Ankara 1993, s.148.

31 Tanin, 6 Mart 1915 tarihli Resmî Tebliğ.

32 İkdam, 6 Mart 1915.

33 İkdam, 7 Mart 1915.

34 Yukarıda zikredilen ve 7 Mart 1915'ten 15 Mart 1915 gününe kadar devam eden istihkâmlara ve sivil alanlara yapılan bombardımanlar İzmir'de münevvis Ahilik gazetesinden İdrisîsâde İkdam, ve Tanin gazetelerinde de yayılmıştır.

35 BOA, HR. MA., 1123/8, 21 Mart 1915.

36 BOA, DH. EUM., VRK., 14/82.

37 BOA, DH. EUM., VRK., 14/87, 10 Nisan 1915. İkdam gazetesinde 12 Nisan 1915 tarihli 'En Son Haberler' bölümünde şu habere yer verilmiştir: "Adalar Denizi sahilinde düşman donanmasına Yeniköy'de bombardıman ederek halkın ve Rum nüfusundan bir hanımle kadının vefatıyla iki erkek ve bir kızın yaralanmasına neden olanlardan anlaşılmıştır. Düşmanlarımızın bu humbarca yapıkları

16 Nisan tarihinde de Bolayır ve civarına düşman donanması birkaç mermi savurmuştur.³⁸

22 Nisan 1915 Perşembe günü düşman uçakları tarafından Eceabat'a atılan bombalar masum halktan elli kişiyi öldürmüştü.³⁹

Bir gözlemci 23 Nisan'da Eceabat üzerine atılan bombalar konusunda görüşlerini anlatmıştır.⁴⁰

"Birleşik filoya bağlı uçaklar, hava etkinliğini artırdılar. 22 Nisan günü öğle üzeri üç İngiliz uçağı, Eceabat kasabasına sekizden fazla bomba atarak, aşağıdaki kayıplara neden olmuştur: Halktan 15 yaralı 5 ölü, askerlerden 11 yaralı 5 şehit."⁴¹

Aynı bilgi İkdam gazetesinde şu şekilde yer alır: 23 Nisan tarihinde düşman uçaklarından Eceabat üzerine atılan 10 bomba, halktan 16 kişinin vefatına, 9 kişinin yaralanmasına sebep olmuştur. İki Müslüman yaralı hanımefendi hariç tamamı kasaba Rumlarından oluşan isimlerin olduğu liste yayımlanmıştır.⁴²

"Ölenler: Maydos Despot Vekili Papa Trandafil (40), Papa Atenas (50), Yakim Hacı Manol (64), Aleksi kerimesi Fotini (17), Demirci Anesti (54), Anesti'nin zevcesi Eleni (40), Anesti'nin oğlu Hiralambo (12), Yorgo oğlu Prakop (2), Çoban Yani zevcesi Anasıye (46), kerimesi Hrițos (20), oğlu Dimitri (12), diğer oğlu Lambo (10), Ekmekeçi Todori zevcesi Vasiki (32), kerimesi Trandifilo (8), Lambo oğlu Stravi (16), Kiriteli Atene (189, Yani oğlu Hristo (12))."

"Yaralılar: Seddülbahirli Hüseyin'in zevcesi Kamile (45), kerimesi Teybe (9), Rıga zevcesi Vasilo (32), Katen validesi Hrisavio (70), Yorgandi oğlu Fotaki (16), Ekmekeçi Todori (39), Kosta zevcesi Hrisavi (40), Yakim kerimesi Anna (14)."

insanlık dışı hareketleri bütün medeniyet ve insanlık ahlacına aykırı hareketlere uğraması gerektir." İkdam, 12 Nisan 1915, "Hiddet ve Tehavvüdenin Teskin İcin"

38 İkdam, 16 Mart 1915, "Bolayır ve Civarında Seneri Mermiler."

39 Deniz Mayınları Grup Komutanı Binbaşı Nazım Bey, (Günümüz Türkçe sine Aktaran: Dr. Ahmet Esentaya) Çanakale Deniz

Savaşları Günliği (1914-1922), İzmir 2004 s.59.

40 İkdam, 1 Mayıs 1915, "Bir Müşahidın Beyanı."

41 Genelkurmay, Çanakale Cephesi I no'd Kitap, s.253.

42 İkdam, 18 Mayıs 1915 "Ayrıcağa Bir Tecavüz ve Nefayıcı." (Parantez içindeki rakamlar şahısın yaşını gösterir.)

19 Mart-25 Nisan tarihleri arasında Birleşik filodan birkaç gemi Çanakkale Boğazı'na girerek İntepe, Kumkale, Seddülbahir köylerini bombardıman etmiştir.⁴³

28 Nisan 1915 Çarşamba günü düşmanın üç zırhlısı 14.00'e kadar Kumkale ve Hatlılı sirtlarını bombardıman etti.⁴⁴

29 Nisan'da düşman 73 mermi atarak suretiyle Eceabatı yakmış ve buna Barbaros ancak sekiz mermi ile karşılık vermiştir.⁴⁵

29 Nisan gününün öğleden sonrası, düşman filosunun Eceabat üzerine yaptığı bombardıman, vahşicedir. Bunun taktik bir amaçla yapıldığını kabul etmek biraz zordur. Eceabat artık önemli bir hedef değildir çünkü binalardan bir çoğu yakıp yıkılmıştır. Bu bombardımanların diğer bir kötü sonucu da 3000 çuval peksimetin ambarlarda yanmasıdır. Yangın ertesi gün de devam etmiştir. Kasabada sağlan bir bina kalmadığı ifade edilmiştir.⁴⁶

Düşman 30 Nisan 1915 Cuma günü Saros yönünden endirekt ateşi ile Çanakkale'yi tamamen bombardımanla yerle bir etmeye başlamıştır. Şehrin birçok yeri tutuşmuştur. Lanet olsun böyle medeniyete. Şehrin birçok mahallesi yanmıştır. Müfeteze, Hastane Bayırı'na nakledilmiştir.⁴⁷

Kabatepe önlerinden yaptığı asırta ateşiyle 30 Nisan günü Çanakkale kenini bombardıman eden ve 15 mermi isabetiyle yangınlar çıkaran Lord Nelson savaş gemisinin bu görevini devam ettirmek üzere 1 Mayıs günü de iki düşman uçağı kente yedi bomba atmıştır. Böylece Kent bir kez daha yakılmış, büyük bir şans eseri olarak, askeri tesislerde bir zarar görülmemiştir.⁴⁸

5 nci Ordu Komutanlığının 30 Nisan 1915'te Başkomutanlık kararına ivedi kaydı ile çektiği şifrede şöyle deniliyordu: "...En çok kayıplarımıza neden olan, düşmanın sabit balon gözletmesidir... Hastane ile beraber Eceabat'ın dünkü bombardımanı pek çirkin bir hareketi... Gelibolu'ya uçakan bomba atılmış, bir er şehit, bir kadın ölü ve bir kadın ağır yaralıdır."⁴⁹

43 Genelkurmay Çanakkale Cephesi I nci Kitap, s.252.

44 Nazmi Bey, a.g.e., s.62.

45 Boğaz Kom. Demir Savaşları, s.56 ve 201.

46 ATASE Arşivi, 4/8747, Kıs. 3474, D. H.4, F. 1-15'ten naklen Genelkurmay Çanakkale Cephesi II nci Kitap, s.151.

47 Nazmi Bey, a.g.e., s.63.

48 A.g.e., s.341

49 Harp Tarihî Dairesi Arşivi, 1/13, Dosya 1, Göz 19, Dolap 107; Liman von Sanders'in Başkomutanlığa çektiği şifre den naklen Genelkurmay Harp Tarihî Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi, IX. C. Türk Hava Harıkları, Ankara 1969, s.42-43.

30 Nisan günü ise Kabatepe önlerinde mevki alan Lord Nelson savaş gemisi asırta ateşi ile Çanakkale şehri bombardımana tuttu. Şehir içerisine düşen 15 kadar mermiminin altı yerde çıkardığı yangınlar iki gün devam etti.⁵⁰

1 Mayıs günü beş düşman uçağı Bigalı Köyü ve güney civarını dolaşmış, bombalar atmıştır; dört erimiz şehit olmuştur. Öğleden sonraki saatlerde iki savaş gemisi Anafarta köylerini şiddetli bir topçu ateşine tutmuştur. Küçük ve Büyük Anafarta köylerinin bir kısmı yanmıştır. Oysa bu kesimde herhangi bir askeri hedef yoktur.⁵¹

2 Mayıs'ta sabahı da düşmanın bir savaş gemisi, balon gözletmesiyle Gelibolu kasabasını bombardıman etti. Kasabada yer yer yangınlar çıktı. Buradaki erzak ve cephane depoları Akbaş, Nara ve Lapseki'ye kaldırıldı. Bu arada 5 nci Ordu Karargahı da 10 kilometre kadar güneydeki Bayırköyü'ne yer değiştirdi. Olayın belki tek olumlu etkisi bu idi. Hala Gelibolu'da kalan Ordu Karargahı biraz daha yaklaşmış oluyordu.⁵²

10 Mayıs günü İngilizler Çanakkale savaşları esnasında sabit balonları yardımıyla Maydos kasabası ve o arada Kızılçay bayrağı çekmiş olan hastaneyi her türlü devletlerarası kural ve sözleşmeleri hiçe sayarak bombardıman ederek 30 kadar yaralıımızı şehit etmişlerdir.⁵³

İngiliz Agamermon muharebe gemisiyle Monica adlı balon gemisi Saros körfezine giderek balon gözletmesiyle Gelibolu ilçe merkezini bombardımana tutmuştur. Bombardımanda Ordu Karargahı da yalın palamalar ve parça isabetine uğramış ise de, can kaybı olmamıştır. İçerde bir camii yanmış, bir han ve bazı evler yıkılmış, halktan ve küçük çocuklardan bir kısmı da yaralanmıştır.⁵⁴

5 Mayıs 1915 Çarşamba günü düşman tekrar Eceabat'a mermi atarak kasabada yangın meydana getirmiştir. Kilitbahır üstündeki tepelerde endirekt beş on mermi atmıştır.⁵⁵

25 Haziran 1915 Cuma günü 15.30'da düşman tarafından Saros yönünden Çanakkale'ye endirekt top atışı yapılmış ve yirmi beş kadar mermi atılmıştır. Şehrin Çay mahallesi ile Fatih mahallesi ve civarı yanmıştır.⁵⁶

50 Genelkurmay Çanakkale Cephesi II nci Kitap, s. 341.

51 A.g.e., s.340.

52 A.g.e., s.163

53 BOA, HR. SVS 2409/21, 10 Mayıs 1915.

54 Genelkurmay Çanakkale Cephesi II nci Kitap, s.360-361

55 Nazmi Bey, a.g.e., s.65.

Yukarıdaki yaşanan gelişme belgeye şöyle yansımıştır: Dün (Cuma Günü) 9 torpido, 11 mayın arama tarama gemisi muhafazasında Agamemnon sisteminde bir zırhlı ve refakatinde bir balon gemisi Arburnu istikametinde ilerledi. Balon yardımıyla Çanakkale'ye 20-30 kadar bomba attı. Meydana getirdiği yangın gece yarısına kadar devam etti. Kalyatepedeki topucumuzun etkin ateşi üzerine 'gözetleme balonu' indirildi ve hepsi beraber İmroz Adası'na çekildi.⁵⁷

Öğleden önce bir düşman uçağı Gelibolu kasabasına üç bomba atmışsa da bir zararı dokunmamıştır.⁵⁸

23 Temmuz 1915 Cuma günü düşman endirekt atışla Çanakkale'nin yanmış kısmına on mermi atmıştır.⁵⁹

Kuzey Grubu Cephesi'nde 9 Ağustos'ta bir kruvazör bir torpido Turhan, Kavakköy ve Kocaeşme köylerini topa tuttu. Birkaç ev yandı. Nüfusça kayıp yoktur.⁶⁰

23 Ağustos sabahı Saros Körfezi'ne düşmanın her zaman doluşan iki gambotan başka kruvazör, bir mayın ve bir uçak gemisi geldi. Bolayır Köyü ve civarını aralıklı olarak bombardıman etti.⁶¹

Bir torpidoda da Eksamil ve Bolayır etrafına yüz'e yakın mermi atmış ve sahile yanaşmak istemiş ise de topucumuzun ateşiyle uzaklaştırılmıştır.⁶²

3 Ekim 1915 Pazar 16.00'da düşman aşırma atışı yaparak Çanakkale'nin değişik mahallerine 13,5 pusluk 15 mermi atmıştır.⁶³

5 Ekim 1915 Salı günü düşman uçağının attığı bombalarla bir erimiz şehit

olmuştur. Düşman Eceabat'a ve denize yirmi adet aşırma mermi atmıştır.⁶⁴

56 A.g.e., s.79.

57 BOA, DH. EUM. VRK. 25/35, 26 Haziran 1915.

58 BOA, HR. MA, 1134/52, 8 Temmuz 1915.

59 Nazmi Bey, a.g.e., s.85.

60 BOA, HR. MA, 1136/61, 10 Ağustos 1915.

61 BOA, HR. MA, 1140/55, 24 Ağustos 1915.

62 BOA, HR. MA, 1139/14, 12-13 Ağustos 1915.

63 Nazmi Bey, a.g.e., s.101

64 Aynı yer.

6 Ekim 1915 Çarşamba günü akşam üzeri beş düşman uçağı Osmanlı mezarlığının arkasındaki evlere bomba attığından üç ev hasar görmüştür.⁶⁵

Bir düşman monitörü aşırma atışı ile Gelibolu'yu bombardımana girişim etmiş ise de bataryalarımız karşılık vermiş ve bir mermi monitöre isabet etmesiyle monitör uzaklaşmıştır.⁶⁶

10 Ekim 1915 Pazar günü Düşman Eceabat'a aşırma suretiyle on kadar mermi atmıştır.⁶⁷

30 Kasım 1915 günü düşmanın Agamemnon Zırhlısı 13.00'den 13.35'e kadar aşırma atışları yapmıştır. Elli kadar mermi Kilitbahir'deki mezarlık sonundan başlayarak Camburnu tepelerine ve Ağadere'deki çadırlara düşmüştür. Bir kısmı da denize düşmüştür. Kilitbahir'de bir yazgıhane ve bir ev yanmıştır. Çadırlarda yirmi otuz kadar er ve hasta şehit olmuştur.⁶⁸

2 Aralık 1915 Perşembe Bugün düşman uçakları pek çok bomba atmıştır. Hasar yoktur.⁶⁹

8 Aralık 1915 Çarşamba günü düşmanın üç mermisi aşırma suretiyle Kepez'e düşmüştür. Birinin de Çayrıklı'taki köprü civarına isabet ettiği kaydedilmiştir.⁷⁰

17 Aralık 1915 Cuma 14.00'de düşman aşırma suretiyle 13 mermi atmıştır. Bunlar Anadolu Hamidiyesi'nin arkasından başlayarak ksalmak suretiyle Rumejh Mecidiyesi'ne kadar uzatılan bir hat üzerine düşü. Bundan önce beş altı mermi de Kilye Limanı'na düşmüştür.⁷¹

3. Domdom Kurşunu Kullanımı

Mümin Mustafa, "Havada, tepemizden geçen kurşunlar arasında bazıları çocukların şenliklerde yere atıktıkları zaman garip bir ses çıkaran fişeklerin sesini andırıyordu, bu cephede eskiden arkadaşlara bunların ne olduğunu sordüğümüz zaman:

65 Aynı yer.

66 Tatin, 7 Ekim 1915

67 Nazmi Bey, a.g.e., s.102.

68 A.g.e., s.115.

69 A.g.e., s.117.

70 A.g.e., s.118.

71 A.g.e., s.122.

—Domdom kursunu!

Cevabını alıyorduk. Demek bu da vardı.” deyip şunları ilâve etmektedir.⁷²

“Ortalık karamıştı. Siperlerdeki zeminiğime gelmişim. Kulaklarımın her vakit işimeye alıştığı top, tüfek, bomba sesleri içindeyim. Hepsi bin bir çeşit sesler çıkarıyor, sağında solunda milti ile patlıyordu. Tepenin üstünde çalayan domdom kursunlarının sesleri yine sıklıklaştı.”⁷³

Düşmanın 9 Mayıs 1915 günü domdom kursunları kullandığı ve elde edilen telsiz-telegraf muharebelerinden yararlarımızın toplanma yerlerine topçu ateşi açtıkları net olarak belli olmuştur.⁷⁴

Resmi tebliğlerde ve özel muhbirlerin ulaştırdıkları telegraflarda yasak olmasına rağmen düşmanın domdom kursunları bildirilmektedir.⁷⁵

Güney grubu sağ yön karşısındaki düşman, domdom kursunu ile siperlerimizdeki domdom kursunlarını parçaladı.⁷⁶

O günlerde düşman çoğunlukla domdom kursunu kullandığına dikkatler çekilmektedir.⁷⁷

Başkomutan Vekili Enver Paşa'dan Dışişleri Bakanlığı'na 20 Mayıs 1915 tarihinde ulaştırılan belge: Çanakkale Boğazı'nda yaralanıp Tekirdağ Hastanesi'nde yatırılan bir Osmanlı askerinin bacağından çıkarılan ve İngilizler tarafından kullanılan domdom kursunu parçalarıyla üçünün alınan iki adet fotoğrafları ilgililere sunulmuştur.⁷⁸

Şeyhülislam ve Evkâf-ı Hümayûn Nazırı⁷⁹ Hayri Efendi imzalı kimi belgeler özette şu vahim durumu yansıtmaktadır:

Çanakkale'de pek çok çarpışmalarda yaralanıp tedavi altına alınan Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi'ne yatırılan Osmanlı gazilerinden acımasız

⁷² Mâimîn Mustafa, a.g.e., s. 38

⁷³ A.g.e., s. 97

⁷⁴ BOA, HR. MA, 1125/44; Tamm, 9 Mayıs 1915.

⁷⁵ Tamm, 9 Mayıs 1915; Tamm, 15 Ağustos 1915

⁷⁶ BOA, HR. MA, 1139/22, 14 Ağustos 1915

⁷⁷ BOA, HR. MA, 1139/20, 14 Ağustos 1915; Tamm, 15 Ağustos 1915.

⁷⁸ BOA, HR. SVS, 2182/1, Osmanlı Ordusu-Hümayûnu Başkomutanlığı Vekâleti, Sube: 2 Numara: 10510/1732, İngilizlerin domdom kursundan istediği malî etkiğe dair: (İlgili fotoğraflar tarafımızdadır.)

⁷⁹ Din Hizmetleri ve Vakıflar Bakanı

düşmanlarımızın domdom kursunu gibi vahşice yaralanmalarından birkaç taneşinin nelerinde ve ne şekilde yaralandıklarını açıklayan kâğıtleriyle yaralayan öbjenin şekli, hastane başhekimliğinden alındığı halıyla gündeme taşınmıştır. Domdom kursununun ve yaralı gazinin istihabına şöylece bir göz geçirmek insanlık âleminin ne derece hunharlık ve zulümlerine karşı göğüs gemmeye mecbur kalmış olduğunu anlamak için yeterli olup; devletler hukuku kuralları ve insanlık kanunları ile hiçbir ilgileri olmadığını her bir işlemlerle ile ispat eden; üstelik buna rağmen bu vahşetlerle beraber işlerine geldiğiçe uygardıktan bahsetmekten çekinmeyen gaddar düşmanlarımızın yırtıcı yaratılışlı oldukları ne kadar da ortadadır.⁸⁰

Başhekim raporu: (Kimlik bilgileri ve resimler belgelerde kayıtlıdır.)

Biga Kazasının Elmalı köyünden Dülgeroğulları'ndan Mehmet oğlu Sadık, Domuzburnu'nda domdom kursunuyla yaralanmıştır. Yara gayet fena kokuludur.⁸¹

Nazilli Kazası Sultanhisar Nahiyesi Eskinisar köyünden Koca Halil Oğulları'ndan Ahmet oğlu Mehmet, Seddülbahir'de domdom kursunu ile yaralıdır.⁸²

Çorum Sanceğri'nin Tepelik Mahallesi'nden Hüseyin oğlu İbrahim Seddülbahir'de domdom kursunu ile yaralanmıştır.⁸³

Biga Kazasının Sarıkaya köyünden İsmail oğlu Abdülhalim, domdom kursunu ile yaralıdır.⁸⁴

Bursa Vilâyetinin Aziziye Kazasının Celâliye köyünden Berberoğulları'ndan Ali oğlu Mustafa, Arburnu'nda domdom kursunu ile yaralanmıştır.⁸⁵

Kastamonu Taşköprü Kazasının Seki köyünden Hacı Ahmetoğulları'ndan Hasan oğlu Halil, Kabatepe'de domdom kursunu ile yaralanmıştır.⁸⁶

⁸⁰ BOA, HR. SVS, 2182/1, Bâb-ı Fena Daire-i Meşinâ-i İslamiye Medkûhi Kâimî Nu. Adet: 16 Haricîye Nezâretine, 20 Haziran 1915

⁸¹ BOA, HR. SVS, 2182/1, Evkâf Nezâreti Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi Serahâbâbî Nu. Adet: 791

⁸² BOA, HR. SVS, 2182/1, Evkâf Nezâreti Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi Serahâbâbî Nu. Adet: 796

⁸³ BOA, HR. SVS, 2182/1, Evkâf Nezâreti Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi Serahâbâbî Nu. Adet: 822

⁸⁴ BOA, HR. SVS, 2182/1, Evkâf Nezâreti Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi Serahâbâbî Nu. Adet: 901

⁸⁵ BOA, HR. SVS, 2182/1, Evkâf Nezâreti Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi Serahâbâbî Nu. Adet: 948

⁸⁶ BOA, HR. SVS, 2182/1, Evkâf Nezâreti Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi Serahâbâbî Nu. Adet: 1008

4. Fena Kokulu Gaz Kullanımı

20 Mayıs 1915, Artburnu muntkasında: 19/20 gece yarısından sonra sağ cenaha karşı düşmanın yaptığı saldırı, gördüğü şiddetli mukabele üzerine sonuçsuz kalmıştı. Düşman bu saldırısında avcı hendeklerimize fena koku nesreden pamuk gibi yanıcı maddeler atmıştı.⁸⁷

Başkomutan Vekili adına ilgili Müsteşar'ın 2 Temmuz 1915 tarihli Hariciye Nezâretine sunduğu belgede, "Düşmanın Çanakkale'deki katalarımıza karşı kullandığı mermilerin içindeki 'muhnik (boğucu ve bunaltıcı) gazlar' hakkında gerek resmî tebliğimiz ve gerekse pek çok mahalli gazeteler ile yayınlar yapıldı. Hak ve yararlık koruyucusu olarak geçirmek isteyen düşmanlarımızla aynıyla karşılık verme zorunluluğu ortaya çıkıyor. Bütün bunun sorumluluğu düşmana aittir. Düşmanın bu yeni tarz savaşlarının tarafisiz ve dost devletler katında vakti geçirmeden protesto edilmesini -özellikle istinham ettim," demektedir.⁸⁸

Başbakanlık Hariciye Nezâreti Şifre Kalemî 1617 Atına Büyükelçiliğinden gelen bilgiye göre 577 numara ve 21 Haziran 1915 tarihli telgrafa göre; Müttefik ordusunun Çanakkale'de boğucu gazlarla dolu patlayıcı madde atmaya giriştiği haberi alınmıştır.⁸⁹

İtilaf Ordusu 3 Temmuz günü Kuzey Grubunda parçalandıktan sonra yeşil bir gaz yayan şarapnel kullanmıştır. Gaz mermilerini attıktan sonra bombalarla siperlerdeki kalesaları yakmak istemiştir.⁹⁰ Haziran ayından itibaren Artburnu'ndaki düşman topçu mermileri içinde fena kokulu gaz yayan patlayıcı maddeler kullanılmaktadır.⁹¹

Kuzey Grubunda (Artburnu) aralıklı topçu ve piyade muharebesi olmuştur. Düşman fena kokulu gaz yayan bomba kullanmaya hâlâ devam etmektedir. 19 Haziran'da parçalandıktan sonra bu cinsten yeşil gaz yayan şarapnel atışı yapılmıştır.⁹²

87 BOA, HR. MA. 1155/72

88 BOA, HR. SYS. 2411/9

89 BOA, HR. SYS. 2110/8, 21 Haziran 1915

90 BOA, DH. EUM. VRK. 25/3, 4 Temmuz 1915.

91 Tamm, 16 Haziran 1915.

92 BOA, HR. MA. 1134/7, 4 Temmuz 1915.

Anafatarlar bölgesinde Azmakdere güneyinde mevzilerimize karşı boğucu gazları içeren bombalar atılmıştır.⁹³ Seddülbahir bölgesinde düşman muhnik boğucu gaz yayan mermilerini ısrarla kullanmaktadır.⁹⁴

25 Temmuz öğleden evvel Seddülbahir muntkasından düşman muhnik gaz yayan mermilerini hâla kullanmaktadır.⁹⁵

"Şimdi ise büyük çaplı toplarıyla da muhnik gaz yayan taneler kullanılmaktadır."⁹⁶

Fena kokulu gaz kullandıkları haberi gündemdeki yerini sürekli korumaktadır:⁹⁷ "14 Haziran'dan itibaren Artburnu'ndaki düşman topçu mermileri içinde fena kokulu gaz yayan patlayıcı madde kullanılmaktadır. Artburnu'nda fena koku gaz nesreden atışa hala devam etmektedirler."⁹⁸

Aceldir kaydıyla "Bâb-1 Ali Hariciye -Nezâreti Umûr-1 Siyasiye Müdüriyet-i Umumiyesi"⁹⁹ den Başkomutanlığı Vekâletine ulaştırılan belgede: Çanakkale'deki muharebelerde Müttefikler tarafından muhnik (boğucu) gazlar kullanıldığına ilişkin resmî tebliğlerin biri ile en tarafisiz gazetelerden Nieuve Rotterdamche Courant gazetesinin yayılanmış içerik La Haye Osmanlı Büyükelçisi'nden 28 Temmuz 1915 tarihli yazı ile belgelenmiştir.¹⁰⁰

Artburnu'nda düşman sol tarafa boğucu gaz içeren bombalar atmıştır.¹⁰¹

Düşman büyük çaplı toplarıyla da boğucu gaz yayan taneler kullanmaya devam etmektedir.¹⁰²

5. Askeri Hastaneleri Başka Amaç İçin Kullanma

93 Tamm, 10 Eylül 1915.

94 Tamm, 27 Temmuz 1915

95 BOA, HR. MA. 1136/64, 26 Temmuz 1915

96 Tamm, 22 Eylül 1915

97 Tamm, 19 Haziran 1915

98 Tamm, 19 Haziran 1915

99 Başbakanlık Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Genel Müdürlüğü

100 BOA, HR. SYS. 2411/25, 31 Temmuz 1915. "Müttefiklerin Çanakkale'de Muhnik Gazlar İstimali Emnesi."

101 BOA, HR. MA. 1142/67, 9 Eylül 1915.

102 BOA, HR. MA. 1143/86, 20 Eylül 1915.

Bir düşman monitörünün Artburnu önünde açılan ağığa hastane gemisini kendine siper ederek karadaki mevzilerimize ateş açtığı görülmüş¹⁰³, yalancı kuvvetlerin hastane gemilerini 'asker sevki' ve sözleşmelere aykırı olarak 'diğer hizmetlerinde kullanmak' suretiyle suiistimal ettiği vurgulanmıştır.¹⁰⁴

Eğitim ile meşgul bir düşman bloğu üzerine yönelik askerlerimizi gören İtilaf askerlerinin ateşlerimizin etkisinden korunmak için derhal o bölgeye Kızıllağ bayrağı çektiği görülmüştür. Artburnu önünde açılan ağığa bir hastane gemisini kendisine siper yaparak İtilaf monitörleri mevzilerimize ateş açmıştır. Hastane işaretini taşıyan gemilerin düşman tarafından asker nakliyesinde kullanıldığı ve bunlarla karaya asker çıkardıkları görülmüştür.¹⁰⁵

Anafartalar bölgesinde Azmak ile Mestantepe istikametine çıkarılan cephane yüklü bir İngiliz hasta arabası ateşlerimizle tahrip edilmiştir.

İlginç bir gözlem de şu şekildedir:

O günlerde düşman hastane gemilerinden görünen faaliyet düşmanın ödeden beri bu gemileri asker cephane naklinden suiistimal etmekte olduğunu açıkça ispat etmiştir.

Zira Kabatepe civarında muharebede teslim olmak üzere beyaz bayrak çeken bir takım İngiliz askerlerinin, onları teslim almak için yaklaşan kahraman Türk askerine silah almaya başlamaları üzerine muhabir tarafından "muharebeye giden askerlerin üzerinde taşıdıkları beyaz bayrağın hikmeti böylece anlaşılıyordu" yorumu yapılmıştır.¹⁰⁶

İngilizler sıklıkla Kızıllağ işaretlerini suiistimal etmekte devam ederler. Anafartalar'da Mestantepe civarında Seyyar hastanelerinin hemen yakınında askerlerine şingü ve savaşı talimi yaptırılır... Hasta arabaları sürekli asker nakli yapmaktadır.... Pek çok hastane gemisine sahip oldukları halde Büyük Kemikli sahlinin değişik noktalarında en çok asker çıkarmaya uygun yerlerde bir çok Kızıllağ bayrağı sallandırmakta bir beis görmezler.¹⁰⁷

103 BOA, HR. MA, 1134/24, 6 Temmuz 1915.

104 Tamm, 21 Eylül 1915.

105 BOA, HR. MA, 1142/73, 10 Eylül 1915.

106 Tamm, 2 Mayıs 1915, "Düşman Tazyikatlarının Alınacağı Tercüze-i Beyaz Bayrakların Hikmeti."

107 BOA, HR. MA, 1142/86, 11 Eylül 1915.

Düşman hastane gemilerini asker sevki ve direklerinde gözlemci görevliler bulundurarak suiistimal etmektedir.¹⁰⁸

İngilizlerin hastane gemileriyle Kızıllağ bayraklı çadırlarını askeri amaçla kullanmaya devam ettikleri çok net olarak görülmüştür.¹⁰⁹

Çatlakdere civarında görülen Müttefiklere ait bir piyade bölüğüne ateş açılması üzerine bölüğü bu ateşten kurtulmak için Kızıllağ bayrağı çektiği gözlemlenmiştir.¹¹⁰

6. Uçaklardan Atılan Propaganda Kağıtları

Gelibolu üzerinde uçan düşman uçakları tarafından bir takım bildirimler atılmıştır. Bildirimin kısaca özetini şu şekildedir: İngilizler; "Türk kardeşlerimiz, İngilizlerden aldıkları esirlerle kötü muamele yapıyorlar ve hatta kesiyorlar." demektedirler. Ortalıkta dolayan bu rivayetler tamamıyla yalandır. Yalanların 'tektiz'ine en iyi şahit Mısır'daki savaşta alınan Osmanlı esirlerinin o günkü halidir. Esir düşükleri zaman aç, çıplak ve perişan olan Osmanlı askerlerine, İngiltere hükümeti tarafından çok iyi bakıldığı, her türlü istirahatlarının temin edilmeğe olduğu ve kendilerine ibadet serbestisi verildiğine yönelik iddialar ve beyanların asılsız olduğu; adı geçen yalanlara kulak vermeyip de esir düşmüş olan Mehmetçiklerin dinlenmesi gerektiği basınıızda yer almıştır.¹¹¹

Propaganda çarpıklığı deva etmektedir;

"Çanakkale'de ve Gelibolu'da kahramanca savaşan askerlerimizi güya kandırmak amacıyla hiçbir şeyden utanmayan ve bütün işlerini yalanlar, yüzüstü oldukları ve utamazlıklarla yapmak isteyen düşman gecende uçaklarla bir takım kağıtlar atmışlardır. Tabii ki kahramanlarımız için yeni bir eğilence aracı olmaktan başka bir kıymeti olmayan bu kağıtlardan birisi aşağıdadır:

'Birinci Kırte muharebesi sırasında düşman uçakları faaliyette bulundu. Hareketleri yer yer keşif ve yakın hava desteği halinde görüldüyse de, daha çok Türkçe yazılmış propaganda kağıtları serpmekle uğraşılar. Bunların orta boy kağıtlara yazılmış olan metninde "Türkleri Almanlar kandırmış ve kendi

108 BOA, HR. MA, 1143/86, 20 Eylül 1915.

109 BOA, HR. MA, 1155/61, 27 Ekim 1915.

110 BOA, HR. MA, 1141/107, 4 Kasım 1915.

111 Tamm, 2 Mayıs 1915, "Pek Çarpık Bir Vesika-i Harp-İngilizlerin Kısacasıdır."

çıkarlarına savaşta sokmuştur. Başta ki hükümet bilerek Almanların oyununu oynamakta ve Türk halkını felakete sürüklemektedir. Türk halkı bu savaşta istemiyor. Bu yüzden İstanbul'daki halk isyana hazırlanıyor. Başkasının yerine tehlikeye atılmayınız. Silahlarınızı bırakınız. Sizlere dost muamelesi yapılacaktır," anlamını taşıyan bir dil kullanılmakta ve esas olarak bu gerekisiz savaşın bırakılması telkin edilmektedir.... Yazık ki 1914'terde Türk düşmanı olanlar, Türk ordusunun anayurt davasında ucuz propagandalara itibar etmeyeceğini, İstanbul'da ihtilal hazırlıkları ve halkın bu savaşta istemediği gibi Londra orjinli uydurma istihbaratın bizzat kendileri için çok büyük bir gaflet olduğunu Çanakkale'de dokümentleri yüz binlerce kan kefaretiyle ve sayısız genç insanın mezarlarını da Türklerin bekeiliğine bırakarak çekildikleri gün anlayacaklardı."¹¹²

"Osmanlı esirleri Kahire'den yaklaşık birkaç mil uzakta gayet muntazam, ve müreffeh bir bahçede ikamet ediyorlar. Esirler olağanüstü rahai olup, ikamet ettikleri kargur daire gayet havadardır. Elektrik ile donatılmış ve sağlık koşullarına uygun bulunmuş olduğu gibi, her biri için ayrı ayrı yataklar da tahsis edilmiştir. Esirlerin iaselerinin teminine dikkat ve önem gösterilmekte ve hepsine yığın yığın tabak yemekler verilmekte olduğu gibi sigara, sabun, diğer zaruri ihtiyaçları da karşılanmaktadır. Sultan Hazretleri Başna beyincisi vasıtasıyla esirlere sigaralar, sekerlemeler, hediye hışan ve irsal ve zevziyle esirleri tahlif buyumuşlardır. Esirlere milli adetleri gibi sazlar ve sazendeler tedarik ve tertip edilerek zamanı hoş geçirmek için her gün eğlenmektedir. Esirlere Mısır'lı dostları tarafından seçilar, satranç gibi oyun takımları hediye edilmiştir. Esirleri ziyaret için her gün müraaat eden ziyaretçilerin kabulüne müsaade edilmekte ve esirler ile mülakat eden bu ziyaretçilerin vizite defterine kayıt ve tahrir ettikleri hatıradan da mühtehim olacağı vecih üzerine esirlerin görüldüğü muameleden dolayı gerek esirler ve gerek ziyaretçiler onların memnun olmakta oldukları çok iyi anlaşılıyor. Esir subaylara ayrı daireler tahsis edilmiş ve onlara karyolalar, battaniyeler, çarşafar sandalyeler, kanepeler, masalar ve diğer gereçler verilmiştir."¹¹³

"Esirlerin yeme ve içmesine son derece özen gösterilmekte olup bunlara özel ahçılar bulunarak yemekleri bu ahçılar tarafından hazırlanmaktadır. Esirler günlük dört, dört buçuk şilin verilmektedir. Esirlerin kaldıkları bahçe içinde açığımız özel büfede her çeşit meyve, tatlılar ve diğerleri hazırdır ve

uygun fiyatla satılmaktadır. Esir subay ve askerler ile oradaki görevli personel arasında olağanüstü dostluk ve samimiyet mevcuttur."¹¹⁴

İngilizler tarafından esir edilen Osmanlı esirleri ile birlikte koruma altında bulundurulmakta iken bir şekilde kurtulup sonradan İstanbul'a dönen bir kişi anlatıyor:

"İngilizlerin eline esir düşmüş olan Osmanlı subay ve askerleri "Miadi" bölgesinde bulundurulmakta iken, daha sonra Mehmet Ali Paşa kalesi adındaki yere götürüldüler. Gerçi asker ile temas edemedim. Fakat epey zaman birlikte bulunarak sohbet ettiğim subaylarımızın hepsi ifadelerinden Osmanlı askerlerine gıda olarak yalnız bir parça ekmele ile zeytin verilmekte olduğu ve gündüzleri taş naklinde çalıştırılmakta olduklarını öğrendim. Zaten subaylara verilen yiyecekler de askerlerinkinden pek farklı değildi. Öncelikle gördüm ki başlangıçta Osmanlı subaylarına İngilizlere'de aynı rütbelilere yönelik maaşlara denk maaş verileceği teblig edilmiş olmasına rağmen, yüzbaşılara günlük dört buçuk şilin verilmektedir. Bu bedellerden iki şilini yemek ücreti olarak ellerinden alındıktan sonra geri kalanı bütün diğer zorunlu ihtiyaçlara harcanmak üzere ellerinden alınmaktadır. Subaylara yemek verilmesi işi bir müteahhide ihale edilmiştir. Müteahhidin verdiği yemekler hemen her gün süreli biber ve hyar dolmasından başka bir şey değildir. Alın, süreli olarak makarna ve et gibi yiyecekler de vermek istese de; bunlar da yağsız tuzsuz ve ağza alınmayacak derecede yavan/tatsız bir şekilde hazırlanmaktadır. Subayların ikametgahı beş altı küçük odadan oluşan kasvetli/karanlık binadır. Bu odalarda hava tavadan açılmış ve tel örgülerle kaplanmış ufak pencereden girmektedir."

"Subayların odalardan dışarıya çıkması yasak! Yalnız bir defa iki gün devam etmek üzere subaylar her tarafı kapalı tek pencereci bir hastane otomobiliine bindirilerek süngürlü asker eşliğinde dönüşümlü olarak şehit içinde gezdirilmiştir. Sanki eğlence gezisi gibi aktarılan ve gerçekte sadece baştan sayma olan bu hücreli dolasma esnasında otomobil hiçbir yerde durmayarak yine çile hanelerine dönmüşlerdir."¹¹⁵

7. Kuşal Mekanın Bombardmanı

Başkomutan Vekili adına V. Bronzart, Gazi Süleyman Paşa Türbesi ile civarındaki bombardımanıyla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığına durumu bildiriyor:

114 Tarih, 23 Ağustos 1915, "Ümmaz İnsanlar"

115 Aynı yer.

112 Genelkurmay Çanakkale Cephesi II nci Kitap, s.321
113 BOA, HR. MA. 1140/22. 22 Ağustos 1915, "Kale-i Sultanıye Cephesindeki Kale-i Osmanıye Üzerine Dışınan Tarafından Uyak Vasıtasıyla Auhun Yarakalardan Bir Nisnadır"

İngilizlerin Agamemnon Zırhlısı 11 Nisan 1915'te yapılan bombardımanla Bolayır köyündeki Süleyman Paşanın bir küçük mescidin yanında bulunan türbeyi tahrip etmiştir.

Büyük oranda yıkılan eser, tekkah edildikten sonra mahallin İngiliz zırhlısı tarafından bilerek hedef yapıldığı konusunda tam kanı oluşuyor. Türbe hiçbir askerî amaç için kullanılmadığı gibi oradaki köy de işgal altında olmadığı halde İngiliz Hükümeti'nin de katıldığı ve hükümlerine imza koyduğu La Haye Barış Konferansı sözleşmesine aykırı hareket etmesi; Osmanlı Hükümeti ile İngilizler arasında imzalanan anlaşma hükümlerine göre ibadet yerleri ve dinen mukaddes sayılan yerlerin dokunulmazlığı esas iken imzalanan anlaşmalara uyularak üzerine özel işaret konulmuş bir türbenin hedef alınması son derece düşündürüktür.

Buranın tahrip edilmesi İtilaf ordusunun kural tanımazlığını ve ne derece güvenilmez olduğunu bir kere daha haklı olarak ortaya çıkarmaktadır.

Basınımda konu Murat Hüdavendigâr'ın kabriyle de ilişkilendirilmiştir.

“Balkan Harbi'nde Sırp ordusunun Hüdavendigâr'ın Meschedine/sehriğine ilismemesine karşılık; büyük devletler arasında sayılan İngiltere Hükümeti'nin bu haksız muamelesi; müteceviz İngiliz donanma ve ordusunun Sırp'lardan kat kat yabani ve aşağı bir yaratılışa olduğunu ispat etmektedir. Mübarek türbenin insanlık tarihinin inlediği ve bütün Osmanlılarca ne derece önemli olduğu ortada iken bu zalimce uygulamasının şiddetle protesto edilmesi gerekmektedir. Bilginize...”¹¹⁶

8. Düşmanın Savaşta Uluslararası Hakuk Kurallarına Aykırı Davranışları Karşısında Uluslararası Çözüm Arayışları

Cenevre sözleşmesi gereğince askeri hastane gemilerine asla saldırılmayacağına kararlandırıldığı ve bu gemilerin nasıl boyanıp ne şekilde bayrak asacaklarının bildirildiği kayıt altına alınmıştır.¹¹⁷

Karşılıklı yazışmayla cevap niteliği kazanan dokuz belgede Enver Paşa'nın Amerika Büyükelçisi Mösyo Morgenthau'a ittiği durum tespiti ve çözüm önerileri konusu dile getirilmiştir:

116 BOA, HR, SVS, 2098/10, 20 Nisan 1915.
117 BOA, HR, SVS, 2098/12, 6 Haziran 1915.

Amerika Büyükelçisi Mösyo Morgenthau'nun, İstanbul'daki İngiliz ve Fransız valandışların Gelibolu'ya yerleştirilecekleri yolunda Osmanlı devleti'nin alması olduğu kararın uluslararası hukuka aykırı olduğunu aktarmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Enver Paşa da, İngilizlerin savaşta uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak savaş bölgesi dışında bulunan Gelibolu ve Kızılbaş beyrağı taşıyan hastane gemileri ile sağlık hizmetlerinin verildiği birliklere ateş açıp Ezine, Havuzlar ve Halipaşa Ciftliği'ndeki hastaneleri bombaladıkları, ölümlerin defnedilmesi ile ilgili işlemleri görülmek üzere gönderilen Osmanlı delegelerini, alkoydukları, hastane gemilerini askeri amaçla kullandıkları, Müdafıya ve Tekirdağ'daki yolcu gemilerine denizaltıları aracılığıyla saldırdıklarını ifade ederek aynıyla karşılıklı bulunmak zorunda kaldığını bildirmiştir.¹¹⁸

Dışişleri Bakanı tarafından 25 Mayıs 1915 günü Başkomutanlık Vekâletine gönderilen belge ise şu şekildedir:

“... (10 Mayıs 1915 tarihli ve 1048 numaralı tezkireye cevaptır.) İngilizler, Çanakkale muharebeleri esnasında, imzaladıkları uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak Maydos kasabasını ve o arada Kızılbaş bayrağını çekmiş olan hastaneyi topa tuttuklarından bundan sonra gerek hastanelerimize gerek Marmarada sefer eden hastane gemilerimize saldırdıklarında elimizdeki sivil ve asker İngiliz esirleri hakkında buna karşılık olarak en şiddetli tedbirlerin alınmasından geri durulmayacağı zaten daha önce Amerika büyükelçisi uyarılmıştır. Büyükelçi ile tekrar girişimde bulunmanın gerekli olup olmadığı konusunda İngiliz veya Fransızların bu yolda insani ve uluslararası anlaşma kurallarına aykırı tecavüzleri tekrarlayıp tekrarlamayacağı konusunda”¹¹⁹ görülsün...”

Başkomutan Vekili Enver Paşa'dan Harriye Nezâretine ulaştırılan belgede ise:

“... (9 Mayıs 1915 ve 1934/1408 numaralı tezkere ile arz olunduğu gibi) bu defa da düşman uçaklarının, üzerinde Kızılbaş işareti olan Akbaş Tekkesi hastane çadırlarını bomba atarak tahrip ettiği ve şimdiye kadar dört defadır bu hukuk dışı davranışı sergileyen düşmanın elde edilen bir günlük emrinde özellikle hastane ve sarğı merkezlerine top bombardımanı tavsiye edildiği görüldüğünden, daha önce değinildiği gibi düşman esirlerine şiddetin

118 BOA, HR, SVS, 2412/11, 3, 4, 22 Mayıs 1915; 11, 12, 16, 17, 26, 29, 31 Temmuz 1915.
119 BOA, HR, SVS, 2409/53, Babıalî Harriye Nezâretî Umu-ı Sıvâsiye Müdüriyeti Umumiyesi, İngilizlerin Kara İdâ-i Divanije Hittâna Harâkerlerinden Dolayı İngiliz Esirlerine Olunacak Muamele.

yapılacağına Amerika Seferati aracılığıyla tekrar İngiltere ve Fransa hükümetlerine bildirileceği konusu 23 Mayıs 1915....¹²⁰ işin ne kadar can sıkıcı olduğunu vurgulamaktadır.

Başkomutan Vekili Enver Paşa, 10 Mayıs günü İngilizler Çanakkale savaşları esnasında sabit balonları yardımıyla Maydos kasabası ve o arada Kızılay bayrağı çekmiş olan hastaneyi her türlü devletlerarası kural ve sözleşmeleri hiçe sayarak bombardıman ederek 30 kadar yaralıyı şehit etmişlerdir. Bundan dolayı bundan sonra gerek hastanelerimize ve gerek Marmara'da seyreden hastane gemilerimize bir saldırı yapıldığında, elimizdeki sivil ve asker İngiliz esirlerine karşı bilnukabele en şiddetli tedbirlerin alınmasından geri durulmayacağına Amerika Seferati vasıtasıyla İngiltere Hükümetine bildirilmesi konusunda Padışah'ın müsaade istemektedir,¹²¹

“(Başkomutanlık Vekâletine 9 ve 23 Mayıs 1915 tarihli ve 1408 ve 1086 numaralı tezkireye cevaptır.) İngilizlerin Çanakkale muharebeleri esnasında kendisinin ve diğer devletlerin ortaya koyduğu kurallar ve imzaları hiçe sayarak Maydos kasabasını ve Kızılay bayrağı çekmiş olan hastaneyi topa tutuklarından düşman uçaklarının Kızılay işaretli bulunan hastane çadırlarını bomba atarak tahrip etmelerinden dolayı Amerika Seferatine gerekli tebliğatları yerine getirme ve elimizdeki İngiliz ve Fransız esirleri haklarında şiddetli tedbirlerin uygulamaya başlanacağı duyulmuştur. Ancak düşman tarafından söylenen ve özellikle hastane ve sarğı merkezlerine bombardıman yapılması tavsiyesini içeren emir son derece önemli olduğundan, Amerikan Seferati ile ilgili görüşme içerikli ve 27 Mayıs 1915 tarihli belge¹²² meselesinin ne kadar ciddi olduğunun bir kanıtıdır.”

Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı'na 27 Mayıs 1915 tarih ve 6622/677 numaralı tezkireye cevabı ise şu şekildedir:

Yaralıların toplanma mahallerine ateş edilmesi hakkındaki emir Beşinci Ordu Komutanlığı'nın 3 Mayıs 1915 tarihli telgrafla bildirilen düşman telsiz-telgraflardan alınarak elde edilmiş olduğu 31 Mayıs 1915 tarihli belgeye yansır,¹²³

120 BOA, HR. SVS. 2098/12, Osmanlı Ordu-yı Hırmânyunu Başkomutanlığı Vekâleti Şube: 7 Numara: 2088/1806.

121 BOA, HR. SVS. 2409/21, 10 Mayıs 1915.

122 BOA, HR. SVS. 2409/53, Bahâli Haricîye Nezâreti Umûr-ı Siyasiye Müdüriyeti-i Umumiyesi Kayı Numarası: 6790/267. Çanakkale'de düşman kardeşleri-i dâveliye hilafına hareketi.

123 BOA, HR. SVS. 2409/53, Osmanlı Ordu-yı Hırmânyunu Başkomutanlığı Vekâleti Şube: 7 Numara: 2167/1889

“İçişleri Bakanlığı'na:

1 Haziran 1915 tarih ve 24 numaralı tezkere üzerine düşman deniz alihlarının Marmara denizinde yolcu gemilerine tecâvüzdten çekimemiş olmalarına ve başkent sularında gözlemlenmiş bulgularına nazaran yakın yerlere işlemekte olan ufak vapurlara da saldırımları ihtimal dâiresinde olup, bu taktirde halk arasında galeyâna meydan verilmemek ve hükümetçe de düşman tebaası hakkında şiddetli tedbirler almaya davet etmemek üzere durumun acilen düşman devletlere tebliğiyle olumsuzlukların önünün alınması konusu Amerika Büyükelçiliğine tebliğ ve bu gemilerle hiçbir yolda askeri sevkiyatı yapılmayacağı ilave edildi. Adı geçen vapurlara savaş araç-gereci ve asker bindirilmemesi Harbiye Nezâretine yazıldığı ve bu hüküm hakkında şimdiden düşman devletlerin dikkatlerinin çekilmesi Harbiye Nazırı Paşa ile görüşülerek uygun görüldüğü tezkerede ortaya konulmakta olup, ancak adı geçen vapurlarla asker nakliyesine devam ediliyor, Haydarpaşa'ya işleyen vapurlarda şu anda katife katife asker nakledildiği görüldüğünden, yanlış anlaşılmasına mahal verilmemesi için bu vapurlarla o yolda nakliyat yapılmaması konusunda gerekenlere gerekli talimatın bugünkü tarihle Başkomutanlık Vekâletine bildirilen malumat olmak üzere beyân olunur, elendim.”¹²⁴

Türklerin bu konuda ne derece hassasiyet gösterdiklerini yansıtan nitelikli belgelerde ise şu hususlar dikkate değerdir:

Başkomutanlık Vekâletine:

31 Mayıs 1915 tarih ve 2168/1978 numaralı tezkire üzerine yaralıları nakledecek vapurlara düşman tarafından taarruza kalkışıldığı takdirde düşman esirleri hakkında zarara mukabele tedbirlerine baş vurulacağı Amerika Seferatine bildirildi.

Bilindiği gibi Cenevre Sözleşmesi kurallarının deniz muharebelerinin tatbikine dair 1907 La Haye Sülh Konvansiyonunda tanzim edilen 10 ncu bölümün birinci maddesinde ‘Askeri hastane gemileri yani devletler tarafından bilhassa ve sadece yaralıları, hastaları ve deniz kazasına uğrayanlar yardım maksadıyla inşa, tertip, teçhiz edilmiş, isimleri başlangıçta veya savaş esnasında ve her halde kullanılmadan önce, savaşın devletlere bildirilmiş olan gemileri, savaşın müddet ve devanınca her türlü saldırıdan korunmuş olacak ve tutuklanmayacak

124 BOA, HR. SVS. 2098/12, Bahâli Haricîye Nezâreti Umûr-ı Siyasiye Müdüriyeti-i Umumiyesi

ve bekletilemeyecektir. Gemilerin tarafsız bir limanda bekletmeleri halinde haklarında harp gemileri gibi işlem de yapılmayacaktır.

İkinci maddesinde 'Masraflı tamamen veya kısmen halk veya resmen tanınmış yardım cemiyetlerine tesviye edilerek donatılmış olan hastane gemileri de mensup oldukları savaşan devlet tarafından kendilerine o konuda bir resmi görev verilmiş ve isimleri başlangıç veya savaş esnasında ve her halde kullanılmadan önce savaşmış devlete bildirilmiş ise taarruzdan masun ve zabt ve müdahaleden korunmuşur. Gemilerin donanımı esnasında ve kesin dönüşlerinde kendi teftiş ve nezâretinde bulunmuş olduklarını anlatan görevli memur tarafından verilmiş olan bir belgeye sahip olması gereklidir' denilip hastane gemilerinin taarruzdan masuniyetleri esası konulmuştur. Bununla beraber bu gemilerin hiçbir askeri maksat için kullanılmaması ve hiçbir suretle savasınların hareketlerine sekte vurmaması gerektiği gibi muharipler döndürücü maddelere gemiler üzerinde teftiş ve muayene gerekir ise tevkîf hakkını bile hâizdirler. Bir de beşinci maddede 'Askeri hastane gemileri âlâmet-i farika olmak üzere yaklaşıp bir buçuk metre eninde yeşil renkli yatay bir pervane ile dıştan beyaza boyanacaktır. İkinci ve üçüncü maddelerde adı geçen gemiler, yaklaşıp bir buçuk metre eninde kırmızı renkli yatay bir pervane ile dıştan beyaza boyanacaktır. Gemiler sandallarıyla hastane hizmetine tahsis edilebilecek olan küçük gemiler de aynı şekilde boyanacaktır. Bütün hastane gemileri kendilerini tanıtmak için tabi oldukları Hükûmetin bayrağıyla beraber Cenevre sözleşmesinde Kızılay işaretli beyaz bayrağı ve bundan başka tarafsız bir hükûmete mensup oldukları takdirde baş direğe, idaresi altında oldukları savasın hükûmetin milli bayrağını takacaklardır...' denilmektedir.

Şu hale nazaran söz konusu gemilerin, yukarıda belirtilen maddelerin içeriği şartlarına sahip olmaları masuniyetlerinin temini için gerekli ve yalnız Kızılay bayrağının asılması yetmemekte bulunmakta olduğundan bahsedilen şartlar bir an evvel yerine getirilerek ve Gühnhâl Vapuru 61 ve 63 numaralı vapurların istenen şekilde getirilmesi ardından Amerika Büyükelçiliğine bildirilmesi istenmektedir.¹²⁵

E-11 denizaltısı, 1 Haziran 1915'te Yeşilköy açıklarında 700 yaralıyı taşıyan Lili Rikmers Türk Hastane Gemisi'ne hücum etti. Atığı topido hedefe isabet etmedi. Bu gemi beyaza boyanmış ve bordasında kırmızı boya ile hilal işaretleri ve direklerinde de Kızılay bayrakları bulunuyordu. Bu olay üzerine

hükûmet, İngiliz denizaltılarının uluslararası hukuku ihlal etmekte olduklarını bir protesto ile bildirdi.¹²⁶

Haziran 1915'te İtilaf Devletleri Türk hastane ve yaralıların bulunduğu sağlık kurumlarını ve sağlık araçlarını bombaladı. Türk Kızılay Cemiyeti bütün bu bombalama ve topa tuhma olaylarını Temmuz 1915'te Uluslararası Kızılaç Komitesi'ne bildirdi. Bu şikâyetlerden bir tanesi Eceabat ve civarındaki sağlık kuruluşları ve araçları ile ilgiliydi. Hafta Osmanlı Birlikleri Fransızların kendi birlikleri arasında yaptıkları bir telsiz konuşmasını dinleyerek bu konuşmayı da Cenevre'deki Kızılaç Komitesi'ne ulaştırdı. Yazıda, telsiz mesajının, birliklere "Topçu atışlarını ve bombaları hastanelere ve Türk yaralıların toplama yerlerine yönlendirmenizi" emniyi verdiği açıklanıyordu.¹²⁷

Bunlardan başka 14 Temmuz 1915 tarihinde Çanakkale'de Akbaş Limanı'nda bulunan Kızılay'a ait Gühnhâl Hastane Gemisi'yle 60 ve 63 numaralı hasta taşıyan gemilerin Kızılay Bayrağı taşımalarına rağmen bombalandığı yine Kızılaç'a Kızılay tarafından yazılan şikâyet yazılarından anlaşılmaktadır. 16 ve 17 Temmuz 1915 tarihlerinde de Gelibolu Yarımadası'ndaki Havuzladeresi'nde bir hastane ile 19 nou Piyade Tümeni'ne ait bir sığınma bölüğünün bombalandığını öğrenilmektedir.¹²⁸

İngilizlere'nin iddia ettiği, Enver Paşa tarafından şiddetle reddedilen bir iddiaya cevap belgelere yansımıştır: "Gelibolu Yarımadasındaki kitalarımızı

¹²⁶ Boğaz Kom. Deniz Savaşları, s.16.

¹²⁷ Taşkın, a.g.m., s.107.

¹²⁸ Aynı yer. Bu gelişmeyi Cenevre Uluslararası Kızılaç Komitesine Başkanı na ulaşırca Kızılay Genel Başkanı Yardımcısı Prof. Dr. Beşim Öner anıtlı yazı şöyledir: "14 Temmuz 1915'te, Gühnhâl adlı Kızılay hastane gemisi, 60 ve 63 numaralı sağlık hizmetlerini ayırmış ve Kızılay bayrağı taşıyan üç hastane gemisi Çanakkale Akbaş'ta bulunuyordu. 60 numaralı gemi yaralıları Gühnhâl hastane gemisine taşıyordu. Bu sırada bir düşman uçakları bomba attı. Bomba gemi ile rıbnun arasında dışarı ve üç içiğin altında ile seçizine yaralanmasına sebebiyet verdi. Ayrıca ikinci toru yapan uçak yine bir bomba attı. 63 numaralı geminde de hasara ve denizci hasarları'n, ölümüne sebep oldu. (Paragraf Baş) 16 Temmuz günü bir başka düşman uçak, Gelibolu Yarımadası'ndaki Havuzladerede bulunan sağlık kurumlarını hedefine bomba attı. Dört kişiyi öldürdü ve sekiz kişi yaralandı. Bu sağlık kurumları da Kızılay amblemli bayrağı taşıyorlardı. (Paragraf Baş) 17 Temmuz günü ise, 19 nou Piyade tümeninin bir sığınma bölüğü bir düşman uçakından alınan bombalara hedef oldu. Oysa sığınma bölüğünün konuşu açkça belgindi ve Kızılay bayrağı ile de belirtilmişti. (Paragraf Baş) 25 Temmuz 1915'te akşam saat 18.30 sularında, 6 düşman uçak, savaşın başından beri bir hastanenin bulunduğu Hali Paşa Çiftliği'nin üzerinden uçmuş ve hastanenin konuşu açkılar bir şekilde görüldüğü ve Kızılay bayrağı ile de belirtilmiş hâle buraya 12 bomba atmıştı. Bu bombalar hastanede bulunan yaralıları seçizine öldürmüş ve 12 sini de tekrar yaralamıştı. Bu bombardman sonunda çıkan yangın hastaneyi de tamamen yok etmişti. (Paragraf Baş)1907 La Haye sözleşmesine aykırı bu yeni ihalleri, daha önceki de hatırlamak bildiri, protestomuza gerekli işlemleri yaptırmasını rica ederiz. Saygılarımızla..."

takviye için hastane gemileriyle Marmara'dan asker naklettiğimize dair olan İngiliz beyanı pek belirgin bir yalandır."¹²⁹

Kızılây Başkanı ve Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Halil Paşa, Uluslararası Kızılhaç Komitesine 1 Eylül 1915'te şu telgrafı çekiyor: "30 Ağustos'ta Çanakkale önlerinde bulunan İngiliz-Fransız donanması, muharebe hattının uzağında bulunan Akbaş askeri hastanesini bombalamıştır. Top mermilerinden dördü hastaneye isabet etmiş ve iki kişi ciddi şekilde yaralanmıştır. Kabul edilemez bu saldırı Cenevre Anlaşmasının La Haye Konferansının 21. maddesinin ihlalidir. Osmanlı Kızılây'ının başkanı olarak, bu şikâyetlerimizin İngiliz ve Fransız Kızılhaçlarına iletilmesini rica ederim."¹³⁰

9. Türklerin İnsanüstü Davranışları

Türk askerlerinin savaş kurallarına uygun tavır ve nezaketinin sınırsız bir övgüyle layık olduğu yerli-yabancı basın dünyasında etkin şekilde yer almıştır. Düşmanın pek çok hileli davranışlarına rağmen, Türkler tarafından "gemilerin hastane gemisi olduğuna dair üzerlerinde bir işaret yok idi. Buna rağmen bunlara ateş edilmiştir... Müttefiklerin yaralı nakletmekte olan dışın gemileri topçu ateşlerimizle izaç edilememektedir..." ifadeleri geniş kitlelere duyurulmuştur.

Reuter Telgraf Ajansı Çanakkale muhabirinden aşağıdaki telgrafi almıştır:

"Türkler pek mertçe ve asilce bir tarzda savaş yapmaktadırlar. Bunlardan biri şiddetli bir ateş altında olduğu halde askerlerimizden birinin yarasını sarımsı, diğer bir Türk neferi de yaralı bir Avustralyalı neferin yanına bir şişe su bırakarak insani harekette bulunmuştur. Mert Türk askerinden bir diğeri de İngiliz siperlerinden uzak bir mevkide yaralı düşüp saatlere aç ve bitap düşmüş olan bir İngiliz askerine ekmek vermek büyüklüğünü göstermiştir. Türklerle müsedemede bulunan İngiliz askerlerinin hemen hepsi Türkler tarafından İngiliz esirlerine pek güzel muamelede bulunulduğunu içeren ortak görüşe sahiptir."¹³¹

"Bölge sahiline üç büyük dışın nakliye gemisi yaklaşıp çatana ve mavnalarla surekli yaralı nakledildiği gözlemlenmiştir. Gemilerde de hastane

129 BOA, HR. SVS. 21793, 17 Temmuz 1915.

130 Trabzon, a.g.m. s. 108-109.

131 BOA, HR. MA. 113596, 20 Temmuz 1915.

gemisi olduğuna dair üzerlerinde bir işaret yoktu. Buna rağmen bunlara ateş edilmemiştir."¹³²

Aşağıdaki mektubun Harb Matbuat Karargâhı vasıtasıyla gazetelerle neşrettilmesi rica edilmiştir:

Batık E-15 numaralı denizaltı mürettebatından Thomas O'Neil isimli İngiliz askerine Manchester'daki anne ve babası tarafından gönderilen mektup Askeri ve sivil sağlık personelinizin savaş centilmenliklerine ayna tutmuştur:

"Aziz oğlum,

Göndermiş olduğunuz mektubu aldık. Dinleniyor olmanızdan dolayı ne kadar memnun olduğumuzu tariften âcizim. Siz ve E-15'e mensup arkadaşlarınızın İngilizere'de bile ulaşamayacağınız kadar subay efendilerle hastabakıcılardan görmüş olduğunuz iyi muamele ve insani davranıştan dolayı memnuniyet ve bahıtıyarlığımızı bildiririz.

Nelli de bizim gibi bu subay efendilerle hastabakıcılara ne yolda tesekkür edebileceğini bilememektedir. Size sigara ve çikolata gönderiyoruz. Bunların ulaştığını bildiriniz ki daha gönderelim. Zira subay efendilerle hastabakıcıların gönderilen sigara ve çikolatalardan edeceğimiz ikramı kabul etmeleri bizi son derece sevindirmiş ve bahıtıyar edecektir. Nelli gayet iyidir. Fakat kendisine mektup yazacak hale gelmenize sabırsızlıkla beklemektedir. Yüzünüzün iyileşmekte olduğundan dolayı çok sevindikimiz gibi bu mektup ulaşmıcazsa kadar kolunuzun da şifa bulunmuş olacağını ümit ve temenni ederiz. Bütün akraba ve dostlarınız kendilerinin size hatırlatmalarını rica ediler. Babanız subay efendilerle hastabakıcılara minnet duygularını arz ederler, İngilizere'de bile daha fazlasına ulaşamayacağınız şekilde tedavi edildiğinizi ve istirahatınızın sağlandığını duyuran mektubunuz bizim için cidden pek kıymetlidir. Mektubuma artık son veriyorum. Geçeniz hayır olsun ve Yüce Tanrı sizi takdis etsin.

Sizi seven peder ve valideniz

Mösyö ve Madam O'Neil"¹³³

"Matbuat Müdürüyet-i Umumiyesi"¹³⁴ ne" şeklinde başlayan diğer bir arşiv belgesini de araştırmacı kuşakların dikkatlerini konu hassasiyetine çekmek için ele almakta yarar görmekteyiz;

132 BOA, HR. MA. 113367, 2 Temmuz 1915.

133 BOA, HR. MA. 1136/5, 31 Temmuz 1915.

“ Londra’da müntezir Times gazetesinin fi 29 Temmuz sene [1]915 tarihli nüshası Reuter Ajansının İngiliz gazetelerine verdiği aşağıdaki tebliği içerip gazetelerde yayınlaması rica olunur:

Çanakkale’de 30 Nisan 1915 tarihinde Türkler tarafından batırılan AE-2 demiraltısının süvarisi olup Osmanlı yetkililerine esir alınan Bahriye Kidemi Yüzbaşı Staker tarafından Malta’da bulunan bir dostuna gönderilen mektubun tercümesidir: “Rahatım pek yerinde, ummadığımız oranda iyi muamele görmekteyiz. Bundan dolayı hiç merak ve endişe etmeyiniz. Arkadaşlarımız ile birlikte ilfer etmeğe ve onlar ile beraber günlük idman yapmağa izin vermeleri pek büyük lütfüfârlıktır. Burada altı Rus, iki Fransız, iki Avustralyalı ve altı da İngiliz beraber bulunmaktayız.”¹³⁵

Sonuç

Savaş denildiğinde; her an akla gelmedik istisnasız ölünler, yaralanmalar, çaresizlikler, çözümsüzlükler, hastalıkların yanı sıra, pek çok milletin altına imza koyduğu “kuralına uygun savaş yapma” prensipleri de neyse ki belirli kriterlere bağlanmışır. Bu kural-kriterler istisna kabul etmez oldukları için her savaşta olduğu gibi aslında Çanakkale muharebeleri için de geçerlidir.

6 Temmuz 1906 tarihli Cenevre Sözleşmesi’ndeki çerçeveye uyularak; hem karada, hem de denizdeki sağlık kurumu, kuruluş ve araçlarına Kızılay bayrağı, belirtilen ölçülere ve prensiplere uygun olarak çekilmiştir.

Üzülerek belirtmek gerekir ki, dönemi açısından çağdaş bir görünüm sergileyen İngiltere ve Fransa, bu muharebelere uluslararası savaş kurallarına uymayan pek çok uygulamalara girişmiş ve bunu savaş boyunca da sürdürmüştür.

İtilaf kuvvetlerinin pek çoğu insanlık dışı olarak nitelenebilecek savaş kurallarını hiçe sayan davranışlar sergilemeleri, Türk yetkili birimleri tarafından, Cenevre Uluslararası Kızılhac Komite Başkanlığı’na ve Amerika büyükelçisine bildirilir; bu birimler aracılığıyla İngiltere ve Fransa hem protesto edilir ve hem de uyarılmaları istenir.

134 Başın Genel Müfâdâlığı

135 BOA, HR. MA., 1139/27, 15 Ağustos 1915.

Fakat savaş içinde bu kuralara çoğu zaman uyulmamış; 1914 yılı Ağustos ayından savaş sonuna kadar çeşitli sağlık kurumu, denizdeki sağlık araçları, sivil alanlar ve yerleşim yerleri yukarıda belirtilen sözleşmelere aykırı biçimde saldırılara hedef olmuştur.

Anlaşma dışı davranışlar sürüp giderken hükümet yetkilileri, askeri sorunlu birimler, Kızılay Cemiyeti ve basın, sesini duyurmak için büyük çabalar harcamıştır. Bu çabalardan birisi de kamuoyunu aydınlatmak olduğu için bu konuda pek çok haber, yazı ve fotoğrafın da yer aldığı dönemin medyası üzerine düşen görevi olabildiğince yapmaya çalışmıştır.

Maydos üzerinde uçarak şehre ve billassa üzerinde Kızılay işareti bulunan hastaneye bombalar atılmışlardır. Gelibolu kasabasını rahatlıkla bombardıman etmişlerdir. İngiliz gemileri yine hastanelere saldırmışlardır. 500 yataklı Gelibolu Hastanesi bir tepenin üstündedir ve bütün yatıklar dolu ve çoğunda iki kişi yatmaktadır.

Kızılay işareti olan Akbaş Tekkesi hastane çadırlarını bomba atarak tahrip ettikleri.. dört defa bu hukuk dışı davranışı sergiledikleri.. özellikle hastane ve sarı merkezlerine top bombardımanı tavsiye edildiği tezislerden duyulmaktadır...

Çanakkale’de Akbaş Limanı’nda bulunan Kızılay’a ait Gülnihal Hastane Gemisi’yle 60 ve 63 numaralı hasta taşıyan gemilerin Kızılay Bayrağı taşımalarına rağmen bombalanmıştır.

Kızılay işaretleri bulunan Celil Paşa Hastanesi’ne bombalar atılmıştır. Ezine’deki hastane binası bombalanmıştır. Hastanenin cephesi yıkılmış ve bir hasta nefes ağır bir şekilde yaralanmıştır.

Kızılay işaretleri bulunan Halilpaşa Hastanesi’ne bombalar atılmış, Kilitbahir civarında Ağaderesi mevkinde etrafı pek çok Kızılay bayraklarıyla donatılmış olmasına rağmen bombalanmış; Galataköyü’nde üzerinde yatay Kızılay işaretlerini taşıyan bir hastanemize düşen uçarı bombalar yağdırmıştır!

Akbaş askeri hastanesi bombalanmıştır...Tuzsun köyündeki hastanemize ateş açmış ve bu etki ile hastanede yedi asker şehit ve bir asker yaralı olmuştur.... Eylül 1915’te Çanakkale Hastanesi uçaklarla bombalandı.... 17 Aralık 1915’te Yalova’daki Türk hastanesinin bombalandı....700 yaralıyı taşıyan Lili Rikmers Türk Hastane Gemisi’ne saldırdı....

Görüş tanımlarından biri olan Muhim Mustafa defalarca cereyan eden bu tür vahşice davranışlar için : "Bütün bombaların Çamburnu hastanesinde yatan yaralıları ve hastalarımı tam başı ucunda patladığını görüyordum. Dikkat ederek anlamak istiyordum. Acaba bu uçaklar medeniyet davacılarından hangi millete aittir?" demekle yetiniyor.

Gazeteler 6 Mart 1915 tarihinden itibaren Adalar Denizi sahilinde de İzmir, Papazlık, Dikili, Ayvalık ve Sarımsak gibi askeri korumadan uzak açık mevzilere bazı düşman kruvazörlerin bombardıman ettiklerini aktarmıştır.

Kumköyü ve Yenişehir Köyü tünyüle yanıp yıkılmıştır....18 Mart Muhabirlerin gözlemleri şöyledir: Bu gece Çanakkale hala yanıyor. Herkes yarın ne olacağına beklemektedir...Yeniköy bombardımanında bir şehit vardır. Abalıden de bir kadın telef, iki erkek ve bir kız yaralı olmuştur...22 Nisan 1915 Perşembe günü düşman uçakları tarafından Maydos (Eceabat'a atılan bombalar elli kişiyi öldürmüştür...23 Nisan tarihinde düşman uçaklarından Eceabat üzerine atılan 10 bomba, halkın 16 kişinin vefatına, 9 kişinin yaralanmasına sebep olmuştur. İki Müslüman yaralı hanımefendi haraç tamamı kasaba Rumlarından oluşan isimlerin olduğu liste yayımlanmıştır...30 Nisan günü Kabatepe önlerinde mevki alan Lord Nelson muharabe gemisi aşırıma ateşi ile Çanakkale şehrini bombardımana tuttu. Şehir içerisine düşen 15 kadar merminin altı yerde çıktığı yangınlar iki gün devam etti...Küçük ve Büyük Anafarta köylerinin bir kısmı yandı...Balon gözletmesiyle Gelibolu kasabasını bombardıman etti. Kasabada yer yer yangınlar çıktı. Buradaki erzak ve cephane depoları Akbaş, Nara ve Lapseki'ye kaldırıldı...25 Haziran 1915 günü Çanakkale'ye endirekt top atışı yapılmış ve yirmi beş kadar mermi atılmıştır. Şehrin Çay mahallesi ile Fatih mahallesi ile civarı yanmıştır...

Savaşta kullanımı yasak olmasına rağmen "Bugünlerde düşman çoğunlukla domdom kurşunu kullanıyor" belge ve haberleri sık sık gündeme gelmektedir. Hastanelerde ameliyat sonucu yara noktalarından domdom kurşunu çıkan erlerden birkaç örnek verilmiştir.

Haziran ayından itibaren Artburnu'ndaki düşman topçu mermileri içinde fena kokulu gaz yayyan patlayıcı maddeler kullanılmaktadır. Fena kokulu gaz kullandıkları haberi gündemdeki yerini sık sık korumaktadır.

Düşman monitörünün Artburnu önünde açılan ağıza bir hastane gemisini kendisine siper yaparak mevzilerimize ateş açtığı görülmüştür. Hastane işaretini taşıyan gemilerin düşman tarafından asker nakiyesinde kullanıldığı ve bunlarla karaya asker çıkardıkları görülmüştür.

Düşmanın pek çok hileli davranışlarına rağmen, Türkler tarafından "gemilerin hastane gemisi olduğuna dair üzerlerinde bir işaret yok idi. Buna rağmen bunlara ateş edilmiştir.

Reuter Telgraf Ajansı Çanakkale muhabirinden aşağıdaki telgraf almıştır:

Türkler pek merce ve asilce bir tarzda harp etmektedirler. Bunlardan biri şiddetli bir ateş altında olduğu halde askerlerimizden birinin yarasını sarmış, diğer bir Türk neferi de yaralı bir Avustralyalı neferin yanına bir şişe su bırakarak insaniyet hareketinde bulunmuştur. Mert Türk neferlerinden bir diğeri de İngiliz siperlerinden uzak bir mevkiye yaralı düşüp saatlerce aç ve bitap düşmüş olan bir İngiliz neferine elmek vermek büyüklüğünü göstermiştir.

Çanakkale'de ve Gelibolu'da kahramanca harp eden askerlerimizi güya kandırmaç filtriyle hiçbir şeyden utanmayan ve bütün işlerini yalanlar, yüzüstülükler ve utanmazlıklarla yapmak isteyen düşmanlarımız gecende uçaklarla bir takım kağıtlar atmışlardır. Tabii ki kahramanlarımız için yeni bir eğlence aracı olmaktan başka bir kıymeti olmamıştır.

Türk yetkililer tarafından düşmanın savaşta uluslararası hukuk kurallarına aykırı davranışları karşısında uluslararası çözüm arayışları sürekli sürdürülmüştür. Türk Kızılai Cemiyeti bütün bu bombalama ve topa tutma olaylarını Temmuz 1915'te Uluslararası Kızılai Komitesi'ne bildirmiştir.

Kızılai'a ait Gülnihal Hastane Gemisi'yle 60 ve 63 numaralı hasta taşıyan gemilerin Kızılai Bayrağı taşımalarına rağmen bombalandığı yine Kızılai'a Kızılai tarafından yazılan şikayet yazılarından anlaşılmaktadır.

İngilizlerin Agamemnon Zirhlisi tarafından 11 Nisan 1915'te yapılan bombardımanla Bolayır köyündeki Süleyman Paşa mezarının bir küçük mescidin yanında bulunan türbe tahrip edilmiştir. Türbenin hiçbir askeri maksat için kullanılmadığı gibi oradaki köy de işgal altında olmadığı halde İngiltere Hükümetinin de katılımı ve hükümlerine imza koyduğu La Haye Barış Konferansı sözleşmesine ve ayrıca Urumu Harp esnasında Osmanlı Hükümeti ile İngiltere arasında imzalanan anlaşma hükümlerine göre ibadet yerleri ve dinen mukaddes sayılan yerlerin masuniyeti gerekirken imzalanan anlaşmalara uyararak üzerine özel işaret konulmuş bir türbenin hedef alınması hükümet nâmnını taşıyan bir heyet için medeniyet ve insaniyetle bağdaştırmak mümkün değildir.

Özetle, çağdaş dünyada bir daha yaşanmaması dileğiyle gündeme getirilmiş; uygar dünyanın dikkati bir defa daha bu konuya çekilmek istenmiştir.

KISALTMALAR

AÇASAM Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi

ATASE	Genelkurmay Başkanlığı Arşivi
BEO	Bab-1 Ali Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH. EUM. 3. Şube	Dahiliye Emniyet-i Umumiye 3. Şube
DH. EUM. 7. Şube	Dahiliye Emniyet-i Umumiye 7. Şube
DH. EUM. KLH	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Kalem-i Hususi
DH. EUM. KLU	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumi
DH. EUM. LVZ	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Levazım Kalem-i
DH. EUM. SSM Müdüriyeti	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Seyr ü Sefer
DH. EUM. VRK	Dahiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası
DH. KMS	Dahiliye Kalem-i Mahsus
HR. MA	Hariciye Matbuat
HR. SYS Hariciye Siyasi	
i. HB	İrade Harbiye
i. TAL	İrade Taltifat
MB	Mabeyn-i Hümayun
MB	Mabeyn İrade
MV	Meclis-i Vükela Mazbataları
Y. PRK. ASK	Yıldız Perakende Askeri Maruzat
BDH	Birinci Dünya Harbi

Kls.	Klasör
Dos.	Dosya
F.	Fasikül
Yaklaşık olarak askeri birliklerin sayıları	
Manga	10 asker
Takım	(3-4 Manga) 30-40 asker
Bölük	(2-3 Takım) 120-130 asker
Tabur	(3 Bölük) 500-600 asker
Alay	(3 Tabur) 1200-1500 asker
Tugay	3000 asker
Tümen	10.000 asker

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- ATASE Arşivi, 4/8747, Kls. 3474, D. H.4, F. 1-15
 ATASE Arşivi, 1/217, D. 51, Def.2, S.34
 ATASE Arşivi, 4/8747, Kls. 3474, D. H.4, F. 1-15
 BOA, HR. SYS, 2412/11
 BOA, HR. SYS, 2409/53
 BOA, HR. SYS, 2098/12
 BOA, HR. MA, 1137/55
 BOA, HR. MA, 1138/1
 BOA, HR. MA, 1138/12
 BOA, HR. MA, 1139/3
 BOA, HR. MA, 1123/8,

- BOA, DH. EUM, VRK, 14/82
 BOA, DH. EUM, VRK, 14/87
 BOA, MV, 197/111
 BOA, BEO, 326410
 BOA, HR. SYS, 2409/21
 BOA, DH. EUM, VRK, 25/35
 BOA, HR. MA, 1134/52
 BOA, HR. MA, 1125/44
 BOA, HR. SYS, 2182/1
 BOA, HR. MA, 1155/72
 BOA, HR. SYS, 2411/3
 BOA, HR. SYS, 2110/8
 BOA, DH. EUM, VRK, 25/33
 BOA, HR. MA, 1134/7
 BOA, HR. SYS, 2411/25
 BOA, HR. MA, 1134/24
 BOA, HR. SYS, 2098/10
 BOA, HR. MA, 1140/22
 BOA, HR. MA, 1136/5
 BOA, HR. MA, 1135/96
 BOA, HR. MA, 1133/67
 Askeri Eserler
 Çanakkale Boğaz Komutanlığı, Çanakkale Deniz Savaşları 1915, İstanbul
 2004.

Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V nci Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914 – 25 Nisan 1915), Ankara 1993.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V nci Cilt Çanakkale Cephesi 2 nci Kitap Amfibi Harekat, Ankara 1978.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Erit Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V nci Cilt 3 ncü Kitap Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1915-Ocak 1915), ATASE Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1980.

Anılar

Aziz Kaylan, Çanakkale İçinde Vurdular Beni, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul 1984.

Deniz Mayınları Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey, (Günümüz Türkçe'sine Aktaran: Dr. Ahmet Esenkaya) Çanakkale Deniz Savaşları Günlüğü (1914-1922), İzmir 2004.

Mümin Mustafa, Cepheden Cepheye 1914-1918 İhtiyat Zabiti Bulduğum Sırada Çıhan Harbinde Kanal Ve Çanakkale Cephesine Ait Hatıralarım, İstanbul 1940, s. 38

Makaleler

Hikmet Feridun Es, "İlk Türk Hastabakıcısının Hatıraları", Yedigün, 12. Haziran 1935.

Bulletin International des Sociales de la Croix- Rouge, Geneve: 1915, s.443-444'ten naklen Cemalettin Taşkıran, "Çanakkale Savaşlarında İtilaf Devletlerinin Hasıta ve Yaralılarına Saldırıları", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (AÇASAM), S. 1, Mart, Çanakkale 2003

Basın

İkdam, 8 Temmuz 1915. Başyazı, "Düşmanların Küçüklüğü",

İkdam, 2 Mayıs 1915. "Düşman Tayyarelerinin Alçakça Tecavüzü,"

İkdam, 12 Nisan 1915, En Son Haberler, "Hiddet ve Tehevvrlerini Teskin İçin".

İkdam, 16 Mart 1915, "Bölayır ve Cıvanında Serseri Mermiler."

İkdam, 1 Mayıs 1915, "Bir Müşahidin Beyanı."

İkdam, 18 Mayıs 1915, "Alçakça Bir Tecavüz ve Netayici.."

Tanın, 2 Mayıs 1915, "Düşman Tayyarelerinin Alçakça Tecavüzü-Beyaz Bayrakların Hükümeti."

Tanın, 23 Ağustos 1915, "Utannaz İnsanlar."

THE NON-CONTRACTUAL ACTS OF ENTENTE POWERS DURING THE WAR

When the word "war" is uttered; mainly unexceptional deaths, injuries, urgencies, chaos and illnesses come to mind yet hopefully, principles of "making war in accordance with rules" are obliged to certain criteria with the approval of many nations. These rules-criteria are then valid for, Çanakkale battles as no exception is accepted.

Depending on the framework of The Geneva Contract, dated July the 6th, 1906; the flag of Red Crescent was hoisted at the health associations, foundations and vehicles both on land and sea, conforming with the mentioned measures and principles.

Unfortunately this war, England and France which present a modern aspect regarding the period; have gone into many applications that do not comply with international war rules, continuing this till the end of the war.

The behaviors of the Entente Powers, many of which can be defined as inhumane, were notified to the Presidency of Geneva International Red Cross Committee, and to the American Ambassador by Turkish authorized sections. England and France were both protested and asked to be warned via these sections.

However, these rules were mostly violated during the war and several health associations, health vehicles on sea, many civil areas and setting areas were exposed to attacks in a way that does not fit with the contracts mentioned above.

While non-contractual acts kept going, the governmental authorities, army sections, Red Crescent Association and media have struggled so much to make their voices to be heard. As one of these endeavours was to inform the public, the media of the period has done its best through news, articles and photographs.

Flying over Maydos, they have bombed the city, especially the hospital that was marked with the sign of Red Crescent. They have bombed the town of Gallipoli without any hesitation. The English warships have also attacked hospitals. The Gallipoli Hospital used to lie on a hill with its 500 beds, and all of the beds were full, mostly with two people on each.

It was heard out of the radios; that they have destroyed hospital tents on Akkas Lodge, all marked with the sign of Red Crescent... That they have repeated this illegal act for four times... That especially cannon-ball bombing on hospitals and wound-care units was advised.

The Gülhihal Hospital Ship of Red Crescent at Çanakkale, Akbas Harbour, was bombed together with two ships, number 60 and 63, bgoiph carrying patients. All the subjects used to carry the flag of Red Crescent.

CelilPaşa Hospital, marked with the sign of Red Crescent, was bombed. The hospital building in Ezine was bombed; the front of the hospital was devastated and a soldier patient was badly injured.

Halil Paşa Hospital, marked with the sign of Red Crescent was bombed, the Ağaderesi area around Kilitbahir was bombed although being decked out with many flags of Red Crescent. An hospital in Galataköy which has a horizontal marking on, was also bombarded.

Akbas military hospital was bombed. The hospital in Turşun village was shot and seven soldiers were dead while one was wounded. Çanakkale Hospital was bombed by planes in September, 1915. The Turkish hospital in Yalova was bombed on December the 17th, 1915. Lili Rikmers has attacked on Turkish Hospital ship, carrying 700 wounded people.

Münim Mustafa, one of the witnesses, describes this ongoing violent act shortly as: "I noticed that all the bombs were exploding right by the side of the wounded people and the patients in Çamburnu Hospital. I tried to focus my attention to figure out. That which nation of the civilization suitors did these planes belong to?"

Newspapers stated that certain enemy cruisers have bombed open areas on Adalar Sea coast; like İzmir, Papazlık, Dikili, Ayvalık and Sarmısak, far from military defense.

Kumköy and Yenişehir villages were totally destroyed... Some of the observations of March, the 18th signallers were as follows: Tonight Çanakkale is still on fire. Everybody is waiting for what tomorrow may bring... We have a martyr at Yemköy bombing... Out of the civilians a woman died and two boys and a girl were wounded... Fifty people were killed by the bombs thrown on Maydos (Eceabat) by enemy planes, on April the 22nd, 1915. Ten bombs that were thrown on Eceabat by enemy planes on April the 23th, caused 16 civilians' death and 9 civilians' injuries. The name list, consisted of all Greek living in the

town except two wounded Muslim ladies, was declared... On April the 30th, the warship Lord Nelson bombarded Çanakkale by indirect fire. The fires on six places in the city, set by 15 bullets, lasted two days. Some parts of Küçük and Büyük Anafarta villages burned. The town Gallipoli was bombed through balloon watching. In the town, there were fires at several places. The stocks of food and armament were transferred to Akbaş, Nara and Lapseki... On June the 25th, 1915 Çanakkale was bombed by indirect cannon-ball fire and about 25 bullets were thrown. Çay and Faah districts of the town burned...

Although prohibited for use at war, documents and news stating that "Nowadays the enemy mostly uses domdom bullet openly came out. Some examples of the soldiers shot by domdom bullet were given.

Dating from June, the enemy at Arburnu used explosives that spread gas with bad odours. The news of the use this gas kept its place on the agenda.

It was noted that in Arburnu enemy monitor has fired on our positions by sheltering behind an hospital ship. It was also stated that the ships, marked with the hospital sign, were used for soldier transferring and landing of the soldiers. Despite many tricky acts of the enemy, ships were not attacked.

The following telegram was received by Reuter Telegram Agency, Çanakkale signaller:

Turks fight with a noble and brave manner. One of those have bandaged one of our soldiers's wound despite he was under fire and another has left a bottle of water beside a wounded Australian soldier, acting humanistic. A brave Turkish soldier has given bread to an English soldier who was injured somewhere far from the English shields; tired and hungry for hours.

With the hope of convincing our soldiers fighting bravely in Çanakkale and Gallipoli, our enemies have thrown some papers from planes; with no shame and in lies. Of course these papers have no meaning other than entertainment.

The search of Turkish authorities for an international solution for these internationally illegal acts of the enemy. Turkish Red Crescent Association has notified all these bombing and bombarding acts to the International Red Cross Committee in July, 1915.

The complaint writings by Red Crescent to Red Cross also presents the bombing of Gülmihal Hospital Ship and the ships, number 60 and 63, both carrying wounded people despite carrying the flag of Red Crescent.

On April the 11th, 1915 a mausoleum of Süleyman Paşa near a small mosque in Bolayır Village was destroyed by the bombing of the English Agamemnon Battleship. The mausoleum was not used for military purpose and the village was not occupied. According to La Hayé Peace Conference Contract signed also by the English Government and the agreement conditions signed between the Ottoman Government and England during the Public War, places of worship and sacred areas should be kept under security. Therefore for a commission of the government to direct at a mausoleum marked with private signs conforming the contracts, does have no compliance, with concepts of civilization and humanizm.

Shortly, this subject was brought on the agenda with the aim of drawing the world's attention on this matter.

TANZİMAT FERMANI'NIN ÇANAKKALE'YE YANSIMASI: 1840 TARİHLİ ÇANAKKALE TEMETTÜAT DEFTERİ VE TEMETTÜ VERGİSİ

M. Mustafa Kulu*

Özet

Bu makale, Tanzimat'ın sosyo-ekonomik alandaki ilk ve en önemli düzenlemelerinden birisi olan vergi sistemindeki reformları Çanakkale'de (Kale-i Sultanîye) gerçekleştirmek için yapılan 1840 tarihli Çanakkale temettuat defterini ve bu deftere göre toplanan temettü vergisini incelemektedir. İlk olarak Çanakkale temettuat defterinin içeriğine ve önemine değinildikten sonra, temettü vergisinin tespitinde ölçüt olan Çanakkale'deki mahallerin nüfus yapısı ve gelir kaynakları (yıllık geliri, arazi, emlak ve hayvan değerleri) hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Bu bilgilerin ışığında Tanzimat'ın en önemli getirilerinden birisi olarak Çanakkale'deki Müslim ve gayrimüslim tüm reayanın ödediği temettü vergisinden karşılaştırılmalı olarak bahsedilmektedir. Bu çalışmada, yeni vergi sisteminin bölge sosyo-ekonomik yapısında meydana getirdiği değişikliklerin konsolos raporlarından değerlendirilmesi ile sonlandırılmaktadır.

1. Giriş

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için değişim ve kırılma dönemidir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin klasik tımar sistemine dayalı sosyo-ekonomik yapısı iyice sarılsınmıştır. Bozulmaya karşı yüzyılda başlayan yönetimin ve ekonomi alanlarındaki düzenlemeler, Tanzimat Fermanı'nın ilanına doğru hızlanarak, 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayun'un ilanı ile yeni bir sürece girmiştir. Tanzimat Fermanı siyasi, ekonomik, idari, sosyal ve kültürel konularda bir çok yeniliğe kaynaklık ederek, devlet ve toplumun dönüşümünü hızlandırmıştır. Devletin yeniden yapılandırılmasında, Tanzimat'ın içerisinde bulunduğu en önemli konulardan birisi de vergidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin uygulandığı olduğu vergi sistemi devletin merkezleşme çabalarını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca reayanın en önemli sorunu vergi sistemindeki aksaklıklardır. Tanzimat Fermanı'nın vergi alanında getirdiği düzenlemeler esasında II. Mahmud'un (1808-1838) 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasından sonra başlattığı reform sürecinin devamıdır.

*Anıttırma Öğretmeni, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü

Tanzimat'ın ilk yıllarında vergi sisteminde yapılan düzenlemeler, Çanakale gibi birçok Osmanlı kasaba ve şehri için Tanzimat'ın en önemli getirilerinden birisi olmuş ve reform çabalarının ilk ve en önemli adımı oluşturmuştur. Bu düzenlemeler, gelirler ve giderlerin merkezi hazineden yapılması, var olan vergi sistemindeki aksaklıkların giderilmesi ve reformları destekleyecek yeni vergi kaynaklarının bulunmasını hedeflemektedir.¹ Bu amaçla devlet gelir kaynağı olan verginin tespiti, dağıtımı ve toplanmasında birçok düzenleme yapılmıştır. Verginin daha etkili toplanması amacıyla bu gelişmelere paralel olarak devlet yönetiminde de yeniden yapılmaya gidilmiştir. Bu alandaki gelişmeler, Tanzimat'ın ilk yıllarında Çanakale'de olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslim ve gayrimüslim reayamı yaşamını etkileyen en önemli gelişme olmuştur.

Tanzimat Fermanı'ndan sonra şeri ve örfi vergilerden oluşan Osmanlı vergi sisteminde önemli değişiklik yapılmıştır: ziraatla uğraşanların ödedikleri *aşar*, hayvancılıkla uğraşanların ödedikleri *resm-i ganem* ve gayrimüslimlerin ödedikleri *cizye* vergisi dışındaki tüm örfi vergiler kaldırılmıştır. Kaldırılan bu vergi yerine herkesin yıllık kazancına göre ödeyeceği tek bir vergi, temettü vergisi, konulmuştur. Kaldırılmayan vergilerden olan *cizye* ve *aşar* türlerinde ise yeni düzenlemeler yapılmıştır. *Cizye* vergisinin ise her cemaatin kendi görevlileri tarafından toplanması usulü getirilmiştir. *Aşar* vergisi ise adında olduğu gibi standartlaştırılarak %10 seviyesine getirilmiştir. Bu vergiler çeşitli

¹ Tanzimat'ın ilan edilme nedenleri ve vergi ile ilgili yapılmış planlama değişiklikleri Çanakale'ye de gönderilen fermanın şu şekilde yazılmıştır: ".....devlet-i aliye ve memalik-i mahsusamızın hissi-i idare-i zarfında bazı kavayin-i cedide var' ve tesisi lazım ve mühtem gâvülerek işbu kavayin-i muktezeyimn mevadd-i esasıyısı dahi emniyet-i can ve mal-fuzûyet-i uz u namus ve mal ve hayri-ı vergi ve asakir-i muktezeyimin sureti celb ve müddet-i istibdamı ihbarat olup şöyle ki dünyada candan ve izz u namusdan az hisseye olmandığından bir adam onları tehlikede görürkçe hilakati zayıf ve çözüleyici fiyriyetinden bazı suretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi devlet ve memleketlere mazur olacağığı misellem olduğu misillili hilakis can ve namusdan evinin olduğu halde dahi sadk u istikametten ayrılmayacağı ve işi ve gücü hermen devlet ve milletine hissi-i hizmetten ihbarat olacağı dahi bebdü'i ve emniyet-i mal ve kaziyetinin fikran halinde ise herkes ne devlet ve ne milletine istinayış ve ne imarı-i müte bakmanış endişe ve zadırapından hali olmanlığı misillili akis takdirinde yani emval ü emlakından emniyeti-i kamilesi olduğu halde dahi kendü işi ve tevsi-i dare-yi kaziyisiyle uğraşış ve kendisinde gâhibeğin devlet ve millet hayreti ve vatan mahabbeti arıp ona göre hissi-i hareketle çalısacağı şüphadan azadedit ve hayri-ı vergi maddesi dahi cüdahi bir devlet mahakkazi-i memalik için oibette asker ve işkare vesair masarifi-i muktezeye müddet olarak bu ise akçe ile idare olumacağı ve akçe dahi tebasamı vergisiyle hasıl olacağına binen bunun dahi bir hissi-i suretine bakılmak eksen olup eğerce mukaddemlerde varidat zan olummuş olan yedi-i vahi beilyesinden İlahî Plandı memalik-i mahsusamızın ahali-i bundan evvel kurulumuş ise de alati-i mahriyetinden ölüb hü bir vakitte sermet-i nazırası görileyen ihtizama-i usul-i muzırması el-yevm cari olarak bu ise bir memleketin mesallih-i sıyasıye ve umur-i malıyesine bir adaman yedi-i bilyayına ve beklü parçesi-i çekri-i kalınma teslim etmek olarak dahi eğer zatan bir yicce adanı değışke hermen kendü çıkarma halup cemri hareket ve sekatenına gadr ü zullından ihbarat olmasını bade-cem anahit-i memalikten her ferdin emlak ve kadretine göre bir vergi mahsusib hayin olumarak kimseden ziyade bir şey alınmasını ve devlet-i aliyemizin birten ve haliken masarifi-i askeriyesi vesair dahi kavayin-i icabıye ile idadit ve tayin olunub ona göre İca olunması lazımdedir....." (SSS 1122: 19-20)

ditimlere (*mukataa*) bölünerek iltizam sistemi ile toplanmaktadır. Bu sistem, vergileri toplama hakkına sahip olan mültezimin, daha önceden devlete ödemeği vaat ettiği vergiyi kar edecek şekilde toplaması esasına dayanmaktadır. Verginin bu şekilde toplanıp, dolaylı olarak hazineye aktarılması merkezleşmeyi önleyen en önemli etkendi. Ayrıca mültezimler daha çok kar edebilmek için yasal olmayan uygulamalara başvurabiliyorlardı. Tüm bu olumsuzluklardan dolayı Tanzimat Fermanı'nda da ifade edildiği gibi, iltizam sistemine son verilmiştir.²

Vergi konusunda yapılacak yeni uygulamalara da uygun bir yönetim mekanizması kurulabilmesi amacı ile özellikle taşra idaresinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle vali ya da mutasarrıf'a mali konularda yardım eden mütesellimlerin yerine maşalı olarak direk merkezden muhassıllar atanmıştır. Muhassıllar buldukları yerde bulunan yönetici ve yeni kurulan *muhassıl (büyük) meclisler*yle işbirliği yapmalarına rağmen direk merkeze karşı sorumludur. Bu meclis ile hermen taşralarda oluşan ayanları kontrol altına almak hem de valilerin keyfi uygulamalarını sınırlandırmaktır. Aslında Osmanlı toplumunda bu uygulamaların bir benzeri yüzyıllardır divanlarda yapılmakta idi. Fakat bu meclisin en önemli özelliği sivil adayların seçimine belirlenmesi ve gayrimüslimlerin temsilini sağlamasıdır.³

² Tanzimat dönemi vergi reformları ile ilgili olarak bakınız Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, VI (Ankara:TTK, 1994); Stanford J. Shaw, "The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reform and Revenue System" International Journal of Middle East Studies, VI, 4, (1975) 421-439; Abdullatif Şener, Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, (İstanbul: İktisat Yayınları, 1990); Ahmet Taşaköçü, Türk İktisat Tarihi, (İstanbul: Dergah Yayınları 1998); Coşkun Çeliker, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, (İstanbul: Kıtire Yayınları 2001).
³ Kalle-i Sultaniye'ye atanan Muhassıl Şakir Efendi'nin kurulan bu meclis ile ilgili olarak yapması gerekenler fermanında şu şekilde yazılmıştır: ".....mizakere-yi eskiye-yi umur-u memleket için birer meclis tertib ile kendisi ve mahiyetinde bulunan kâh, halâm ve mühtem ve bir asker zabıt ve vücut-u memleketten dınyevîler ve misakimü'l-ıevâr dâir refet ve eğer ol mahalde reyva bulunur ise onlar dahi mectepold ve hâk udet kocebıyısına emam azası 13 neferden teşkil olunarak meclis-i mektûre barfada hü şer gün sayımıye cümlesi birleşib gerek mesehli muktezeye ve gerek umur-u memleketin beyrinlerinde bil-mizakere müsataken kalene almak zaruri ve usule tabhan İca-yı ihzarlarına mühteseret olumması" (SSS, 1122, 38-39); Muhassıllar önemli bir aşra yöneticisi olduğun, Kalle-i Sultaniye'ye görev yapacak Hollanda konsolosu ile ilgili birana en iyi şekilde yazılır: "emari-i İmperati-i İtiran kabirü'l-haberet'i-finan zül'İkader ve İ-lâhınan sahıbü'l-İzz ve İ-bıyısın el-muhlas bi-mezrifü'l-haqer'i-malki'l-ı, ala ferican-i kirandan biga samcağı mutasarıfı ve beklü sefid boğruza mühtaza ölüb İve-yı mezkurun umur-u zabıyısı mühtesibe bulunan haydar paşa demet-ımeraliyevü ve kadret'i-ı anlıvabü'l-ımerdeşerim kalle-i sultaniye nahi ve mühtesib zıde-İnımlu ve İkavretü'l-ımercedi ve'l-ıayan haccagan-ı divanı-kınyayunundan kalle-i sultaniye ve tevahit muhassıl şakir zıde-meclisü ve mefahret'i-ı emsali ve'l-ı akıran aza-yı meclisi memleket zıde-İbadatınun tevki-i refi-i İlmıayın vasil oluacak....." (SSS 1122:46). Tanzimat döneminde yapılan idari reformlarda ilgili olarak İker Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdaireleri (1840-1880), (Ankara: TTK, 2000); Musa Çeliker, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'na Sosyal ve Ekonomik Yapıları, (Ankara: TTK, 1991), 212-218; Stanford Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey 2, 84 Resat Kaynar, Mustafa Resit Paşa ve Tanzimat (Ankara: TTK, 1985).

2. 1840 Tarihli Çanakkale Temettuat Defteri

Tanzimat'ın sosyal ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek üzere tasarlara atanan muhassılların, Tanzimat'ın vergi alanındaki reformlarını gerçekleştirebilmek için yapmaları gereken en önemli görev, bulundukları bölgede nüfus ve emlak (temettuat) sayımı yapmaları idi. Özellikle II. Mahmut döneminde yapılan 1831 nüfus sayımı ile başlayan modern anlamdaki sayımlar temettuat sayımları ile yeni bir serece girmiştir.⁴ İlk denemeleri 1838 yılında Bursa ve Gelibolu'da uygulanan emlak arazi hayvan ve temettuat sayımları, daha sonra Tanzimat'ın uygulandığı tüm yerlerde yapılmıştır.⁵ Bu şekilde herkesin servetine göre vergi ödeyebilmesi mümkün olurken, aynı zamanda mali reformlar için ülkenin bir ekonomik haritasını ortaya koyan binlerce temettuat defteri ortaya çıkmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 1840 ve 1845 temettuat sayımlarına ait toplam 17.747 adet defter bulunmaktadır. İki sayım arasında içerik ve nicelik bakımından farklılıklar bulunmasına rağmen aynı amaçla hazırlandığı için benzerlikleri yoktur

Temettuat defterlerinin tasnifi ve kataloglanması sayımın yapıldığı tarihteki idari taksimat esas alınarak analitik envanter sistemine göre yapıldığından dolayı Çanakkale şehir merkezi 1840 tarihi temettuat defteri arşivde ML.VRD.TMT. 5124 kodu ile o dönemde bağlı bulunduğu Cezair-i Bahri-i Sefid vilayetin temettuat defterleri arasında yer almaktadır.⁶ Çanakkale ve Kumkale kazalarının *muhassıl-ı emvali* olan Şakir Efendi⁷ tarafından yitirilen sayıma 23 Ağustos 1840 tarihinde başlanılmıştır. Defter, 364 yazılı ve 20 boş olarak toplam 384 sayfadan oluşmaktadır. Defterin başında defterin neyle ilgili olduğu hakkında kısaca bilgi verildikten sonra (bakınız Ek D) Cami-i Kebir mahallesinden sayıma başlanmıştır. Fakat defterde Kumkale kazasının ismi geçmesine rağmen, sadece Çanakkale'ye ait mahallelerin bilgileri bulunmaktadır. Çanakkale merkeze ait sadece 1840 yılındaki sayım defteri bulunmaktadır. 1845 yılında Çanakkale'nin sayımının yapılmaması olmasının nedeni bu tarihlerde çıkan yangın olmalıdır.

Genelde temettuat sayımlarında Müslüman ve gayrimüslim mahalleleri ayrı defterlerde kaydedilmiştir. Çanakkale defterinde olduğu gibi az da olsa aynı

defterlere yazıldıkları görüldü. Çanakkale'deki yedi mahallenin deftere kaydedilme sıraları klasik Osmanlı millet sistemindeki milletler sıralamasına uygundur. Önce Müslüman mahalleler *Cami-i Kebir* (2-87), *Yalı* (90-129), *Arslanca* (132-162), *Çınarlık* (166-184), daha sonra ise sırasıyla *Rumiyân* (186-261), *Ermenyan* (266-319) ve son olarak *Yahudiyân* (326-284) mahallelerinin sayımı yapılmıştır.

2.1. Çanakkale Temettuat Defteri'nin İçeriği

Mahallelere göre sayım yapılan Çanakkale temettuat defterinde, ilk olarak numaralandırılmış hanelere, vergi ödemeye aday erkek hane reisinin kişilik bilgileri (dış görünüş- baba adı veya lakabı, mesleki ve adı) yazılmıştır. Bunun altına bu kişinin sahip olduğu gelir kaynakları (emlak, hayvan) öbek öbek yazılmıştır. Bazen özellikle gayrimüslim mahallelerinde olduğu gibi, aynı hane altında kiracı veya hane reisinin birinci dereceden yakını (kardeşi baba-oğul) birkaç kişi vergi mükellefi olarak yazılmıştır. Gelir kaynakları ayrı ayrı yazıldıktan sonra, hane reisinin emlak ve hayvan kıymetleri toplamı ile mesleğinden ve gelir kaynaklarından elde ettiği yıllık geliri (temettü) yazırlarlar bunların üzerine bu üç birim toplamından oluşan gelirler toplamı yazılmıştır.

Çanakkale temettuat defterinde, diğer birçok defterde olduğu gibi, önemli gelir kaynağı olan gayrimenkullar (arazi ve emlak), yazılırken takip edilen yöntem şu şekildedir: Kişinin kendi oturduğu hane vergiye konu olmadığı için sadece vergi adayları numaralandırırken yazılmıştır. Kiracı olanlar ise verdikleri kira miktarı belirtilmeden *müstecir* olarak belirtilmiştir. Eviden başka gelir kaynağı olmayanlar *emlakî ve sairisi olmayıp* şeklinde kısaca belirtilirken emlak ve hayvanı olanların emlak (arazi, dükkân vb.) ve hayvanların hakkında detaylı bilgiler verilmiştir, arazilerin (tarla, bağ, bahçe, arsa) ve dükkânların adedi (*bab*) ve büyüklüğü ve kıymeti belirtilmiştir. Bu defterde farklı yerlerdeki tarla ve bağların her biri farklı farklı verildikten sonra boş, hali nadasız, kirada, ve ekili olup olmadığı dönüm ve kıymetleri ile beraber verilmiştir. Dükkânların ise kim tarafından işletildikleri (kira veya kendisi) belirtilmiştir. Başkası tarafından işletiliyorsa yıllık kirası yazılarak *derununda başkası taayyüş eylediği*, kendisi işletiyorsa yıllık geliri yazılmadan *derununda kendisi taayyüş eylediği* veya oğlu işletiyorsa *derununda oğlu taayyüş eylediği* şeklinde not düşülmüştür. 1840 sayımında tarla, bağ, bahçe gibi ekili dikili alanların yitirildiği, ev ve dükkân gibi binaların ise adedi altında kıymetleri belirtilmesine karşın, daha sonra 1845 yılına yapılan sayımlarda, kıymet kelimesi yerine yıllık geliri (*hasılat-ı senevî*) yazılmıştır. 1840 yılında deftere

4 Bu sayımlar hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Evver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, (Ankara: DE, 1997).

5 BOA, Muhimme Defterleri, 253/36

6 Bz. BOA, Temettuat Katologları, 9 cilt. Çanakkale'nin idari yapısı ile ilgili olarak bak. Serif Koramaz, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, III, Mart 2005, 108-136

7 CSS II.120-37.

kaydedilen tarhalarda ne yetiştirildiği defterden tam olarak anlaşılmasına rağmen bu bilgiler 1845 yılları arasında yapılan temettüat defterlerinde ise ögür vergisi dolayısı ile yazılmıştır.⁸

Çanakkale temettüat defterine gayrimenkullerden sonra diğer önemli gelir kaynağı olan hayvanlar yazılmıştır. Bilgilerden Çanakkale'deki mahallerde de ne tür hayvanların beslenip yetiştirildiği, bunların ne amaçla yetiştirildiği (geçim, ulaşım, satış), bunların kıymetlerinin ve sayısının ne olduğu gibi konularda bilgiler elde etmek mümkündür. Eklili-dikili alanlarda, hayvan arasındaki bağlantı da ortaya çıkabilecektir. 1840 sayımında hayvanların sayısı ve değeri verilmesine rağmen bunlardan elde edilen yıllık gelir yazılmamıştır.

Defterlerin zamanında asıl yazılma amaçları devletin reayadan alacağı vergileri tespit etmek olduğu için belirlenen vergi miktarı, Çanakkale temettüat defterine, vergi yükümlülerinin isimlerin bulunduğu satırın üst kısmına uzunlamaya sola yatık yazılan *bir senede salyane tevziati muccebince verildiği tekkelif* ibaresinin altına yazılmıştır. Mahalledeki hanelerin tek tek yazımı bittikten sonra, bu mahallenin enlak, hayvan ve yıllık geliri ile toplanacak tekkelif toplamı yazılmıştır. Daha sonra ise diğer mahallenin sayımına aynı şekilde devam edilmiştir.

XIX. yüzyıl ortası Osmanlı toplumu için düzenli ve önemli bilgiler içeren temettüat defterlerinde, kaza, köy gibi iskan merkezlerini hane hane ele alınarak gelir kaynakları tek tek kaydedildiği için, bu defterler toplumsal ve bireysel tarih çalışmalarını için önemli bir kaynaktır.⁹ XV. ve XVI. yüzyıllardaki tahrir defterlerinden çıkarılan bilgilerden daha fazlasını bu defterlerden elde etmek mümkündür.¹⁰ Bu defterden Çanakkale ile ilgili çok değişik bilgiler çıkarılabilecektir: mahalle adları ve hane sayısı, kişilerin sosyal statüleri, meslekleri, menkuller, gayrimenkullar, kişilerin ekili (*mezru*) ekili-olmayan (*gayr-i mezru*) veya nadasa bırakılan arazisi, bu arazinin miktarı, hayvan türleri ve fiyatları, ödenen vergi miktarı, vergiden muaf olanlar vb.¹¹ Kısaca Zanaat,

8 Kınıkoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettüat Defterleri", 405-406.

9 Temettüat Defterleri hakkında daha fazla bilgi için bakınız. Mübâhâî S Kınıkoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettüat Defterleri", Belleten, LIX, s. 225 (Ağustos 1995); 394, Akgündüz, Almet and Said Öznür, Darendelî Temettüat Defteri, I (Darendelî Osman Hilâsi Etfendi Vakfı, 2002)

10 Çanakkale bölgesine ait olan tahrir defterleri için bakınız: M Mustafa Kulu, "1530'larda Çanakkale Yöresinde Yerleşim ve Nüfus", Çanakkale Türk Yıllığı 2 (2004), 197-240.

11 Temettüat defterleri birçok üniversitede tez çalışması olarak incelenmiştir. Çanakkale temettüat defterini tezlerinde ağırlıklı olarak kullanan çalışmalar: Mustafa Babırcı, 19. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Özellikleriyle Çanakkale, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans

tecraret, ziraat, hayvancılık ve hizmet iş kolları nelerden oluştuğu ve bunlar arasında nasıl bir ilişki olduğu hakkında çok değerli bilgiler ortaya konulabilir. Fakat bu çalışmada Çanakkale'de 1840 yılında bulunan mahallerin/cematin nüfus yapısı, yıllık gelir, enlak ve hayvan değerleri toplamı ile Çanakkale'nin sosyo-ekonomik yapısını kısaca bir analiz edilecektir. Daha sonra ise temettüat vergisi hakkında bilgi verilecektir. Böylece gelir ile temettüat vergisi arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. 2 Temettüat Defterine Göre Çanakkale'nin Nüfusu

1840 tarihli temettüat defterine göre Çanakkale'nin merkezinde Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler bulunmaktadır. Müslümanlar Cami-i Kebir, Yalı, Arslanca ve Çınarlık olarak dört ayrı mahallede kaydedilirken, gayrimüslimler kendi adlarıyla anılan üç ayrı mahallede (*Rumiyân, Ermeniyân, Yahudiyân*) kaydedilmişlerdir. Müslüman ve gayrimüslimlere ait mahallelerde toplam 1231 hane bulunmaktadır. Bu hanelerin %51 (630)'i Müslüman mahallelerinde iken, %49 (601)'i gayrimüslim mahallelerindeydi. Fakat aynı evde kiracı veya akraba olarak oturanların ve evsiz (bithane) olanların da ayrı vergi mükellefi olarak yazılmalarından dolayı 758 (%54) gayrimüslim vergi mükellefi yazılmıştır. Ayrıca Çanakkale temettüat defterine kaydedilmeyen çok sayıda yabancı gayrimüslimin 1840'larda şehinde yaşamaktadır. Bundan dolayı sadece temettüat defterindeki bilgilere bakarak nüfus tahmininde bulunmak kolay değildir. Fakat kabaca bu dönemde Çanakkale'nin yerlisi olarak yaklaşık yarı yarıya Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere toplam 6000 kişi yaşadığı kabul edilebilir.

Tablo I : Çanakkale'de Hane ve Vergi Mükelleflerinin Dağılımı (1840)

Mahalleler	Hane		Vergi Mükellefi	
	sayı	%	sayı	%
Cami-i Kebir	330	26	330	25
Yalı	143	12	144	10
Aslanca	96	8	96	7
Çınarlık	61	5	61	4
Müslüman Toplam	630	51	631	46
Rumyan	307	25	324	23
Ermeniyan	176	14	214	15
Yahudiyan	118	10	220	16
Gayrimüslim Toplam	601	49	758	54
Genel Toplam	1231	100	1389	100

2.3 Temettuat Defterine göre Çanakkale'nin Sosyo-ekonomik Yapısı

Çanakkale'nin gelir kaynaklarının dağılımına bakıldığında zaman ortaya çarpıcı sonuçlar çıkmaktadır. Çanakkale şehir merkezine ait emlak değerinin hayvan değerinden oldukça fazla olması ve emlak değerinin tarladan ziyade büyük oranda bağ ve dükkanlardan oluşması (bakınız Tablo II) kasaba da daha ziyade, bağcılık, ticaret ve el sanatlarına (çanakçılık ve dericilik) bağlı bir ekonominin olduğunu gösterir. Çanakkale, şehir merkezindeki ve bölge dışında üretilen mal ve hizmetleri bölgesine dağıtırken, bu bölgedeki ihtiyaç fazlası üretimini bölge dışına aktarmakta aracı olmaktadır. Çanakkale bölgesinin ihtiyaç fazlası ürünleri tarım ve hayvancılıktan oluştuğu için buna dayalı bir ticaret gelişmiştir. Tanzimat döneminde, yağ, meşe palamut, şarap, mazi, tahıl (zahire),¹² peksimet,¹³ kereste,¹⁴ kirbas (bez, kumaş keten ve pamuk bez),¹⁵ zift-

kattan,¹⁶ yün¹⁷ ve deri gibi ürünlerin ticareti yapılmaktaydı. Bu ürünlerden önemli bir kısmı yabancı devletlere satılırken, özellikle Donanma-ya Hıfımayunun zahire, kereste, kirbas, zift-kattan ve yün gibi ihtiyaç maddeleri iştra adı verilen genel alımlar ile devlete satılmaktaydı. 1838 yılındaki Balımanlı Ticaret Artışmasına ve 1839 yılında iştraların kaldırılmasına kadar Osmanlı devleti genel olarak bu yöredeki üretim ve ticaret faaliyetlerini yönlendirmiştir. Bu tarihten sonra bu bölge ekonomisi için önemli olan tarım üzerindeki sınırlamaların kalkması önemli sosyo-ekonomik değişimlere yol açmıştır. Vergi alanında yapılan değişiklikler de, üretim ve ticaret alanındaki bu değişime paralel olarak gelişmiştir.

Kısaca Çanakkale bölgesinin ekonomik yapısı hakkında bilgi verdikten sonra, Çanakkale şehir merkezindeki mahallelerin gelir kaynakları için Temettuat defterine bakıldığında zaman, Çanakkale'de Camii-i Kebir ve Rum mahallelerinin emlak ve hayvan değerleri toplamının diğer mahallelerden daha iyi olduğu görülür. Çok sayıda idari ve askeri görevlinin oturduğu Camii-i Kebir mahallesinin emlak değerini daha çok dükkan, hayvan kıymetini ise büyük baş hayvan oluştururken, Rum mahallesinin emlak değerini ise kasabanın ekonomisinde çok önemli bir yeri olan bağlar, hayvan değerini ise küçük baş hayvanlar oluşturmaktadır. Diğer Müslüman mahalle olan Yalı mahallesinin sosyo-ekonomik yapısı Camii-i Kebir mahallesine yakın iken, genelde ziraatla uğraşanların oturdukları Aslanca ve Çınarlık mahallelerinin ise köttürdür. Yahudi ve Ermeni mahallelerin ise yıllık gelirlerinin iyi olmasına rağmen, her iki cemaate emlak ve hayvan değeri nüfus oranlarının altındadır. Ermeniler genelde sanatkarlıkla uzmanlaştıkları için emlak değerleri çok yüksektir. Fakat Yahudilerde ise imtiyazlı (*extraterritorial*) olarak bulunan konsolos yardımcısı, dragoman ve yabancı uyrukluların sahip oldukları bağlardan dolayı emlak değeri daha yüksektir.

12 "...kazalada miri ve raic olarak iki suretle müretteb olan zahireyi-i mihteyası maddesi herhar dersadedinde kalilye'at zahireyi bulunarak sekence-i darü'l-halketü'l-aliyyen nahi-aziz hususunda zaruret ve müzayefeye düçar olunmaması ve bir de kila-i halakanyemede müsivetü zahire bulunmak arzıyla..." (CSS, 1121, 96). Ayrıca bakınız CSS, 1121, 3, 24, 25, 39 (zapa), 41, 67, 69.

13 "...sahibka zahire mihteyaya olunan mezkûrî esami kazalardan zahire istifa ve birine ol mülkdar peksimet tab ve iratı kılınarak kabile-i mezkûme'ye vez ve irat ve keyfiyatin der sadedine tahit ve imhasıyla..." (CSS, 1121, 26).

14 "...süfua-u donanma-ya hıfımayunun lazimesi için kazdağı ve havalsinden beher sene beş yüz kırta mazi-i kebir cam ve bin kila beş yüz gram kerestesi tertib oluna geldigine binane işyüz ehlî beş senesine mabsuben dahi ol mülkdar kerestemni kat ve nakilye kereste-i zamirine irat ve teslim babında..." (CSS, 1121, 81). Ayrıca bakınız CSS, 1121, 91, 92, ve CSS, 1122, 3.

Tablo II: Çanakkale'nin Emlak, Hayvan ve Yıllık Kazanç Dağılımı (1840)

Mahalleler	Emlak Değeri		Hayvan Değeri		Yıllık Kazanç		(Gevirler) Toplamı	
	Kuruş	%	Kuruş	%	Kuruş	%	Kuruş	%
Carni-i Kebir	779365,	29	10996	36	389676	19	1279005	25
Yalı	318539	12	28095	9	260967,	12	607601,	12
Aslanca	121804	5	43206	14	146556,	7	311566,	6
Çınarlık	67279	3	20200	7	84943	4	172422	3
Müslüman Toplamı	1286988	49	20146	66	882143	42	2370595	46
Rumıyan	868061	32	78630	26	620274,	30	1566966	32
Ermenıyan	208196	8	19910	6	315680	15	543786	11
Yahudıyan	281713	11	6445	2	277287	13	565445	11
Gayrimüslim Toplamı	1357970	51	10498	34	1213242	58	2676197	54
Genel Toplam	2644958	100	30644	9	2095385	100	5046791	100

3. Temettü Vergisi

1840 yılında Çanakkale şehrinin ödediği vergi miktarı toplam 87.165 kuruştur. Bu vergi *ancemaatin*¹⁸ olduğu için vergi, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında paylaştırılarak her cemaate/ mahalleye düşen vergi miktarı tespit edilmiştir. Bu verginin yaklaşık olarak %33'ünü (sülüs, 1/3) Müslümanlar öderken, % 67'sini (sülüsün, 2/3) gayrimüslimler ödemektedir. Vergi dağılımına mahalle bazında baktığımız zaman ise Müslüman (Çınarlık hariç Carni-i Kebir, Yalı ve Arslanca mahalleleri) ve Yahudi mahallelerinde vergi dağılımının hane veya vergi mükellefi oranından düşük olduğu görülmüştür. Ayrıca yıllık kazanç, emlak ve hayvan değeri ile ödedikleri vergi arasında büyük oransızlıklar olduğu göze çarpar. Bu durumun her iki cemaatte de vergiden muaf olan kesimlerin çok fazla olmasından kaynaklandığı görülmüştür. Bu kişiler, genelde ekonomik durumları iyi olan Müslüman mahallelerinde bulunan

¹⁸ Ancemaatin veya konmuşca alınan vergiler, her kazanın örfi olarak çeşitli isimlerle verilmekte olduğu verginin yeniden hesaplanarak tek bir vergi olarak ilgili kaza abalısünden lazım gelenler vasıtasıyla (muhhtar, imam, papaz, baharın, vb.) tahsil edilmektedir. Çakır, Tanrımar... 49

idari, dini ve askeri devlet görevlilerin (muftü, imam, müezzin, şeyh, miralay, yazıbaşı, feruk) ile Yahudi mahallesinde ise konsolos yardımcısı, dragoman ve yabancı uyruklu olan imtiyazlı (extraterritorial) kişiler ile ekonomik durumlarının yetersizliğinden dolayı vergiden olan faktirlerdir. Müslüman ve Yahudi cemaatlerinde zengin ile fakir arasındaki fark en fazladır. Zengin olanlarda genelde vergi ödemedikleri için bu iki cemaatte de genelde ödenen vergiler düşüktür. Müslüman mahallesinde emlak ve hayvan kıymetleri toplamına rağmen yıllık gelir toplamının düşük olması Müslümanların daha az vergi vermek için düşük yazdırdıkları izlenimini vermektedir.

Genel olarak Müslüman ve Yahudi cemaatlerine göre daha dengeli bir gelir dağılımına sahip olan Rum ve Ermeni cemaatleri ise ancemaatin olarak dağıtılan temettü vergisini nüfus oranlarından daha fazla ödemektirler. Rumlar yıllık geliri nüfus oranlarının üzerinde olan tek cemaattir ve yüksek vergi ödeyenler genelde bu cemaattendir. İkinci en yüksek vergi ödeyenler ise Ermenilerdir. Dengeli gelir dağılımından dolayı da bu iki cemaatte Müslüman veya Yahudilerin tersine yüksek orta ve düşük vergi gruplarına birbirine yakın oranlarda dağılmışlardır.

Tablo III: Çanakkale’de Toplanan Temettü Vergisi (1840)

Mahalleler	Vergi Kuruluş	%	Sayı	Vergi Mükellefi Ortalama	Yıllık Kazancı Ortalama
Cami-i Kebir	14090	16	330	42.6	389676
Yalı	5120	6	144	35.5	260967.5
Aslanca	4922	6	96	51.2	146556.5
Çınarlık	4420	5	61	72.4	84943
Müslüman Toplam	28552	33	631	45.2	882143
Rumyan	34602	39	324	106.7	620274.5
Ermenyan	16366	19	214	76.4	315680
Yalıudyan	7645	9	220	34.7	277287
Gayrimüslim Toplam	58613	67	758	77.3	1213242
Genel Toplam	87165	100	1389	62.7	2095385

Çanakkale bölgesinde Tanzimat’ın vergi alanındaki reformları Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisine entegrasyonunda önemli olan 1838 Baltalimanı antlaşması ile birlikte değerlendirmek gerekir. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda dünya ticaret sistemi ile bütünleşirken¹⁹, Avrupa devletlerine daha bağımlı hale gelmiştir, endüstrileşmesini tamamlamış Avrupa devletlerinin ürettiği mamul maddelere hammade sağlamaya ve mamul maddelere pazar olmaya başlamıştır. Bu yüzden Avrupa devletleri özellikle de İngiltere, Osmanlı Devleti ile daha etkin ticaret yapabilmek için kendi lehine olan vergilendirme sistemindeki değişiklikleri 1838 Baltalimanı Antlaşması ile Osmanlı Devletine kabul ettirmiştir. Osmanlı devlet adamları ise sarayî devriminde önemli ilerlemeler kaydetmiş bahnın ancak tarımda önemli gelişmeler sağlanarak dengelenebileceğini düşünerek tarıma önem veren politika izlemiştir.²⁰ Yapılacak vergi reformlarında tarımın geliştirilmesine yönelik olarak, yeni vergi kaynakları bulunarak kırsal kesimin vergi yükünün azaltılması planlanmıştır. Çünkü vergi Osmanlı sistemi itizama dayandığı için, genelde köylüler, daha fazla kar etmek isteyen mültezimlerin ağır ve keyfi vergileri altında ezilmekte idi.

Biga yarımadasındaki verimli topraklara sahip olmasından dolayı önemli bir ziraat ve ulaşım kolaylığından dolayı da önemli bir ticaret bölgesi

olan Çanakkale’de vergi alanında Osmanlı Devleti’nin yaptığı düzenlemeleri, XIX. yüzyılın en büyük devleti olan İngiltere, desteklemiştir. Çünkü yapılacak düzenlemeler ile köylünün üzerindeki vergi yükü azaltılacak ve böylece durumu iyileşen köylüler daha fazla kazanabilecek için daha fazla ve kaliteli üretim yapabilecekler. Ayrıca itizam usulünün kaldırılması ile de köylüler istedikleri gibi tarımsal ürünlerini pazarındaki vovodaların baskısı ve sınılanması olmaksızın Baltalimanı Ticaret Antlaşması’nın sağladığı kolaylıklarla yabancı devletlere satabileceklerdi.

Bu dönem vergi düzenlemelerinin Çanakkale’nin sosyoekonomik yapısını nasıl etkilediği ile ilgili olarak İngiliz konsolos raporlarından bilgi edinmek mümkündür. Çanakkale’deki İngiltere konsolos vekilinin *Foreign Office* gönderdiği 31 Mayıs 1841 tarihinde gönderdiği rapora bölgenin sosyo-ekonomik yapısı en iyi şekilde yansımaktadır: “Bu taraflarda yeni sistemin hayata geçmesinin olumlu etkileri özellikle ticarete görüldü. Tekellerin ortadan kalkması üzerine ticaretteki serbestiyet köylülerdeki üretimi artırdı, değerleri ikiye çıkardı ve insanların gelirinin oranı arttı. Vovodaların keyfi uygulamalarına maruz kalmaları sona erdi. Ayrıca sahip olduklarıyla isteklerini yerine getirmek için olanak buldular. Bu durum İngiliz ve koloni ürünlerini kullanma alışkanlıklarında daha da yükselmeye neden oldu.”²¹

Önceden çeşitli adlarla toplanan vergilerin yerine konan temettü vergisinin itizam usulüne son verildiği için, genel olarak Biga kazasında tüm Osmanlı’da olduğu gibi ziraatla uğraşanların vergi yükü eskiye göre daha azalmıştır. Bu durum, İngiliz konsolos vekilinin İngiltere’ye gönderdiği rapora şu şekilde yansır: “Daha önceki zamanlarda şehirliler köylüler daha az vergi öderlerken her mükellefin hissesi İstanbul dan gönderilen listeye kaydedildiği yeni sistemle birlikte köylüler için daha avantajlı olmuştur hükümet iki yıl önce kendi adına değişik kazalardaki her ferde ait emlakı değerlendirmesi için komisyonlar gönderdi. Yeni vergilendirmeler bu kayıtlara göre yapıldı. Genel olarak köylüler sahip olduklarına göre zengin toprak sahiplerinden hala yüksek oranda vergi ödemelerine rağmen, ödedikleri kendilerine vovodaların vergilendirmesinin %50 kadardır. Bu gözlem özellikle Ezine ve Ayvacık kazaları için geçerlidir. Diğer kazalar için ise %40 oranındadır.”²²

Konsolos raporunda da belirtildiği gibi söz konusu dönemde sıradan insanlar Tanzimat reformlarına ve özellikle temettüat kayıtları ve buna bağlı

19 I. Wallerstein, H. Dedeoğlu, R. Kasaba, "Incorporation of the Ottoman Empire into the World Economy," In: The Ottoman Empire and the World Economy, (ed. Huri İslamoğlu, Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 88-97.

20 Prof. Dr. Ahmet Ağca, Doç. Dr. Saad Öztürk, Darendeliler Temettüat Defteri, I (Darendeliler Osmanlı Halkını Eziyetli Vakfı, 2002), 48.

21 Correspondence Respecting the Operation of the Commercial Treaty with Turkey of August 19, 1838 (London: T. R. Harrison, St. Martin's Lane, (Account & Papers, 1842 VI.V p 261), 10.

22 Ibid, 9-10

vergi istemine ilk başlarda kuşku ile bakmışlardır. Bunda toplunda yeniliklere karşı var olan önyargı ile uygulamaya konan yeni vergi sisteminin tam olarak anlaşılmanması önemli olsa gerektir.²³ Daha sonra bu reformlara özellikle köylülerin sosyo-ekonomik durumlarını düzenlemesiyle daha sıcak bakışları görülmektedir. Konsolos vekili "insanlar ilk başlarda kayıt sistemine hoş bakmadılar, fakat daha şimdi onlar emlak güvenliğinin de avantajını hissetmeye başladılar. Hükümetin desteğiyle Sultanın bu bölgedeki toprakları ihracattaki gelişmelerle tamamen daha iyi olacak"

Çok dilili ve etnik yapıları olan Çanakkale'de, Tanzimat reformlarına karşı arşiv belgelerine yansıyan herhangi bir olay görülmemektedir. Bunun nedeni bu dönemde Çanakkale boğazının da sağladığı imkânlarla Çanakkale'nin dünya ve Osmanlı ekonomisi ile iyice bütünleşmiştir. Tanzimat reformları, Müslüman reaya için, kendilerine vergi konusunda olumsuzlukları dokunan mütezimlere karşı sultanın tekrar gücünü kazanma anlamına gelirken, gayrimüslimler için yeni hal ve özgürlüklerin verilmesi anlamına geliyordu. Buna karşın değişen sistem bazı kişilerin çıkarlarına zarar vermemesi kaçınılmazdır. Özellikle eski sistemden ekonomik olarak faydalanan mütezim ve voyvodalar yeni gelişmelere hoş bakmamışlardır.

4. Sonuç

Tanzimat Fermanı ile yapılması planlanan vergi sistemindeki düzenlemeler, birçok Osmanlı şehri ve kasabasında olduğu gibi Çanakkale'de de Tanzimat Fermanı'ndan sonra reform çabalarının ilk adımını ve en önemli basamağını oluşturmuştur. Kısa süre içerisinde vergi sisteminde birçok ciddi değişiklikler yapılmıştır. Önceden değişik adlarla toplanan birçok örfi vergi kaldırılarak yerine tek bir temettü vergi konulmuş; cizye, asar, ağnam vergilerine ise standart getirilmiştir. Böylece vergi alanındaki keyfi uygulamaların önüne geçilmek istenmiştir. Vergi alanındaki düzenlemeler devlet yönetiminin yeniden yapılmasını da gerektirdiği için taşra yönetimlerinde ciddi değişiklikler yapılmıştır. merkezden atanan vergi ve mali konulardan sorumlu muhassıllar atanmış, taşrada muhassıl (büyük) meclisleri kurulmuştur. Kısaca verginin tespiti, dağıtım ve toplanması ile devlet yönetiminde yapılan bu yeni düzenlemeler, ileriki yıllarda sosyal hayatta oluşacak önemli değişimlerin habercisi olacaktır.

23 Çalbano, Harit- Hümayun'un Çanakkale'ye gönderildiği içerisinde halka duyurulması için halkın bir meydana toplanarak bilgileri dinlenmesi istenilmektedir.

Bu dönem'de Tanzimat Fermanı'nın vergi alanındaki düzenlemeleri için hazırlanan 1840 ve 1845 tarihli temettuat defterleri o dönem için en önemli kaynaklardan birisi olmuştur. Konumuz olan Çanakkale'nin ise sadece 1840 tarihli temettuat defteri vardır. Bu defterde Çanakkale'deki vergi mükellefleri hane hane mahallere göre yazıldığı için Çanakkale'nin toplumsal ve bireysel tarih gelişmeleri için önemlidir. Bu defterlerdeki bilgilerden Çanakkale'deki zanaat, ticaret, ziraat, hayvancılık ve hizmet iş kolları ve bunlar arasındaki ilişki hakkında çok değerli bilgiler ortaya çıkarılabilecektir. Bu kadar geniş konuları içeren ve defterden bu çalışmada Çanakkale'nin genel bir tablosunu ortaya çıkarmak amacı ile Çanakkale'de 1840 yılında bulunan mahallelerin/ cemaatlerin nüfus yapısı, yıllık gelir, emlak ve hayvan değerleri toplamı ile temettü vergisi incelenmiştir. Çanakkale'nin cemaatlerin ödedikleri verginin daha iyi anlaşılması içinde yıllık gelir ile temettü vergisi arasındaki ilişki ortaya konmuştur.

Çanakkale Anadolu'daki diğer Osmanlı kentinden nüfusunun yarısını gayrimüslim olması ile ayırmaktadır. Bundan dolayı Çanakkale'deki gelir kaynaklarının oluşuran yıllık geliri, arazi, emlak ve hayvan değerlerin dağılımı Cemaatler göre ortaya konması önemlidir. Müslümanlar genel olarak gayrimenkul ve çiftçilikte iyi iken, gayrimüslimler ticaret ve bağcılıkta iyidiler. Hayvancılıkta ise Müslümanlar büyükbaşta gayrimüslimler ise küçükbaşta iyidiler. Zanaat ise cemaatler arasında önemli farklılıklar yoktur.

Tanzimat Fermanı ile eski vergilerin yerine konan temettü vergisinin cemaatler göre dağılımında ciddi bir değişiklik yoktur. Müslümanlarda vergiden muaf olan devlet görevlilerinin çok olması Yahudilerde ise vergiden muaf olan konsolos, tercüman ve yabancılardan varlığından dolayı, Rumlar ve Ermeniler bu iki cemaate göre daha çok vergi ödemektedirler. Fakat Rum ve Ermenilerin durumu Müslüman ve Yahudiler göre daha iyidir çünkü bu cemaatlere gelir kaynakları belli kişilerin elinde toplanmayarak daha eşit olarak cemaate dağılmıştır.

**THE REFLECTION OF THE TANZIMAT DECREE UPON THE
DARDANELLES: TEMETTUAT RECORDS (1840) AND TEMETTU
TAX**

One of the primary objectives of the Tanzimat was to fortify the taxation system, which had depleted the Ottoman cash reserves for a couple of centuries. The Ottoman central government believed that the financial structure was corrupt due to the abuses and malfunctioning of the taxation system. They intended to correct and manage the revenue flow through the central treasury in order to succeed in the Tanzimat reforms, which needed immediate financial resources. After the inauguration of the Tanzimat, the state abolished all the traditional taxes with exception of the tax on sheep (*agnam resmi*) and the poll tax (*cizve*), and the tithes (*aşar*). Instead of all *örflü* taxes or *ad hoc*, such as the taxes of *redif*, *tezizat*, and *menzilhane*, the state introduced an income tax (*temettu vergisi*) according to the cadastre of 1840 after the Gülhane Hat-ı Hümayun with the issuance of the *muhassilik talimatnamesi* which appointed salaried agents of the state collector (*muhassir*) or his subordinator (*vekif*) to put all these taxes under the direct control of the central government.

The Dardanelles revenue records of 1840 contained detailed information about property, land and livestock, tax to understand the socio-economic and cultural structure of the Dardanelles. Therefore, through the *defter*, scholars may be able to make a more accurate statistical analysis of the population, and economic activities such as income (*temettu*) tax, annual income and total value of annual income, property and animal

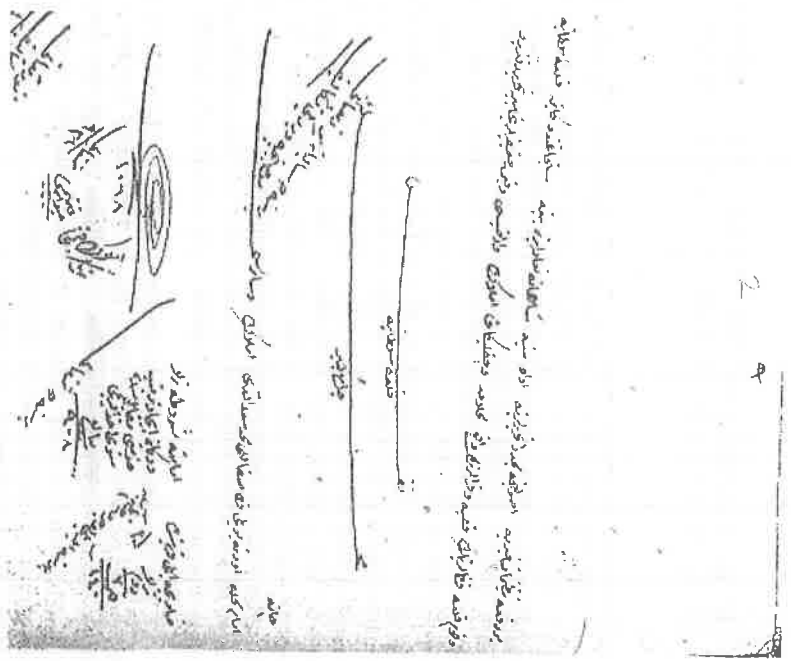
Table 1: Statistics of the Dardanelles According to the Dardanelles Revenue records in 1840

Quarters	House		Income (<i>Temettu</i>) Tax		Annual Income		Total Value of Annual Income, Property and Animal	
	Number	%	<i>Kurus</i>	%	<i>Kurus</i>	%	<i>Kurus</i>	%
<i>Cami-i Kebir</i>	330	26	14090	16	389676	19	1279005	25
<i>Yalı</i>	143	12	5120	6	260967,5	12	607601,5	12
<i>Aslanca</i>	96	8	4922	6	146556,5	7	311566,5	6
<i>Çnarlık</i>	61	5	4420	5	84943	4	172422	3
Total for Muslims	630	51	28552	33	882143	42	2370595	46
Greeks	307	25	34602	39	620274,5	30	1566966	32
Armenians	176	14	16366	19	315680	15	543786	11
Jews	118	10	7645	9	277287	13	565445	11
Total for non-Muslims	601	49	58613	67	1213242	58	2676197	54
Total	1231	100	87165	100	2095385	100	5046791	100

Ek I: 1840 Tarihli Temettüat Defterinin Kapağı

Defterin kapağında defterin nereye aid olduğu hakkında bilgi verilmektedir: “bahr-i sefid boğazında vaki biga sancığı kazalarından kale-i sultanîye kazasının nefis-i kasabasında mevcut ahali-i İslam ve reayanın mutasarrıf oldukları emlak defteridir”.

Ek II: 1840 Tarihli Temettüat Defterinin İkinci Sayfası

Defterin 2. sayfasında ise sayıma başlamadan önce kısaca defterin neden yazıldığı hakkında bilgi vermektedir: “bu defa tanzimat-ı hayriye usulince müceddeden tahrir ile irade-i seniye-i şahane taalluk iden biga sancığına, tabi kala-i sultanîye ve kunkale kazalarının kasaba ve kuralarında vaki mahallat ve çiftlik emlak ve arazi kıymeti hakikielerini mübeyyin tahrir ile defterdir.”

hane 1

imam-ı mahalle orta boylu kara sakallı mehmed said efendi emlak ve sairresi

bir senede salyane tevziatı mücebinece verdiği tekalifi:-

sarıcağı karyesinde tarla
dönim:7
kıymeti 140

emane-i meşrutı tarla ve dükkan ve icarından hümei mukabelesinden
senevi ahz eylediği mebalıg bir sene temettüatı 908 kurus

emlak kıymeti 140
hayvan kıymeti: -
temettüatı: 928

ÇANAKKALE'İN DOĞAL VE KÜLTÜREL PROFİLİ: ÇANAKKALE'DE YERLİ HALKIN TURİZME YAKLAŞIMINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Derman Küçükaltan*, Mehmet Yılmaz**, Fadime Gümmüş***, İlknur Eskin****

Özet

Türkiye'nin coğrafi anlamda kavşak noktasındaki Çanakkale; kültürel, tarihsel ve doğal zenginliklere sahiptir. Bütün bunlar kent için önemli çekicilik unsurlarıdır. Doğal ve kültürel çekicilikler, altyapı ve üstyapı olanakları, kuşkusuz yöre için önemli cazibe unsurlarıdır. Ancak bu unsurlar kadar önemli olan bir diğer unsur da o yörede yaşayan yerli halkın turizme yaklaşımı ve bakışıdır. Yöre halkının turizm konusunda tam bilinçlenmemiş olması, ne kadar çekicilik unsurları bulunursa bulunsun, yöre halkının turizmi kabullenmemesi, turisti yöreden uzaklaştıran çok önemli bir etkidir.

Çanakkale doğal, kültürel ve tarihsel zenginliklere sahip olmasına rağmen, bu avantajların kente yeterince değerlendirildiğini belirtmek mümkün değildir. Bunun en önemli etkenleri arasında potansiyelin yeterince pazarlanamaması ve tanıtımının yapılamaması gelmektedir. Ayrıca, turizmin öneminin yöre halkına ne kadar iyi yansıtılabildiği de kuşkucludur.

Yöre halkının turizme ve turistlere karşı tutum ve davranışları ile görüşlerinin bilimsel bir çalışma ile ortaya konulduğunu söylemek güçtür. Literatür çalışmaları sonucunda bu tip bir çalışma başka yörelerde yapılmışken Çanakkale'de yeterince yapılmadığı görülmektedir. Aşında bu çalışma yerel turizm turizm açısından öneminin anlaşılmasından ziyade yerel halkın turizm ve turistlere karşı düşüncesi ve çabasını belirlemek böylece de turizm potansiyelini ortaya koymak amaçlıdır. Çalışma ile elde edilecek bulguların ışığında bir takım istatistiksel değerlendirmeler de yaparak çıkan sonuçlara bakarak, Çanakkale'deki yerli halkın turizme ve turiste yaklaşımını belirlemeye çalışılmıştır. Tüm bulgular değerlendirildiğinde, yerel halkın görüşleri ile ilgili önemli sayılacak bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca turistlerin yöreyi ziyaretinde yerel halktan kaynaklanması muhtemel ulumsuzlukları ortadan

* Doç. Dr. :Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otellilik Yüksekokulu

** Öğr.Gör Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu

*** Öğr.Gör Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu

**** Öğr.Gör Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu

kaldırılmak ya da önlem alınması konusunda kamuoyunu bilgilendirmek de amaçlanmıştır.

1. Giriş

Kişinin kuşkusuz sürekli ikâmet ettiği, yaşadığı yerin dışına seyahatine neden olan en önemli faktör destinasyonun sahip olduğu potansiyel, bir başka söylemlerle çekicilik unsurudur. Bu potansiyelin nicelik ve nitelik açısından yetkinliği yalnızca talebin oluşmasında değil, o yöreye istikrarlı bir talebin yaratılmasında da etkin olmaktadır.

Sahip olduğu doğal güzellikleri yanında, zengin kültürel potansiyeli Çanakkale'nin ulusal ve uluslararası turizm pazarından daha çok pay alabilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Çanakkale, yalnızca doğal ve kültürel potansiyeli ile değil, sosyolojik yapısı açısından da turizm talebini oluşturabilmede avantaja sahiptir. Çünkü yerel halkın turizme ve turist yaklaşımının olumlu olması kent turizmi açısından çok önemli bir unsurdur.

Bu makalede Çanakkale'deki yerel halkın turizme yaklaşımı üzerine bir anket çalışması yürütülmüştür. Likert ölçeği olarak yapılan anket çalışmasında sosyo-kültürel konular içeren 14 soru literatür taraması ile hazırlanmıştır. 8 tanesi olumlu görüş içeren bu sorulardan 6 tanesi ise olumsuz görüş içermiştir. Nüfusa göre-matematiksel bir hesap ile-anketin toplam kaç kişiye uygulanması gerektiği belirlenmiştir. Homojenliğin sağlanabilmesi için ise Çanakkale il merkezindeki mahallelerin nüfusları resmi kurumlardan alınarak toplam nüfus içindeki paylarına göre 501 sayısı ile çarpılmış ve (501 anket sayısı) o mahallede uygulanması gereken anket sayısına ulaşılmıştır. Örneklerme biçimi olarak da "Basit Tesadüf Örneklerme" uygulanmıştır.

Bu araştırmada Çanakkale'nin turizm potansiyeli üzerinde durulmuş; bu potansiyelin talebi oluşturmasındaki önemli etkenlerden olan yerli halkın turizme yaklaşımı ve turistten beklentileri belirlenmeye çalışılmıştır.

2. Çanakkale'nin Coğrafi Konumu Ve Turizm Potansiyeli

Birçok tanımda da vurgulandığı gibi turist, "turizm faaliyetlerine katılan ve yön veren, sürekli yaşadığı yeri ticari kazanç dışı nedenlerle geçici olarak terk edip seyahat eden ve konaklayan, psikolojik tatmin arayan, sınırlı harcama

gücü ve zamanı ile tüketimde bulunan kişi" olarak belirtilmektedir (Usta, 2001:11).

Turizm ise, "kişilerin devamlı yerleşmemek şartıyla, politik ve ticari amaç gözetmeden yalnız merak, din, zevk, spor, eğlence, öğrenim, sağlık, dinlenme ve kültürel nedenlerle kişisel ya da toplu olarak 24 saatten fazla bir süre ile turizm endüstrisi kurumlarından da yararlanarak yaptıkları faaliyetin bütünü"ne verilen isimdir (Başol, 1997:231).

Dolayısıyla, turizm eyleminin gerçekleştirilmesi için kişinin sürekli ikâmet ettiği yerin dışına seyahati ile kişinin gittiği yerde tüketim gerçekleştirilmesi en önemli koşullardır.

2.1. Çanakkale'nin Coğrafi Konumu

Çanakkale, Türkiye'nin kuzeybatı yönüne düşen Balkan Yarımadası'nın Doğu Trakya topraklarına bir kıstasla bağlanmış, Gelibolu Yarımadası ile Anadolu'nun uzantısı olan Biga Yarımadası üzerinde toprakları bulunan ilimizdir. Kent, Avrupa ile Asya kıtalarını birbirinden ayıran ve kendi adını taşıyan boğazın iki yakasındadır. Çanakkale, doğu ve güneydoğu yönünde Balıkesir ili, batıda Ege denizi, Kuzeyde Tekirdağ ili ile Marmara denizi tarafından çevrelenmiştir. Çanakkale eski çağlarda Hellespon-tos ve Dardanel olarak anılmıştır.

Çanakkale'nin Boğazı, İstanbul Boğazı'ndan daha uzundur. Gerek Çanakkale Boğazının iki yakası, gerek Marmara ve Ege'ye ayrılan yarıları; İstanbul- İzmir arasında Çanakkale-güçlü bir kıyı metropolü olmaya aday özelliklere sahiptir. Türkiye'nin batısında olmasından dolayı da coğrafi cazibesi çok fazladır (Eren,2004:4).

Deniz ulaşımının önemli olduğu kadar, tam anlamıyla henüz gelişmediği Çanakkale'de Beton Şehir iskelesi, Feribot İskelesi ve Gümrük iskelesi olmak üzere toplam üç iskele ile Çanakkale balıkçı Barınağı, Koltuk Barınağı bulunmakta. Eceabat ilçesinde, Kabatepe Limanı ile Eceabat İskelesi ve Barınağı, Seddülbahir Barınağı ve Kilitbahir Balıkçı Barınağı mevcuttur. Ezine ilçesinde, Geyikli Odunluk İskelesi ve Çimento İskelesi bulunmaktadır. Bozcaada ilçesinde, liman ve şarap iskelesi ile Kuzey Rıhtımı ve Kuzey mendireği bulunmaktadır. Gelibolu ilçesinde, şehir iskelesi mevcuttur. Lapseki ilçesi, Şehir İskelesi ve Çardak İskelesi olmak üzere iki adet iskeleye

sahiptir. Gökçeada ilçesinde,kendi adını taşıyan limanı bulunmaktadır. Biga ilçesinde, Karabiğa'da bir iman mevcuttur (Tez, 1992:66-68).

Çanakkale ilinde, Akdeniz ve Karadeniz iklimlerin geçiş iklimi hüküm sürmektedir. Yağışlar genellikle bahar ve kış aylarında olmaktadır. Turizmin yoğunlaştığı aylarda, iklim ılıman olup, deniz suyu sıcaklığı Temmuz ve Ağustos aylarında maksimum seviyeye çıkmaktadır.

Çanakkale il sınırları içinde büyük akarsu yoktur. Mevcutlarının çoğunun beslenme havzası Kaz Dağlarıdır. Tuzla Çayı, eski Menderes, Kocatepe ve Kocabaş çayları, Bayramdere, Mihıçay, Umurbey ve Kavak çayları başlıca akarsulardır.

Flora varlığı açısından zengin olan İde, dağlık alanlar geniş yer kaplar. Gelibolu ve Kaz Dağı ormanlarına hakim olan ağaç türü Kızılcıam'dır. Makî bitki topluluğu daha çok Gelibolu Yarımadasının karşı güneyinde Lapseki, Umurbey ve Biga arasında ilim kıyılarından orman alanlarına kadar girmektedir.

2.2.Çanakkale'nin Turizm Potansiyeli

Çanakkale tarih boyunca çok değişik savaşlara sahne olmuştur. Ancak en önemlisi Mustafa Kemal'in askeri deha olarak tarih sahnesinde yerini alışı ve Türk halkının yabancı işgaline ilk kez dur deyişinin Çanakkale'de gerçekleşmiş olmasıdır. (Tunçoklu,2003:8) Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan, Türklerin dünya hakimiyetinde hala varlığını gösteren "Çanakkale Savaşları"na ait çok sayıda şehitlik, anıt ve mezarlıklar Gelibolu Yarımadası'nda bulunmaktadır. Türk ve dünya tarihinde önemli bir yere sahip olan Çanakkale her yıl 18 Mart Haftası'nda ve 25 Nisan ANZAK Gününde daha yoğun olarak yerli ve yabancı turistlere ev sahipliği yapmaktadır.

Çanakkale Merkezinde Arkeoloji Müzesi, Çimenlik Kalesi, Nusrat Meydanı Gemisi, Deniz Müzesi, Saat Kulesi ve Çanakkale savaşlarında bir halk tırküsüne konu olan Aynalı Çarşı görülmesi gereken yerlerdir.

Homeros'un "İlyada ve Odeseey" destanındaki efsanevi Truva Savaşları'na ait kalıntılar, Çanakkale-İzmir yolu üzerinde Çıplak ve Tevfikkiye köyleri üzerindedir. İki kıta arasında ticaret yolu üzerinde yer alan bu antik yerleşim, tarihte birçok doğal afet ve savaşlarla karşılaşmıştır(www.canakkale-cevveorman.gov.tr). İlk yerleşim M.Ö 3 bine değin uzanan ve birbirini izleyen dokuz yerleşim evresinin varlığı tespit edilmiştir. Çalışmalar sonucunda dönemlere ait medeniyetler bulunmuştur. Arkeolojik kazılar farklı zamanlardaki

yerleşim mekanlarını, şehir surlarını, ev temellerini, bir tapınak ve tiyatroyu ortaya çıkarmıştır. Tahadan sembolik bir at Truva savaşını hatırlamaktadır (Turizm Değerleri, 2002:752).

Dardanos, Kalabaklı Çayı kıyısındaki Malepe'de bulunmaktadır. Dardanos da Arkaik, İon ve Roma dönemlerine ait yapılar bulunmaktadır.

Assos, antik kalıntıların yoğun olarak bulunduğu bir sit alanıdır. Ayvacı ilçesinde yer alan Assos da Tapınak, agoralar, bir tiyatro ve bir de jimnasyumun yer almaktadır. Tapınağına vuran ay ışığı, sabah güneşinin yükselişi ve şehrin yukarısındaki Edemni Körfezinin şahane görüntüsü görülmeye değerdir (www.kulturturizm.gov.tr).

Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos tarafından Antigonion adıyla M.Ö 310 yılında kurulan, daha sonra Aleksandriya Troas olarak anılmaya başlayan kent Dalyan köyünde bulunmaktadır. Güçlü ve engin bir ticaret merkezi olarak gelişen kent, Romalılar döneminde de önemini sürdürmüştü, çeşitli yapılarla süslenmiştir. Antik kente bulunan büyük yapı kalıntılarından tiyatro, saray, tapınak, agora, hamam ve nekropol alanları ile batısındaki liman ve kenti çevreleyen surlar bugün de gezilebilmektedir(Turizm Değerleri,2002:751).

Bozcaada, kıyıdaki kahveleri, liman lokantaları, Rum evleri, dünyaca ünlü üzümlü bağlarıyla turistlerin ilgisini çekmektedir. Adada on iki adet cennet benzeri koy vardır. Birçok turistik aktivitenin yer aldığı Bozcaada'da dalış okulu bulunmaktadır. Adanın kıyılarında sportif olta balıkçılığı da yapılmaktadır (www.kultur.gov.tr).

Ülkemizin en büyük adası olan Gökçeada' da Helenistik dönem ve Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan kalıntılar vardır. Körfezlerle çevrili Adada farklı tonlarda çam ve zeytin ağaçları ile tepelerinde kutsal pınarlar ve manastırlar bulunmaktadır. Kültürü, festivalleri ve enfes deniz ürünleriyle yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Tatlı su kaynakları bakımından dünyanın en zengin adalarından biri olan Gökçeada' da dalış turları da düzenlenmektedir(www.kulturturizm.gov.tr).

Bunların dışında Çanakkale, tasavvufi açıdan kültürel turizm zenginliğine sahiptir.Çanakkale'nin Gelibolu ilçesinde 17. yüzyılda Ağzade Mehmet Dede tarafından yaptırılan dünyanın en büyük Mevlevihanelerinden olduğu ileri sürülen Gelibolu Mevlevihanesi'nin yıllar süren restorasyon çalışmaları tamamlanarak 2004 yılında kültürel etkinliklere açılmıştır. Gelibolu

Mevlevihanesinin en önemli özelliği, dünyada mihrabı olan tek Mevlevihane olmasıdır(www.kulturbilinci.org).

Av turizmi açısından da potansiyeli bulunan Çanakkale İstanbul'a fiziki yakınlığı dolayısıyla dalgıçların gözdesi olan Saros körfezi, dalgıçların ilgisini çekecek batıklarla doludur. Bogazda yeni ve eski her türlü kalınlarla karşılaşılabilir. Siyah mercan da dahil olmak üzere su altı faunası oldukça zengindir (Türkiye'nin Turizm Değerleri,2002:768).

Çanakkale termal turizm açısından da geçicilik unsuruna sahiptir. Ezine ilçesinde yer alan Kestanbol Kaplıcası'nın şifalı suları romatizmadan akciğer hastalıklarına kadar birçok hastalığın tedavisinde etkili olduğu saptanmıştır. Denize uzaklığı 2 km. olan kaplıcanın çevresi çam ve meşe ağaçlarıyla örtülüdür. Çan ilçe merkezinde yer alan Çan Kaplıcası'nda kür için banyo ve havuzlar vardır. Kaplıca suları birçok hastalıklara iyi gelmektedir. Bu yönüyle Çanakkale'de sağlık turizm potansiyeli de bulunmaktadır(Eren,2004:26-28).

Bayramiç yolundaki Ayazma ise tarihsel ve doğal güzellikleri ile yörenin cazibe merkezlerindedir.

3. Çanakkale'de Yerli Halkın Turizme Yaklaşımı Üzerine

Bir Araştırma

3.1. Araştırmanın Metodolojisi

Sahip olduğu doğal, tarihsel ve kültürel potansiyeli, İstanbul gibi yoğun nüfuslu bir metropole olan fiziki yakınlığı Çanakkale'yi hiç kuşkusuz önemli turizm yörelerinden biri haline getirmektedir. Ancak bu potansiyel bir yörenin turizm için yeterli koşulları taşıdığını belirlemek de olanaksızdır. Çünkü yöredeki geçicilik unsurları, alt ve üst yapı olanakları kadar, o yörede yaşayan halkın turizme ve turiste yaklaşımı da diğer unsurlar kadar önemlidir. İşte bu çalışmada Çanakkale'de yaşayan yerli halkın turizme yaklaşımı, turizmden beklentileri, yerli ve yabancı ziyaretçiler hakkındaki düşünceleri, aşağıda metodolojisi sunulan bir araştırmayla saptanmaya çalışılmıştır:

Amaç: Bu çalışmanın birincil amacı, sahip olduğu zengin potansiyel nedeniyle yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeken Çanakkale'de, yerli halkın

turizme ve turiste bakış açısını, turizmden beklentilerini saptanmaya çalışmaktır. Araştırmanın ikincil amacı ise bilimsel verilerin ışığında Çanakkale'de turizmin geliştirilmesi doğrultusunda merkezi ve yerel yönetmelilere bir bakış açısı sunulmaktır.

Çalışmada Çanakkale'de halkın turizme yaklaşımı hakkındaki değerlendirmesinde aşağıdaki *sıfır* hipotezleri kurulmuştur;

- Hipotezler:
 - Çanakkale turizm açısından cazip bir yerdir.
 - Yerli ve yabancı turistlerin Çanakkale'ye gelmelerinden yerel halk memnun olmaktadır.
 - Turistler yörenin kültür ve geleneklerine ilgi duymaktadırlar.
 - Ankete katılanlar mümkün olduğunca fazla turistle tanışmak istemektedirler.
 - Çanakkale halkı ve esnafı turistlere karşı daha sevecen, anlayışlı yaklaşmalıdır.
 - Turistlerin sosyal ve kültürel yararlarından çok harcamaları daha önemlidir.
 - Çanakkale'de daha nitelikli turistik tesislere gereksinim bulunmaktadır.
- **Sınırlılık:** Çalışma yalnızca Çanakkale İl Merkezinde ikâmet edenler ile sınırlandırılmış, civar yerleşim birimlerinde oturanlar araştırmaya kapsamına alınmıştır.
- **Yöntem:** Bu araştırma 2004 Kasım ve Aralık aylarında Çanakkale'de yaşayanların turizme bakış açılarını belirlemek üzere yapılmış bir çalışmadır. Öncelikle denek sayısını belirlerken Çanakkale İl Nüfus Müdürlüğü ve Çanakkale İl Seçim Bürosu'nda mahallerdeki nüfus sayıları alınmıştır. Her mahallede yaşayan 18 yaş üzeri nüfus saptanarak toplam nüfusa oranlanmıştır. Ana kitlenin Çanakkale il merkezinde yaşayan

yaklaşık 80 bin kişi olduğu belirlenmiştir. Buna göre örnek büyüklüğünün belirlenmesinde şu formülden faydalanılmıştır:

$$n = \frac{Nt^2 p(1-p)}{h^2 (N-1) + t^2 p(1-p)}$$

Formülde Kullanılan: N=Çanakkale'deki birey sayısı n:Örneklem alınacak birey sayısı p=İncelenen olayın görülüş sıklığı 1-p=İncelenen olayın

görülme sıklığı; $t_1 = (\alpha = 0,05)$ anlamlılık düzeyinde t tablosuna göre bulunan teorik değer. h =Kabul edilen ± örneklem hatasıdır.

80 bin nüfuslu bir ana kitleden %5 örneklem hatasına (h) göre p=0,50 ve 1-p=0,50 olarak alınmıştır. Hesaplama sonucunda örneklem büyüklüğü yaklaşık 378 olarak hesaplanmıştır. Uygulamada bu sayı 501 olarak gerçekleştirilmiştir. Örneklem tekniği olarak da "basit tesadüf örneklem yöntemi" kullanılmıştır. Toplam 14 Likert ölçekli soru sorulmuştur.

Verilerin değerlendirilmesinde istatistiksel değerlendirmeler yapabilen program kullanılmıştır. Çanakkale halkının sorulara verdikleri yanıtlar, betimsel istatistikler yanında, turizme yaklaşımların mesleklerine, eğitim durumlarına, yaşlarına ve gelirlerine göre bir farklılık gösterip, göstermediği varyans analizi ile test edilmiştir. Daha sonra sorulara verilen cevapların ortalama değerlerine bakılarak ankete katılanların sorulara verdikleri önem sıralaması ortaya konulmuştur.

3.2. Çanakkale'de Yerli Halkın Turizme Yaklaşımlarına Yönelik Araştırma Bulguları

Çanakkale'de yerli halkın turizme yaklaşımlarını saptamayı amaçlayan ve aşağıda detayları sunulan anket çalışması, Kasım-Aralık 2004 tarihlerinde, 501 denek üzerinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin de katılımlarıyla yürütülmüştür.

Tablo: 1 Ankete Katılanların Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Yüzde
Bayan	139	27.7
Erkek	362	72.3
Toplam	501	100.0

Tablo:1'de Ankete katılanların cinsiyetlerine göre dağılımlarına bakıldığında; %27.7'i bayan, %72.3'ünün ise erkek olduğu saptanmıştır. Bu durum oransal açıdan katılımcıların ağırlıklı olarak erkeklerden oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Tablo: 2 Ankete Katılanların Eğitim Durumlarında Göre Dağılımları

Eğitim Durumu	Kişi Sayısı	Yüzde
İlkokul	113	22.6
Ortaokul	56	11.2
Lise	192	38.3
Üniversite (Önlisans/Lisans)	133	26.5
Üniversite (Lisansüstü)	7	1.4
Toplam	501	100.0

Ankete katılanlar eğitim düzeylerine göre incelendiğinde (Tablo:2); 501 kişiden %22.6'sının ilkokul, %11.2'sinin ortaokul, %38.3'ünün lise, %26.5'inin Üniversite önlisans ve lisans mezunu, %1.4'sinin ise yüksek lisans veya doktoraşını yapmış lisansüstü mezunu kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Ağırlıklı olarak bakıldığında ise en fazla lise mezunlarının ankete katıldıkları, ardından üniversite mezunlarının, üçüncü sırada ise ilkokulu bitirenlerin geldiği görülmüştür.

Ankete katılanlar meslek gruplarına göre incelendiğinde (Tablo:3); en büyük oranın serbest meslek sahipleri ile işçi, memur ve emeklilerden oluştuğu görülmektedir. Hiç civarında tarımsal uğraşın yoğun olduğu Çanakkale’de ankete katılan çiftçilerin sayısal azlığının nedeni olarak anketin köylerde değil, il merkezinde uygulanmasından kaynaklandığını belirtmek mümkündür.

Tablo: 4 Ankete Katılan Kişilerin Gelir Durumları

Gelir (YTL)	Kişi Sayısı	Yüzde
<320	20	4.0
321-620	131	26.1
621-940	61	12.2
941-1260	36	7.2
1261-1580	15	3.0
1581-2200	6	1.2
2201-2500	2	0.4
2501+	6	1.2
Yanıtlayan	277	55.3
Kayıp Veri	224	44.7
Toplam	501	100.0

Anket uygulanan kişilerde gelir durumu hakkında bilgi veren 277 kişi olduğu görüldükten, geliri hakkında bilgi vermeyen kişi sayısı ise 224’tir (Tablo:4). Gelir durumu Aralık-2004 itibarıyla, asgari ücretin (320 YTL) altında olan 20 kişi bulunmaktadır. Yanıtlayanların çoğunluğunun (%26.1) gelir durumu 321 YTL ile 620 YTL arasındadır. Bu rakamı 621 YTL-940 YTL arasında geliri olan grup izlemektedir (%12.2). Kişilerin gelir ortalaması 1000 YTL civarındadır.

Tablo: 3 Ankete Katılan Kişilerin Eğitim Durumları

Meslekler	Kişi Sayısı	Yüzde
Emekli	67	13.4
Memur	71	14.2
İşçi	69	13.8
Serbest	220	43.9
Çiftçi	3	0.6
Öğrenci	18	3.6
İşsiz	2	0.4
Ev Hanımı	51	10.2
Toplam	501	100.0

Tablo:5 Çanakkale'nin Turizm Açısından Cazip Bir Yer Olduğu

Düşüncesine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Yanıtlar	Kişi Sayısı	Yüzde
Tamamen katılıyorum	186	37.1
Katılıyorum	262	52.3
Kararsızım	26	5.2
Katılmıyorum	22	4.4
T.Katılmıyorum	5	1.0
Toplam	501	100.0

Çalışmaya konu olan örnek grubun, Çanakkale'nin turizm açısından cazip bir yer olup, olmadığı düşüncesine yönelik büyük çoğunluğu (%89.4) Çanakkale için olumlu fikirler ileri sürmüştür (Tablo:5). Bu durum Çanakkale halkının turizme olumlu yaklaşım gösterdiğinin vurgulanması açısından önem taşımaktadır.

Tablo:6 Çanakkale'de Yerel Halkın Yeri ve Yabancı Turistlerin Ziyaretlerinden Duydukları Memnuniyet Durumları

Yanıtlar	Kişi Sayısı	Yüzde
Çok Memnunum	227	45.3
Memnunum	223	44.5
Kararsızım	30	6.0
Memnun Değilim	19	3.8
Hiç Memnun Değilim	2	0.4
Toplam	501	100.0

Yeri ve yabancı turistlerin Çanakkale yöresinin doğal güzelliklerini görmek için gelmelerinden memnun olup, olmadıkları düşüncesine katılma oranlarına bakıldığında (Tablo:6); toplam %89.8'lik oranın çok memnun ve memnun olduğu görülmektedir. %4.2 gibi küçük bir kesimin ise turistlerin gelmelerinden memnuniyet duymadıkları ortaya çıkmıştır. Bu olumsuzluğun

altında yatan nedenler olarak yörede doğal güzelliklerin bozulacağı ve kültürel değerlerin yozlaşacağı endişelerinin de olabileceği düşünülebilir.

Tablo: 7 Turistlerin Yörenin Kültür ve Geleneklerine İlgili Duydukları Düşüncesine Göre Dağılımları

Yanıtlar	Kişi Sayısı	Yüzde
T.Katılıyorum	129	25.7
Katılıyorum	234	46.7
Kararsızım	70	14.0
Katılmıyorum	50	10.0
T.Katılmıyorum	18	3.6
Toplam	501	100.0

Deneklerin, turistlerin yörenin kültür ve geleneklerine karşı ilgi duydukları düşüncesine katıldıkları belirtmiş olmaları (%46.7), tamamen katılanların oranının ise ikinci sırada olması bir ölçüde soruna geçkinciye yaklaşım gösterdiklerini de ortaya koyabilmektedir (Tablo:7). Bunun en önemli nedeni arasında, Çanakkale'deki yerel kültürün henüz yeterince değerlendirilip, tanımlanmadığı konusundaki düşüncenin de geldiği ileri sürülebilir.

Tablo: 8 Yöre halkının daha fazla Turist ile Tanışmak İsteme Düşüncesine Göre Dağılımları

Yanıtlar	Kişi Sayısı	Yüzde
T.Katılıyorum	197	39.3
Katılıyorum	230	45.9
Kararsızım	35	7.0
Katılmıyorum	27	5.4
T.Katılmıyorum	12	2.4
Toplam	501	100.0

Ankete katılanların büyük çoğunluğu (%85.2) mümkün olduğu kadar fazla turistle tanışmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu durum Çanakkale halkının farklı kültürleri tanıma, bilgi alışverişinde bulunma istemlerini ortaya

koymakta olup, Çanakkale'de turizmin geleceğinin olumlu sosyolojik beklentileri olarak da algılanabilir (Tablo:8).

Tablo: 9 Halkın ve esnafın Turistlere Karşı Sevence ve Anlayışlı Yaklaşım Düşüncesine Göre Dağılımları

Yanıtlar	Kişi Sayısı	Yüzde
T.Katılıyorum	263	52.5
Katılıyorum	192	38.3
Kararsızım	21	4.2
Katılmıyorum	18	3.6
T.Katılmıyorum	7	1.4
Toplam	501	100.0

Ankete katılanların "Çanakkale halkı ve esnafı turistlere karşı sevecen ve anlayışlı yaklaşmalıdır" düşüncesine nasıl baktıkları incelendiğinde %90.8 gibi önemli bir kesimin (toplam 455 kişi) bu düşünceye tamamen katıldığı ve katıldığı görülmüştür. Bu durum Çanakkale'de turizm konusunda halkın daha iyi bilinçlendirildiği takdirde, turistin yörede olası olumsuzlukları en az düzeyde yaşayabileceğinin de bir parametresidir (Tablo: 9).

Tablo: 10 Turistlerin Sosyal ve Kültürel Yararlarından Çok Harcamalarının Önemi ile İlgili Düşüncelerinin Dağılımı

Yanıtlar	Kişi Sayısı	Yüzde
T.Katılıyorum	64	12.8
Katılıyorum	167	33.3
Kararsızım	92	18.4
Katılmıyorum	135	26.9
T.Katılmıyorum	43	8.6
Toplam	501	100.0

Ankete katılan Çanakkalelilerin çoğunluğu (%46.1), turistlerin sosyal ve kültürel yararlarının harcamalarına göre önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Bunun yanında birinci sırada turist harcamasının daha önemli olduğunu belirtenlerin (%54.1) bulunması, yöredeki mevcut işsizlik sorununun çözümünde turizm sektörüne yönelik umutların bir yansıması olarak da nitelendirilebilir (Tablo:10).

Tablo: 11 Ankete Katılanların Çanakkale'de Daha Nitelikli Turistik Tesislerin Gerekmesine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Yanıtlar	Kişi Sayısı	Yüzde
T.Katılmıyorum	276	55.1
Katılıyorum	173	34.5
Kararsızım	16	3.2
Katılmıyorum	26	5.2
T.Katılmıyorum	10	2.0
Toplam	501	100.0

Çanakkale'nin sahip olduğu zengin doğal, tarihsel ve kültürel potansiyelle rağmen, tesisleşme açısından arzu edilen düzeye erişemediği de bir gerçektir. Örneğin Çanakkale'de konaklama tesisleri açısından turizm işletme belgesi otellerin üç yıldız düzeyi üzerine çıkmadıkları, butik otel türünde işletmenin olmaması, ev pansiyonlarının sayısının ise yetersiz kalması yapılmadığı konaklama kapasitesinin durumunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde yapılmadığı yöresel mutfak ürünlerinin ve kültürünün sunulduğu nitelikli yiyecek-içecek işletmeleri de son derece kısıtlıdır. Nitekim ankete katılanların büyük çoğunluğu da verdikleri yanıtlarda bu sorunun giderilmesini işaret etmektedirler (Tablo:11).

Çanakkale'de yerel halkın turizme bakış açısını değerlendirmek için sorulan 14 soruluk likert ölçekli sorulara verdikleri yanıtların tümünün puanları turizme bakış düzeyleri olarak değerlendirildiğinde, ankete katılanların yaşlarına,meslek gruplarına ve gelirlerine göre bir farklılık olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile test edilmiştir. Bu amaçla önce toplam bakış açısının puanlarının dağılımının, Kolmogorov-Smirnov testi ile 0.05 önem seviyesinde normal dağıldığı saptanmıştır (Çakıcı, Oğuzhan, Özdiil, 2003:334).

Anketlerin değerlendirilmesinde meslek, yaş ve gelir düzeyine göre tek yönlü varyans analizi yapılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Çanakkale'de ankete katılanların turizme bakış açılarının değişik meslek gruplarına göre birbirinde farklı olup, olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Buna göre "yaş gruplarının puan ortalamaları birbirinden farklıdır"; hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilememiştir.
- Çanakkale yöresinde turizme bakış açılarının yaş gruplarına göre birbirinden farklı olup, olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Buna göre "yaş gruplarının puan ortalamaları birbirinden farklıdır"; hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilememiştir.
- Çanakkale yöresinde turizme bakış açılarının gelir gruplarına göre birbirinden farklı olup, olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenildiğinde "gelir gruplarının bakış açıları birbirinden farklıdır" hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilememiştir.
- Çanakkale yöresinde turizme bakış açılarının eğitim durumu gruplarına göre birbirinden farklı olup, olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelendiğinde "Eğitim Durumu gruplarının bakış açıları birbirinden farklıdır" hipotezi %5 önem düzeyinde reddedilmiştir. Bu farklılığın hangi eğitim düzeyinden ileri geldiği Tukey Testi ile test edildiğinde Ortaokul ve Üniversite mezunları arasındaki farklılıktan ileri geldiği görülmüştür.

Diğer taraftan 14 soru ortalamalarına göre incelendiğinde ise şu bulgulara ulaşılmıştır :

Yapılan çalışma ile elde edilen sonuçlar, Çanakkale il merkezindeki halkın turistlere ve turizme bakışı ile ilgili görüşlerini ortaya koymuştur. Kuşkusuz bu alanda daha farklı ve daha çok soru yöneltebilmek de mümkündür. Bu çalışma 14 hipotez ile sınırlandırılmış ve bu hipotezler analiz edilmiştir. Yerel halka yöneltilen sorulardan 8 olumlu 6 tanesi ise olumsuz yönde görüşler içermektedir. Ağırlıklı olarak demoklerin kültür boyutlu görüşleri irdelenmiştir. Bir başka alan çalışmasında ise ekonomik etki araştırılabileceği gibi her iki çalışma birlikte de yapılabilir. Ancak bu durumda ankete katılanlar çok fazla soru yanıtlamak zorunda kalacaktır. Bu da katılanların soruları yanıtlamasına veya sağlıklı yanıtlar vermemesine neden olabilecektir.

Buradaki değerlendirmelerde olumlu sorularda cevap ortalaması 1'e yaklaştıkça çok olumlu, olumsuz sorularda ise 5'e yaklaştıkça çok olumlu olarak algılanmalıdır. Diğer bir deyişle olumlu sorularda 1=Çok olumlu, 5=Çok olumsuz, olumsuz sorularda 1=Çok olumsuz, 5=Çok olumlu olacaktır.

Aşağıdaki tabloya göre (Tablo:12), Çanakkale'de yerel halkın turizme bakışı ile ilgili olumlu sorulara verdiği yanıtlar incelendiğinde yanıt ortalaması en iyi sekizinci olarak yöneltilen görüş olmuştur ($\bar{X}_8 = 1,65$). Anket katılanların düşüncelere katılma durumlarına bakıldığında; Çanakkale halkının ve esnafın turistlere karşı sevecen ve anlayışlı yaklaşması gerekliliği birinci öncelikli görüşü olmuştur. Bunun başlıca nedenini geleneksel Türk misafirperverliğinde aramak yanında, memnun ayrılan bir turistin daha somutları yöreye daha fazla turist gelmesini sağlayabileceği ve böylece yöre ekonomisinde canlılık yaşanacağı düşüncesinde aramak olasıdır.

Tablo 12: Yerel Halka Yöneltilen Görüşlere Katılma/Katılmama Durumu

Sorulan Sorular	Ortalama (\bar{X})	Stan.Sapma	Olumlu (+) Olumsuz(-)
1-Çanakkale ve yöresinin turizm açısından cazip bir yer olduğunu düşünüyorum.	1,84	0,82	+
2-Çanakkale ve yöresinin turisti çektiği doğal kaynaklardan kaynaklanmaktadır.	2,42	1,14	+
3-Sizi yerli ve yabancı turistlerin Çanakkale yöresinin doğal güzelliklerini görmek için gelmesi mutlu eder.	1,73	0,80	+
4-Turistlerin bizim kültür ve geleneklerimize karşı ilgi duyduğunu düşünüyorum.	2,24	1,06	+
5-Mutluktun olduğu kadar fazla tilkeden gelen turistlerle tanışmak isterim.	1,89	0,97	+
6-Çanakkale ve yöresinin turizm cazibesini arttırmak için daha güzel tesislere ihtiyaç vardır.	1,69	0,96	+
7-Otellerin yıldız sayısı daha fazla olursa bu yöreye daha fazla turist gelir.	2,55	1,27	+
8-Çanakkale halkı ve esnafı turistlere karşı sevecen ve anlayışlı yaklaşmalıdır.	1,65	0,86	+
9-Turistler turizm ve eğlence için daha fazla para ödemelidirler.	2,77	1,25	-
10-Turistlerin sosyal ve kültürel yararlarından çok harcamalarını daha önemlidir.	2,90	1,21	-
11-Çanakkale ve yöresine gelen yabancı turistlerin yöre halkının kültürünü bozduğuna inanıyorum.	3,88	1,08	-
12-Çanakkale ve yöresine gelen yerli turistlerin yöre halkının kültürünü değiştirdiğine inanıyorum.	3,76	1,15	-
13-Turistlerin yerel halkı sömürdüğünü düşünüyorum.	4,09	0,97	-
14-Turistler otel ve lokantalarda çevrelerine pek saygı göstermiyor çevreyi kirletip rahatsız ediyorlar.	3,72	1,13	-

Halk, Çanakkale ve yöresinin turizm cazibesini artırmak için daha güzel tesislerin olması gerektiğini ikinci öncelikli olarak görmektedir ($\bar{X}_6 = 1,69$).

Yerel halkın üçüncü sırada yer alan görüşü ($\bar{X}_3 = 1,73$) ise "Bizim yeri ve yabancı turistlerin Çanakkale ve yöresinin doğal güzelliklerini görmek için gelmesi mutlu eder" düşüncesi olmuştur. Yörenin doğal güzelliğinin öneminin bilincinde olan halk bu güzelliğin başkaları tarafından da görülmesini istemektedir.

Yerel halk Çanakkale ve yöresinin turizm açısından cazip bir yer olduğunu dördüncü görüş olarak ortaya koymaktadır ($\bar{X}_1 = 1,84$) Yerel halk bu cazibenin nasıl en iyi değerlendirileceğini altıncı ve sekizinci olarak yöneltilen sorulara verdiği yanıtlarla da ortaya koymuştur. Bu sonuç bize Çanakkale'nin cazip bir yer olması nedeniyle bu cazibenin korunması gerektiğini göstermektedir.

Halkın misafirperver, yabancı ziyaretçilerle tanışıp kaynaşmaya uygun ve açık olduğunu beşinci öncelikli olarak gördüğü mümkün olduğu kadar fazla ülkeden gelen turist ile tanışmak istemesinden anlaşılmaktadır ($\bar{X}_5 = 1,89$).

Ayrıca yerel halk altıncı sırada ($\bar{X}_4 = 2,24$) turistlerin yöresel kültür ve geleneklere ilgi duyduğunu düşünmektedir.

Ankete katılanların "Çanakkale ve yöresinin turistik çekiciliği doğal kaynaklardan kaynaklanmaktadır" görüşünü yedinci sıraya koyduğu görülmektedir ($\bar{X}_2 = 2,42$).

Ankete katılanlar sekizinci sırada ($\bar{X}_7 = 2,55$) "otellerin yıldız sayısı fazla olursa yöreye daha fazla turist geleceğini" düşünmektedir. Çanakkale'de konaklama işletmeleri açısından üç ve yukarı yıldızlı otellerin yetersizliği dikkat çekmektedir. Özellikle bu oteller belirli zamanlarda gelen yerli ve yabancı ziyaretçileri ağırlamakta yetersiz kalabilmektedirler. Kuşkusuz burada tartışılması gerekli husus Çanakkale'ye yönelik turistik talep profili değerlendirildiğinde, kente yüksek yıldızlı otellerin mi, yoksa niteliği yüksek butik otellerin mi fizibil yatırımlar olduğunun kararlaştırılmasıdır.

Bu ankete halka sorulan bazı sorulara katılmama durumuna göre incelendiğinde ise birinci öncelikli turistlerin yerel halkı sömürdüğü görüşüne şiddetle karşı çıktığı görülmektedir ($\bar{X}_3 = 4,29$).

Şiddetle karşı çıkan ikinci görüş ise Çanakkale yöresine gelen yabancı turistlerin yöre halkının kültürünü bozduğuna katılmamalarıdır ($\bar{X}_{11} = 4,03$). Halkın kültürel kaynaşmayı beşinci sırada önemli görmesi bu karşı çıkışın bir sebebi olarak gösterilebilir.

Üçüncü olarak karşı çıkan bir diğer konu ise yöreye gelen turistlerin halkın kültürünü değiştirdiği görüşüne katılmamalarıdır. ($\bar{X}_r = 3,77$).

Halk dördüncü olarak turistlerin otel ve lokantalarda çevrelerine pek saygı göstermeyip çevreyi kirlettiği görüşüne katılmamaktadır ($\bar{X}_{14} = 3,97$).

Kendilerine bazı konular ile ilgili olarak görüş sorulan halk iki konu üzerinde net bir görüş orta koymamıştır. Bunlardan birincisi turistler turizm ve eğlence için daha fazla para ödemelidirler ($\bar{X}_{10} = 2,90$) görüşüdür. Burada iki yöndeki görüşlerin aynı düzeyde olduğu görülmüştür. Net görüşün ortaya konulmadığı diğer konu ise turistlerin sosyal ve kültürel yaratılardan çok harcama yapmalarının önemli olduğu görüşüdür. Burada da katılma ve katılmama oranları birbirine çok yakındır ($\bar{X}_9 = 2,77$). Ankete katılanların bu iki soru hakkındaki görüşlerinin bu şekilde dengeli olması halkın turizme bakışının bir göstergesi olabilecektir.

Tüm bu değerlendirmelerin sonucunda yerel halkın turizmi ve turistleri sosyal anlamda benimseydiği, yörede turizmin gelişmemesinin halkın turizme olumsuz yaklaşımından kaynaklanmadığı görülmüştür. Yörede turizmin canlılık yaratılabilmesi için yeni ve yıldızlı yüksek otelleri kurulması gerektiği, doğal yaşamın ve çevrenin korunması gerektiği de vurgulanmaktadır.

4. Sonuç Ve Öneriler

Uzun yıllar içerisinde değişik medeniyetler kurulmuş, topraklarında şiddetli ve uzun savaşlar gerçekleşmiş zengin bir kültür, tarih ve doğa birikimine sahip Çanakkale'nin taşıdığı bu zengin birikim yanında, çok önemli bir sosyolojik yapıya da sahip olduğu bu çalışmayla saptanmıştır. Bu sosyolojik

yapı ise yerli halkın turizme olumlu yaklaşım gösterdiği'dir. Tarihsel, doğal, kültürel çekicilik unsurları yanında, turizme olan toplumsal yaklaşım kuşkusuz turistik bir destinasyon için çok önemli kriterdir.

Tüm bu değerlendirmelerin sonucunda yerel halkın turizmi ve turistleri sosyal anlamda benimsediği, halkın davranış ve düşüncelerinden dolayı turizmin gelişmesine engel olmadığı, aksine desteklemeyi arzuladığı anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle ilde turizmin henüz arzu edilen düzeye gilememesinin nedenleri arasında sosyal ilişkilerden kaynaklanan bir sorun olmadığı saptanmıştır. Yörede turizmin devam etmesi için nitelikli ve doğal yapıya uyumlu yeni konaklama işletmeleri kurulması gerektiği, doğal hayatın ve çevrenin mutlaka korunması gerektiği bilinci öne çıkmaktadır. Bu nedenle geliştirilecek projeler içerisinde çevresel projelerin de yer alması gerekmektedir.

İki kıta, iki deniz, iki ada, iki körfez, iki yarımada ve büyük bir Boğaz üzerinde yer alan Çanakkale, bünyesinde tarihin hemen her dönemine ait izleri bulundurmaktadır. Bu yönüyle önemli turizm potansiyeline sahip olan Çanakkale'de turizm sektörünün etkinliğini artırıcı, kültürel ve doğal güzellikleri daha fazla öne çıkaran, bu arada bölgenin fiziksel taşıma kapasitesini dikkate alan çalışmalara ağırlık verilmelidir. Özellikle Çanakkale'deki adalara (Gökçeada, Bozcaada) ulaşım sorununun çözümüne ivme kazandırılmalıdır. Kültür ve deniz turizm potansiyelinin; ilde uygulanabilirliği bulunan sörf ve yelken turizmi, trekking, kırsal turizm ve av turizmi gibi alternatif turizm ile çeşitlendirilmesi gerekliliği de önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- BAŞOL, K. (1997): *Türkiye Ekonomisi*, Eskişehir, AÜ Yay., No:876.
- ÇAKICI, M.; OĞUZHAN, A; ÖZDİL, T. (2003): *Temel İstatistik 2*, İstanbul.
- EREN, R.(2004):*Çanakkale Turizm Rehberi*, Nesil Matbaacılık, İstanbul.
- OLALI, H.; KIRICIOĞLU, M.S., vd., (1985): *Diş Tanıtım ve Turizm*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, No. 253, Ankara.
- SEZGİN, O.M.; YILDIRIM, A. (1983): *Turizm, Tanıtım, Pazarlama, Ekonomi*, Ankara.
- TEZİ, İ (1992): *Kıyılar Euvanteri ve Denizcilik Bakanlığı*, Başbakanlık Yayinevi, Ankara.
- TUNÇOKU, M.(2003): *Çanakkale 1915'i Anlamak ve Anlatabilmek*, ÇOMÜ Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yay., sayı:1.
- Türkiye'nin Turizm Değerleri**, (2002) T.C. Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü.
- USTA, Ö.(2001): *Genel Turizm*, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- www.canakkaletravel.com/canakkale/kazdag
- www.kulturbilinci.org
- www.kultur.gov.tr/default_tr.asp?BELGENO=45678.2005
- www.kulturturizm.gov.tr
- www.kultur.gov.tr
- www.canakkale-cevreortman.gov.tr

NATURAL AND THE CULTURAL PROFILE OF CANAKKALE: A RESEARCH ON THE TENDENCY OF CANAKKALE PUBLIC ON TOURISM

Selver Özözen Kahraman*

Çanakkale, which is on the crossroad of Turkey in geographical sense, passes cultural, historical and natural richness. All these are important attractions for the city. Natural and cultural attractions, substructure and superstructure facilities are no doubt important charms of the area. However, a point as important as these points is how local people see and approach to tourism. In an area the people of which are not fully conscious of tourism, the unwelcoming of tourism by its people is a very important reason that unattract the tourists, not important how many attractive reasons there are.

Thought Çanakkale has naturel, culturel and historical richnesses, it is not possible to say that these are well turned into advantages in the city. Among the most important reasons of these is the failure in marketing and presenting this potential. Besides, how much is achieved in explaining the importance of tourism to local people is another question.

For this reason, the views of local people, their behaviours and attitudes towards tourism and tourists haven't been dealt with. While a study of this kind has been carried out after review of literature, it seems that this study hasn't been implemented in Çanakkale. In fact, this study aims to exhibit the tourism potential by identifying the views of local people on tourism and tourists. In the lights of findings that have been acquired, it has been tried to determine the attitudes of the local people in Çanakkale towards tourism and tourists after carrying out same statistical evaluations. Once all the findings have been assessed, some results about the views of local people have been reached, that can be considered important. In addition, it has been aimed in this study to inform the public for taking measures or overcoming the possible negativiness to stem from the local people.

ÇANAKKALE'DE DEMOGRAFİK GEÇİŞ DÖNEMLERİ, NÜFUS HAREKETLERİ VE GELECEK PROJEKSİYONLAR

Özet

Bu çalışmada 1927'den itibaren Çanakkale'nin geçmiş, günümüz ve gelecekteki nüfus yapısı araştırılmıştır. Çanakkale Türkiye'de orta derecede nüfuslanmış iller arasında yer almaktadır. İlin nüfusu 1927-1950, 1950-1970 ve 1970-2000 olmak üzere üç dönemde incelenmiştir. Uzun yıllar fazla değişim göstermeyen il nüfusu 1970 sonrası ülke genelinde yaşanan nüfus hareketleri ve dinamiklerinden etkilenmiştir. Çanakkale nüfus artışı ve nüfusun yaş-cinsiyet kompozisyonunu açısından istenen dengeyi yakalamakla birlikte kentleşme ve nüfus artışı oranları açısından bulunduğu bölgenin gerisinde kalmıştır. Diğer Marmara bölgesi illerine göre daha stabil ve homojen bir yapıya sahiptir. Ancak son dönem içerisinde artan göçlerle birlikte homojenlikten uzaklaşma eğiliminin hızlandığı ve net göç miktarının negatife pozitif rakamlara geçtiği görülmektedir. 2010 yılı için yapılan tahminlere göre nüfusta büyük değişimler olmamakla birlikte artışlarda doğurganlıktan çok göçlerin etkili olmaya başlayacağı tahmin edilmektedir.

Giriş

Nüfus ve kalkınma arasındaki ilişki farklı bilim dalları tarafından incelenen bir konudur. Günümüzde nüfusun sayısal değerinden çok nitelikli ve üretici olması kalkınmanın en önemli unsurudur. Ülke, bölge ve il düzeyinde yapılan kalkınma planları ve hedefler için yerel nüfus araştırmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Sadece ekonomik alanda değil, eğitim, kültür, sağlık, ve sosyal hizmetler alanlarında yapılacak olan planlamalar için yaş ve cinsiyet kompozisyonunu gibi detaylı bilgiler gerekmektedir.

Türkiye nüfusu Cumhuriyet'ten günümüze üç demografik aşama yaşamıştır. 1923-1950 arasındaki ilk aşama tarım alanında iş gücü ihtiyacının hissedildiği, hızlı nüfus artışının teşvik edildiği bir dönemdir. Bu dönemde hane başına çocuk sayısının 5,5'ten 7,0'a yükselmiş ve ülke nüfusu 13,6 milyondan

*Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

20.1 milyona yükselmiştir. İkinci aşama 1950-1985 arası yüksek artış dönemidir. Bu dönemde doğumların azalma hızı ölümün azalma hızından daha az olduğu için nüfus artış hızı en yüksek oranına ulaşmıştır (1955-1960 arası % 2.9). Doğdukları ilin dışında yaşayanların oranı ile birlikte kentleşme oranı da artmış %22.5'ten %51.1'e yükselmiştir. Türkiye tüm gelişmekte olan ülkeler gibi nüfus hareketleri bakımından hala aktif ülkeler arasında yer almaktadır. İlk olarak 1960'lı yılları takiben başlayan az gelişmiş kırsaldan büyük kentlere olan nüfus hareketleri bugün tüm illerde ve her yönde devam etmektedir. Bu dönemde gerçekleşen aşırı nüfus artışı bölgeler arası kalkınma farkından dolayı bugünkü pek çok sorunun kaynağı olmuştur. Üçüncü aşama (1985'den günümüze) ise ölüm ve doğurganlık hızının azaldığı görülmektedir. Nüfus artış hızında azalma eğilimi olmuş ve %2'nin altına inmiştir. 1985'ten günümüze nüfus artış hızı azalmakla birlikte toplam nüfusta artış devam etmektedir. Bu dönemin en önemli olaylarından biri de göçlerin sadece kırdan kente değil, çok yönlü olmaya başlamasıdır. Büyük kentler yanında küçük ve orta ölçekli kentlerde de bir hareketlenme başlamıştır. Göç gekim merkezlerine yerleri katılmıştır. Bu dönemin sonlarında uzun süre durgun bir nüfusa sahip olan Çanakkale'de dikkate değer oranda nüfus değişimi yaşamaya başlamıştır.

Bu çalışmada 1927'den günümüze nüfus sayımları sonuçlarına göre Çanakkale'de yaşanan nüfus hareketleri ve nicelikleri üç açıdan ele alınmıştır. Birincisi, demografik geçiş dönemlerinin belirlenmesidir. İkincisi, bu geçiş dönemlerinde il nüfusunun değişimi ve özellikleri, son bölümde ise Çanakkale ile ilgili gelecek nüfus projeksiyonlar araştırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemler içinde göçlerin miktarı, yönü ve sebepleri ele alınmakla birlikte özellikle göç verilerinin daha sağlıklı olması nedeni ile 1970 sonrası döneme ağırlık verilmiştir. Göç bilgilerinin analizinde her sayım dönemine ait standart verilerin olmayışı, araştırmada son üç sayım dönemine ağırlık verilmesine neden olmuştur. Ayrıca doğrusal oran ve üstel artış yöntemleri ile 1990 ve 2000 sayımları kullanılarak 2010 yılı Çanakkale nüfusu ile ilgili tahminler yapılmıştır.

Demografik Geçiş Dönemlerine Göre Çanakkale Nüfus Gelişimi ve Nüfus Hareketleri

Çanakkale'de nüfusun dağılışı, gelişimi ve demografik yapısının şekillenmesinde coğrafyası ve konumunun etkisi yanında, tarihsel gelişmelerin de etkisi olmuştur. İl merkezi dışında Ezine, Bayramiç, Biga, Evreşe ve

Umutbey ovaları gibi tarımsal arazilere ve Çan'da olduğu gibi madencilik sektörüne bağlı bir nüfus dağılımı görülmektedir.

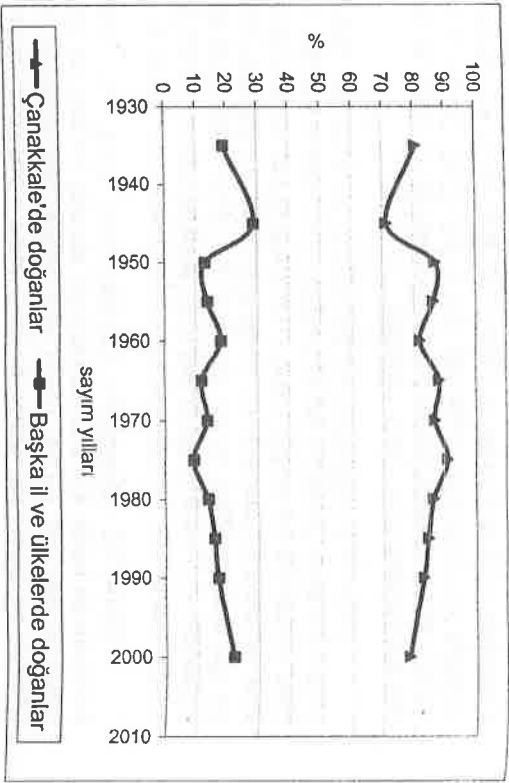
Çanakkale nüfus artış eğilimlerine göre üç döneme ayrılmıştır. 1927-1945 dönemi artış, 1945-1950 dönemi azalış ve 1950-2000 döneminde tekrar artış olmuştur (Tablo 1). Ancak, artış eğilimleri dışında, ilin göç, kentleşme, homojenlikten uzaklaşma, doğum oranı gibi diğer demografik aşamaları ile ekonomik alandaki değişimler de dikkate alındığında bu dönemler 1927-1950, 1950-1970 ve 1970-2000 olarak ayrılabilir.

Tablo 1. Sayım yıllarına göre Çanakkale'de nüfus değişimi

sayım yılı	toplam		Kırsal		kentsel	
	nüfus	artış hızı %	Nüfus	%	nüfus	%
1927	183491	-	147809	80.55	35682	19.45
1935	222792	24.26	177861	79.83	44931	20.17
1940	304588	62.54	233474	76.65	71114	23.35
1945	317254	8.15	241389	76.09	75865	23.91
1950	289429	-18.36	238660	82.46	50769	17.54
1955	311456	14.67	251642	80.80	59814	19.20
1960	337610	16.13	265853	78.75	71757	21.25
1965	350317	7.39	268564	76.66	81753	23.34
1970	360764	5.88	263459	73.03	97305	26.97
1975	369385	4.72	261560	70.81	107825	29.19
1980	391568	11.6	264865	67.64	126703	32.36
1985	417121	12.64	269013	64.49	148108	35.51
1990	432263	7.13	263734	61.01	168529	38.99
2000	464975	7.29	249404	53.64	215571	46.36

DİE

Kaynak:

Şekil 1. Doğum yerlerine göre Çanakkale nüfusunun oransal (%) dağılımı (Kaynak: DİE).

1927-1950 arası Çanakkale Nüfusu :

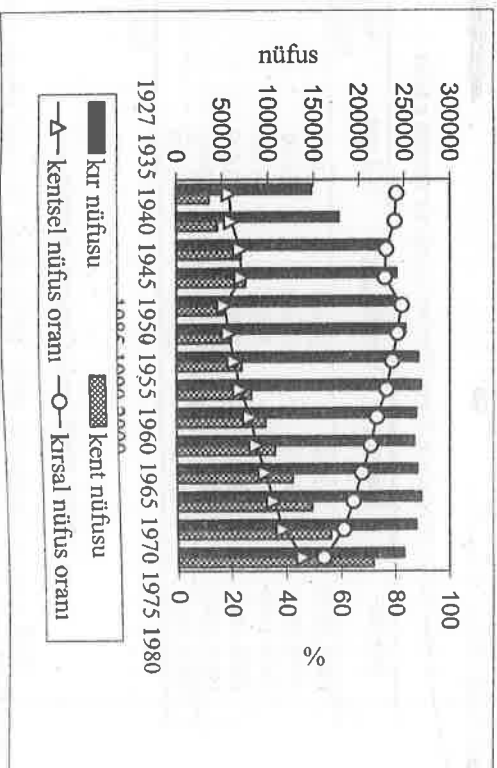
Çanakkale için bu dönem ilin kendi dinamikleri dışında, siyasi ve idari kararlara bağlı dalgalanmaların yaşandığı bir dönemdir. Cumhuriyetin ilanından sonraki nüfus hareketlerinin ve sosyo-ekonomik ortamın etkisini yansıtmaktadır. Çanakkale'de 1927-1935 arası ülke geneli ile uyumlu bir artış görülürken, %62.54 ile en yüksek artış oranına 1935-1940 arasında ulaşmıştır. Bu ani artış, II. Dünya Savaşı öncesi boğaza yağılmış olan askeri birliklere, Balkanlardan gelen göçlerin devamına ve idari değişikliklere bağlıdır.

Çanakkale'ye 1923-1960 arasında çoğu Balkan ülkelerinden olmak üzere 26116 göçmen yerleştirilmiştir (Geray, 1970:19). Bunların %87'sini 1950'ye kadar gelenler oluşturmaktadır. Göçmenlerin büyük kısmı kendisini çiftçi olarak yazdığı için köylere yerleştirilmiştir. Bu şekilde çoğu Ezine, Lapseci, Biga, Gelibolu ilçelerinde olmak üzere çok sayıda köy kurulmuştur. Bu yıllarda Ezine'de kurulan Yeniköy'e 151 konut yapılmış ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler yerleştirilmiştir. 1934'de Romanya göçmenleri için Demirtepe

köyü kurulurken, 1935'de Gelibolu'nun Güneyli köyüne Bulgaristan ve Kavaklıtepe köyüne Bulgaristan ve Romanya'dan gelen göçmenler yerleştirilmiş ve 1950-51 yıllarında da göçler devam etmiştir. 1938'de yine Romanya göçmenleri için Gelibolu'da Koruköy kurulmuştur.

1945'de Yemice ilçesinin kurulması ile birlikte Gönen, Balya ve Edremit ilçelerine bağlı bazı bucağ ve köylerin de Yemice'ye bağlanması da nüfus artışında etkili olmuştur. Bu nedenlerle il dışı doğumların oranı 1935'te %19.1 iken, 1945'de %28.81'e çıkmış ve homojenlikten bir miktar uzaklaşmıştır.

1927-1950 arası Türkiye'de, nüfus artışının %20'nin üzerinde olduğu bir dönem iken (1940-1945 dönemi hariç (%10)), Çanakkale'de stratejik amaçlar nedeni ile büyük dalgalanmalar görülmektedir (Tablo 1). 1945-1950 arası nüfusta ani düşüşün sebebi savaş sonrası askeri birliklerin azalması ve 1948'de İsrail devletinin kurulması ile Çanakkale'de yaşayan Musevilerin göç etmesi gibi tarihi olaylardır. Ayrıca Biga ilçesinin bazı köyleri de Balıkesir'e bağlanmıştır. Dönemin en önemli özelliklerinden birisi de kırsal nüfusun ağırlığıdır. Kırsal nüfus oranı %82.46 ile en yüksek seviyeye ulaşmış ve kentleşme oranı oldukça düşmüştür. Bir diğer özelliği de özellikle 1940 ve 1945 yıllarında Çanakkale'de cinsiyet farkının en yüksek orana ulaşmasıdır. 1927'de her 100 kadına karşılık 95.2 erkek bulunurken, 1940'da her 100 kadına karşılık 139.6 erkek bulunuyordu.

Şekil 2. Çanakkale'de kırsal ve kentsel nüfusun yıllara göre dağılımı. Kaynak: DİE

1950-1970 arası Çanakkale Nüfusu:

Savaş sonrası yapılanmanın etkili olduğu bu dönemde il, bir taraftan diğer illere göç verirken, diğer taraftan kendi içinde kırsal alanlara nüfus kaybı başlamıştır. Bu dönem boyunca Çanakkale, az da olsa göç almaya devam etmiştir. Ancak verdiği göç miktarı aldığı göçün üzerinde olmuştur. Örneğin, 1965-1970 döneminde net göç miktarı -3327 olmuştur. Verdiği nüfusun büyük kısmı Türkiye'nin ilk göç çekim ve cazibe merkezi olan İstanbul'a yönelmiştir. 1950-1951 Balkanlardan gelen göç dalgasının ardından az da olsa yakın akraba göçü kapsamında 1969'dan itibaren Bulgaristan'dan gelen göçmenler olmuştur (Şimsir, 1986:314). Buna karşılık 60'lı yıllarda başlayan yurtdışına işçi gönderme hareketi ile Çanakkale'den de yurtdışına göçler olmuştur. 1965-1970 arasında 1646 kişi yurtdışına gitmiştir.

Kentleşme oranı artış eğilimine girmişse de ülke ortalamasının çok altındadır ve homojenlik devam etmektedir. Bu yıllarda il içinde kırsal alandan kentlere az da olsa göçler başlamıştır. Toplam nüfus içerisinde kırsal nüfus oranı %82'den %73'e düşmüştür. 1950-1970 arası doğdukları yerden ayrılanların büyük kısmının kırsal kökenli olduğu bir gerçektir. 1950'de ilde yaşayanların %13,8'i il dışında doğmuşken, 1960'da %18'i ve 1970'de %13'ü il dışında doğmuştur. Cinsiyet farkı azalma eğilimine girmeyle birlikte erkek nüfusun fazlalığı dikkat çekicidir.

Tablo 2. Çanakkale'nin diğer illerden aldığı ve verdiği göçler

Dönem	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (%0)
1965-1970	31610	34937	-3327	-9,36
1970-1975	27143	26104	1039	2,85
1975-1980	21194	22509	-1315	-3,46
1980-1985	25000	26809	-1809	-4,47
1985-1990	27428	29470	-2042	-5
1995-2000	42818	31327	11491	27,4

Kaynak: DİE

1970-2000 arası Çanakkale Nüfusu:

1970 sonrası Çanakkale nüfus gelişiminde, tarımsal alanda dönüşümün ve sanayileşmenin başladığı, azınlık göçlerinin önemini kaybettiği, yurtdışına işçi göçlerinin devam ettiği, ülke içi iç ve dış göçlerin arttığı ve il içi göçlerle

kentleşmenin geliştiği bir dönemdir. 1970'te dış göç oranı %19,13 olan Çanakkale 1975'te %18,98 ve 1980'de de %21,30 ile dış göç oranı artan iller arasında yer almaktadır. 1980 yılı ilin iç göç oranı ise %11,57'dir. Ayrıca 1970'li yılların başında yurtdışına göç hareketi devam etmiş ve sadece 1973'te 901 kişi yurtdışına işçi olarak çıkmıştır.

1970-1975 döneminde net göç miktarı 1039 kişi ile %0 2,85 olurken, 1975-1980 arası Çanakkale net göç miktarı -1315 kişi ve hızı %0 -3,46 ve 1980-1985 döneminde ise net göç miktarı -1809 kişi ve hızı %0 4,47 olmuştur. 1985-1990 döneminde Çanakkale'nin aldığı göç 27428, verdiği göç 29470 kişi olup, net göç miktarı -2042 ve net göç hızı %0 -5'tir. 1995-2000 döneminde ise Çanakkale yeni bir döneme girmiş olup, göçlerin nüfus içindeki payı artmış ve net göç miktarı %0 27,4 gibi yüksek bir orana ulaşmıştır (Tablo 2).

1980-1985 döneminde Çanakkale'nin aldığı ve verdiği göçlere baktığımızda bütün illerle nüfus değişimi olmakla birlikte, en fazla göç aldığı illerle en çok göç verdiği illerin aynı olduğu görülmektedir. 4575 kişi ile İstanbul en fazla göç aldığı il iken, bunu Balıkesir, İzmir ve Ankara izlemektedir. En az göç aldığı il ise 41 kişi ile Bingöl'dür. Çanakkale'de vasıfsız işçi istihdamının sınırlı olması doğrudan gelen göçlerin daha az olmasına neden olmuştur. Başta İstanbul ve Balıkesir olmak üzere İzmir, Bursa ve Ankara en çok göç verdiği illerdir. Bunları Edirne, Kocaeli ve Tekirdağ izlemektedir. Göç verdiği iller içerisinde ekonomik istihdamın önemli olduğu görülmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Karadeniz bölgelerine verilen göçler genelde atamalar yoluyla olmaktadır (Şekil 3-4). Bu haritalara göre Marmara bölgesinin sadece ülkenin doğu yarısından göç almadığı, aynı zamanda kendi içinde de önemli ölçüde nüfus değişimi olduğu görülmektedir.

1985-1990 döneminde büyük kentlerden ve komşu illerden fazla göç aldığı dikkat çekmektedir. Bunları Bursa, Kocaeli, Edirne, Tekirdağ ve Erzurum izlemektedir. En fazla göç aldığı bölge Marmara'dır. En az göç aldığı iller ise Batman, Bayburt, Karaman ve Aksaray gibi küçük illerdir. Bu dönemde de alınan göçler bir miktar artarak birlikte illere göre dağılımı pek değişmemiştir. Çanakkale'de istihdamın sınırlı olması ve eğitim amaçlı göçler nedeni ile göç verdiği bölgeler arasında Marmara bölgesi ilk sırayı almaktadır. Göçler özellikle İstanbul, Bursa, Balıkesir ve Edirne'ye yönelmiştir. İç ve doğu bölgelere olan göçler sınırlı kalmış ve en az göç Hakkari'ye olmuştur (Şekil 5-6).

1 Dış göç oranı = Çanakkale doğumu, Fakat sayım günü o ilde bulunan nüfus / Çanakkale doğumu nüfus) * 100

2 İç göç oranı = (Çanakkale dış illerde doğmuş nüfus / Çanakkale doğumu nüfus) * 100

3 Net göç hızı = (aldığı göç - verdiği göç) / t+n zamanadaki nüfus * 0,5 * (aldığı göç - verdiği göç) * 1000

Çanakkale'nin hem aldığı hem de verdiği göçlerde mesafe ve komşuluk faktörü yanında, sosyo-kültürel yapı benzerliği ve ekonomik koşullar göçün yönü ve miktarını belirlemiştir.

Bu dönemin sonlarına doğru yurtdışına işçi göçleri yavaşlamıştır. 1990'da yurtdışında bulunan Türklere ait bilgilerden derlenen rakamlara göre ilin dış göç hızı %03.7 olup, kırsal alanda %03.0 ve kentsel alanda %04.8'dir (Ünalın-Türkyılmaz, 1997:10).

Homojenlikten uzaklaşma durumu, yani Çanakkale dışı doğumların oranını artması, ilde geleneksel yapıların çözülmesine, toplumsal değer yargılarının değişmesi ve yeni sentezlerin oluşmasına neden olmaktadır. 1975 yılına kadar ilde Çanakkale doğumlarının oranı ilke içi ve uluslararası dış göçlerin de etkisi ile dalgalandırma gösterirken, bu oran 1975 sayım yılından itibaren azalmaya başlamıştır. Çanakkale'de bulunup il dışında doğanların oranı 1975'te %9.20, 1980'de %13.86, 1985'te %15.68, 1990'da %17.03 ve 2000'de %21.87'dir. 1975'ten itibaren il dışı doğumlarında sürekli bir artış olmuştur. Bunda üniversitemin, askeri birliklerin, madencilik ve sanayi tesislerinin etkisi bulunmaktadır. İlde 1995-2000'de net göç hızı en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

2000 yılı verilerine göre Çanakkale'de başka illerde doğmuş olan nüfusa baktığımızda, Balıkesir ve İstanbul başta olmak üzere Bursa, Edirne ve Tekirdağ gibi diğer Marmara bölgesi illeri gelmektedir. İzmir, Ankara ve mesafe faktörüne rağmen Erzurum doğumlarında önemli miktarda nüfusa sahiptir. Genel olarak Çanakkale dışı doğumlarının miktarı komşu iller dışında, geldikleri illerin nüfus büyüklükleri ile orantılı olduğu görülmektedir. Örneğin, İç Anadolu, Karadeniz, Akdeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinin az nüfuslanmış illerinden gelenlerin miktarı da oldukça düşüktür (Şekil 7). Bu harita önceki dönemlerde olduğu gibi göç yönlerinin değişimini göstermektedir.

Çanakkale dışında doğanlar arasında cinsiyet durumuna göre belirgin bir fark görülmektedir. Balıkesir, Edirne ve Tekirdağ doğumular dışında diğer illerde doğanlar arasında erkek nüfusun fazlalığı dikkat çekicidir. Bu fark Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Karadeniz bölgelerinden gelenlerde daha fazladır. Örneğin, Diyarbakır doğumlarının 1098'i erkek, 290'i kadın, Van doğumlarının ise 1047'si erkek 446'sı kadın ve Trabzon doğumlarının 1042'si erkek ve 731'i kadındır. Bu bölgelerden gelenler arasında inşaat sektöründe çalışma ağırlıkta olup, aileleri ile değil bireysel olarak göçe katılmaktadırlar. Buna karşılık Çanakkale'den büyük kentlere göç edenler arasında kadın nüfusun daha fazla olduğu görülmektedir. Örneğin, 1985 sayımlarına göre İstanbul'da 39592

Çanakkale doğumlu nüfus bulunmaktadır. Bunun 19379'u erkek, 20213'ü kadındır. Ülke genelinde olduğu gibi göçlere katılanlar arasında 15-44 yaş grubu önemli rol oynamaktadır.

Çanakkale'de hane halkı büyüklüğü sürekli azalmaktadır. 2000 sayımına göre 3.28 ortalama hane halkı büyüklüğü ile Türkiye'de son sırada yer almaktadır. Aynı şekilde doğurganlık hızı açısından da Marmara bölgesi ve Türkiye ortalamasının altında ve son sıralarda yer almaktadır. 1975-2000 arası kadın (15-49 yaş arası) başına düşen çocuk sayısında sürekli bir düşme eğilimi vardır. 1975'te 1000 kadına 430 çocuk düşerken, bu rakam 2000'de 236'ya düşmüştür. Kadın başına düşen çocuk sayısı, 25 yılda %45 oranında azalmıştır. 1990 yılında Çanakkale, Edirne ve Kırklareli ile birlikte doğurganlık hızının en düşük olduğu alanlardır. 1990'da ilin toplam doğurganlık hızının en düşük ortalamasının da altında kalmıştır. Doğurganlığın azaldığının bir başka göstergesi de doğurgan yaşın son dönemi olan 45-49 yaştaki kadın nüfusun aynı aralıkta ortalama çocuk sayısının 1970'de 4.40'dan 2000'de 2.66'ya düşmesidir. Ayrıca ilin medyan yaşı da sürekli yükselmekte yani yaşanmaktadır, 1970'de 23 olan medyan yaş 2000'de 32'ye yükselmiştir. *Bağımlılık oranı*⁴ da sürekli azalmaktadır. 1970'de %67.8'den 2000'de %43'e düşmüştür. Bağımlı nüfus içerisinde yaşlı nüfusun payı artarken çocuk nüfusun payı hızla düşmektedir.

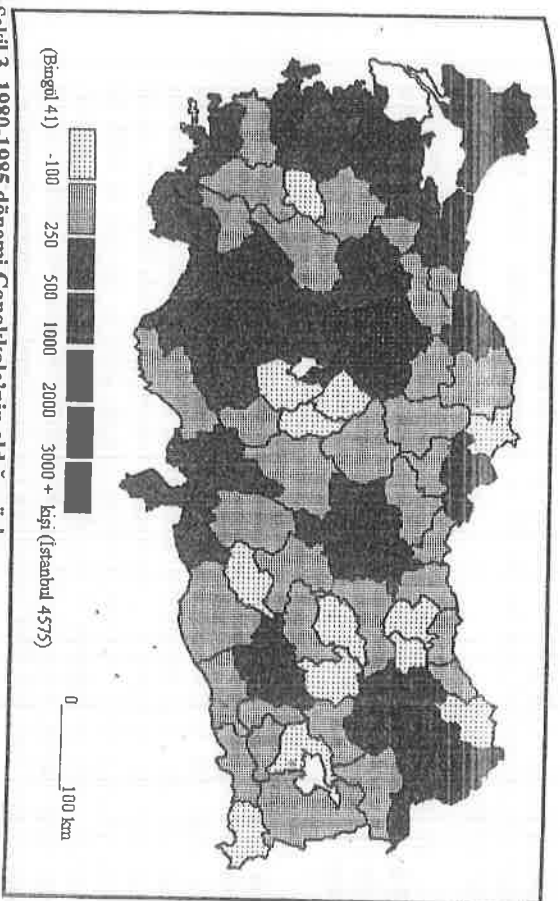
Son yıllarda bölge dışından kente gelenler arasında hemşerilik veya akraba bağlarına dayalı yerleşme olmaması da dikkat çekmektedir. Bu da atama ve meslek sahibi kişilerin gelmesi ile açıklanabilir. Çanakkale'nin kırsal alanından ve kasabalarından kente gelenler kentin çevresinde yer alan kısmen daha ekonomik olması nedeni ile Kepez gibi yerleşim alanlarını tercih etmişler ve kır-kent fonksiyonlu yama kentlerin oluşmasına neden olmuşlardır. Burası 1992'ye kadar köy statüsünde idi. 2000'de Kepez'de yasayanların %45'ini de diğer illerde doğanlar oluşturmaktadır. 1992'den itibaren üniversitemin etkisi de il nüfusuna katkıda bulunmaktadır. Üniversite ile birlikte 18-25 yaş grubunda önemli ölçüde öğrenci (2005-2006 öğretim yılında 19732 kişi) gelmesine rağmen bunların büyük kısmı Çanakkale nüfusuna kayıtlanamamıştır. Buna karşılık üniversite personeli ve ailelerinin büyük bir kısmı il nüfusuna kayıtlanamışlardır. Üniversitemin istihdam olanakları hala devam ettiği için nüfus artışına katkısı devam edecektir. Üniversite'ye bağlı göçler sadece miktar değil niteliklerin gelişmesini de sağlamaktadır.

1990-2000 sayımı arasında Çanakkale, Türkiye ortalamasının (%015.8) altında (%07.29) nüfus artışına sahiptir. %0 24.5'lik kentsel ve %0-5.55 kırsal

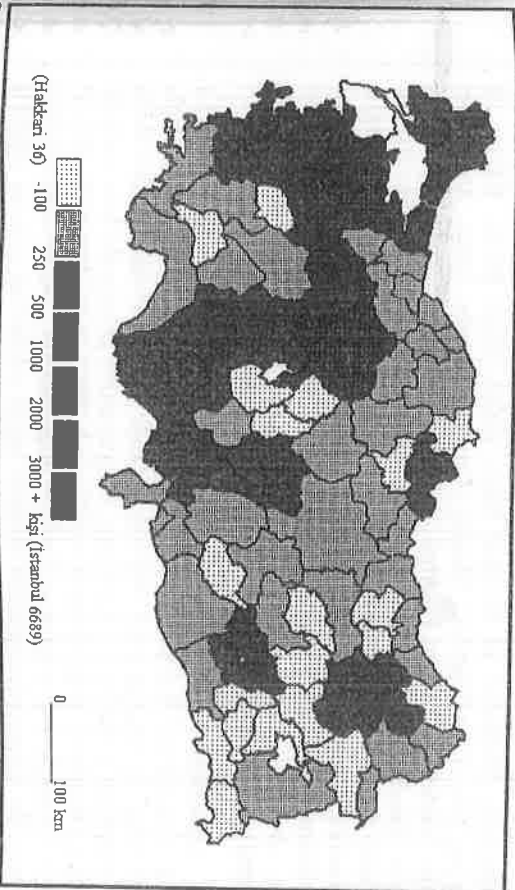
⁴ Bağımlılık oranı = [(0-14 yaş arası nüfus) + (65+ nüfus)] / (15-64 yaş arası nüfus) * 100

artış hızına sahiptir. Bu on yıl içinde kırsal nüfus göçleriyle 263634'den 249404'e düşmüştür (Şekil 2).

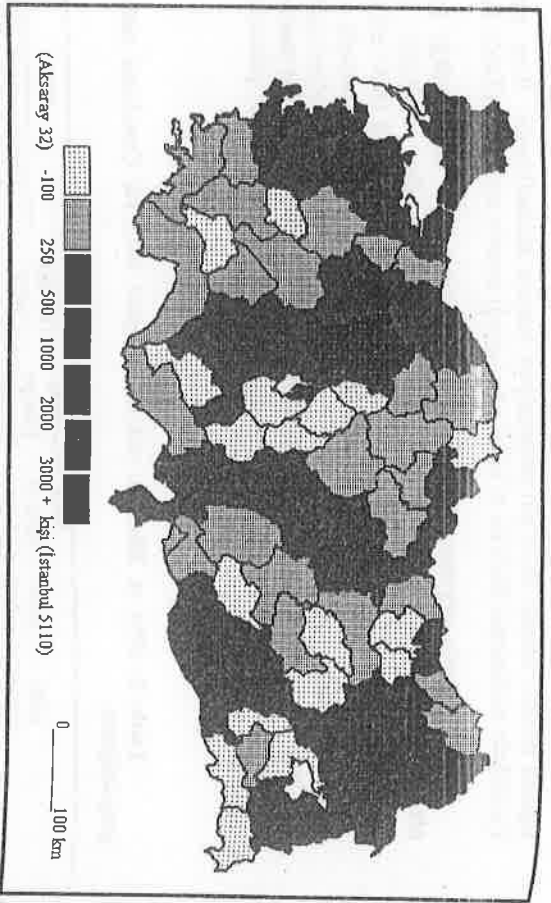
Buraya kadar Çanakkale nüfusu genel olarak değerlendirilmiş ilçeler hakkında detaya inilmemiştir. Aynı bir araştırmanın konusu olmakla birlikte bazı ilçeler hakkında kısaca değerlendirme yapılacak olursa, DPT tarafından sosyal ve ekonomik göstergeler kullanılarak yapılan ilçelerin gelişmişlik sıralaması araştırmasına göre ilkemizdeki 872 ilçe 6 gelişme grubuna ayrılmıştır. Buna göre Çanakkale'de birinci, beşinci ve altıncı derecede gelişmiş ilçe bulunmamaktadır. Bozcaada, Merkez, Çan ve Gelibolu ikinci, Eceabat, Ezine, Biga Lapseki, Ayvacık ve Bayramiç üçüncü, Yenice ise dördüncü derecede gelişmiş ilçeler arasında yer almaktadır. Bozcaada Türkiye'nin en az nüfuslu ilçesi olup 872. sırada yer alır. 1990-2000 arası Ayvacık ve Yenice tarım dışı ekonomilere yönelemedikleri için nüfus kaybına uğramışlardır. Yenice ilçe merkezi %0 -17.2 oranı ile tek nüfus kaybeden kasaba iken, Lapseki %0 38.27 ile en fazla kentsel artışa sahip ilçe merkezidir. Gökçeada'nın özel yapısı nedeni nüfusun büyük kısmı ilçe merkezinde toplanmıştır (%75) ve hizmetler sektörü en yüksek olan ilçedir (%80). Çan ilçesi sahip olduğu istihdam ile kentsel nüfus (%45) ve sanayiye çalışanlar (%28.3) oranının yüksek olduğu diğer ilçedir. Burada madencilik ağırlıklı sanayiler nedeni ile erkek nüfus oranı belirgin şekilde artmıştır. Çan ilçe merkezinde 100 kadına karşılık 188 erkek bulunmaktadır. İl merkezi ve Çan ilçe merkezi dışında tüm yerleşmelerde kırsal ekonomiye bağlı bir yaşam tarzı hakimdir. Yenice ise ilde kentleşme oranı en düşük ilçedir (%14.05). Bozcaada'da köy yerleşmesi olmadığı için tamamı kentsel sayılan ilçedir. Ancak burada kırsal karakterli yerleşmeler mevcuttur. Gelibolu dışında tüm ilçelerde kırsal nüfus azalmakta birlikte, Gökçeada ve Çan kırsal alanda en fazla nüfus kaybeden ilçedir. 2000 sayımında çoğu yaşlılardan oluşan ekonomik faaliyet alanı sınırlı Merkez ve Karapınar'da 22, Bayramiç Güvemcik'te 14, Çan Kazaba'ta 13 ve Yenice Kıracooba'da 8 kişi bulunmaktadır. Muhtemelen bir sonraki sayımda bu dört köy terk edilmiş köyler arasına girecektir.

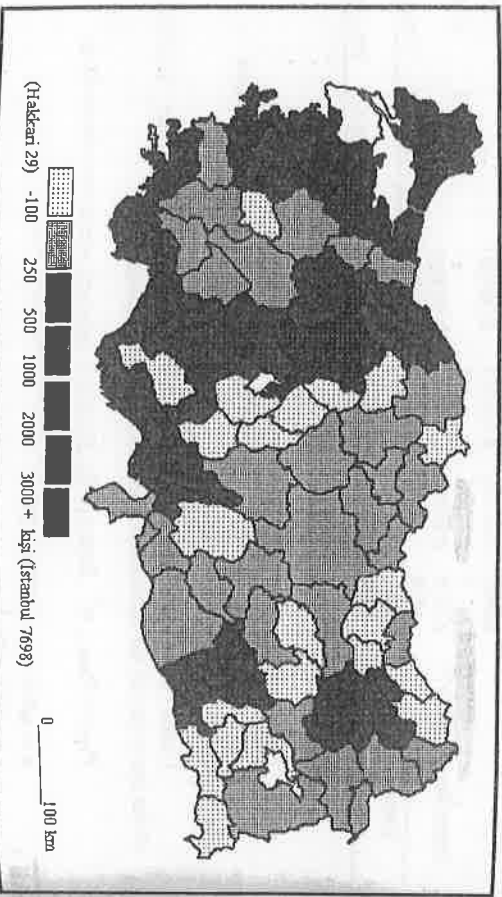
Şekil 3. 1980-1985 dönemi Çanakkale'nin aldığı göçler

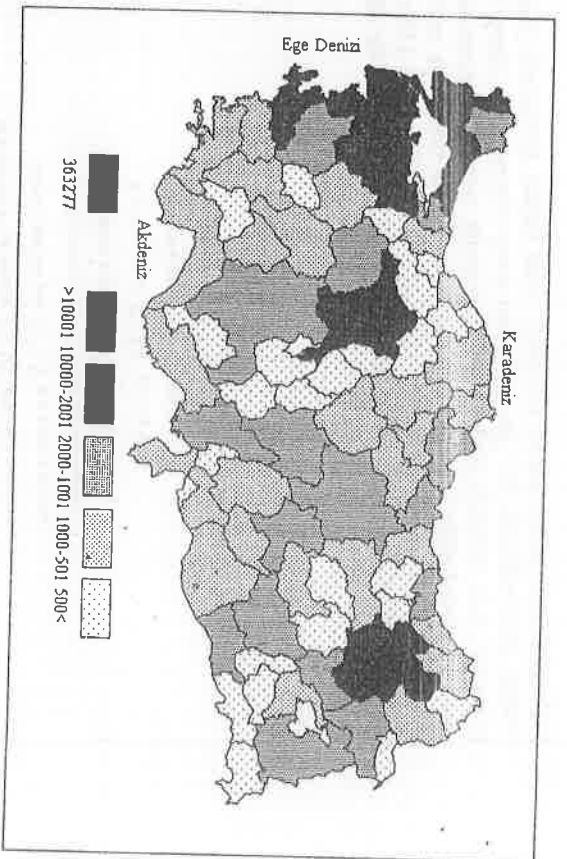
Şekil 4. 1980-1985 döneminde Çanakkale'nin göç verdiği iller

Şekil 5. 1985-1990 arası dönemde Çanakkale'nin diğer illerden aldığı göç miktarı

Şekil 6. 1985-1990 arası Çanakkale ilinin başka illere verdiği göç miktarı

Şekil 7. Doğun yerlerine göre Çanakkale nüfusunun dağılımı (2000)

Hatalı Bilimyen anahar değişkeni: Gelecek projeksiyonlar:

Gelecekteki nüfus projeksiyonları güvenilir tahminler verme eğilimindedir. Projeksiyonlarda 2000 yılına kadar hayatta olan kusakların projeksiyonu daha güvenlidir. Bu kusakların hayatta kalma ve yaşam tablosu, yaş bir hızla değişme eğilimindedir. Çanakkale için gelecek projeksiyonlar demografik yapının nitelik ve sayısal değişimi ile ilgili tahminler için nüfus alınmıştır. Yaş, cinsiyet ve doğurganlık ile ilgili tahminler için nüfus piramidinden yararlanılırken, yakın gelecek sayısal tahmini için doğrusal oran ve üstel artış yöntemleri kullanılmıştır.

Göçler bir kenara bırakılırsa nüfus piramidine bağlı bazı tahminler yapılabilir. Çanakkale'nin 2000 yılı nüfus piramidi, gelişmiş ülkeler piramidine benzemektedir. Yaş grupları arasındaki fark her geçen yıl azalmaktadır. Çanakkale nüfusunu üç ana yaş grubu açısından incelediğimizde, 2010'da 0-14 arası genç nüfusta bir azalma olacaktır. Yetişkin nüfusun (15-64 yaş arası) hacmi önümüzdeki 30 yıl içinde artmakta birlikte piramidin alt, orta ve üst bölümleri arasındaki fark azalacaktır. Bütün dönemlerde olduğu gibi 20-24 yaş grubu erkek nüfustaki anomali asker nüfus nedeni ile yine fazla olacaktır. 55-59 yaş grubundaki azlığa bağlı olarak 2010'da bu yaş grubunun oluşturacağı 65-69

yaşlı grubunun göreceli olarak azalacağı, ama bunun üzerindeki yaşlarda artış olacağı görülmektedir. 80+ yaş grubunun savaş dönemi nesli olması nedeni ile gelecekte daha artacağı olağandır. Doğurganlık oranının düşmesine rağmen, bebek (0-1 yaş) ölümlerinde sürekli bir azalma olması da nüfus artışına katkıda bulunacaktır. Çanakkale'de 1967'de her 1000 bebekten 136'sı ölüncen, sağlık hizmetlerinin gelişmesi ile bu rakam 1977'de 120, 1987'de 60, 1990'da 56 ve 2000'de 34'e düşmüştür (Şekil 8).

Erkek Kadın

* 85 + **	* 80-84 **
**** 75-79 *****	**** 75-79 *****
***** 70-74 *****	***** 70-74 *****
***** 65-69 *****	***** 65-69 *****
***** 60-64 *****	***** 60-64 *****
***** 55-59 *****	***** 55-59 *****
***** 50-54 *****	***** 50-54 *****
***** 45-49 *****	***** 45-49 *****
***** 40-44 *****	***** 40-44 *****
***** 35-39 *****	***** 35-39 *****
***** 30-34 *****	***** 30-34 *****
***** 25-29 *****	***** 25-29 *****
***** 20-24 *****	***** 20-24 *****
***** 15-19 *****	***** 15-19 *****
***** 10-14 *****	***** 10-14 *****
***** 5-9 *****	***** 5-9 *****
***** 0-4 *****	***** 0-4 *****

(* 1000 kişi) Kaynak: DİE

Şekil 8. Çanakkale ilinde nüfusun yaş cinsiyete göre dağılımı (2000).

Doğrusal oran yöntemi ile 2010 yılı Çanakkale nüfus projeksiyonu :

Gerçeğe yakın tahminler için kullanılan bu yöntemde, 1990 ve 2000 tarihlerinde Çanakkale nüfusunun ulusal nüfusa oranı ve daha sonra bu iki tarih arasında, oranın yıllık artışı hesaplanmıştır. Yıllık artış bu oranın doğrusal eğilimidir. Bu eğilim pozitif veya negatif olabilir. 2010'a ait oranın tahmin edilmesi için oranın doğrusal değişimi 2000'deki orana uygulanmıştır. Burada projeksiyon 10 yıl sonrası yani 2010'daki sayım tarihi için yapılmıştır. Türkiye

toplamlar nüfusu olarak 2010 yılı projeksiyon sonucu kullanılmıştır. Buna göre Çanakkale nüfusunun 2010'da 471612'ye çıkacağı tahmin edilmiştir (Tablo 3). Bu tahmin geçmiş yıllardaki artış oranlarına göre hesaplandığı için olabilecek istisnai hareketler bu sonucu değiştirebilir. Dolayısı ile Çanakkale'nin 2010 yılında en az bu kadar nüfusu olabileceğini ifade etmek yanlış olmaz. Çanakkale son yıllarda zaman zaman köprü, demiryolu ve organize sanayi bölgesi gibi çeşitli yatırımlarla gündeme gelmektedir. İstanbul'un sanayi ve nüfus ağırlıklarının kaydırılabileceği alternatif bir merkez olacağı gibi görüşlerle birlikte anılan bu yatırımlara yakın gelecekte gerçekleşme ihtimalleri zayıftır.

Tablo 3. 1990 ve 2000 yılı nüfuslarına göre 2010 yılı Çanakkale nüfus projeksiyonu.

	1990		2000		Orandaki yıllık değişim oran	Oranın projeksiyonu	2010 Nüfus projeksiyonu
	Nüfusu	2000 nüfusu	Türkiye içindeki oran	Türkiye içindeki oran			
Çanakkale	46497	0.00765	0.006853	0.000080		0.006053	471612.2
Diğer iller	5604077	67379	0.993146	0.000080		0.993947	77446387.8
Türkiye	5647303	67844	1.000000	0.000000		1.000000	77918000.0*

$$\text{stn}(c) = [\text{stn}(b) - \text{stn}(a)] / 10$$

$$\text{stn}(d) = \text{stn}(b) + 10 \times \text{stn}(c)$$

$$\text{stn}(e) = \text{stn}(d) \times (\text{ulusal toplam nüfus})$$

*DİE tarafından belirlenmiş olan 2010 yılı ortası tahmini ulusal nüfus

Üstel artış yöntemi yerleşme birimlerinin gelecekte bir tarihteki nüfusunun geçici bir tahminini yapmak amacı ile kullanılır.

$P_{2010} = P_{2000} \times e^{rt}$ formülü ile 2010 yılı tahmini sonucuna ulaşabiliriz.

e = sabit sayı (2.71828182)

r = yıllık artış hızı

t = iki sayım arası yıl

$$r = [\ln (P_{2000} / P_{1990})] / t$$

$$r = [\ln (464975 / 432263)] / 10$$

$$r = [0.0729494] / 10 = 0.00729494$$

$$P_{2010} = P_{2000} \times e^{rt}$$

$$= 464975 \times e^{0.00729494 \times 10}$$

$$= 500162$$

Üstel artış yöntemine göre Çanakkale nüfusu 2010 yılında 500162 olarak bulunmuştur. Çanakkale'de her yıl düzenli üstel artış olma ihtimali ile hesaplanmış olan bu rakam Çanakkale'nin 2010'da ulaşabileceği yüksek nüfus ihtimali olarak belirtilebilir.

Sonuç

Çanakkale Türkiye'nin batısında yer almasına rağmen batı illerinin yakaladığı gelişmenin gerisinde ve gölgesinde kalmıştır. Bugün tarım, turizm ve eğitim özelliği ile üç fonksiyonlu bir kenttir. Nüfusun yaş-cinsiyet kompozisyonu, doğurganlık hızı ve ömür süresi açısından Trakya yöresi ile Ege bölgesi önündedir. Sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan Trakya yöresi ile Ege bölgesi arasında geçiş özelliği gösteren Çanakkale'de 1970'lerden itibaren başlayan nüfus hareketleri ile nüfus az da olsa homojenlikten uzaklaşmaktadır. İç ve dış göçlerde Marmara bölgesi illeri başta olmak üzere diğer bölgelerin büyük kentleri ile önemli miktarı nüfus değişimi olmuştur. Ayrıca 1923'ten 1990'lara kadar aralıklarla devam eden Balkan göçleri ilin nüfus artışına katkıda bulunmuştur. Kentsel nüfus artışı kırsal nüfus artışından fazladır. Bununla birlikte, tarım sektöründe istihdamın sanayi ve hizmete göre hala hakim olduğu ilde, kentleşme oranı ülke ve bölge oranının gerisinde kalmıştır.

Çanakkale nüfusu ile ilgili gelecek projeksiyonlara ilişkin şu sonuçlar ortaya çıkmıştır.

1. Nüfus artışı doğumlar yerine göçlerin belirleyeceği ve nüfusun 470 000-500 000 arasında olacağı,
2. Göç verdiği iller fazla değişimle birlikte doyma noktalarna ulaşan İstanbul gibi kentlere göçlerin ileriki yıllarda azalacağı, göç aldığı illerde ise komşu iller dışındaki uzak illerden de göç çekebileceği,
3. Nüfusunun hala yaklaşık %54'ü kırsal alanda yaşaması nedeni ile kendi kırlarından ve kasabalarından il merkezine göçün hızlanacağı,

4. Net göç miktarının pozitif yönde artacağı ve Çanakkale doğumlarının oranının daha da azalacağı ve homojenlikten uzaklaşma oranının yükseleceği,

5. Göçler artmasına rağmen, çok fazla olmaması nedeni ile kentleşmenin çok hızlı olmayacağı ve geçekondulaşma sorunun olmayacağıdır. Ancak yine de uzun vadede yeni imar alanlarının planlanması gerekmektedir.

6. 20-35 yaş grubunun diğer yaş gruplarına göre daha fazla olacağı,

7. 3.3 olan ortalama hane halkı sayısının düşüklüğünün devam edeceği,

8. Nüfus artış hızının bir süre daha Türkiye ortalamasının altında olacağı ve ülke içindeki payının azalacağı,

9. Toplam bağımlı nüfusun (0-14 ve 65+) azalırken, 65+ yaşlı nüfusun bağımlı nüfus içindeki payının artacağı ve 0-14 yaş arası bağımlı nüfusun azalacağı, şeklinde özetleyebiliriz.

Yukarıdaki hiçbir eğilimin kentin fonksiyonlarında olağanüstü bir durum olmadıkça keskin bir şekilde geriye dönüşü olmayacağı söylenebilir. Çanakkale sahip olduğu doğal kaynaklar ve arazi varlığı ile çok daha kalabalık nüfusları barındırma kapasitesine sahip olmakla birlikte, kaynaklarının tamamının harekete geçirilmemiş olması ağır bir artışa neden olmuştur. Bu süreç hem kent merkezi hem de ilçeler için fiziksel, sosyal ve ekonomik açıdan sağlıklı bir planlama için avantaj olabilir. Çanakkale'nin sağlıklı bir biçimde gelişebilmesi, kentsel gelişme, nüfuslanma ve sanayileşmenin akıllıca ele alınması, doğal, ekonomik ve kültürel kaynakların uyumlu bir şekilde değerlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akgür, Z.G.1997, Türkiye'de kırsal kesimden kente göç ve bölgeler arası dengesizlik (1970-1993), Kültür Bakanlığı Yay. No: 201, Ankara.
- Cerit, S. 1986, "Türkiye'de iller arası göçler (1950-1980)", H.Ü. Nüfusbilim Dergisi, C:8, s.81-103.
- DİE, 1995, Türkiye nüfusu 1923-1994 demografi yapısı ve gelişimi, Yay. No: 1839, Ankara.
- DİE, 1997, 1990 Daimi İkametgaha göre iç göçün sosyal ve ekonomik nitelikleri, Yay no:2069, Ankara.
- DİE, 1998, Ekonomik ve sosyal göstergeler. Çanakkale, Yay no:2146, Ankara.
- DİE, 2002, 2000 Genel Nüfus Sayımı:Çanakkale, Yay no:2545, Ankara.
- DPT, 1993, Türkiye'de iç göçler ve göç edenlerin sosyo-ekonomik nitelikleri, DPT yayınları, Ankara.
- DPT, 2004, İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması, DPT yayınları, Ankara
- Geray, C. 1970, "Türkiye'de göçmen hareketleri ve göçmenlerin yerleştirilmesi", Anne İdaresi Dergisi, C:3, S:4, s8-37.
- İşık, Ş. 1999, "İzmir'e yönelik göçlerin coğrafi boyutları", Türk Coğrafya Dergisi S:34, s. 383-405.
- Özgür, M. 1998, Türkiye nüfus coğrafyası, GMC Basın-Yayın, Ankara.
- Şimsir, B.N. 1986, Bulgaristan Türkleri, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Tandoğan, A. 1994, Türkiye nüfusu, Eser Ofset Yay. Trabzon.
- Tuna, K. 1981, Yurtdışına işçi göndermenin sosyolojik eleştirisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul
- Tümetekin, E. 1994, Beşeri Coğrafya, İ.Ü. Yay. No:3819, İstanbul.
- Ünalın, T. 1997, "Turkey's population at the beginning of the 21st century", Nüfusbilim Dergisi, C:19, s.57-72.

Ünalın, T.-Türkyılmaz, A.S. 1997, "1990 Genel Nüfus Sayımı bilgileri kullanılarak uluslararası göç bilgilerinin analizi", H.Ü. III. Nüfusbilim Konferansı, 2-5 Aralık, Ankara.

DEMOGRAPHIC TRANSITION PERIODS, POPULATION MOVEMENTS AND FUTURE PROJECTIONS IN CANAKKALE

In this paper, demographic size and structure past, present and next prospective of Canakkale is investigated since 1927. Canakkale has middle-level population. Population of Canakkale divides into three periods of 1927-1950, 1950-1970 and 1970-2000. It is not change within a long time. It is effected from migration and dynamism in the whole country since 1970. Despite according to annual population growth and age-gender composition, Canakkale has ideal state regarding urbanization and population growth rate which are below of Marmara region. In contrast with other provinces of Marmara region, the population is more stable and homogeny. It has start diversification tendency with growing in-migration in latest period. It is apparent that migration changes occur into positive from negative ones. According to 2010 projections, population will not undergo any significant changes. It is estimated that while total fertility rate will be less, but rises in in-migration rate.

EĞİTİM FAKÜLTESİ SINIF ÖĞRETMENLİĞİ ÖĞRENCİLERİNİN

OKUMA ALIŞKANLIKLARI VE OKUMAYA KARŞI EĞİLMELERİ

Funda Örgü Yaşar*

Giriş

Okuma, insanların kendi aralarında önceden kararlaştırdıkları özel sembollerin duyu organları yoluyla algılanıp beyin tarafından yorumlanarak değerlendirilmesi işlemidir¹. Başka bir ifadeyle okuma; gözlerin yazıyı görüp tanımamasından, zihnin anlama çabasından oluşan karmaşık bir etkinliktir. Okuma, gerek okulda gerekse yaşamda önemli bir öğrenme aracıdır. Her ders okunmayı gerektirir. Ne var ki okumamanın asıl amacı "okuduğumu doğru ve tam anlayabilme"dir. İyi okuyamayan öğrenci, hem doğru ve tam anlamakta, hem de anlatmakta sorun yaşar; yazılı kaynaklardan geçince yararlanamaz. Okuduğunu anlama, önemli bir "bilisel giriş davranışı"dir. Okuyan öğrencinin; konuşma, yazma, eleştiri, gözümleme-bireşim ve düşünme yeteneğinin; dinleme-düşünme yeteneği gelişir; ilgi alanı genişler. Bir başka deyişle, okuma etkinliği, diğer dilsel etkinlikleri (dinleme, konuşma ve yazma) zenginleştirme etkisi en çok olan etkinliktir².

Okuma, temel olarak bilişsel bir olaydır. Bireyin okuma yeteneğinin gelişmesi onun başarılı okuma deneyimi ile yakından ilgilidir. Akyol, okumayı yazılı ve yazısız kaynaklar, okuyucu ve çevrenin karşılıklı etkileşimi sonucu oluşan anlam kurma süreci şeklinde tanımlamaktadır³. Bu tanımlamalardan çıkarılacak ortak sonuçun "anlama" olduğu söylenebilir. Anlama; düşünün, üretin, sürekli geliştiren; diğer bir ifadeyle yaratıcı bireylerden oluşan, toplum meydana getirmenin en önemli yapı taşıdır. Düşünen, üreten ve sürekli yaratıcı çabalar içinde bulunan bireyler yetiştirme işe; devamlı araştırmayı, bilgi toplama amaç edinmiş; sorgulayan bir bakış açısı ve davranışı geliştirmekle olasıdır. Sonuç olarak bilgi toplama ve araştırma, okuma ile gerçekleşen bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bilgi edinerek kendini yenilemenin tek ve tartışmasız yolu da okumayı bir yaşam biçimini haline getirmektir.

Gelişmiş ülkelerin karşılaştıkları okuma alışkanlığı sorununu; ciddi ve hızlı bir biçimde ele alarak çözümlenmiş olmaları, okumamanın özellikle toplumsal

* Ok., Canakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü, Canakkale

1 Alındır Yalın, Türkçe Öğretimi Yöntemleri-Yeni Yaklaşımlar, Akademi Yayınları No: 418, Ankara, 2002, s. 47

2 Recep Nas, Okumalarla Çocuk Edebiyatı, Eğilim Yayınları, Bursa, 2002, s. 41

3 H. Akyol, Okuma ve Prestij, Çağdaş Eğitim Dergisi, Yıl: 22, Sayı: 233, Ankara, 1997, s. 26-28

önemini ortaya koymaktadır. Uzmanlar, okuma alışkanlığı ile ekonomik gelişme, güç, suç, okuldaki ayrılma işinde başarılı olma arzusunda yetişkin ilişkilerin varlığından söz etmektedirler.⁴ Okuma, toplumsal yaşamın vazgeçilmez gerekliliklerinden biridir. Bireyin entelektüel gelişiminin adeta kaynağını oluşturan okuma, bireyin anlamaya gücünü geliştirerek, bilgi hazinesini zenginleştirerek, öğreniminin gerçekleşmesi ve kalıcı izli olmasını sağlamaktadır. Okuma ile reformist bir yapı kazanan bireyin demokratik tutum ve davranışlar sergilemesi olağan hale gelmektedir. Bu da okuma alışkanlığının önemini ortaya koymaktadır.

Okuma alışkanlığı, kişilerin okumayı öğrendikten sonra bu eylemi zevkle yapmalarını sağlamak için kazanmaları gereken önemli bir beceridir. "Okuma alışkanlığı" kişinin bir gereksinim olarak algılanması sonucu okuma eylemini, yaşam boyu sürekli ve düzenli biçimde gerçekleştirir. Okuma alışkanlığı temel öğrenim sistemi kazanılan bir beceridir. Bir eğitim sisteminin üyeleri olan öğrenciler okul çağında iken bu beceriyi edinmemişler ise, yetişkinlik döneminde okuma alışkanlığını edinmeleri de çok güç olur. Bu nedenle eğitim sistemi; öğrencilere hızlı ve doğru okuma, okuduğunu anlamaya gibi becerileri kazandırabileceği gibi, öğrencileri araştırma yapmaya özendirerek öğretmenin ve ders dışı bilgi kaynaklarına da yönlendirir.⁵ Ülkemizde, gerek ailede gerekse yakın çevrede ve okulda konuya ilişkin sistemli bir destek ve rehberlik faaliyeti yapılmamaktadır. Oysaki, okuma alışkanlığının kazanılmasında ebeveynin rolü son derece önemlidir. Anne ve baba çocuğun okuma alışkanlığını kazanması ve bunu bir zevk hatta yaşam biçimini haline getirmesinde öncü ve rehber olmalıdır.⁶ Öğretmenler, kitap okumamanın öğrenim sürecinin vazgeçilmez bir parçası olduğunu ve yaşam boyu süreceğini sürekli olarak vurgulamalıdır. Okuma alışkanlığını yeterince kazanamayan öğrencilerin, öğrenim yaşantılarının istenilen veriminde olamayacağı kendi zihinlerinde yer etmelidir. Çağdaş insan, düşüncelerini açıkça söyleyebilen, tartışan ve eleştirel bir düşünce tarzına sahip olan bir bireydir. Bu da sürekli kitap okumaktan geçmektedir. Öğretmen merkezi eğitimle öğrencilere okuma alışkanlığını kazandırmak mümkün değildir. Bu nedenle öğrenci merkezi yöntemlerle öğrencilerde kitap okuma alışkanlığının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu konuda sadece Türkçe ve Türk Dili ve

Edebiyatı öğretmenlerinin duyarlı olmaları yeterli değildir. Eğitimin bütün kademelerinde tüm eğitimcilerle görevler düşmektedir.

Yapılan araştırmalarla okumanın önemi hemen hemen her ortamda dile getirilmesine karşın, okuma alışkanlığı ve okumaya olan eğitim bakımından ortaya çıkan tablo hiç de iç açıcı değildir. Bu çalışmalardan *Görmelektiz ve Teledünya*'nın (2003) Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığı üzerine yaptıkları araştırmada; öğrencilerin kitap okumama alışkanlığının nedeni olarak, yönlendirmeye eksikliği ve okuma bilincinin olmaması gösterilmekte ve öğrencilerin kitap okumalarını etkileyen faktörlerin başında sırasıyla arkadaş tavsiyesi, medyadaki tanıtımlar, öğretmen, anne ve babanın etkili olduğu ifade edilmektedir. *Gören ve Diğerleri*'nin (2004) ilköğretim 5., 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıklarının incelenmesi üzerine yaptıkları araştırmada, kız çocuklarının erkek çocuklarına göre az bir oranda daha fazla kitap okumayı sevdikleri saptanmıştır. Her iki grubun en fazla roman ve hikâye türünü tercih ettikleri, erkeklerin çizgi romanı kızlardan daha fazla okudukları görülmüştür. Üst sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin kitap okuma konusunda çocuklarına daha fazla kitap aldıkları anlaşılmıştır. Ayrıca daha önce yapılan çalışmalar göz önüne alındığında kitap okuma oranında belirgin bir artış olduğu ortaya çıkmıştır. *Tosunoğlu*'nun ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin okuma eğilimlerini belirlemek ve bu eğilimlerin oluşumunu sağlayan etkenleri ortaya çıkarmak amacıyla yaptığı bir araştırmada, çocukların; kitaba, kitap okuma alışkanlığına uzak olmadıkları, araştırmanın genel sonucudur. Araştırma, 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin okuduklarıyla özdeşleştiklerini, isteyerek ve severek kitap okuduklarını, kitap edinmede sınıf kitaplıklarının ve öğretmenlerin büyük rolü olduğunu ortaya çıkarmıştır.

1. Çalışmanın Amacı, Evren ve Örneklem

Bu çalışma; ilköğretim birinci kademe öğrencilerine okuma sevgisi ve okuma alışkanlığı kazandıracak olan sınıf öğretmenliği anabilim dalı öğrencilerinin okuma alışkanlığı ve okumaya olan eğilimlerini tespit ederek, bu konudaki yeterliliklerini geliştirme adına yapılması gerekenleri sıralamayı

4 Mesha Tosunoğlu, *Türkçe Öğretiminde Okuma Alışkanlığı ve Çocukların Okuma Eğilimleri*, Türk Dili Dergisi, Sayı: 39, Ankara, 2003, s. 547-550

5 Mibececi Gönen ve Diğerleri, *İlköğretim 5., 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıklarının İncelenmesi*, Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 164, MEB Yay., Ankara, 2004, s. 8

6 Mibececi Gönen ve Diğerleri, 2004, a.g.m., s. 9

7 Melmet N. Görmelektiz ve Aysun Teilo, *Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Kitap Okuma Alışkanlığı* (Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği), 1. Sosyal Bilimler Eğitim Kongresi (15-17 Mayıs 2003), MEB Öğretmen Yürüşüne Gen. Müd.-Dolaz Eylül Univ. Buca Eğitim Fakültesi, İzmir, 2003, s. 1

8 Mibececi Gönen ve Diğerleri, 2004, a.g.m., s. 31

9 Mesha Tosunoğlu, *Türkçe Öğretiminde Okuma Alışkanlığı ve Çocukların Okuma Eğilimleri*, Türk Dili Dergisi Sayı: 609, Ankara, 2003, s. 1-3

amaçlanmaktadır. İlköğretim çağındaki çocukların okuma alışkanlıklarının ne düzeyde olduğunu saptamaya çalışan birçok araştırmaya yapılmıştır. Ancak ilköğretim birinci kademe öğrencilerini yetiştirecek olan sınıf öğretmenliği öğrencilerinin okuma alışkanlıklarını inceleyen çalışmalar yok denecek kadar azdır. Çocuklarını aile çevresinden sonra profesyonel anlamda kapsamlı olarak eğitim gördükleri yerin ilköğretim okulları olduğu düşünülürse, sınıf öğretmenlerinin okuma alışkanlığı kazandırmadaki sorumluluğu daha da artmaktadır. Hiç şüphesiz okuma alışkanlıklarına sahip olmayan bazı sınıf öğretmenlerinin, öğrencilerine de okuma sevgisini aşılamaları mümkün değildir. Bu çalışmada sınıf öğretmeni olarak görev yapacak ilgili anabilim dalı öğrencilerinin okuma alışkanlıkları ve eğitimlerini incelemek suretiyle mevcut durum tespiti yapılarak geleceğe yönelik önerilerde bulunulacaktır.

Araştırmanın evrenini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalında okuyan, birinci ve ikinci öğretime kayıtlı öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin kitap okuma alışkanlıkları ve okumaya yönelik eğilimlerini tespit etmek amacıyla hazırlanan ankette, 5'i kişisel bilgiler ve 20'si de kitap okuma alışkanlıkları ve okumaya olan eğilimlerini tespitye olanak sağlayan toplam 25 soru yer almaktadır. Bu sorulardan 2'si öğrencilerin okumayı en çok tercih ettikleri yazarlara ve son okudukları kitaplara ilişkin açık uçlu sorulardan oluşmaktadır¹⁰.

Örneklem grubu, Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalının normal ve ikinci öğretim programlarında okuyan ve ankete katılan 1., 2., 3. ve 4. sınıflardaki toplam 661 öğrencidir. Örneklem grubundan elde edilen veriler, seçenklere ve açık uçlu sorulara verilen cevapların frekans dağılımı ve oranları yüzdelik olarak yorumlanarak çesitli sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bazı sorularda değerlendirilmeler ankete katılan öğrenciler toplamında ve sınıf düzeyinde yapılırken, bazı sorularda da cinsiyete göre değerlendirmelerin yapılması anlamlı sonuçlar elde edilmesine yönelik bir yaklaşımdır. Anket soruların yazımında Tosunoglu¹¹ (2003), Gönen ve Diğerleri¹² (2004) ve Gömleksiz ve Telo¹³ (2003)'dan da yararlanılmıştır.

10 Anket çalışması, 2004-2005 öğretim yılı güz yarısında yapılmıştır.

11 Tablo 3, 4, 6, 7, 8, 10, 24 ve 25'deki sorular.

12 Tablo 21'deki sorular.

13 Tablo 12, 13, 14, 17, 20 ve 22'deki sorular.

2. Bulgular ve Yorum

Çalışmanın birinci bölümü; ankete katılan öğrencilerin kişisel bilgilerinin tespitiyle yapılan sorulardan oluşmaktadır.

Tablo 1'de görüldüğü üzere sınıf öğretmenliği anabilim dalında ankete katılan öğrencilerin % 51,3'ü normal öğretim, % 48,7'si de ikinci öğretim öğrencisidir. Ankete katılan öğrencilerin % 66,1'ini kız öğrenciler, % 33,9'unu ise erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Tüm sınıflarda ankete katılan öğrencilerin % 62,5-70,7'sini kız öğrenciler teşkil ederken, 29,3-37,5'ini erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Dolayısıyla anket yapılan öğrencilerin 2/3'ünü kız öğrenciler teşkil etmektedir. Öğrencilerin sınıflara göre dağılımında 3. sınıfa kayıtlı öğrenciler % 30,1 ile en büyük grubu oluştururken, ikinci sırayı % 25,7 oranla birinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

Tablo 1: Örneklem Grubunu Oluşturan Öğrencilere Ait Kişisel Bilgiler

Sınıf	Norma l Öğreti m	%	İkinci m	%	Kadı n	%	Erke k	%	Topla m Öğrenc i Sayısı	%
1. Sınıf	96	56,5	74	43,5	111	65,3	59	34,7	170	25,7
2. Sınıf	79	52,0	73	48,0	95	62,5	57	37,5	152	23,0
3. Sınıf	106	53,3	93	46,7	132	66,3	67	33,7	199	30,1
4. Sınıf	58	41,4	82	58,6	99	70,7	41	29,3	140	21,2
Topla m	339	51,3	322	48,7	437	66,1	224	33,9	661	100

Tablo 2'de görüldüğü üzere ankete katılan sınıf öğretmenliği anabilim dalı öğrencilerinin % 5,2'sinin bir kardeşi, % 49'unun iki kardeşi, % 25,3'ünün üç kardeşi ve % 10'unun dört kardeşi bulunmaktadır. Beş ve daha fazla kardeşe sahip olan öğrencilerin oranı ise sadece % 10,5'tir. Okuma alışkanlığının kazanılmasında kardeşlerin birbirine etkisi kaçınılmazdır. Öğrencilerin yaklaşık % 75'inin iki ya da üç kardeşinin olması birbirlerine model olmaları ve okuma yoluyla elde edilenlerin paylaşımı, öğrenme ve anlamları üzerinde olumlu bir

etkisinin olacağı şüphesizdir. Tablo 2 ile bağlantılı olarak, Tablo 3'e dikkat edilirse, ankete katılan öğrencilerin % 44,4'ü kardeş sıralamasında birinci sradadır. Dolayısıyla bu gruptaki öğrencilerin *model olma* durumunda oldukları gözden kaçmamalıdır. Bununla birlikte ankete katılan öğrencilerin % 55,6'sında *model alma* durumu söz konusudur. Bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan biri de okuma alışkanlığının pekişmesi ve okuma eğiliminin oluşmasında *model alma* özelliğinin etkili olduğunun tespit edilmesidir.

Tablo 2: Örneklem Grubunu Oluşturan Öğrencilerin Kardeş Sayısına Göre Dağılımı

Kardeş Sayısı	1. Sınıf	%	2. Sınıf	%	3. Sınıf	%	4. Sınıf	%	Toplam	%
1	10	5,9	5	3,3	13	6,5	7	5,0	35	5,2
2	72	42,3	82	53,9	98	49,3	72	51,5	324	49,0
3	53	31,1	38	24,9	49	24,6	27	19,3	167	25,3
4	20	11,8	13	8,6	19	9,6	14	10,0	66	10,0
5	6	3,5	7	4,6	9	4,5	11	7,9	33	5,0
6	4	2,4	3	2,0	7	3,5	3	2,1	17	2,6
7+	5	3	4	2,7	4	2,0	6	4,2	19	2,9
Toplam	170	100	152	100	199	100	140	100	661	100

Tablo 3: Örneklem Grubunu Oluşturan Öğrencilerin Kardeşler İçindeki Sıralamaya Göre Dağılımı

Kardeş Sırası	1. Sınıf	%	2. Sınıf	%	3. Sınıf	%	4. Sınıf	%	Toplam	%
1	75	44,1	68	44,7	93	46,7	58	41,4	294	44,4
2	52	30,6	47	30,9	72	36,2	42	30,0	213	32,2
3	21	12,3	24	15,8	16	8,1	18	12,9	79	12,0
4	15	8,8	6	3,9	7	3,5	9	6,4	37	5,6
5	2	1,2	3	2,0	4	2,0	7	5,0	16	2,4
6	2	1,2	1	0,7	4	2,0	3	2,2	10	1,5
7	3	1,8	2	1,3	2	1,0	-	-	7	1,1
8	-	-	1	0,7	1	0,5	1	0,7	3	0,5
9	-	-	-	-	-	-	2	1,4	2	0,3
Toplam	170	100	152	100	199	100	140	100	661	100

Tablo 4: Örneklem Grubunu Oluşturan Öğrenci Ailelerinin Ekonomik Durumuna Göre Dağılımı

Ekonomik Durum	1. Sınıf	%	2. Sınıf	%	3. Sınıf	%	4. Sınıf	%	Toplam	%
Geçim sıkıntısı çekiyor	6	3,5	10	6,6	8	4,0	7	5,0	31	4,7
Geçinebilecek durumda	49	28,8	27	17,8	34	17,1	15	10,7	125	19,0
Normal	90	53,0	89	58,5	118	59,3	90	64,3	387	58,5
İyi	24	14,1	26	17,1	38	19,1	28	20,0	116	17,5
Çok iyi	1	0,6	-	0	1	0,5	-	0	2	0,3
Toplam	170	100	152	100	199	100	140	100	661	100

Tablo 5: Örnekleme Grubunu Oluşturan Öğrencilerin Ailelerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Ailenin Eğitim Düzeyi	1. Sınıf		2. Sınıf		3. Sınıf		4. Sınıf		Toplam		%	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Okuması yazması yok	12	1	7	0	8	2	5	1	3	3	41	7
Okur-yazar	8	4	4	2	5	1	3	0	12	3	6	11
İlkokul mezunu	94	56	55	32	90	57	59	37	11	68	56	34
Ortaokul mezunu	20	27	11	15	19	29	12	19	15	32	7	16
Lise mezunu	23	44	13	25	16	31	10	20	34	56	17	28
Üniversite mezunu	5	11	2	6	7	11	4	7	3	16	1	8
Yüksek lisans mezunu	1	1	-	0	-	-	-	-	-	-	0	0
Doktora mezunu	-	1	-	0	-	-	-	-	-	-	0	0
Toplam	170	170	100	100	100	100	100	100	100	100	66	66

A: Anne, B: Baba

Kitap edinme ve kitap okuma alışkanlığının kazanılmasında ailenin ekonomik durumunun da çok etkili olacağı şüphesizdir. Araştırmada ankete katılan öğrencilerin ailelerinin kitap temin edebilecek ekonomik yeterlilikte olup olmadıkları da saptanmaya çalışılmıştır. Tablo 4 gözden geçirilirse, ankete katılan 661 öğrenciden % 58.5'inin ailesinin ekonomik durumunun normal olduğu, % 17.5'inin iyi olduğu, % 19'unun geçinebilecek durumda olduğu ve % 4.7'sinin de geçim sıkıntısı geçtiği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ankete katılan öğrencilerin % 75'inin kitap alabilecek ekonomik yeterlilikte olduğu anlaşılmaktadır. Ailesinin ekonomik durumu iyi ve çok iyi olan öğrencilerin yıl içerisinde daha fazla kitap edindikleri araştırmanın önemli bulguları arasındadır.

Bilindiği gibi anne-babanın eğitim düzeyi çocukların kitap okuma alışkanlığı kazanmalarında çok etkili olmaktadır. Ankete katılan öğrencilerin annelerinin % 56.1'i, babalarının % 36'sı ilkökul mezunudur. Anne ve babasının ortaokul mezunu olanların oranı ise sırasıyla % 10.4 ve % 16.9'dur. Lise mezunu olanların oranı ise sırasıyla % 13.8 ve % 22.8'dir. Buna karşılık annesi ve babasının yüksekokul ve üniversite mezunu olan öğrencilerin oranı ise % 8 ve % 21.5'tir. Bu arada anne ve babasının herhangi bir okul mezunu olmayan öğrencilerin oranı ise sırasıyla % 11.7 ve % 2.8'dir. Dikkat edilirse, annelerin eğitim seviyesi lise kademesinden itibaren babaların çok gerisinde kalmaktadır. Annelerin, öğrencilere kitap okuma konusunda model olması, okuma alışkanlığı kazandırması ve okumaya karşı eğitim gelişimlerini sağlayacak eğitim düzeyinden yoksun oldukları anlaşılmaktadır. Buna karşılık eğitim seviyesi daha fazla olan babaların öğrencilerin kitap okuma alışkanlıklarının gelişiminde daha baskın olacağı şüphesizdir (Tablo 5).

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde sınıf öğretmenliği anabilim dalı öğrencilerinin okuma alışkanlığı ve okumaya olan eğilimlerini tespit etmeye yönelik sorular ve bunların değerlendirilmesi yer almaktadır.

Tablo 6: Kitap Okur musunuz?

Kitap Okuma Durumu	1. Sınıf	%	2. Sınıf	%	3. Sınıf	%	4. Sınıf	%	Toplam	%
Okunamam	1	0,6	2	1,3	7	3,5	5	3,6	15	2,3
Bazen okunam	64	37,6	58	38,2	82	41,2	47	33,6	251	38,0
Gerektiğinde okunam	20	11,8	24	15,8	28	14,1	24	17,1	96	14,5
Sık okunam	64	37,6	52	34,2	68	34,2	46	32,9	230	34,8
Her zaman okunam	21	12,4	16	10,5	14	7,0	18	12,8	69	10,4
Toplam	170	100	152	100	199	100	140	100	661	100

Sınıf öğretmenliği anabilim dalında ankete katılan öğrencilerden "kitap okur musunuz" sorusuna verilen yanıtların bütün sınıflarda oransal olarak birbirine yakın olduğu görülmektedir. Tablo 6'da görüldüğü üzere, öğrencilerin önemli derecede okuma alışkanlığı kazandığı izlenimi ortaya çıkmaktadır. Ankete katılan öğrencilerin % 34,8'i sık sık, % 10,4'ü her zaman, % 38'i bazen ve % 14,5'i de gerektiğinde kitap okunmaktadır. Kitap okumayanların oranı ise % 2,3'te kalmaktadır. Sık sık ve her zaman kitap okurum diyenlerin oranı en fazla olarak birinci sınıflarda % 50 iken, dördüncü sınıflarda % 45,7'dir. Buna karşılık okunam diyenlerin oranı 2. ve 3. sınıflarda % 1,3-3,5 aralığındadır. Birinci sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıklarının fazla olması okumaya olan eğilimin daha küçük yaşlarda olumlu bir şekilde artarak oluşmaya başladığını işaret etmesi bakımından önem taşımaktadır. Birinci sınıf öğrencilerinden sonra en fazla dördüncü sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlığına sahip olması, ilköğretim öğrencilerine okuma alışkanlığı kazandırılacak olmaları bakımından önemlidir.

Tablo 7: En Çok Hangi Tür Kitapları Okumayı Tercih Edersiniz?

Okunan Kitap Türü	Kız		Erkek		Toplam	
	F	%	F	%	F	%
Duygusal	108	24,7	6	2,7	114	17,2
Macerası	69	15,8	63	28,1	132	20,0
Bilim-Kurgu	61	13,9	54	24,1	115	17,4
Doğa Olayları	19	4,3	23	10,3	42	6,4
Kahramanlık ve Tarih	39	8,9	32	14,3	71	10,7
Sosyal ve Toplumsal Konulu	87	19,9	30	13,4	117	17,7
Hepsi	54	12,5	16	7,1	70	10,6
Toplam	437	100	224	100	661	100

Tablo 7'deki bulgular incelendiğinde okunan kitap türleri arasında cinsiyet bakımından anlamlı farklılıklar gözden kaçmamaktadır. Kızlar; ağırlıklı olarak duygusal, sosyal ve toplumsal içerikli kitapları okumayı tercih ederken, erkeklerin macera ve bilim kurgu kitaplarını okumayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Toplamda ise en fazla okunan kitap türlerini macera, sosyal ve toplumsal içerikli kitaplar ile bilim kurgu kitapları teşkil etmektedir. Diğer kitap türleri arasında ise anlamlı farklılıklar göze fazla çıkmamaktadır. "Çok çeşitli kitap türlerini okurum" diyenlerin oranı ise toplamda % 10,6'dır.

Tablo 8: Tekrar Okuduğunuz Kitap Var ise Türü Nedir?

Tekrar Okunan Kitap Türü	Kız		Erkek		Toplam	
	F	%	F	%	F	%
Duygusal	88	36.3	2	1.1	90	21.3
Macera	43	17.7	49	27.4	92	21.8
Bilim-Kurgu	29	11.9	54	30.1	83	19.7
Doğa Olayları	2	0.8	8	4.6	10	2.4
Kahramanlık ve Tarih	5	2.1	34	18.9	39	9.2
Sosyal ve Toplumsal Konulu	41	16.8	3	1.7	44	10.4
Tekrar Okunan Yok	35	14.4	29	16.2	64	15.2
Toplam	243	100	179	100	422	100

Tablo 7 ve Tablo 8 karşılaştırıldığında anket uygulanan öğrencilerin tekrar okuma gereği hissettiği ve dolayısıyla etkilendikleri kitap türünün aşınada en fazla okudukları kitap türü olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Kız öğrencilerin tekrar okudukları kitap türlerinin aynı zamanda en fazla okumayı sevdikleri kitap türü olan duygusal, macera, sosyal ve toplumsal konulu kitaplar olduğu açıkça görülmektedir. Tablo 8'de benzer durum erkek öğrenciler için de izlenmektedir. Erkek öğrencilerin en fazla tekrar okumayı tercih ettikleri kitap türü bilim kurgu, macera, kahramanlık ve tarih konulu kitaplardır. "Okuduğum kitabı tekrar okumam" diyen kız öğrencilerin oranı % 14.4 iken, erkek öğrencilerde bu oran bir miktar artarak % 16.2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 9'dan anlaşılacağı üzere bir çok tercih yapabileme imkânı tanıyan bu soruda sınıf öğrenimliliği anabilim dalı öğrencilerinin kitap seçiminde hangi faktörlerin rol oynadığının tespiti yapılmıştır. Görüldüğü üzere, tüm sınıf seviyelerinde kitap seçiminde etkili olan faktörlerin hemen hemen birbirine yakın oranlar gösterdiği anlaşılmaktadır. Toplamda, öğrencilerin % 50'ye yakın bir oranla kitap seçiminde kitabın konusunun etkili olduğu anlaşılmaktadır. Kitap seçiminde etkili olan faktörlerden ikinci sırayı % 18 oranla kitabın türü, üçüncü sırayı ise % 14 oranla kitabın yazarı almıştır. Kitabın güncel veya başka bir ifadeyle o günlerde popüler olmasını tercih sebebi olarak görenlerin oranı % 8.4'tür. Kitabın fiyatı etkilidir diyenlerin oranı ise % 7.3'tür.

Tablo 9: Kitap Seçimi Yaparken Neye Dikkat Edersiniz?

SEÇİM NEDENİ	1. Sınıf	%	2. Sınıf	%	3. Sınıf	%	4. Sınıf	%	Toplam	%
Kitabın türüne	48	17.8	53	19.4	56	17.7	36	16.9	193	18.0
Kitabın yazarına	31	11.4	46	16.8	44	13.9	29	13.6	150	14.0
Kitabın konusuna	137	50.7	132	48.2	157	49.7	107	50.2	533	49.7
Fiyatına	21	7.8	19	6.9	23	7.3	15	7.1	78	7.3
Güncel olmasına	20	7.4	22	8.0	30	9.5	19	8.9	91	8.4
Diğer	5	1.9	2	0.7	1	0.3	-	0	8	0.7
Hepsi	8	3.0	-	0	5	1.6	7	3.3	20	1.9
Toplam	270	100	274	100	316	100	213	100	1077	100

Tablo 10: Ders Kitapları Dışında Okuduğunuz Kitapları Nereden Temin Ediyorsunuz?

Okuduğunuz Kitapları Nereden Temin Ediyorsunuz?	1. Sınıf	%	2. Sınıf	%	3. Sınıf	%	4. Sınıf	%	Toplam	%
Üniversite kütüphanesinden	64	21.	79	24.	94	27.	56	22.	293	24.
Halk Kütüphanesinden	25	8.3	27	8.5	16	4.7	9	3.6	77	6.3
Satın alıyorum	89	29.	92	29.	107	31.	93	36.	381	31.
Arkadaşımdan ödünç alıyorum	91	30.	82	25.	99	28.	72	28.	344	28.
Hediye ediyor	17	5.6	22	7.0	18	5.3	16	6.3	73	6.0
Alıyordum	14	4.6	13	4.1	8	2.3	6	2.4	41	3.4
Hepsi	3	1.0	2	0.6	-	0	-	0	5	0.4
Toplam	303	100	317	100	342	100	252	100	1214	100

Tablo 10'dan fark edileceği üzere bir çok tercih yapabilmeye imkânı tanıyan bu soruda da, ankete katılan öğrencilerin kitap temininde hangi yolu izlediklerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Buna göre öğrencilerin 1/3'üne yakın kitaplarını kendilerinin aldığını, ikinci sırada ise arkadaşlarından temin ettikleri (% 28.3) görülmektedir. Bunun yanında üçüncü sırada en fazla temin yerinin üniversite kütüphanesi olduğu da gözden kaçmamaktadır. Üniversite kütüphanesinden yararlanma sürecinin 2. sınıfta arttığı ve üçüncü sınıfta en yüksek seviyeye çıktığı da gözden kaçmamaktadır. Buna karşılık halk kütüphanesinin öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama bakımından yetersiz kaldığı ve öğrencilerce pek tercih edilmediği ilgili verilerden anlaşılmaktadır. Sonuç olarak öğrencilerin ders kitapları dışında okuduğu kitapları öncelikli olarak satın alarak temin etme yoluna girmeleri kendi kütüphanelerini oluşturmaları bakımından olumlu bir gelişmedir.

Tablo 11: Bir Yılda Kaç Kitap Okuyorsunuz?

Okunan Kitap Sayısı	Kız		Erkek		Toplam	
	F	%	F	%	F	%
1-5 arası	58	13.3	98	43.8	156	23.6
6-10 arası	179	41	62	27.7	241	36.5
11-15 arası	115	26.3	37	16.5	152	22.9
16-20 arası	43	9.8	7	3.1	50	7.6
21+	12	2.7	5	2.2	17	2.6
Hatırlanıyorum	30	6.9	15	6.7	45	6.8
Toplam	437	100	224	100	661	100

Tablo 11'de bulgulara göre, bir yılda 1-5 arasında kitap okuma oranı erkeklerde daha fazla iken (% 43.8), 6-10 ve 11-15 arasında kitap okuma oranı kızlarda daha fazladır. Bir yılda 16 ve daha fazla sayıda kitap okuma bakımından kız ve erkek öğrenciler oranının giderek düştüğü görülmektedir. Toplamda ise öğrencilerin bir yıl içinde genellikle 1-10 arasında kitap okuduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ancak kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha fazla kitap okudukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kız öğrencilerin kitap okuma alışkanlığı ve okumaya olan eğilim bakımından erkek öğrencilere göre daha iyi bir durumda oldukları söylenebilir.

Tablo 12'de dikkat edilirse, sınıf öğretmeniği anabilim dalı öğrencilerinin toplamda oran olarak birbirine yakın bir şekilde bilim dergileri ile magazin-aktüalite dergilerini okudukları (% 34 civarında) anlaşılmaktadır.

Ancak kız öğrencilerin % 42.6 oranla aktüalite-magazin ve % 28.3 oranla bilim dergileri okudukları anlaşılmaktadır. Buna karşılık erkek öğrencilerin % 45 oranında bilim ve % 21.5 oranla coğrafya-seyahat dergileri okudukları görülmektedir. Dolayısıyla ankete katılan öğrencilerden kız öğrencilerin ağırlıklı olarak aktüalite-magazin ve erkek öğrencilerin ise bilim dergilerini okumayı tercih ettikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 12: En Çok Hangi Tür Dergileri Okumayı Tercih Edersiniz?

Okunan Dergi Türü	Kız		Erkek		Toplam	
	F	%	F	%	F	%
Bilim	124	28.3	101	45	225	34
Mizah	47	10.8	38	17.0	85	12.9
Aktüalite-Magazin	186	42.6	37	16.5	223	33.7
Coğrafya-Seyahat	80	18.3	48	21.5	128	19.4
Toplam	437	100	224	100	661	100

Tablo 13: Her Gün Herhangi Bir Gazete Okur Musunuz?

Verilen Cevap Türü	1. Sınıf	%	2. Sınıf	%	3. Sınıf	%	4. Sınıf	%	Toplam	%
Evet	57	33.5	44	28.9	70	35.2	46	32.9	217	32.8
Hayır	3	1.8	3	2.0	9	4.5	2	1.4	17	2.6
Genellikle	58	34.1	58	38.2	71	35.7	66	47.2	253	38.3
Günde bir kaç gazete okurum	50	29.4	42	27.6	43	21.6	24	17.1	159	24.1
Hiç gazete okumam	2	1.2	5	3.3	6	3.0	2	1.4	15	2.2
Toplam	170	100	152	100	199	100	140	100	661	100

Her gün gazete okuma alışkanlığına ilişkin Tablo 13'teki bulgulara dikkat edilirse, öğrencilerin % 38,3'ü her gün genellikle gazete okuduğunu, % 32,8'inin düzenli bir şekilde her gün okuduğunu. % 24,1'inin ise günde birkaç gazete okuduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık ankete katılan öğrencilerin % 2,6'sının her gün gazete okumamakta birlikte, % 2,2'sinin de hiç gazete okumadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla öğrencilerin % 95'i her gün değişik şekillerde gazete okurken, % 5'i hiç okumamaktadır. Ayrıca 1. ve 3. sınıflar gazete okuma alışkanlığı bakımından diğer sınıflara göre daha iyi bir tablo sergilemektedir.

Tablo 14 gözden geçirilirse, ankete katılan öğrencilerin gazetelerin en fazla olarak % 35,9 oranında magazin-aktüalite sayfalarını, % 24,9 oranında da eğitim-kültür sayfalarını okudukları anlaşılmaktadır. Ancak kız öğrenciler ağırlıklı olarak magazin-aktüalite (% 49,9) ve eğitim-kültür sayfalarını (% 28,1) okumayı tercih ederken, erkek öğrencilerin ise spor sayfalarını (% 39,2), eğitim-kültür (% 18,8) ve politika sayfalarını (% 17,9) okudukları anlaşılmaktadır. Diğer sayfalarda ise cinsiyete dayalı anlamlı farklılıklar bulunmamıştır.

Tablo 14: Gazetelerin En Çok Hangi Sayfalarını Okumayı Tercih Edersiniz?

Gazetelerin En Çok Okunan Sayfaları	Kız		Erkek		Toplam	
	F	%	F	%	F	%
Politika Sayfaları	31	7.1	40	17.9	71	10.7
Ekonomi Sayfaları	43	9.9	35	15.6	78	11.8
Magazin -Aktüalite Sayfaları	218	49.9	19	8.5	237	35.9
Eğitim-Kültür Sayfaları	123	28.1	42	18.8	165	24.9
Spor Sayfaları	22	5	88	39.2	110	16.7
Toplam	437	100	224	100	661	100

Tablo 15'deki bulgulara göre ankete katılan sınıf öğretmenliği anabilim dalı öğrencilerinden % 22,1'inin (146 kişi) evinde bir kitaplığı bulunmamaktadır. Bununla birlikte okuma alışkanlığı açısından son derece düşündürücü ve olumsuz bir tablodur. Gelecekte ilköğretim birinci kademe öğrencilerine okuma alışkanlığı kazandırmak sınıf öğretmenliği öğrencilerinin kitaplığına sahip olamaması üzerinde önere düşünülmesi gereken bir konudur. Çünkü kitap okuma alışkanlığının gelişiminde kitap edinme kolaylığının önemli bir yeri bulunmaktadır. Öğrencilerin % 77,9'unun kolaylıkla kitap edinme imkânı bulunmaktadır. Tablo 14'e dikkat edilirse,

öğrenci kitaplığının % 63,1 oranında 1-40 arasında kitapları bulunduğu anlaşılmaktadır. 100'den fazla kitabı olan öğrencilerin oranı ise sadece % 8'dir.

Tablo 15: Evde Bir Kitaplığınız Varsa Yaklaşık Kaç Kitabınız Var?

Kitap Sayısı	1.		2.		3.		4.		Toplam	%
	f	%	f	%	f	%	f	%		
1-20 kitap arası	46	36.5	48	39.3	58	37.7	26	23.0	178	34.6
21-40 kitap arası	35	27.8	26	21.3	44	28.6	42	37.2	147	28.5
41-50 kitap arası	15	11.9	25	20.5	22	14.3	21	18.6	83	16.1
51-100 kitap arası	21	16.7	12	9.9	15	9.7	18	15.9	66	12.8
100'den fazla	9	7.1	11	9.0	15	9.7	6	5.3	41	8.0
Toplam	126	100	122	100	154	100	113	100	515	100

Tablo 16: Kütüphaneye Ne Sıklıkta Gidersiniz?

Kütüphaneye Girme Sıklığı	Kız		Erkek		Toplam	
	F	%	F	%	F	%
Her gün giderim	23	5.3	18	8	41	6.2
Haftada bir gün giderim	75	17.2	57	25.4	132	19.9
Ayda bir giderim	178	40.7	91	40.7	269	40.6
Gereklikçe giderim	97	22.2	44	19.6	141	21.4
Hiç gitmem	64	14.6	14	6.3	78	11.9
Toplam	437	100	224	100	661	100

Ankete katılan öğrencilerin kütüphaneyi ne sıklıkla kullandıklarını gösteren Tablo 16'da öğrencilerin % 40.6 oranında kütüphaneye ayda bir defa, % 19.9'unun ise haftada bir defa gittikleri anlaşılmaktadır. "Kütüphaneye gerektiğince giderim" diyenlerin oranı ise % 21.4'tür. Hiç gitmem diyenlerin oranı ise % 11.9'dur. Cinsiyete göre bir değerlendirme yaptığımızda erkek öğrencilerin bir hafta-bir ay aralığında kütüphaneye gitmeyi tercih ettikleri, buna karşılık kız öğrencilerin gerektiğince kütüphaneye gitmeyi daha yüksek oranda tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Kütüphaneye hiç gitmem diyen kızların oranı erkeklerle göre % 8.3 oranında daha fazladır.

Tablo 17: Kütüphaneden Yeterince Faydalanılmamasının Nedenleri Nelerdir?

Kütüphaneden Yeterince Faydalanılmama Nedeni	Kız		Erkek		Toplam	
	F	%	F	%	F	%
Araştırma merakı eksikliği	185	42.3	94	41.9	279	42.3
Bilgi edinme Eksikliği	107	24.6	66	29.5	173	26.2
Zamanın Yok	97	22.2	46	20.5	143	21.5
Kitap çeşidi ve sayısı az	48	10.9	18	8.1	66	10
Toplam	437	100	224	100	661	100

Tablo 17'ye dikkat edilirse ankete katılan öğrencilerin kütüphaneden yeterince faydalanmama sebebi olarak % 42.3 oranında araştırma merakı eksikliğini gösterdiklerini görmekteyiz. Bu oran cinsiyet bakımından da birbirine çok yakın değerler göstermektedir. İkinci sırada bilgi edinme eksikliği (% 26.3) ve üçüncü sırada da *zamanın yok* mazereti etkili olmaktadır (% 21.5). Kitap çeşidi ve sayısının az bulularak kütüphaneye gitmeyi tercih etmeyenlerin oranı ise % 10'dur. Kütüphaneden yeterince faydalanılmaması bakımından erkek-kız öğrenciler arasında anlamlı farklılıklar bulunmamaktadır.

Tablo 18: Kitap Okumayı Sever Misiniz?

Verilen Cevap	1. Sınıf	%	2. Sınıf	%	3. Sınıf	%	4. Sınıf	%	Toplam	%
Evet	120	70.6	109	71.7	135	67.9	98	70.0	462	69.9
Hayır	3	1.8	4	2.6	11	5.5	6	4.3	24	3.6
Zaman zaman	47	27.6	39	25.7	53	26.6	36	25.7	175	26.5
Toplam	170	100	152	100	199	100	140	100	661	100

Tablo 18'de görüldüğü üzere ankete katılan öğrencilerin % 69.9'u kitap okumayı sevdiğini, % 26.5'i de zaman zaman okumayı sevdiğini ifade etmektedir. Kitap okumayı sevmeyenlerin oranı ise % 3.6'dır. Tüm sınıf seviyelerinde kitap okuma sevgisinin oransal olarak birbirine yakın olduğu görülmektedir. Gönen'in¹⁴ (1991) yapmış olduğu bir araştırmada çocukların ve gençlerin kitap okuma alışkanlıklarının yüksek olduğu ve cinsiyetler arasında kitap okuma alışkanlıkları bakımından büyük farklılıklar bulunmadığı ifade edilmiştir. Yine Gönen ve Arkadaşları¹⁵ ilköğretim birinci ve ikinci kademe öğrencilerinin yüksek oranda kitap okumayı sevdiğini ifade etmektedirler.

¹⁴ M. Bececi Gönen, *Konumaya Mühtağ Çocuk ve Gençlerin Boş Zamanlarında Kitaba Olan İlgi*, İstanbul: İncelemesi, Bilgi Pınarı, Sayı: 1, 1991, s. 17-23

¹⁵ M. Bececi Gönen ve Diğerleri, 2004, a.g.m., s. 13-14

Tablo 19: Ne Kadar Sıklıkla Kitap Okuyorsunuz?

Okuma Sıklığı	Kız		Erkek		Toplam	
	F	%	F	%	F	%
Hergün	65	14.9	37	16.5	102	15.4
Üç-Dört Günde Bir	101	23.1	50	22.3	151	22.8
Haftada Bir	147	33.6	61	27.3	208	31.5
İki Haftada Bir	45	10.3	29	12.9	74	11.2
Ayda Bir	42	9.6	12	5.4	54	8.2
Okunmuyor	37	8.5	35	15.6	72	10.9
Toplam	437	100	224	100	661	100

Ankete katılan öğrencilerin kitap okuma sıklıklarını gösteren Tablo 19'a göre, öğrencilerin % 31.5'i haftada bir, % 22.8'i üç-dört günde bir ve % 15.4'ü de her gün kitap okuduklarını ifade etmektedirler. Buna karşılık her on öğrenciden birinin hiç kitap okunmadığı da gözden kaçmamaktadır. Kız ve erkek öğrenciler arasındaki okuma sıklığını karşılaştırdığımızda, kız öğrencilerin kısa süreler içerisinde daha sıklıkla kitap okudukları ve erkeklerle göre kitap okuma alışkanlıklarının daha fazla olduğu gözden kaçmamaktadır. Ayrıca hiç okunmuyor diyen erkeklerin oranı kızların iki katıdır. Ancak öğrencilerin % 70'inin 1-7 gün içerisinde bir ya da iki kez ders kitapları dışında kitap okuyor olması kitap okuma sıklığı açısından olumlu bir tablo değildir.

Tablo 20: Ankete Katılan Öğrencilerin Kitap Okuma Sıklığına Dair Bir Başka Yaklaşım İlişkin Görüşleri

Okuma Sıklığına İlişkin Maddeler	Hiç		Nadiren		Bazen		Sık		Çok Sık		Toplam	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
Yatmadan Önce Kitap Okur Mısınız?	22	59	58	43	95	77	12	28	13	17	43	22
Yaz Tatilinde Kitap Okur Mısınız?	-	37	40	10	79	59	18	15	12	7	43	22
Kitap Fuarlarına Gider Mısınız?	74	14	82	43	21	47	52	78	12	42	43	22
Hafta Sonu Kitap Okur Mısınız?	34	6	62	28	15	37	97	10	89	45	43	22

K: KIZ, E: Erkek

Tablo 20'de ankete katılan öğrencilerin kitap okuma sıklığına dair bir başka yaklaşımına ilişkin görüşleri yer almaktadır. Buna göre kızların yatmadan önce erkeklerle göre daha fazla sıklıkla kitap okudukları anlaşılmaktadır. Yine yaz tatillerinde kızların

erkeklerle göre kitap okuma alışkanlıklarının daha ileri bir noktada olduğu görülmüştür. Buna karşılık erkek öğrencilerin kız öğrencilerine göre daha fazla sıklıkla kitap fuarlarına gittikleri ve hatta hafta sonları kız öğrencilerden daha fazla sıklıkla kitap okudukları anlaşılmaktadır.

Tablo 21: Kitap Okunmasını Engellleyen Faktörler Nelerdir?

Kitap Okunmasını Engellleyen Faktörler	Kız		Erkek		Toplam	
	F	%	F	%	F	%
İnternet Kullanımı	201	46	111	49.6	312	47.2
Televizyon İzlerim	65	14.9	21	9.4	86	13
Yeterince Kitabın Olmaması	84	19.2	35	15.6	119	18
Okuma Alışkanlığının Olmaması	22	5	24	10.6	46	7
Kitap Okumak Zaman Kaybıdır	11	2.5	8	3.6	19	2.9
Vaktim Yok	54	12.4	25	11.2	79	11.9
Toplam	437	100	224	100	661	100

Tablo 21'de ankete katılan öğrencilerin kitap okunmasını engelleyen faktörlerin istatistiksel döktümü yer almaktadır. Buna göre toplarımda öğrencilerin kitap okuma alışkanlığını engelleyen en önemli faktörün çağımızın hastalığı haline gelmeye başlayan internet kullanımını ve internet bağımlılığıdır. Öğrencilerin % 47.2'si internete çalışmayı kitap okumaya tercih etmektedir. Bununla birlikte, öğrencilerin % 18'i yeterince kitabın bulunmamasını ve % 11.9'u da vaktinin bulunmamasını kitap okunma sebebi olarak görmektedir. Kitap okunmayı engelleyen faktörler bakımından kız ve erkek öğrenciler arasında oranlar açısından anlamlı farklılıklar bulunmamaktadır. Kitap okunmaya interneti engel olarak gören kızların oranı % 46 iken, erkeklerin oranı % 49.6'dır. Erkeklerde söz konusu oran bir miktar daha fazladır. Kızlar kitap okunmaya engel olarak ikinci ve üçüncü sıraya yeterince kitabının bulunmamasını (% 19.2) ve televizyon izlemeyi (% 14.9) koyarken, erkek öğrenciler sırasıyla yeterince kitabının (% 15.6) ve vaktinin bulunmamasını (% 11.2) koymaktadır. *Kitap okumak zaman kaybıdır* diyen kızların oranı % 2.5 iken, erkeklerin oranı % 3.6'dır.

Tablo 22: Kitap Okuma Alışkanlığını Yaygınlaştırmak İçin Sizde Neler Yapılmalıdır?

Okuma Alışkanlığını Yaygınlaştırmak İçin Neler Yapılmalıdır?	Kız		Erkek		Toplam	
	F	%	F	%	F	%
Bireyin Bilinçlendirilmesi Gerekir	221	50.5	108	48.2	329	49.8
Ailenin Bilinçlendirilmesi Gerekir	80	18.4	38	17	118	17.9
Okulda Bilinçlendirme Gerekir	52	11.9	37	16.5	89	13.5
Toplumda Okuma Alışkanlığı Bulunmalıdır	57	13	25	11.2	82	12.3
Medya Desteği Gerekir	27	6.2	16	7.1	43	6.5
Toplam	437	100	224	100	661	100

Ankete katılan öğrencilerin “kitap okuma alışkanlığının yaygınlaştırılması için neler yapılmalıdır” soruna verdikleri cevaplar oldukça ilgi çekicidir. Kitap okuma alışkanlığının yaygınlaştırılması için öncelikle bireylerin bilinçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Tablo 22). Başka bir ifadeyle bireylerin bilinçlendirilmesinin sorunun önemli derecede çözülmesine imkân tanıyacaktır sonucu ortaya çıkmaktadır. Toplamda ikinci sırada ailenin bilinçlendirilmesi gerekir diyenlerin oranı ise % 17,9’dur. Okuma alışkanlığının yaygınlaştırılması için kız ve erkek öğrenciler arasında anlamlı farklılıklar bulunmamaktadır.

Tablo 23: Aylık Harcamanızın Yüzde Kaçını Kitap Alımına Ayırıyorsunuz?

%’si	1. Sınıf	%	2. Sınıf	%	3. Sınıf	%	4. Sınıf	%	Toplam	%
1-2	49	28.8	44	29.0	62	31.2	42	30.0	197	29.8
3-4	32	18.8	33	21.7	27	13.6	19	13.6	111	16.8
5-9	26	15.3	22	14.5	38	19.0	26	18.6	112	16.9
10-14	14	8.2	17	11.2	23	11.6	10	7.1	64	9.7
15 ve daha fazlası	2	1.2	2	1.3	7	3.5	3	2.1	14	2.1
Hiç ayırmıyorum	47	27.7	34	22.3	42	21.1	40	28.6	163	24.7
Toplam	170	100	152	100	199	100	140	100	661	100

Sınıf öğretmenliği anabilim dalından ankete katılan öğrencilerin % 63,5’i aylık harcamalarının % 1-9’u arasında değişen bir oranını kitap alımına ayırmaktadır. Hiç ayırmayorum diyenlerin oranı ise % 24,7’dir. Aylık harcamanın % 10’undan fazlasını kitap alımına ayırmayorum diyenlerin oranı ise % 11,8’dir (Tablo 23). Buna karşılık tüm sınıflarda kitap alımına yapılan harcamaların toplam harcamaya içindeki yeri bakımından anlamlı farklılıklar bulunmamaktadır. Kitap alımına hiç para ayırmayanların oranı 4. sınıflarda en fazladır. Oranın % 28,6 olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Ankete, tablo 24’de yer alan bilgiler boşluk doldurmalı bir şekilde düzenlendi. Öğrencilerin verdiği cevapların sayı ve oranları hesaplandıktan sonra ilk on sırayı oluşturan yazarlar sözü edilen tabloda görülmektedir.

Tablo 24: En Çok Hangi Yazarların Kitaplarını Okuyorsunuz?

S.N.	1. Sınıflar	2. Sınıflar	3. Sınıflar	4. Sınıflar	Toplam
1.	Reşat Güntekin	Reşat Güntekin	Ayşe Kulin	Ayşe Kulin	Ayşe Kulin
2.	Peyami Safa	Ayşe Kulin	Ahmet Altan	Dostoyevski	Reşat Güntekin
3.	Yasar Kemal	Dostoyevski	Stephen King	Ahmet Altan	Dostoyevski
4.	Ayşe Kulin	Buket Uzuner	Buket Uzuner	Doğan Güçeloğlu	Ahmet Altan
5.	Dostoyevski	Cezmi Ersoz	Oktaay Sinanoğlu	Buket Uzuner	Buket Uzuner
6.	Orhan Pamuk	Ahmet Altan	İpek Örgün	Cezmi Ersoz	Cezmi Ersoz
7.	Stephen King	Orhan Pamuk	Dostoyevski	Yasar Kemal	Stephen King
8.	Buket Uzuner	Yasar Kemal	Cezmi Ersoz	Sunay Akın	Yasar Kemal
9.	İpek Örgün	Stephen King	Reşat Güntekin	Nuri	Doğan Güçeloğlu
10.	Duygu Asena	İclal Aydın	İclal Aydın	Oktaay Sinanoğlu	Orhan Pamuk

Tablo 25: En Son Okuduğunuz Üç Kitap Hangileridir?

S.N.	1. Sınıflar	2. Sınıflar	3. Sınıflar	4. Sınıflar	Toplam
1.	Çalkıuşu	Çalkıuşu	Çalkıuşu	Kurral Ada Mavi	Çalkıuşu
2.	Sefiller	Kurral Ada Mavi	Kurral Ada Mavi	Adi Aylin	Kurral Ada Mavi
3.	Adi Aylin	Tuna	Adi Aylin	Suç ve Ceza	Adi Aylin
4.	Da Vinci Şifresi	Bir Çift Yürek	Bir Çift Yürek	Suç ve Ceza	Bir Çift Yürek
5.	Tartile Stignyan Destan-Çanakale	Suç ve Ceza	Adi Aylin	Şeker Portakalı	Suç ve Ceza
6.	Kırmızı ve Siyah	Sefiller	Da Vinci Şifresi	Garaz Üzmleri	Sefiller
7.	Ana	Adi Aylin	Sefiller	Nietzsche	Adi Aylin
8.	Fareler ve İnsanlar	Da Vinci Şifresi	Sınyacı	Ağıdığında	Da Vinci Şifresi
9.	Kurral Ada Mavi	Sınyacı	Suç ve Ceza	Sevalinka	Sınyacı
10.	Kalebek	Mutluluk	Mutluluk	Sermekant	Mutluluk
		Fareler ve İnsanlar	Ölü Ozanlar Demegi	Rüzgâr Gibi Geçti	Fareler ve İnsanlar

Ankette, tablo 25'de yer alan bilgiler boşluk doldurulmalı bir şekilde düzenlenmiştir. Öğrencilerin verdiği cevapların sayı ve oranları hesaplandıktan sonra ilk on sırayı oluşturan kitaplar sıralanmaktadır.

Sonuç Ve Öneriler

Kitap okuma alışkanlığı, bireyin topluma ve kendine yararlı bir vatandaş olması bakımından çok önem arz etmektedir. Bilgili, düşünen, düşündüğünü anlatan ve konuşan, yorumlayan, yaratıcı, gelişmelere ve yeniliklere açık

insanlardan oluşmuş bireylerden oluşan toplumlar varlığını sonsuza kadar devam ettirebilir ve geleceğe umutla bakabilir. Bunun yolu da şüphesiz kitap okumak ve kitap okuma alışkanlığından geçmektedir.

Bu araştırma; Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığı ve kitap okumaya olan eğilimlerini tespit etmek amacıyla 437'si kız ve 224'ü de erkek olmak üzere toplam 661 öğrenci ile gerçekleştirilen anket verilerine dayanmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre; ankele katılan öğrencilerin % 44,4'ü kardeş sıralamasında birinci sıradadır. Dolayısıyla bu öğrencilerin *model olma* durumunda oldukları anlaşılmaktadır. Buna karşılık ankele katılan öğrencilerin % 55,6'sında da *model alma* durumu söz konusudur. Okuma alışkanlığının pekişmesi ve okuma eğiliminin oluşmasında *model alma* durumunun etkili olduğu tespit edilmiştir.

Ankele katılan öğrencilerin ailelerinin ekonomik durumu sorulmuş ve öğrencilerin % 75'inin kitap alabileceği ekonomik yeterlilikte oldukları saptanmıştır. Bununla birlikte ankele katılan öğrencilerin anne-babalarının eğitim düzeyi çocukların kitap okuma alışkanlığı kazanmalarında çok etkilidir. Annelerin eğitim seviyesi lise kademesinden itibaren babaların çok gerisinde kalmaktadır. Annesi ve babasının yükseköğül ve üniversite mezunu olan öğrencilerin oranı ise sırasıyla % 8 ve % 21,5'tir. Bu durumda annelerin değil de, babaların kitap okuma konusunda çocuklara *model olması* ve kitap okuma alışkanlığı kazandırması beklenmektedir.

Ankele katılan öğrencilerin yaklaşık % 50'sinin sık sık ve sürekli kitap okuduğu ve % 14,5'inin de gerektiğinde kitap okuduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kitap okuma alışkanlığının iyi bir düzeyde olduğu söylenebilir. Kızların ağırlıklı olarak duygusal, sosyal-toplumsal içerikli kitapları okumayı tercih ettikleri buna karşın erkeklerin ise macera, sosyal-toplumsal içerikli kitaplar ile bilim kurgu kitaplarını okudukları anlaşılmaktadır. Anket yapılan öğrencilerin tekrar okuma gereği hissettiği ve dolayısıyla etkilendikleri kitap türünün aslında en fazla okudukları kitap türü olduğu anlaşılmıştır. Öğrencilerin kitap seçiminde sırasıyla kitabın konusu, türü ve yazarı etkili olmaktadır. Öğrencilerin 1/3'ü kitaplarını satın alarak temin ettikleri, ayrıca arkadaşından ödünç aldıkları ve üniversite kütüphanesinden sağladıkları anlaşılmaktadır. Üniversite kütüphanesinden yararlanma sürecinin 2. sınıfta arttığı ve üçüncü sınıfta en yüksek seviyeye çıktığı da gözden kaçmamaktadır. Halk kütüphanesinin ise öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak bakımından yetersiz

kaldığı ortaya çıkan sonuçlardan bir diğeridir. Öğrencilerin bir yılda okudukları kitap sayısı % 83 oranında 1-15 arasında değişmektedir.

Araştırma kapsamına giren öğrencilerin en fazla bilim dergileri okudukları, ikinci sırada da magazin dergileri okudukları görülmektedir. Coğrafya-seyahat dergilerini okuma eğiliminin ise giderek güçlendiği ortaya çıkan bulgular arasındadır. Bununla birlikte öğrencilerin % 71.1'i hemen hemen her gün gazete okumakta iken, % 5'i hiç okumamaktadır. Kız öğrenciler, gazetelerin magazin, eğitim ve kültür sayfalarını okumayı tercih ederken, erkek öğrencilerin spor sayfalarını, eğitim-kültür ve politika sayfalarını okumayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Öğrencilerin evindeki kitaplıklarının % 63.1'inde 1-40 arasında kitap bulunmaktadır. Aynı öğrencilerin % 40.6 oranında kütüphaneye ayda bir defa, % 19.9'unun ise haftada bir defa gittikleri anlaşılmaktadır. Öğrencilerin kütüphaneden yeterince faydalanmama sebebi olarak araştırma merakı eksikliği, bilinçlendirilme eksikliği ve vakit yetersizliği olarak gösterilmektedir.

Ankete katılan öğrencilerin % 69.9'u kitap okumayı sevdiğini ve % 26.5'i de zaman zaman okumayı sevdiğini ifade etmektedir. Kitap okumayı sevmyorum diyenlerin oranı ise % 3.6'dır. Ankete katılan öğrencilerin % 70'inin 1-7 gün içerisinde bir ya da iki kez ders kitapları dışında kitap okuyor olması hiç olumlu bir tablo değildir. Bununla birlikte kız öğrencilerin yarıdan önce ve yaz tatillerinde kitap okumayı erkek öğrencilerden daha fazla sevdiğleri anlaşılmaktadır. Buna karşılık erkek öğrencilerin hafta sonları kitap okumayı ve kitap fuarlarına gitmeyi kız öğrencilere göre daha fazla sevdiğleri anlaşılmaktadır. Öğrencilerin kitap okumasını engelleyen en önemli faktörün ise, internet kullanımı, televizyon izleme ve boş vakit bulunmaması gösterilmektedir.

Ankete katılan öğrencilerin kitap okuma alışkanlığının yaygınlaştırılması için bireylerin ve ailelerin bilinçlendirilmesi ve bu bilinçlendirme sürecinin okulda devam etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte ankete katılan öğrencilerin % 63.5'i aylık harcamalarının % 1-9 arasındaki bir kısmını kitap alımına ayırdıkları anlaşılmaktadır. Hiç ayırmayorum diyenlerin oranı ise % 24.7'dir.

Araştırma sonuçlarından hareketle kitap okuma alışkanlığının yaygınlaştırılması ve okumaya olan eğilimin kuvvetlendirilmesi için alınması gereken önlemleri şöyle sıralayabiliriz.

1. Kitap okuma alışkanlığı ailede kazandırılmalı ve okul öncesi dönemden başlayarak tüm eğitim kademelerinde konuya yönelik yerlilikler izlenmelidir.
2. Okullarda öğrencilerin kitap okumalarını sağlayan önlemlere işlerlik kazandırılmalıdır. Sürekli yeni yayınlanan kitaplar tanıtılmalı, kitap kulüpleri oluşturulmalı ve kitap fiyatları öğrencilerin de alabileceği düzeylere indirilmelidir.
3. Üniversitelerde kitap fuarları açılmalı, kitap tanıtımı, kitap sergisi, farklı türlerde yazan yazarları konuk etme çalışmalarını yapılmalı ve büyük kütüphanelere geziler düzenlenmelidir.
4. Öğrencilerin boş zamanlarında kütüphanelere gitmesi için kütüphanelerin mesai saatleri uzatılmalı, kütüphanelerin hafta sonları da açık tutulması sağlanmalıdır. Kütüphanelere her zaman güncel kitaplar alınmalıdır. Tüm süreli yayınlar kütüphanelerde kolaylıkla takip edilebilmelidir. Ödünç alınabilen kitap sayısı artırılmalıdır. Kitap okuma haftaları ve günleri tertip edilmelidir.
5. Kitap okuma alışkanlığını yaygınlaştırmak için televizyon programları artırılmalıdır. Bu konuda tüm kanalların haftada en az bir saat program yapması zorunluluk haline getirilmelidir.

READING HABITS AND TENDENCIES OF STUDENTS FROM PRIMARY SCHOOL TEACHER EDUCATION OF FACULTY OF EDUCATION TOWARDS READING

Reading is a complex activity which consists of recognition of writing by the eyes and mind's efforts to comprehend. Reading is an important learning tool both at school and in life. Every subject requires reading. However, the main purpose of reading is "to understand completely and properly what is read". The habit of reading a book is very important for the individual in order to be beneficial to both himself/herself and to the society. Societies composed of individuals who are well-informed, mindful, able to express thoughts, able to comment on, creative and open to developments and innovations may perpetuate their existence to the end of time and may look into the future with full of hopes. This would take place absolutely by reading books and with the habit of book reading.

This research is based on the survey data gathered from a total of 661 students, 437 of whom are females and 224 of whom are males from the University of Canakkale Onsekiz Mart, Faculty of Education, Department of Primary School Teacher Education in order to identify their habits of reading books and their tendencies to read books.

According to the results of the research, 44.4 % of the students who participate in the survey are in the first line in the sibling ranking. Thus, it is seen that these students are in the position to be models. On the other hand, 55.6 % of the students can be discussed as being models. It is observed that the state of being a model is affective in the formation of tendency to read and strengthening of reading habit.

The economics conditions of the parents of the students who had participated in the survey was asked and it was identified that 75 % of them had sufficient funds to purchase books. Moreover, the level of education of the parents of students who had participated in the survey is very important for their children in gaining the habit of reading books. The education level of mothers' is far behind the level of education of fathers' after the high school degree. The proportion of students whose mother and father are graduates of an academy or a university is 8 % and 21.5 % respectively. In this case it is expected that not mothers but fathers should be the role models for their children in the subject of reading books and in gaining the habit of reading books.

It is understood that 50 % of students who participated in the survey read books very often and on a constant basis and 14.5 % of them read books

when necessary. Therefore, it can be said that the habit of reading books is at a good level. It is also seen that females mainly prefer to read books with emotional and social content, whereas males read adventure, social and science fiction related books. It is understood that the type of books which the students participated in the survey had the feeling to read again and therefore had been impressed was in fact the type which they read the most. The most affective factors in the selection of books by students were the subject, type and the author of the book respectively. It is seen that one thirds of the students obtain the books by purchasing, borrowing from a friend and taking from the university library. It is not escaped from the observation that the benefiting period from the university library increases in year 2 and reaches the maximum point in year 3. Another result that comes on the scene is that public libraries are insufficient in meeting the needs of students. The number of books read by the students that varies between 1-15 is 83 percent.

It is seen that the participated students in the research read the science magazines the most following illustrated magazines. It is another finding that tendency to read geography and travel magazines has been increasing. Nonetheless, while 71.1 % of the students read daily newspapers almost everyday, 5 % of them never read. It is understood that female students prefer to read illustrated, education, and culture sections of the newspapers while males prefer sports, education-culture and politics sections. 63.1 % of the bookshelves in students' houses have books between 1-40. It is also seen that the 40.6 % of the same students go to the library once a month and 19.9 % of them go once a week. Lack of interest to research, lack of making themselves conscious and lack of time can be shown as the reasons for not being able to benefit from the library.

69.9 % of the students participated in the survey have stated that they liked reading books and 26.5 % of them said they liked it from time to time. The percentage of students who said that they did not like to read books was 3.6. It is not a very promising picture that 70 % of the students participated in the survey read books, excluding course textbooks, once or twice in 1-7 days. Nonetheless it is seen that female students enjoy reading books before going to bed and in summer holidays more than male students. On the other hand, it is also seen that male students enjoy reading books on the weekends and attend book fairs more than female students. Use of Internet, watching TV and lack of free time were shown as the most important factors obstructing students from reading books.

ÇANAKKALE ÇEVRESİNDE FARKEDİLMEYEN TEHLİKE: KURAKLIK

Talat Koç*

It is emphasised that making individuals and families conscious and continuing this process at school are requirements in order to expand the participated students' habit of reading books. Nonetheless, 63.5 % of the students participated in the survey have stated that they spare a share of 1.9% of their monthly expenses to purchasing books. 24.7 % of them have stated that they did not spare any amount.

Özet

Dünyada, iklim değişikliği ve yanlış arazi kullanımı gibi nedenlerle ortaya çıkan temel sorunlar arasında, su kaynaklarının bozulması ve azalması da bulunur. Biga Yarımadası'nın batısı ile Gelibolu Yarımadasına yerleşmiş Çanakkale ilinde tarım ve turizm başlıca ekonomik etkinliklerdir. Çanakkale ilinde sürdürülebilir bir ekonomik ve sosyal yapının oluşturulabilmesi için, su kaynaklarındaki değişimin bilinmesine ihtiyaç vardır. Sunulan araştırmada, Ayvalık, Bozcaada, Çanakkale ve Bandırma meteoroloji istasyonları verilerinden yararlanılarak, yıllık toplam yağışların ve De Martonne, Eriņç, Meteorolojik Kuraklık, Thornthwait ve Sezer yöntemleri ile kuraklığın Çanakkale çevresinde zaman ve alana dağılışı değerlendirildi.

Çanakkale çevresi, yağış değerlerinin azaldığı, uygulanan indis ve yöntemlere göre zaman içinde kuraklaşma eğiliminin gözlemlendiği, alana göre ise yarı kurak ile yarı nemli yağış etkinliği arasında geçişin belirtildiği bir alandır. Ayvalıktan Bandırma'ya doğru azalan yaz kuraklığı dikkati çeker. Çanakkale çevresinde kaynak kullanımını ile sosyal etkinliklerin planlanmasında, su kaynaklarındaki kuraklaşma eğiliminin dikkate alınması gerekmektedir. Çanakkale ilinin gelecekle ilgili planlanmasında su kaynaklarında yaşanan değişimin dikkate alınması durumunda, ekosistemlerin taşıma kapasitelerinin aşılması sonucu önemli çevre sorunları ile karşılaşılması beklentir.

1.Giriş

İnsanlık devamlı olarak yaşam ortamıyla etkileşimindedir. Bu etkileşimin şekli ve niteliği hem insan topluluğu hem de ortamın özellikleri tarafından belirlenmektedir. İnsanın ilk dönemlerinde yaşam ortamı üzerindeki baskının az olması nedeniyle ortam kaynaklarının kullanımında önemli sorunlar çıkmamıştır. Bununla birlikte kaynak kullanımının artması ve doğal ortamın özelliklerinde yaşanan değişimler (kuraklaşma gibi) sosyal olayları belirleyen temel etkenlerden biri olmuştur. Kaynakların kullanımıyla

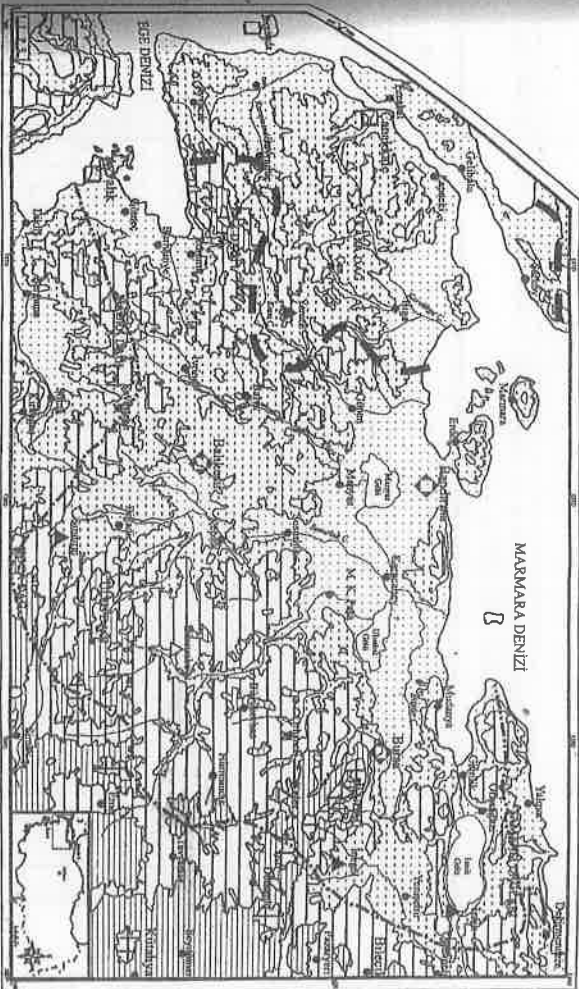
* Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

İlgili güncel sorunlarda, ortamda yaşanan doğal değişimlerin yanı sıra insan ortam etkileşimi sonucu yaşanan sorunlar da gündeme gelmiştir. Bu aşamada insanlığın en önemli sorunu; kaynakları sürdürülebilir olarak (bozmadan) kullanılabilmesidir. Sürdürülebilir kaynak kullanımını ve sürdürülebilir yaşam için ortamın taşıma kapasitesinin bilinmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Doğal ortamın taşıma kapasitesinin şekillenmesinde en önemli belirleyicilerden biri de su kaynaklarının durumudur. Su kaynaklarının özellikleri; doğal ortamı şekillendirmesi yanında bir doğal kaynak olarak da sürdürülebilir bir yaşamın oluşturulabilmesi açısından önemlidir. Dünyada 1994-2003 arasında afet kaynaklı ölümlerin % 48'ine, etkilenen insanların % 31'ine ve hasarın % 5'ine kuraklık/kriz neden olmuştur (IFRCRCS 2004)

Çanakkale ili, Biga Yarımadası batısı ile Gelibolu Yarımadası üzerinde bulunmaktadır (Şekil 1). Çanakkale ilinde, verimli kıyı ovaları, yoğun kullanılan plato alanlar, sık orman örtüsü, Kaz Dağı, nitelikli plajlar ve yoğun bir tarihi yerleşme dokusu vardır. Çanakkale ilinde en önemli ekonomik etkinlikler tarım, turizm, ticaret, sanayi ve madencilik olarak sıralanabilir (Koç 2004, Çizelge 1). Doğal olarak Çanakkale ilinde doğal yapının varlığını sürdürmesi, sosyal ve ekonomik etkinliklerin devamı için temel gereksinimlerden biri de su kaynaklarıdır. Troya ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda (Kayan 2000), Çanakkale çevresinde su kaynaklarının bulunması ve kullanımının tarih boyunca önemli bir konu olduğunu göstermektedir.

Çanakkale ilinde halen gerçekleştirilen ekonomik etkinlikler olsun, daha da geliştirilmesi düşünülen turizm sektörü olsun, kullanılan en önemli doğal kaynaklardan biri de su kaynaklarıdır. Çanakkale çevresinde sürdürülebilir tarım ve turizmin gerçekleştirilebilmesi için, su kaynaklarının özelliklerinin çok iyi bilinmesine ihtiyaç vardır. Aksi durumda, tamamen plansız bir gelişme su kaynakları üzerine baskı oluşturacak ve geri dönüşü olmayan sorunların ortaya çıkmasına neden olarak doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını engelleyecektir. Çanakkale çevresinde Akdeniz Ekolojik Bölgesi ve Marmara Geçiş Ekolojik Bölgeleri belirlenmiştir (Atalay 2002, Soykan ve Atalay 2005). Çanakkale çevresinde yaşanacak bir kuraklaşma belirten ekolojik bölgelerde sorunları beraberinde getirecektir. Bunlara ek olarak, Çanakkale ilinin Türkiye'de sanayileşmenin yoğunlaştığı Edirne, Tekirdağ, İstanbul, Sakarya ve Bursa hattına yakınlığı da önemlidir. Çanakkale ilinde sanayileşmiş alanlara yakınlığının ve coğrafi konum özelliklerinin de etkisi ile Biga çevresinden başlayarak sanayileşme başlamıştır. Çanakkale ilinin ekonomik özellikleri ile ilgili sıralana bütün göstergeler su ihtiyacının fazla olduğunu ve hızla artacağını göstermektedir. Doğal ortamdaki sorunların oluşmadan belirlenmesi ve

önlenmesi çevre sorunlarının en kolay ve ekonomik çözüm yöntemidir. Bu nedenle Çanakkale çevresinin kuraklık, kuraklaşma ve çöleşme bakımından incelenmesi; su kaynaklarının tanınması, olası çevre sorunlarının önlenmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlayacak temel ekenlerden biridir. Sıralanan bu nedenlerle Çanakkale ilinde yağışın değişimi ve kuraklık konusu çalışılma ihtiyacı hissedilmiştir.

Şekil 1. Çanakkale ilinin coğrafi konum özellikleri. Güney Marmara morfografiya haritası üzerinde kalın kesik çizgiler yaklaşık olarak Çanakkale il sınırını ifade etmektedir

2. Veri ve yöntem

Sunulan araştırmada Çanakkale çevresinde uzun dönem ölçüm yapımı olan dört istasyonun verilerinden yararlanılmıştır (Çizelge 2). Araştırmada verilerinden yararlanılan istasyonların konumunu Çanakkale ilinde kuraklığın yatağı değişkenliğini belirlemek için yeterli olmakla birlikte, dikey değişkenliği belirlemek için verilerinden yararlanılabilecek istasyon bulunmamaktadır (Şekil 1).

Çizelge 1. Çanakkale Merkez ve İlçelerinde Yetiştirilen Tarım Ürünlerinin Önem Sırası ve Verimleri (Koc 2001)

Sıralama	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Merkez	Ürün	Buğday	Domates	Parmuk	Elma	Şeftali	Üzüm	Zeytin	Arpa	Nohut	Bakla
	Verim	400	4000	185	100*	30*	1000	17*	300	140	140
Ayvaçık	Ürün	Zeytin	Buğday	Arpa	Domates	Bakla	Man.	Kam.	Hyar	K. Fas.	S. Ka.
	Verim	30*	300	300	3000	200	45*	4000	2500	150	1500
Bayramic	Ürün	Elma	Buğday	Zeytin	Üzüm	Domates	Arpa	Şeftali	Karpuz	Yulaf	Kiraz
	Verim	200*	316	17*	600	3860	250	30*	2000	215	30*
Biga	Ürün	Buğday	Domates	Ayçiçeği	Arpa	Biber	Mısır	Yulaf	S. Pan.	K. Fas.	Çeltik
	Verim	400	4500	170	300	3000	700	250	6500	200	700
Bozcaada	Ürün	Üzüm	Buğday	Arpa	Kavun	Karpuz	—	—	—	—	—
	Verim	800	300	270	1500	1500	—	—	—	—	—
Çan	Ürün	Buğday	Domates	Biber	Yulaf	Arpa	Karpuz	K. Fas.	Patates	Patlıcan	Kavun
	Verim	275	5000	2300	220	210	1700	175	1200	1200	1700
Eceabat	Ürün	Buğday	Domates	Zeytin	Parmuk	Ayçiçeği	Arpa	Susam	Kavun	Bakla	Karpuz
	Verim	400	3000	20*	100	100	300	30	1500	150	2000
Ezine	Ürün	Zeytin	Domates	Buğday	Parmuk	Ayçiçeği	Arpa	Bakla	Karpuz	Patlıcan	Kavun
	Verim	25*	5000	400	150	300	300	2200	1800	1300	1500
Gelbolu	Ürün	Buğday	Ayçiçeği	Karpuz	Arpa	Üzüm	Çeltik	Kavun	Bezelye	K. Fas.	—
	Verim	350	150	3000	200	2500	850	600	2000	550	150
Gökçeada	Ürün	Zeytin	Buğday	Arpa	Domates	Biber	Karpuz	Üzüm	Kavun	Sofran	K. Fas.
	Verim	20*	300	250	2000	1500	1500	850	1400	1000	150
Lapseki	Ürün	Şeftali	Üzüm	Buğday	Domates	Elma	Kiraz	Biber	Arpa	Nohut	Ayçiçeği
	Verim	28*	1680	350	5000	85*	26*	2000	300	150	150
Yenice	Ürün	Buğday	Tütün	Biber	Domates	K. Fas.	Yulaf	Üzüm	Yonca	Hyar	Arpa
	Verim	240	90	2000	4000	150	210	1200	1000	3000	220

Açıklamalar: Verim değerleri dekara kilogramdır. * ile işaretlenen verim değerleri ağaç başına kilogramdır. Kam: Karnabahar, K. Fas.: Kuru fasulye, S. Ka.: Su kabak, Ş. Pan.: Şeker pancarı.

Çizelge 2. Çanakkale çevresinde kuraklık özelliklerinin belirlenmesi verileri kullanılan istasyonlar

İstasyon	Yükselik (m)	Enlem (Kuzey)	Boylam (Doğu)	Veri Dönemi
Ayvallık	4 m	39° 18'	26° 42'	1965-1995
Bozcaada	28 m	39° 50'	26° 04'	1967-1995
Çanakkale	6 m	40° 08'	26° 24'	1965-1995
Bandırma	58 m	40° 21'	27° 58'	1965-1995

Su döngüsünde temel belirleyici etken yağışın miktarı ile ilgili özelliklerdir. Bu nedenle araştırmada öncelikle verilerinden yararlanılan istasyonların yıllık toplam yağışları ile bu yağışın istasyonlar arasında gösterdiği farklılaşma ile yıllar arasındaki değişim ele alındı. Her istasyonun yağış değerlerinin uzun yıllar aritmetik ortalaması yanında ortalamadan 1, 2 ve 3 standart değer uzaklaşma durumları ile ölçüm dönemindeki her yılın yağışının işlendiği şekiller hazırlanarak yağış değerlerinin yıllar arasındaki değişimi de açıklandı. Yağış gibi değişkenliği yüksek bir iklim elemanındaki yıllar arasındaki değişimin daha iyi anlaşılabilmesi için hareketli ortalamaları (5 yıllık) hesaplanarak şekiller üzerinde gösterildi.

Çanakkale çevresi istasyonlarda yağış ve yağış etkinliği değerlerinin zaman içindeki değişiminin objektif olarak açıklanabilmesi için Basit Doğrusal Regresyon (BDR) modeli olarak **En Küçük Kareler Doğrusal Regresyon Yöntemi** (EEKDR) uygulandı. Çanakkale çevresi istasyonlarının yağış özelliklerinin hazırlanan gösterir şekillerde daha iyi izlenebilmesi amacı ile şekiller üzerinde o istasyonda gözlem döneminde standart sapma değerlerine karşılık gelen yağış değerleri gösterilmiştir. Çanakkale çevresi istasyonlarda yağışın mevsimselliğinin (yağış rejiminin) belirlenmesi amacıyla Türkiye (1998) den yararlanarak Mevsimsellik İndeks değerleri belirlendi.

Bilindiği gibi yağış kavramı birim alana (1 m²) düşen her çeşit yağışın sıvı olarak ölçümünü (mm) ifade eder. Bu nedenle yalnız yağış miktarlarının özelliklerinin açıklanması su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını için yeterli değildir. Bu nedenle Çanakkale çevresinde yaşamı doğrudan etkileyen yağış etkililiğinin ortaya konulabilmesi amacıyla kuraklık kavramı incelendi. Kurak özelliklerinin belirlenmesi ile ilgili doğrudan yağış miktarlarının

kullanılmasından yağışın sıcaklık başta olmak üzere değişik iklim elemantasyerıyla karşılaştırılmasına kadar değişik yöntemler vardır.

Kuraklık, kuraklaşma ve çölleşme kavramları Koç (1998, 2000, 2001), Türkeş (1990), Şahin ve Sipahioğlu (2002) tarafından da tanımlanmıştır. Türkeş (1990) ile Şahin ve Sipahioğlu (2002) bu kavramların değişik şekillerde ifade edildiği belirtmektedir. Bununla birlikte belirtilen iki kavramdan yararlanarak bu kavramlarla ilgili temel tanımları vermek yerinde olacaktır.

Kuraklık (drought): Genellikle ister yer altı suyu, isterse yağış ve akarsulardaki su biçiminde olsun, doğal su varlığının belli bir zaman süresince ve bölgesel ölçekte ortalamamın altında gerçekleşmesi olarak görülmektedir (Türkeş 1990:9).

Kuraklaşma (aridity): Genellikle ortalama yağışın azlığı ya da kullanılabilir suyun yetersizliği nedeniyle oluşan ve süreklilik gösteren iklim koşullarını tanımlamak için kullanılır (Türkeş 1990:10).

Çölleşme (desertification): Klimatik çöllerin dış kenarlarında bulunan alanlardaki toprak ve vejetasyonda (bitki örtüsü) çöl benzeri koşulların alansal olarak yaygınlaşmasını başlatan ya da bu koşulları yöneten biyolojik süreçlerde bir azalma ve böyle koşulların bir zaman periyodunda toplanması, olarak tanımlanmıştır (Türkeş 1990:10 da Gbeckor-Kove 1989'dan alınarak).

Konunun gerçek boyutlarıyla ortaya konulabilmesi için birden fazla yöntem kullanılması ihtiyacı hissedilmiştir. Çanakkale çevresinde yağış etkinliğinin değişik yönlerini ortaya koyabilmek amacıyla De Martonne-1923 ve 1942, Erinc-1965, Thornthwait-1948, Sezer-1988 ve Meteorolojik Kuraklık yöntemlerinden yararlanılmıştır.

De Martonne-1923 yağış etkinliği ile ilgili olarak önerdiği formülünü yağış ve ortalama sıcaklık ilişkisi üzerine kurmaktadır.

$$I = \frac{P}{T + 10}$$

Formülde

I: İndis değeri,

T: Ortalama sıcaklık (aylık veya yıllık olabilir) ve

10: sıcaklık değerlerini eksi olmaktan kurtarmak için önerdiği katsayıdır (Ardel ve diğ. 1969, Erinc 1984, Akman 1990, Koç 1998, Essenwanger 2001). De Martonne tarafından önerilen indis aylık ve yıllık olarak uygulanabilmektedir. Bunun yanında araştırmacı tarafından daha sonra yürütülen çalışmalar sonucunda 1942'de farklı bir formül önerilmiştir.

Bu formülde daha önceki formülden farklı olarak;

$$I = \frac{P}{T + 10} + \frac{12P}{t + 10}$$

p: en kurak ayın yağışı ile

t: ortalama sıcaklığı

da işin içine katılmaktadır. De Martonne tarafından 1923 (Erinc'e göre 1926 ve 1935 çalışmaları) ve 1942 indis değerleri için farklı sınır değerler önerilmiştir (Ardel ve diğerleri 1969, Erinc 1984, Akman 1990, Essenwanger 2001). Bu çalışmada, De Martonne indis değerinin aylık, yıllık ve yıllar arasındaki durumunu açıklamaya çalışılmıştır.

Uygulanan diğer bir yağış etkinliği indisi de Erinc (1965, 1984) tarafından geliştirilmiştir.

$$I_m = \frac{P}{T_{om}}$$

olarak önerilen formüldür;

P: yağış değerini (aylık veya yıllık),

T_{om}: ise ortalama maksimum sıcaklığı (aylık veya yıllık) ifade etmektedir. Araştırmada kullanılan Erinc indis değeri ile ilgili olarak sınır değerler ile uygulanması ile ilgili ayrıntılara Erinc (1965-1984) ve Türkeş'in (1990) çalışmalarında ulaşmak mümkündür. Erinc indis değerleri de aylık, yıllık ve yıllar arası değerlendirilmiştir.

Thornthwait (1948) yöntemi sıcaklık, enlem, yağış, buharlaşma, toprak suyu gibi ilişkilere dayanmakta ve hayli uzun hesaplamalara ihtiyacı duymaktadır. Thornthwait yönteminin yağış etkinliği ile ilgili olarak önerdiği formül su fazlası ve noksanını değerlendirmektedir.

$$I_m = \frac{100s - 60d}{n}$$

Önerilen formülde

I_m : yağış etkinliği indisi,

s: aylık su fazlası,

d: aylık su noksanı ve

n: potansiyel evapotranspirasyon olarak tanımlanmaktadır. Thornthwait yönteminin uygulanmasının diğer aşamaları; indisin sınır değerleri ve ayrıntılar ile ilgili olarak Ardel ve diğerleri (1969), Erinc (1984), Akman (1990) ve Essenwanger (2001) kaynaklarına başvurulabilir.

Yağış etkinliği çalışmaları daha sağlıklı sonuçlara ulaşma çabalarından bir diğeri de Sezer (1988) tarafından gerçekleştirilmiştir:

$$I_h = \frac{P}{GEM}$$

Önerilen formülde;

I_h : yağış etkinliği indisi;

P: ortalama yağış miktarı (mm),

GME: günlük maksimum buharlaşma miktarının yıllık değeri (mm) olarak ifade edilmiştir. Sezer (1988) tarafından önerilen ilişkide farklı bir yaklaşım olarak günlük maksimum buharlaşma miktarının yıllık değerinin (mm) kullanılması dikkat çekmektedir. Sezer (1988) tarafından yağış etkinliği ilişkisi yıllık, altı aylık, mevsimlik (matematiksel), aylık ve vejetasyon dönemi için uygulanabilecek bağıntıları içermektedir. Sezer yağış etkinliği ile ilgili olarak Sezer'in (1988) yayınından ayrıntılı bilgi edinilebilir.

Meteorolojik kuraklık indisi değerlerimin belirlemesinde yıllık toplam yağışların standart değer haline getirilerek Çizelge 3'de verilen sınır değerler ile karşılaştırılması yöntemi uygulanmıştır (Türkeş 1996a).

Çizelge 3. Meteorolojik kuraklık indisi Değerleri ve Özellikleri (Türkeş, 1996a'dan yararlanarak)

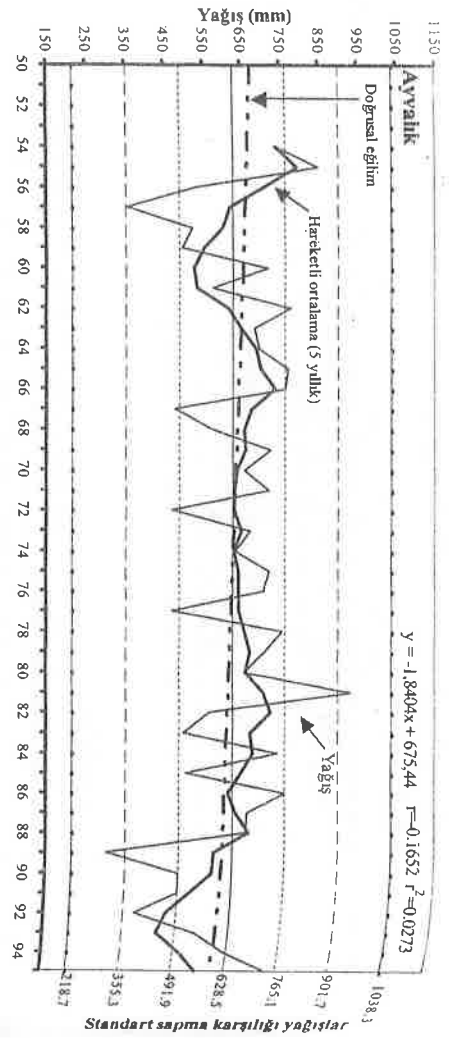
İndis Değeri	Yağış Özelliği	İşareti
1,76 veya fazla	Çok Şiddetli Nemli	ÇŞN
1,31'den 1,75'e	Çok Fazla Nemli	ÇFN
0,86'dan 1,30'a	Çok Nemli	ÇN
0,51'den 0,85'e	Nemli	N
-0,50'den 0,50'ye	Normal	Nor.
-0,51'den -0,85'e	Kurak	K
-0,86'dan -1,30'a	Çok Kurak	ÇK
-1,31'den -1,75'e	Çok Fazla Kurak	ÇFK
-1,76 veya az	Çok Şiddetli Kurak	ÇŞK

3. Değerlendirme

Çanakkale ili Akdeniz ve Karadeniz iklimleri arasındaki konumu nedeniyle yağış ve yağış etkinliği özelliklerinde yataz değişiminin çok iyi gözlenebildiği bir alandır. Çanakkale ilinde Kütükkuyu ve Ayvacık çevresinde Akdeniz iklimi özellikleri Biga çevresinde ise Karadeniz iklimi özellikleri daha belirginleşmektedir. Çanakkale'nin güneyinde Kaz Dağında iklimin dikey değişkenliği belirgindir.

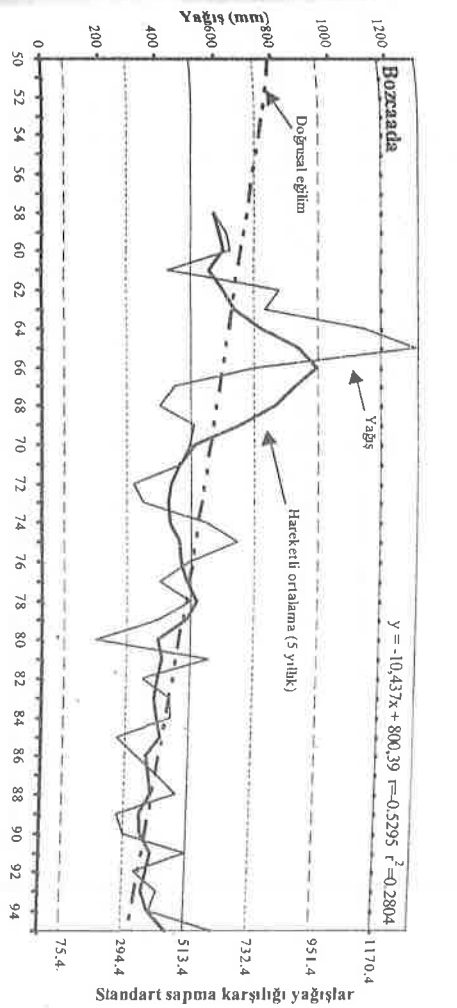
3.1. Yağış

Çanakkale çevresinde yağış, güneyden kuzeye (Ayvallık ve Bandırma arasında) ve kıydan iç kesime (Bozcaada'dan Kaz Dağına) doğru artmaktadır (Şekil 2, 3, 4, 5). Ayvalık meteoroloji istasyonunda uzun yıllar ortalaması toplam yağış 628,5 mm iken Bandırma istasyonunda 706,7 mm olmuştur (Şekil 2, 5). Çanakkale çevresi istasyonlarda yağış değerlerinin beş yıllık ortalamalarının değişiminde bir paralellik bulunmamaktadır. Hareketli ortalamalar ve yağış değerlerindeki azalma dikkat çekmektedir (Şekil 2, 3, 4, 5). Yağış değerlerindeki azalma Ayvalık ve Bozcaada istasyonlarında belirgin iken Çanakkale ve Bandırma doğrultusunda zayıflamaktadır (Şekil 2, 3, 4, 5).

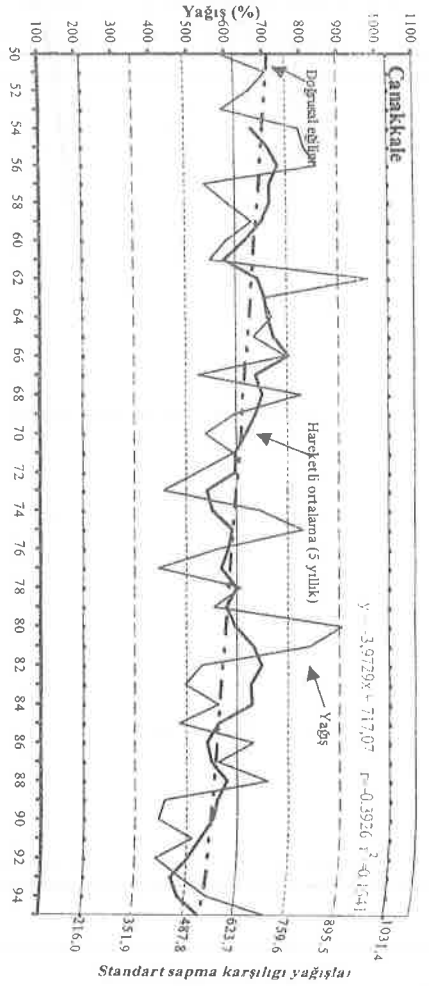

Şekil 2. Çanakkale çevresi istasyonlardan Ayvalıkta yıllık toplam yağışın yıllar arasındaki değişim özellikleri ($y = \text{EKKDR}$ eşitiği, $r = \text{Korelasyon katsayısı}$, $r^2 = \text{Belirtilik katsayısı}$, Sağ ekseninde normal dağılımda standart sapmalara karşılık gelen yağış değerleri)

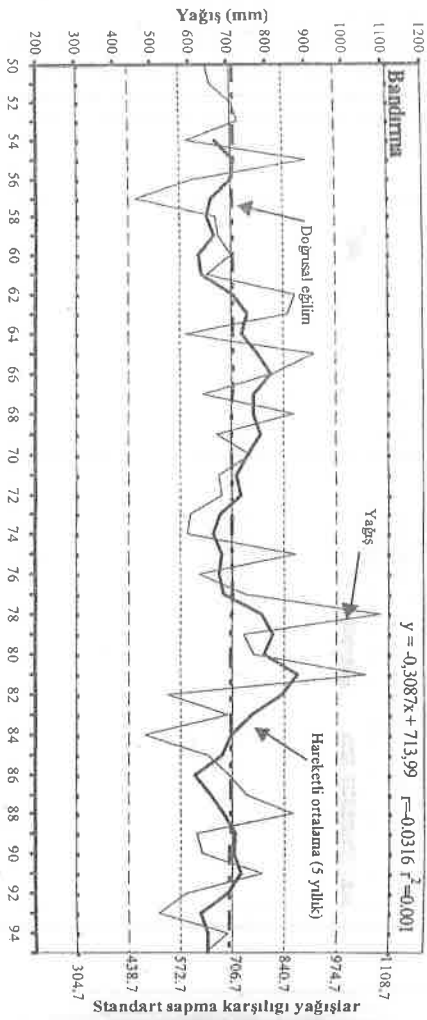
Çanakkale çevresinde yağış özelliklerinin değerlendirilmesinde dikkate alınabilecek bir diğer özellik mevsimsellik indisi-dir. Türkeş (1998) tarafından Türkiye için uygulanan mevsimsellik indisi sonuçları Şekil 6'da gösterilmiştir. Araştırma alanı genel hatlarıyla mevsimselliğin çok belirgin olduğu Akdeniz şartlarından, mevsimselliğin azaldığı Karadeniz şartlarına geçişin yaşandığı bir alan özelliği göstermektedir (Şekil 6). Mevsimsellik indisi Ayvalıkta 0.76, Bozcaada da 0.60, Çanakkale'de 0.55 ve Bandırma'da 0.50 olarak belirlenmiştir. Bu değerler Ayvalık çevresinde sıcak dönemde kurak şartların egemen olduğunu göstermektedir. Yaz kuraklığının etkisi Çanakkale ve Bandırma çevresine doğru gidildikçe azalmakta ve yağış yıl içine dengeli dağılmaktadır.

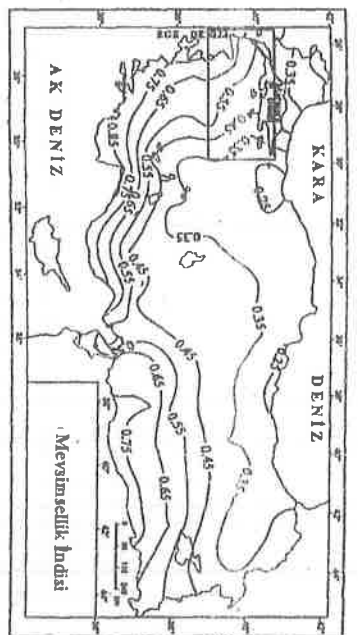
Şekil 3. Çanakkale çevresi istasyonlardan Bozcaada da yıllık toplam yağışın yıllar arasındaki değişim özellikleri ($y = \text{EKKDR}$ eşitiği, $r = \text{Korelasyon katsayısı}$, $r^2 = \text{Belirtilik katsayısı}$, Sağ ekseninde normal dağılımda standart sapmalara karşılık gelen yağış değerleri)

Şekil 4. Çanakkale çevresi istasyonlardan Çanakkale'de yıllık toplam yağışın yıllar arasındaki değişim özellikleri ($y = \text{EKKDR eşitliği}$, $r = \text{Korelasyon katsayısı}$, $r^2 = \text{Belirlilik katsayısı}$, Sağ dikey ekseninde normal dağılımda standart sapmalara karşılık gelen yağış değerleri)

Şekil 5. Çanakkale çevresi istasyonlardan Bandırma'da yıllık toplam yağışın yıllar arasındaki değişim özellikleri ($y = \text{EKKDR eşitliği}$, $r = \text{Korelasyon katsayısı}$, $r^2 = \text{Belirlilik katsayısı}$, Sağ ekseninde normal dağılımda standart sapmalara karşılık gelen yağış değerleri)

Şekil 6. Türkiye'de mevsimsellik indisi değerleri (Türkeş 1998)

3.2. Kuraklık

Aylık kuraklık özellikleri

De Martonne kuraklık indisinin sonuçlarına göre haziran eyül arası 4 aylık dönemde kuraklık, Ayvalık, Bozcaada ve Çanakkale istasyonlarında etkilidir. Çanakkale çevresindeki istasyonlarda kuraklığın etkisi Bandırma'da daralarak temmuz ve ağustos aylarında belirlenmiştir (Çizelge 4). Kuraklık etkisinin Ayvalıktan Çanakkale ve Bandırma'ya doğru azaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum araştırma alanının Akdeniz ve Karadeniz iklimleri arasındaki geçiş konumunun bir sonucudur. De Martonne kuraklık indisi değeri kuraklığın etkili olduğu aylarda olarak temmuz (Ayvalık 0.7, Bozcaada 1.7, Çanakkale 4.7 ve Bandırma 6.1) ve ağustos (Ayvalık 0.7, Bozcaada 2.6, Çanakkale 2.4 ve Bandırma 5.2) dikkat çekmektedir. Nisan, mayıs ve ekim ayları kurak ve nemi aylar arasında geçiş özelliği göstermektedir. Çanakkale ve çevresinde De Martonne yöntemi-ne göre kasım martı arası dönem nemi özellik göstermektedir (Çizelge 4).

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	A	Y
Ayvalık	N	74	77	68	23	6	0	0	0	3	16	84	90	3
	KN	10	6	19	32	23	0	0	0	13	3	0	68	
	YK	6	13	10	23	16	10	3	3	13	19	13	3	29
Bozcaada	K	10	3	3	23	55	90	97	97	84	52	0	6	0
	OİD	72.3	57.2	44.6	21.4	13.1	2.8	0.7	0.7	4.2	15.2	56.6	72.9	23.6
	İT	N	N	N	KN	YK	K	K	K	K	YK	N	N	KN
Bandırma3	N	57	54	32	18	7	0	0	0	4	4	39	75	0
	KN	14	21	39	14	4	11	0	0	7	14	21	11	25
	YK	18	11	18	25	29	4	0	7	11	25	25	4	75
Çanakkale	K	11	14	11	43	61	86	100	93	79	57	14	11	0
	OİD	47.6	35.1	28.2	17.1	11.1	6.0	1.7	2.6	6.0	10.8	34.8	49.0	17.3
	İT	N	N	KN	YK	YK	K	K	K	K	YK	N	N	YK
Bandırma3	N	83	67	70	28	7	2	2	0	4	28	72	83	17
	KN	11	11	13	30	17	9	2	2	9	22	9	11	65
	YK	0	13	15	26	30	20	13	7	15	26	13	4	17
Ayvalık	K	7	9	2	15	46	70	83	91	72	24	7	2	0
	OİD	75.8	47.8	44.4	23.9	14.0	8.4	4.7	2.4	9.7	22.7	50.5	69.5	25.1
	İT	N	N	N	KN	YK	K	K	K	K	KN	N	N	KN
Bandırma3	N	84	76	63	45	13	5	3	5	16	45	82	95	39
	KN	8	13	24	32	18	11	5	0	5	13	5	0	58
	YK	3	5	11	13	26	18	13	13	18	26	13	3	2.6
Ayvalık	K	5	5	3	11	42	66	79	82	61	16	0	3	0
	OİD	86.2	56.2	50.9	32.3	16.2	10.4	6.1	5.2	12.8	31.1	54.8	83.0	29.8
	İT	N	N	N	N	YK	YK	K	K	YK	N	N	N	KN

Açıklamalar: İstasyonlarda indis değerlerinin gözlem dönemindeki etki oranları (%) aylık ve yıllık olarak ifade edilmiş, daha sonra ortalamaya durumları verilmiştir. N: Nemli, KN: Yarı kurak sahalar ile nemli sahalar arasında geçiş, YK: Yarı kurak, K: Kurak, OİD: Ortalama indis değeri, İT: İklim tipi.

Eriçin indisine göre yapılan değerlendirmede, Çanakkale çevresinde yıl kurak ve nemli dönem ile bu dönemler arasındaki geçiş aylarına ayrılmaktadır. Ayvalık'ta ve Bozcaada'da haziran-eylül dönemi tam kurak iken Çanakkale ve Bandırma'da temmuz-agustos ayları tam kurak özellik göstermektedir. Bu durum aylara göre kuraklığın Ayvalık, Çanakkale ve Bandırma hatlarında etkisinin azaldığını ifade etmektedir (Çizelge 5). Eriçin indisinin araştırma

sahasının kuraklık özelliklerinin ortaya konulmasında diğer yöntemlere göre daha ayrıntılı bilgiler verdiği gözlenmektedir. Eriçin indisinde de nisan, mayıs ve ekim ayları kurak dönemle nemli dönem arasında geçiş özelliği göstermektedir. Kasım ile mart ayları arası ise nemli dönem özelliği göstermektedir.

Thomthwait yöntemi topraktaki suyun durumunu ayrıntılı olarak takip etmek için geliştirilmiştir. Bu yöntemin sonuçlarından yararlanarak kuraklık-nemlilikle ilgili değerlendirme yapılmak istendiğinde nemlilik oranı, su eksikliği ve fazlası değerleri kapsamlı bilgi vermektedir (Çizelge 6, 7, 8, 9, 10). Çanakkale çevresindeki istasyonlarda nisan-eylül dönemi kuraklığın, ekim-mart dönemi ise nemliliğin değişik oranlarda etkili olduğu dönemlerdir. Kurak şartlar temmuz-agustos, nemli şartlar aralık ocak aylarında doruk noktaya çıkmaktadır (Çizelge 6, 7, 8, 9, 10). Çanakkale çevresi istasyonlarda ayların kuraklık-nemlilik özellikleri değerlendirildiğinde Ayvalık'tan Bandırma'ya (güneyden kuzeye) ve Bozcaada'dan Yenice'ye (Kaz Dağı) doğru (batıdan doğuya) kuraklığın etkisinin azaldığı ve nemli ayların sayısının arttığı gözlenmektedir. Çanakkale çevresinde kuraklık-nemlilik özelliğinin bu değişiminde enlem, yerçekimleri (Kaz Dağı) ve etkileyen hava tiplerinin oranlarındaki değişime belirleyici olmaktadır.

Çizelge 5. Çanakkale Çevresi İstasyonlarda Erineç Yağış Etkinliği Özellikleri

	O	Ş	M	N	M	H	A	E	E	K	A	Y	
Ayvalık	ÇN	71	71	42	10	0	0	0	0	6	55	87	
	N	10	10	26	13	6	0	0	3	3	32	3	
	YN	6	6	23	32	23	3	0	0	19	0	77	
	YK	3	10	6	10	16	0	0	10	16	13	3	
	K	3	0	0	23	19	6	3	6	19	0	3	
	TK	6	3	3	13	35	90	97	97	81	35	0	
	OID	112.5	86.1	61.6	27.3	15.8	3.3	0.8	0.8	4.9	18.7	76.5	108.8
	İT	ÇN	ÇN	ÇN	YN	YK	TK	TK	TK	TK	YK	ÇN	YN
	ÇN	61	54	25	11	7	0	0	0	4	25	75	0
	N	7	14	21	11	0	0	0	0	4	4	18	4
Bozcaada	YN	11	7	36	21	7	11	0	4	7	11	21	
	YK	11	11	7	14	25	4	0	7	21	21	4	
	K	0	7	11	18	14	14	7	14	14	29	7	
	TK	11	7	0	25	46	71	93	82	68	32	7	
	OID	81.8	59.6	44.6	24.5	14.7	7.5	2.1	3.3	7.6	14.8	53.0	
	İT	ÇN	ÇN	ÇN	YN	K	TK	TK	TK	TK	K	N	
	ÇN	78	65	52	17	0	0	0	4	9	59	76	
	N	11	7	20	11	7	2	0	0	11	13	17	
	YN	4	13	17	35	20	9	7	4	9	30	13	
	Çanakkale	YK	0	7	9	17	26	11	7	2	9	22	7
K		0	7	0	9	15	24	9	4	22	15	7	
TK		7	2	2	11	33	54	78	89	57	13	2	
OID		128.2	79.0	66.3	31.7	17.2	9.9	5.4	2.8	11.4	28.6	70.2	
İT		ÇN	ÇN	ÇN	YN	YK	K	TK	TK	K	YN	ÇN	
ÇN		82	71	58	21	5	0	0	5	26	74	92	
N		8	13	16	21	8	5	0	3	8	18	8	
YN		5	8	18	37	24	11	8	3	8	18	8	
YK		0	3	5	8	8	13	8	5	13	16	11	
Bandırma		K	3	3	0	8	34	21	16	13	18	8	0
	TK	3	3	3	5	21	50	68	76	47	13	0	
	OID	153.3	98.0	76.7	42.6	20.2	12.4	7.3	6.2	15.6	40.1	76.9	
	İT	ÇN	ÇN	ÇN	ÇN	N	YK	K	TK	TK	K	N	
	ÇN	153.3	98.0	76.7	42.6	20.2	12.4	7.3	6.2	15.6	40.1	76.9	
	N	153.3	98.0	76.7	42.6	20.2	12.4	7.3	6.2	15.6	40.1	76.9	
	YN	153.3	98.0	76.7	42.6	20.2	12.4	7.3	6.2	15.6	40.1	76.9	
	YK	153.3	98.0	76.7	42.6	20.2	12.4	7.3	6.2	15.6	40.1	76.9	
	K	153.3	98.0	76.7	42.6	20.2	12.4	7.3	6.2	15.6	40.1	76.9	
	TK	153.3	98.0	76.7	42.6	20.2	12.4	7.3	6.2	15.6	40.1	76.9	

Açıklamalar: Her istasyonda zamana bağlı değişimin ortaya konması amacıyla aylar ve yıl için önce indis basamaklarının gözlemlenen dönemlerdeki elki oranları verilmiştir. Daha sonra OID satırında dönem ortalaması indisi ve hemen altındaki satırda ise kavram olarak karşılığı verilmiştir. ÇN:Çok nemli, N:Nemli, YN:Yarı nemli, YK:Yarı kurak, K:Kurak, TK:Tam kurak, OID:Ortalama indisi değeri, İT:İklim tipi.

Çanakkale'de kuraklık özelliklerini belirlemek amacıyla hazırlanan bir diğer su bilançosu Sezer (1988)'e aittir. Sezer yönteminin sonuçları ayrıntılı iklim tipi ve vejetasyon sınıfları çizelgesine göre değerlendirildiğinde ayların kuraklık-nemlilik durumlarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verildiği görülmüştür (Çizelge 11, 12, 13, 14). Bununla birlikte yılın nemli ve kurak dönemler ile bu dönemler arasındaki geçiş dönemlerine ayrılmaları özelliği bu yöntemde de korunmaktadır. Sezer Su Bilançosu'nun sonuçları değerlendirildiğinde Çanakkale çevresinde, Ayvalık'tan Bandırma'ya ve Bozcaada'dan Yenice'ye doğru gidildikçe su fazlası artmakta, su açığı azalmakta ve daha nemci türleri yetişmesine ortam oluşmaktadır (Çizelge 11, 12, 13, 14).

Çizelge 6. Thorntwaite'ye Göre Çanakkale Çevresi İstasyonlarından Ayvalık'ın Su Bilançosu (mm) ve İklim Tipi

	O	S	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl
Sic.	7,8	8,4	10,3	14,7	19,6	24,2	26,4	25,7	22,3	17,1	12,8	9,7	16,58
S.in.	1,96	2,19	2,99	5,12	7,91	10,82	12,42	11,92	9,62	6,43	4,15	2,73	78,26
Por.Ev.	15,91	18,11	25,85	48,1	79,49	114,04	133,72	127,59	99,59	62,64	37,78	23,28	786,09
Düz.P.E.	0,85	0,84	1,03	1,11	1,23	1,24	1,26	1,18	1,04	0,96	0,84	0,82	
Düz.P.E.	13,47	15,15	26,62	53,4	98,02	141,76	168,89	150,56	103,6	60,14	31,62	19,02	882,2
Yağış	115,4	85,3	70,3	44,9	26,1	8,5	3	1,6	12,6	34,8	103,1	131,3	636,9
B.S. Değ.	0	0	0	-8,5	-81,9	-19,59	0	0	0	0	71,48	28,52	
Bir.Su.	100	100	100	91,5	19,59	0	0	0	0	0	71,48	100	
Ger.Ev.	13,47	15,15	26,62	53,4	98,02	28,09	3	1,6	12,6	34,8	31,62	19,02	337,39
Su Nok.	0	0	0	0	0	113,67	165,89	148,96	90,97	25,34	0	0	544,81
Su Faz.	101,9	70,15	43,68	0	0	0	0	0	0	0	0	0	83,76
Akış	92,85	86,04	56,91	21,8	0	0	0	0	0	0	0	0	41,88
N.Or.	7,56	4,63	1,64	-0,2	-0,73	-0,94	-0,98	-0,99	-0,88	-0,42	2,26	5,9	

Açıklamalar: Sic.:Seçiklik, S.in.:Seçiklik indisi, Por.Ev.:Potansiyel evapotranspirasyon, Düz.Kat.:Enleme göre düzleme katsayısı, B.S.Değ.:Toprakta biriken suyun aylık değişimi, Bir.Su.:Toprakta biriken su, Ger.Ev.:Gerçek evapotranspirasyon, Su Nok.:Su noksanı, Su Faz.:Su fazlası, N.Or.:Nemlilik oranı, İnd.:İndis, İklim tipi: C:Başlı, Kurak-az nemli, üçüncü dereceden mezosermal, kış mevsiminde kuvvetli su fazlası olan ve denizel şartlara yakın iklim.

Çizelge 7. Thornthwaite'ye Göre Çanakkale Çevresi İstasyonlarından Bozcaada'nın Su Bilançosu (mm) ve İklim Tipi													
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl
Sic.	7.9	8.2	9.7	13.7	17.5	21.5	22.8	22.7	20.6	16.5	12.2	9.7	15.25
S.ln.	2.0	2.11	2.73	4.6	6.66	9.1	9.95	9.88	8.53	6.1	3.86	2.73	68.24
Pot.Ev.	20.14	21.35	27.8	47.81	70.23	97.04	106.42	105.68	90.74	64.03	39.85	27.8	718.87
Düz.Kat.	0.84	0.83	1.03	1.11	1.24	1.25	1.27	1.18	1.04	0.96	0.83	0.81	
Düz.P.E.	16.95	17.76	28.63	53.07	86.97	121.14	134.97	124.71	94.37	61.47	33.14	22.56	795.73
Yağış	71.1	53.9	46.1	33.2	25.0	15.6	4.5	7.0	14.9	23.8	63.3	79.9	438.3
B.S. Değ.	12.5	0	0	-19.87	-61.97	-18.16	0	0	0	0	30.16	57.34	
Bir.Su.	100	100	100	80.13	18.16	0	0	0	0	0	30.16	87.5	
Ger.Ev.	16.95	17.76	28.63	53.02	86.97	33.76	4.5	7.0	14.9	23.8	33.14	22.56	343.03
Su Nok.	0	0	0	0	0	87.38	130.47	117.71	79.47	37.67	0	0	452.69
Su Faz.	41.65	36.14	17.47	0	0	0	0	0	0	0	0	0	95.27
Akış	20.83	38.9	26.81	8.74	0	0	0	0	0	0	0	0	95.27
N.Or.	3.2	2.04	0.61	-0.37	-0.71	-0.87	-0.97	-0.94	-0.84	-0.61	0.91	2.54	

Açıklamalar: Çizelge 6 ile aynıdır. İklim tipi: DB'ysar Yarın kurak, ikinci dereceden mezotermal, orta derecede su fazlası olan ve tam denizel iklim.

Çizelge 8. Thornthwaite'ye Göre Çanakkale Çevresi İstasyonlarından Çanakkale'nin Su Bilançosu (mm) ve İklim Tipi													
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl
Sic.	6.2	6.6	8.1	12.4	17.2	22.0	24.6	24.4	20.6	15.8	11.6	8.4	14.83
S.ln.	1.38	1.52	2.08	3.96	6.49	9.42	11.16	11.02	8.53	5.71	3.58	2.19	67.04
Pot.Ev.	14.17	15.62	21.45	41.52	68.96	101.01	120.11	118.6	91.22	60.46	37.44	22.7	713.27
Düz.Kat.	0.84	0.83	1.03	1.11	1.24	1.25	1.27	1.18	1.02	0.96	0.83	0.81	
Düz.P.E.	11.89	12.96	22.1	46.09	85.61	126.4	152.55	140.11	94.87	58.04	31.03	18.35	799.98
Yağış	102.8	65.5	66.2	44.1	31.3	22.2	13.6	6.8	24.1	48.8	90.4	107.8	623.6
B.S. Değ.	0	0	0	-1.99	-54.31	-43.71	0	0	0	0	59.37	40.63	
Bir.Su.	100	100	100	98.01	43.71	0	0	0	0	0	59.37	100	
Ger.Ev.	11.89	12.96	22.1	46.09	85.61	65.91	13.6	6.8	24.1	48.8	31.03	18.35	387.22
Su Nok.	0	0	0	0	0	60.49	138.95	133.31	70.77	9.24	0	0	412.75
Su Faz.	90.91	52.54	44.1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	48.82
Akış	7.65	4.05	2.0	-0.04	-0.63	-0.82	-0.91	-0.95	-0.75	-0.16	1.91	4.87	236.38
N.Or.	7.65	4.05	2.0	-0.04	-0.63	-0.82	-0.91	-0.95	-0.75	-0.16	1.91	4.87	

Açıklamalar: Çizelge 6 ile aynıdır. İklim tipi: C₂B'ysb₃ Kurak-az nemli, ikinci dereceden mezotermal, kış mevsiminde kuvvetli su fazlası olan ve denizel şartlara yakın iklim.

Çizelge 9. Thornthwaite'ye Göre Çanakkale Çevresi İstasyonlarından Bandırma'nın Su Bilançosu (mm) ve İklim Tipi													
	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl
Sic.	5.2	5.6	7.5	12.0	16.5	21.1	23.2	23.2	20.0	15.5	10.9	7.5	14.02
S.ln.	1.06	1.19	1.85	3.76	6.1	8.85	10.21	10.21	8.16	5.55	3.25	1.85	62.03
Pot.Ev.	12.35	13.77	21.15	42.16	67.3	96.57	111.01	111.01	89.27	61.4	36.61	21.15	683.75
Düz.Kat.	0.84	0.83	1.03	1.11	1.24	1.25	1.27	1.18	1.04	0.96	0.83	0.81	
Düz.P.E.	10.33	11.43	21.78	46.8	83.69	121.05	140.98	131.38	92.84	58.94	30.26	17.05	766.54
Yağış	108.9	71.7	73.5	58.5	35.3	26.7	17.0	14.3	31.3	65.6	93.0	120.6	716.4
B.S. Değ.	0	0	0	0	-48.39	-51.61	0	0	0	6.66	62.74	30.6	
Bir.Su.	100	100	100	100	51.61	0	0	0	0	6.66	62.74	100	
Ger.Ev.	10.33	11.43	21.78	46.8	83.69	78.31	17.0	14.3	31.3	58.94	30.26	18.05	421.2
Su Nok.	0	0	0	0	0	42.74	123.98	117.08	61.54	0	0	0	421.2
Su Faz.	98.57	60.27	51.72	11.7	0	0	0	0	0	0	0	0	345.34
Akış	85.76	79.42	56.0	31.71	5.85	0	0	0	0	0	0	0	72.94
N.Or.	9.54	5.27	2.37	0.25	-0.58	-0.78	-0.88	-0.89	-0.66	0.11	2.07	6.07	295.2

Açıklamalar: Çizelge 6 ile aynıdır. İklim tipi: C₂B'ysb₃ Yarın nemli, ikinci dereceden mezotermal, yaz mevsiminde çok kuvvetli su noksanı olan ve denizel şartlara yakın iklim.

Bu aşamaya kadar değerlendirilen kuraklık indisi yağış ve sıcaklık ilişkisinden hareketle hazırlanmıştır. Çanakkale çevresinde Meteorolojik Kuraklık İndisinde kullanılan aylık yağış değerlerini kullanılarak, yağışın az ve fazla olduğu dönemler ayırt edilmektedir (Çizelge 15, 16, 17, 18). Temmuz ağustos ayı yağışlarında belirgin bir azalma gözlenmektedir. Temmuz ağustos aylarında yağışlar Meteorolojik Kuraklık bakımından %90 orana ulaşan, hatta %90'ı geçen normal meteorolojik kuraklık indisi özelliği gösterirken, yine bu dönemde nemli şartların etkisi dikkat çekmektedir. Araştırma sahasında kurak olduğunu göstermektedir. Çanakkale çevresinde kurak dönemde yaşanan saganak yağışlar, erozyon oluşturma etkisinin fazla olması nedeniyle önemli tehlike oluşturmaktadır.

Cizelge 10. Çanakkale Çevresi İstasyonlarda Thorarhit Yağış Etkinliği Değerlendirilmesi
Sonuçları, Daha önce Cizelge 6-9 de Verilen Duruma Düzeltilmiştir

İstasyon	Ayrılk		Bozcaada		Çanakkale		Bandırma	
	H-EK	H-EK	H-EK	H-EK	H-EK	H-EK	H-E	
Kurak Aylar	5	5	5	5	5	5	4	
Nemli Aylar	4	3	4	4	4	5	5	
	N-M,K	N-Ma,K-A	N-M,K	M-E,K	M-E,K	M-E,K	M-E,K	
Geçiş Aylan	3	4	3	3	3	3	3	
D.P. Evapotranspirasyon (mm)	882.2	795.7	800.0	66.5	66.5	66.5	66.5	
Su Açığı (mm)	544.8	452.7	412.8	345.3	345.3	345.3	345.3	
Su fazlası (mm)	299.5	95.3	236.4	295.2	295.2	295.2	295.2	
Yağış etkinliği indisi	-3.1	-22.2	-1.4	11.5	11.5	11.5	11.5	
Sembol	C1	D	C1	C2	C2	C2	C2	
İklim Tipi	K-AN	YK	K-AN	YN	YN	YN	YN	

Açıklamalar: Dört istasyon için hazırlanan bilançolar özelenmiştir. D.P.:Evapotranspirasyon, Potansiyel Evapotranspirasyon,

Cizelge 11. Çanakkale Çevresi İstasyonlarından Ayrılk'ta Sezer (1988)
Yöntemiyle Su Bilançosu (mm)

AY	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yil	
Yağış	115.4	85.3	70.3	44.9	26.1	8.5	3.0	1.6	12.6	34.8	103.1	131.3	636.9	
(gMBA)	6.2	12.5	10.3	15.8	17.6	19.8	22.1	18.9	14.7	11.2	8.5	7.5	22.1	
GMBa	14.2	17.3	16.2	19.0	19.9	21.0	22.1	20.5	18.4	16.7	15.3	14.8	22.1	
İh	97.9	59.2	52.1	28.4	15.8	4.9	0.9	8.2	25.1	80.9	106.5	28.8		
İklim tipi	CN	N	N	K-VN	YK	TK	TK	K	K-YN	CN	CN	K-VN		
48*gMBA	679.2	830.4	777.6	909.6	952.8	1005.6	1060.8	984.0	883.2	799.2	734.4	710.4	860.6	
BSA	56.6	69.2	64.8	75.8	79.4	83.8	88.4	82.0	73.6	66.6	61.2	59.2	860.6	
Su.A.F.	58.8	16.1	5.5	-30.9	-53.3	-75.3	-85.4	-80.4	-61.0	-31.8	41.9	72.1		
FEP	56.6	69.2	64.8	44.9	26.1	8.5	3.0	1.6	12.6	34.8	61.2	59.2	442.5	
Sonuçlar	Su fazlası: 194.4						Net su açığı: -418.1						Mpw: 74.0	

Açıklamalar: (gMBA):Günlük maksimum buharlaşma, gMBA:Düzeltilmiş buharlaşma, İh:Sezer indisi, CN: Çok nemli, N: Nemli, YN:N: Yan Nemli-Nemli, YN: Yan Nemli, K-VN: Kurak-Yan Nemli, YK: Yan Kurak, K: Kurak, TK: Tam Kurak, 48*gMBA:İh nin 48 olması için gerekli su, BSA:Brüt su açığı, Su.A.F.:Net su açığı (ekisi değer) veya fazlası (artı değer), FEP:Çerçekteki evapotranspirasyon, Mpw:Bitkilerin su faktörüne uyabilme derecesi (%)

Cizelge 12. Çanakkale Çevresi İstasyonlarından Bozcaada'da Sezer (1988)
Yöntemiyle Su Bilançosu (mm)

AY	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yil	
Yağış	78.5	71.1	51.3	35.2	33.0	17.8	6.6	6.3	22.1	29.8	69.6	112.0	534.2	
(gMBA)	13.9	9.9	18.0	17.7	9.9	10.4	9.0	9.1	9.8	9.8	15.1	9.5	18.0	
GMBa	16.0	13.9	18.0	17.9	14.0	14.2	13.5	13.5	13.9	16.6	13.8	13.8	18.0	
İh	59.0	61.2	34.2	23.6	28.4	15.0	5.9	5.6	19.1	25.7	50.4	97.6	29.7	
İklim tipi	N	N	YN	K-VN	K-VN	YK	K	YK	YK	K-VN	N	CN	YN	
48*gMBA	765.8	669.2	864.7	858.1	609.9	682.7	649.2	649.6	667.8	668.1	795.2	661.3	716.8	
BSA	63.8	55.8	72.1	71.5	55.8	56.9	54.1	54.1	55.7	55.7	66.3	55.1	716.8	
Su.A.F.	14.7	15.3	-20.8	-36.3	-22.8	-39.1	-47.5	-47.8	-33.6	-25.9	3.3	56.9		
FEP	63.8	55.8	51.3	35.2	33.0	17.8	6.6	6.3	22.1	29.8	66.3	55.1	443.1	
Sonuçlar	Su fazlası: 90.2						Net su açığı:-273.7-						Mpw: 74.5	

Açıklamalar: Cizelge 11 de verildi

Cizelge 13. Çanakkale Çevresi İstasyonlarından Çanakkale'de Sezer (1988)
Yöntemiyle Su Bilançosu (mm)

AY	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yil	
Yağış	98.7	71.1	65.0	42.8	29.7	23.7	11.3	7.4	23.4	47.0	86.5	108.9	615.5	
(gMBA)	7.2	4.6	6.0	8.9	10.3	11.0	13.6	14.0	12.4	8.2	10.0	5.0	14.0	
GMBa	10.6	9.3	10.0	11.5	12.2	12.5	13.8	14.0	13.2	11.1	12.0	9.5	14.0	
İh	111.7	91.7	78.0	44.9	29.3	22.8	9.8	6.3	21.3	50.8	86.5	137.6	44.0	
İklim tipi	CN	CN	CN	YN	K-VN	K-VN	YK	K	K-VN	N	CN	YN	YN	
48*gMBA	508.8	446.4	480.0	549.6	583.2	600.0	662.4	672.0	633.6	532.8	576.0	456.0	558.4	
BSA	42.4	37.2	40.0	45.8	48.6	50.0	55.2	56.0	52.8	44.4	48.0	38.0	558.4	
Su.A.F.	56.3	33.9	25.0	-3.0	-18.9	-26.3	-43.9	-48.6	-29.4	2.6	38.5	70.9		
FEP	42.4	37.2	40.0	42.8	29.7	23.7	11.3	7.4	23.4	44.4	48.0	38.0	388.3	
Sonuçlar	Su fazlası: 227.2						Net su açığı:-170.1						Mpw: 110.2	

Açıklamalar: Cizelge 11 de verildi

Çizelge 14. Çanakkale İstasyonlardan Bandırma'da Sezer (1988) Yöntemine Göre Su Bilançosu Özellikleri (mm)

Ay	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl
Yağış	102.2	83.6	67.5	52.5	35.8	26.7	13.1	13.5	31.9	63.7	94.9	120.3	705.7
(gMBA)	0.6	4.8	6.2	8.0	7.2	10.4	11.0	12.0	9.6	8.0	6.4	2.0	12.0
gMBA	6.3	8.4	9.1	10.0	9.6	11.2	11.5	12.0	10.8	10.0	9.2	7.0	12.0
İh	194.7	119.4	89.0	63.0	44.8	28.6	13.7	13.5	35.4	76.4	123.8	206.2	58.8
İklım tipi	CN	CN	CN	N	YN	K-YN	YK	YK	YN	N	CN	CN	CN
48*gMEa	302.4	403.2	436.8	480.0	460.8	537.6	552.0	576.0	518.4	480.0	441.6	336.0	460.4
BSA	25.2	33.6	36.4	40.0	38.4	44.8	46.0	48.0	43.2	40.0	36.8	28.0	460.4
Su.A.F.	77.0	50.0	31.1	12.5	-2.6	-18.1	-32.9	-34.5	-11.3	23.7	58.1	92.3	
FEP	25.2	33.6	36.4	40.0	35.8	26.7	13.1	13.5	31.9	40.0	36.8	28.0	361.0
Sonuçlar	Su fazlası: 344.7						Net su açığı:-99.4						Mpw:153.3
Açıklamalar: Çizelge 10 da verildi													

Yıllık kuraklık özellikleri

Çanakkale çevresi istasyonlarının yıllık kuraklık indisleri De Martome'a göre, Ayvalık'ta Kurak-Nemli (23.6), Bozcaada'da Yarı Kurak (17.3), Çanakkale'de Kurak-Nemli (25.1) ve Bandırma Kurak-Nemli (29.8) özellikler göstermektedir (Çizelge 4). De Martome yöntemi göre Ayvalık ve Bandırma istasyonları arasında önemli bir farklılık yok fakat Bozcaada istasyonu daha kuraktır. Bozcaada istasyonunun daha kurak çıkması bir ada istasyonu olması ve gerisinde sahaya sokulan sistemleri yağış bırakmaya zorlayacak yerseki engelinin olmamasıyla ilgilidir.

Çanakkale çevresi istasyonlarının hepsi Ering yağış etkinliği indisine göre "Yarı nemli" özellik göstermektedir. Bununla birlikte indis değerleri karşılaştırıldığında Ayvalık 29.3, Bozcaada 23.9, Çanakkale 31.8 ve Bandırma 38.6 indis değerleriyle farklılaşmaktadır (Çizelge 5).

Çizelge 15. Çanakkale Çevresi İstasyonlardan Ayvalık'ta Meteorolojik Kuraklık Özellikleri

Ay	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl
Yağış	108.1	86.5	74.6	43.3	31.8	7.9	2.1	2.1	10.9	34.3	105.4	119.8	626.9
S. Sap.	73.7	55.5	39.5	31.5	26.2	12.4	6.0	5.9	20.7	36.7	61.7	72.0	135.9
CSN	6.5	3.2	6.5	6.5	6.5	9.7	3.2	3.2	6.5	3.2	9.7	9.7	3.2
CEN	6.5	6.5	6.5	3.2	3.2	0.0	0.0	0.0	3.2	6.5	3.2	6.5	0.0
CN	9.7	12.9	9.7	3.2	16.1	0.0	0.0	3.2	3.2	6.5	3.2	0.0	16.1
Nemli	6.5	9.7	12.9	9.7	6.5	6.5	6.5	0.0	6.5	9.7	3.2	3.2	19.4
Normal	35.5	35.5	32.3	41.9	29.0	38.7	90.3	93.5	51.6	32.3	45.2	45.2	29.0
Kurak	9.7	9.7	6.5	19.4	16.1	45.2	0.0	0.0	29.0	29.0	22.6	23.8	3.2
ÇK	16.1	19.4	22.6	12.9	22.6	0.0	0.0	0.0	0.0	12.9	6.5	3.2	22.6
ÇFK	9.7	3.2	3.2	3.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	6.5	6.5	0.0
ÇSK	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	6.5

Açıklamalar: Ayar ile yıl için ortalama yağış ve standart sapma değerlerinden sonra meteorolojik kuraklık özelliklerinin tekrarlarına oranları (%) verilmiştir. S. Sap.:Standart sapma, CSN:Çok siddetli nemli, CFN:Çok fazla nemli, CN:Çok nemli, ÇK:Çok kurak, ÇFK:Çok fazla kurak, ÇSK:Çok siddetli kurak.

Çizelge 16. Çanakkale Çevresi İstasyonlardan Bozcaada'da Meteorolojik Kuraklık Özellikleri

Ay	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl
Yağış	71.1	53.9	46.1	33.2	25.0	15.6	4.5	7.0	14.9	23.8	63.3	79.9	429.7
S. Sap.	57.6	35.5	26.7	28.3	30.1	18.7	6.6	11.9	20.7	20.7	54.6	44.2	112.0
CSN	3.4	6.9	6.9	10.3	6.9	10.3	6.9	6.9	10.3	3.4	6.9	3.4	3.4
CFN	6.9	10.3	6.9	0.0	0.0	3.4	0.0	6.9	0.0	10.3	3.4	3.4	6.9
CN	0.0	3.4	3.4	10.3	3.4	0.0	0.0	3.4	3.4	3.4	10.3	10.3	6.9
Nemli	24.1	3.4	3.4	3.4	3.4	0.0	13.8	3.4	6.9	0.0	0.0	17.2	13.8
Normal	20.7	44.8	48.3	31.0	48.3	48.3	37.9	20.7	34.5	41.4	37.9	37.9	37.9
Kurak	13.8	3.4	6.9	24.1	37.9	37.9	41.4	58.6	44.8	17.2	24.1	10.3	10.3
ÇK	31.0	17.2	13.8	20.7	0.0	0.0	0.0	0.0	24.1	17.2	3.4	10.3	10.3
ÇFK	0.0	10.3	10.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	13.8	6.9	6.9
ÇSK	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	3.4

Açıklamalar: Çizelge 15 de verildi

Çizelge 17. Çanakkale Çevresi İstasyonlardan Çanakkale'de Meteorolojik Kuraklık Özellikleri

Ay	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl
Yağış	102,8	65,5	66,2	44,1	31,3	22,2	13,6	6,8	24,1	48,8	90,4	107,8	623,7
S. Sap.	62,0	42,8	37,9	26,4	23,6	23,6	20,5	15,1	36,5	38,1	57,2	62,6	135,9
CSN	4,3	6,5	6,5	6,5	4,3	6,5	10,9	8,7	4,3	4,3	8,7	6,5	4,3
CFN	4,3	4,3	4,3	4,3	10,9	4,3	0,0	0,0	2,2	2,2	6,5	2,2	6,5
CN	8,7	6,5	15,2	6,5	4,3	6,5	2,2	2,2	4,3	4,3	4,3	13,0	8,7
Nemli	17,4	8,7	4,3	10,9	6,5	4,3	8,7	0,0	2,2	10,9	4,3	6,5	10,9
Normal	28,3	34,8	32,6	34,8	37,0	39,1	28,3	89,1	54,3	45,7	45,7	32,6	34,8
Kurak	13,0	15,2	17,4	17,4	13,0	19,6	50,0	0,0	32,6	15,2	8,7	13,0	15,2
CK	17,4	17,4	17,4	15,2	23,9	19,6	0,0	0,0	0,0	17,4	17,4	21,7	8,7
CFK	6,5	6,5	2,2	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	4,3	4,3	10,9
CŞK	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Açıklamalar: Çizelge 15 de verilmiştir.

Thorntwait yönteminde yıllık yağış etkinliği bakımından Ayvalık ve Çanakkale aynı gruba (kurak-az nemli) dahil olurken Bozcaada "Yarı kurak", Bandırma ise "Yarı Nemli" iklim tipine dahil olmaktadır (Çizelge 6, 7, 8, 9, 10). Çanakkale çevresinde kuraklık-nemlilik özellikleri bakımından istasyonlar arasındaki farklılık; su noksanı (Ayvalık 544,8 mm/yıl, Bozcaada 452,7 mm/yıl, Çanakkale 412,8 mm/yıl ve Bandırma 295,2 mm/yıl) değerleri incelendiğinde daha da belirginleşmektedir. Kuzeyden güneye doğru beklendiği gibi su noksanında artış olmaktadır. Su noksanının batıdan doğuya doğru değişimi ise (Ezine 466,8 mm/yıl, Ayvacık 377,3 mm/yıl, Bayramiç 407,2 mm/yıl ve Yenice 283,4 mm/yıl) güçlüğe azalma şeklinde gerçekleşmektedir. Su fazlasında ise beklendiği gibi su noksanı değişiminin tam tersine değişim gözlenmektedir.

Çizelge 18. Çanakkale Çevresi İstasyonlardan Bandırma'da Meteorolojik Kuraklık Özellikleri

Ay	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl
Yağış	108,9	71,7	73,5	58,5	35,3	26,7	17,0	14,3	31,3	65,6	93,0	120,6	716,3
S. Sap.	73,1	43,1	42,8	36,8	27,9	27,3	21,2	24,9	37,5	50,5	56,7	63,5	134,9
CSN	5,3	5,3	5,3	5,3	5,3	5,3	10,5	5,3	5,3	10,5	2,6	5,3	5,3
CFN	0,0	5,3	5,3	0,0	5,3	7,9	0,0	2,6	7,9	2,6	0,0	2,6	2,6
CN	10,5	5,3	13,2	5,3	5,3	5,3	0,0	2,6	0,0	5,3	5,3	13,2	13,2
Nemli	13,2	5,3	7,9	10,5	10,5	5,3	5,3	10,5	5,3	10,5	10,5	7,9	5,3
Normal	34,2	39,5	28,9	50,0	36,8	36,8	34,2	39,5	42,1	36,8	55,3	50,0	36,8
Kurak	10,5	26,3	15,8	13,2	18,4	23,7	44,7	42,1	36,8	21,1	10,5	13,2	18,4
CK	21,1	7,9	21,1	13,2	18,4	15,8	0,0	0,0	0,0	18,4	15,8	10,5	13,2
CFK	5,3	5,3	2,6	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,3	2,6
CŞK	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,6

Açıklamalar: Çizelge 15 de verilmiştir.

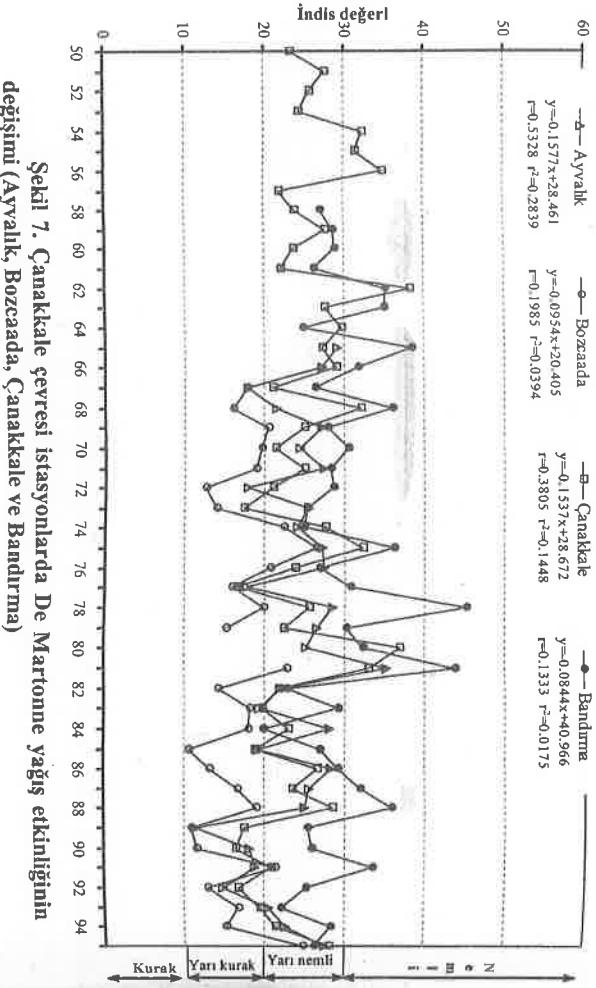
Çanakkale çevresinde Sezer yöntemine göre yıllık kuraklık özellikleri Ayvalık "Kurak-Yarı nemli" (28,8), Bozcaada "Yarı nemli" (29,7), Çanakkale "Yarı nemli-Nemli" (44,0) ve Bandırma "Yarı Nemli" (58,8) özellikler göstermektedir (Çizelge 11, 12, 13, 14). Araştırma alanının su açığı ve fazlası değişimi Sezer yöntemine göre de Thorntwait yöntemine benzer özellikler göstermektedir. Çanakkale çevresinde de kuzeyden güneye ve iç kesimden kıyıya kuraklaşma belirlenmiştir. Buna ek olarak Bozcaada istasyonunun da, bir ada istasyonu olması nedeniyle, su fazlasının azalmıştır (Çizelge 11, 12, 13, 14). Sezer yönteminin; istasyonların kuraklık-nemlilik özelliklerinin ortaya konulmasında kullanılan ayrıntıları belirtmede diğer yöntemlere göre daha kullanışlı olduğu dikkat çekmektedir.

Yıllar arasındaki değişim

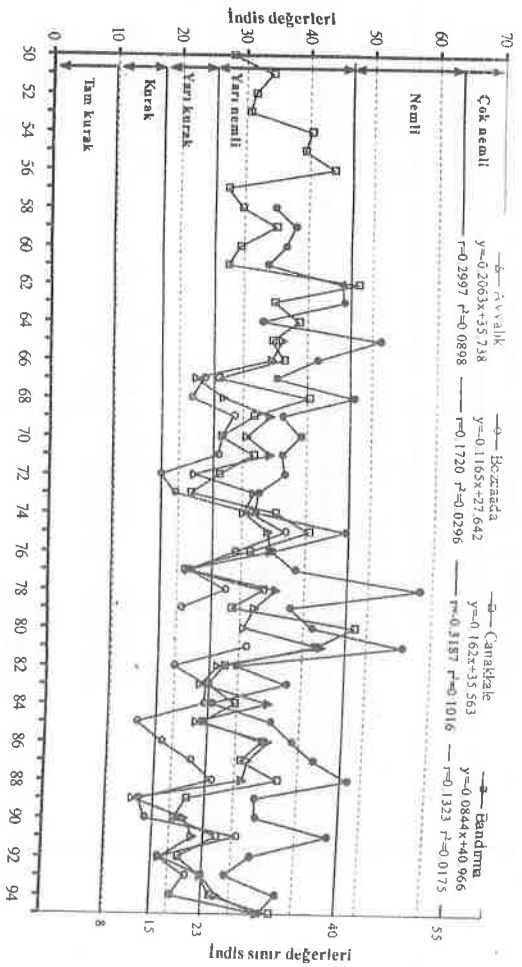
Araştırmanın giriş kısmında kuraklık, kuraklaşma ve çölleşme kavramları üzerinde durulmuştur. Değerlendirmenin bu aşamasına kadar daha çok Çanakkale çevresinin kuraklık-nemlilik özellikleri üzerinde duruldu. Bu aşamada elde edilen verilerden hareketle kuraklaşma diğer bir ifadeyle Çanakkale ve çevresinde kuraklık-nemlilik durumunun yıllar arasındaki değişimi değerlendirildi.

Çanakkale çevresi istasyonlarında De Martonne kuraklık-nemlilik indisinin yıllar arasındaki değişimi değerlendirildiğinde belirgin bir kuraklaşma eğilimi gözlenmektedir (Şekil 7). Çanakkale çevresi istasyonlarının hepsinde De Martonne indisinin En Küçük Kareler Doğrusal Regresyon Yöntemi (EKKDR), Korelasyon Katsayısı (KK, r) ve Belirlilik Katsayısı (BK, r²) sonuçları değerlendirildiğinde, “Yarı nemli” şartlardan “Yarı kurak” şartlara değişim gözlenmektedir (Şekil 7). Kuraklaşma eğilimi Ayvalıkta en yüksek ($y = -0.1577x + 28.461$, $r = 0.5328$, $r^2 = 0.2839$) ve Bandırma’da en düşüktür ($y = -0.0844x + 40.966$, $r = 0.1333$, $r^2 = 0.0175$).

Çanakkale çevresinde kuraklaşmanın değerlendirildiği bir diğer yöntem Erinc indisi (Şekil 8). Ezine çevresi Erinc indisine göre genel hatlarıyla “Yarı nemli” özellik gösterirken indis değerlerinin yıllar arasındaki değişimi incelendiğinde belirgin bir kuraklaşma (Ayvalık $y = -0.2063x + 35.738$, Bozcaada $y = -0.1165x + 27.642$, Çanakkale $y = -0.162x + 35.563$ ve Bandırma $y = -0.0844x + 40.966$) belirlenmiştir (Şekil 8).

Şekil 7. Çanakkale çevresi istasyonlarında De Martonne yağış etkinliğinin değişimi (Ayvalık, Bozcaada, Çanakkale ve Bandırma)

Şekil 8. Çanakkale çevresi istasyonlarında Erinc yağış etkinliğinin değişimi (Bandırma, Çanakkale, Bozcaada ve Ayvalık)

5. Sonuç ve öneriler Çanakkale çevresi; Çanakkale Boğazı, Kaz Dağı, Troya, Asos, Gelibolu Barış Parkını içermesi, hem Trakya hem de Anadolu yarımadası üzerinde bulunması İstanbul'a yakınlığı, vb nedenlerle Türkiye'de ve dünyada bilinen, ilgililenen bir alandır. Her alanda olduğu gibi Çanakkale ve çevresinin de sürdürülebilir kullanımını bu alanda bulunan doğal ve sosyal kaynakların korunması bakımından önemlidir. Bu aşamada Çanakkale çevresini bekleyen yakın tehlikelerden biride iklim değişikliğine bağlı kuraklık olaylarının sıklığının artması ve eğilimidir. Bu araştırmada dört meteoroloji istasyonunun (Ayvalık, Bozcaada, Çanakkale ve Bandırma) ölçümlerinden yararlanılarak beş farklı yöntem (De Martonne, Erinc, Thornthwait, Sezer ve Meteorolojik Kuraklık İndisi) ile kuraklık, kuraklaşma ve çölleşme konusu değerlendirilmiştir. Çanakkale çevresi istasyonları verilerine uygulanan yöntemlere göre istasyonlar genellikle yarı kurak ve yarı nemli özellik göstermektedir. Çanakkale çevresi istasyonlarında Ayvalık ve Bozcaada da kurak, Bandırma çevresinde ise nemli şartlar daha baskındır. Yarı kurak ve yarı nemli

özellik gösteren sahalar hem iklim değişikliği hem de insan etkileri sonucu kuraklaşma ve çölleşme tehlikesiyle karşı karşıya olan alanlardır. Türkeş (1998) tarafından Çanakkale çevresi kuraklaşma, yanlış arazi kullanımı, ve orman yangınları gibi olumsuzlukların sürmesi durumunda, çölleşmeye eğilimi alanlar olarak değerlendirilmiştir. Sunulan araştırmada da, yağış etkinliği değerlerinin değişimi ve yıllık toplam yağışlardaki değişim Çanakkale çevresinde kuraklaşmanın görüldüğüni ortaya çıkarmıştır. Sahanın bu özelliklerine dikkat etmeden kullanılması durumunda, çölleşme eğiliminin kuvvetlenmesi ve ekolojik bölgelerin etkilenmesi (Atalay 2002, Soykan ve Atalay 2005) beklenir. Bu değerlendirmelere bağlı olarak elde edilen sonuçlar ve öneriler aşağıda maddeler halinde çıkarılmıştır;

- Çanakkale ve çevresinde yarı kurak ve yarı nemli şartlar egemendir,
 - Çanakkale ve çevresindeki kurak koşullar Ayvalık çevresinde daha fazla, Bandırma çevresinde daha az etkilidir,
 - Çanakkale ve çevresindeki istasyonlarda kuraklaşma eğilimi belirgindir,
 - Kuraklaşma Ayvalık, Bozcaada ve Çanakkale'de daha etkindir,
 - Kuraklaşma eğilimi, arazi kaynaklarının yanlış ve aşırı kullanım sonucu çölleşme tehlikesini gündeme getirir,
 - Kuraklaşma eğilimi, yöredeki orman, toprak ve su gibi kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını zorlaştıracaktır,
 - Tarımsal verimde ve buna bağlı olarak üretimde düşme söz konusu olacaktır,
 - Tarım zararlılarında ve hastalıklarda artış beklenir,
 - Yerleşmelerin yararlandığı yer altı ve üstü su kaynakları daha da azalabilir.
- Bu sonuçlara bağlı olarak;

- Çanakkale çevresinin yer şekilleri, iklimi, bitki örtüsü, su kaynaklarının durumu gibi doğal ortam özelliklerinin ayrıntılı araştırılması,

- Nüfus, yerleşme ve ekonomi gibi sosyal özelliklerinin belirlenmesi,
- Tarımsal etkinliklerde bilimsel verilerin kullanılması,
- Doğal bitki örtüsü tahribatının önlenmesi,
- Yanlış arazi kullanımının önlenmesi,
- Yeraltı ve üstü su kaynaklarının sürdürülebilir kullanılması,
- Bilimsel gerçeklere dayanan gelişme, yerleşim ve kullanım politikasının oluşturulması,
- önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Atalay, İ. (2002) Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri. Orman Bak. Yay. No. 163, 266 sayfa, İzmir.
- Çiçek, İ. (1995) "Türkiye'de Kurak Dönemin Yayılışı ve Süresi (Thornthwait Metoduna Göre)" Türkiye Coğrafyası Ar. Ve Uyg. Mer. Der. S.4 s.77-102
- Erinç, S. (1957) Tatbiki Klimatoloji ve Türkiye'nin İklim Şartları. İTÜ Hidroloji Enst. Yay. No:2 İstanbul.
- Erinç, S. (1965) "Yağış Müessiriyeti Üzerine Bir Deneme ve Yeni Bir İndis". İÜ Coğ. Enst. Yay. No. 41 İstanbul.
- Güzel, İ. Ünver, F. S., Tosunlar, O., Özen, S., Çetinkaya, A. ve Uzuntaş, Z. (1999) Çanakkale İli Arazı Varlığı. T.C. Başbakanlık, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, II Rapor No:17 Ankara.
- Hare, F. K. (1985) İklim Değişmeleri, Kuraklık ve Çölleşme (Çev. M. Türkeş). Met. İş. Gen. Müd. Ankara.
- IFRCRCS 2004. *World Disasters Report 2004, Focus on community resilience* (Editor: Jonathan Walter). International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRCRCS), <http://site.ebrary.com/lib/canakkale>
- Kadıoğlu, M.; Topçu, N. (1997) "Marmara Bölgesinde Kuraklık Takibi" Su Kaynaklarının Korunması ve İşletilmesi Sempozyumunu 02-03 Haziran 1997 İstanbul.
- Karakın, N. (1955) "Türkiye'de Kuraklık Meselesi ve Tesirlerinin Giderilme Çareleri" 9. Meslek Haftası. s.87-94 İstanbul.
- Kayan, İ (2000) "The Water Supply of Troia" Studia Troica, Band 10.2000 pp.135-144
- Keating, M. (1995) Gündem 21. Türkiye Çevre Vakfı Ankara.
- Koç, T. (1998) "Balıkesir İkizcetepeler Barajı Havzasında Kuraklık Sorunu" International Symposium on Water Supply And Treatment 25-27 May 1998 İstanbul.
- Koç, T. (2000) "Kuzeybatı Anadolu'da Yağış Etkinliği" Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S:4 s:1-21.
- Koç, T. (2001) Kuzeybatı Anadolu'da İklim ve Ortam:Sinop'tik, İstatistik ve Uygulama Boyutlarıyla. Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Koç T (2004) Çanakkale Yerleşmesinin Durum Raporu 2003 (Düzenleyen). Çanakkale Kent Konseyi Yayınları: 2, Çanakkale Olay Gazetesi, Mayıs 2005, Çanakkale.
- Koçman, A. (1993) "Türkiye'de Yağış Yetersizliğine Bağlı Kuraklık Sorunu". Ege Coğ. Der. S.7 s.77-100
- Sezer, L. İ. (1988) "İklim ve Vejetasyon Sınıflandırması Konusunda Yeni Bir İklim Denemesi" Ege Coğrafya Dergisi S.4 s.161-201 İzmir.
- Soykan, A. ve Atalay, İ. (2005) Landscape Ecology of Biça Peninsula. Natural Environment and Civilization. 3. Turkish-Romanian Academic Seminar, s. 3-24
- Şahin, C. ve Sipahioğlu, Ş. (2002) Doğal Afetler ve Türkiye. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- Tümetekin, E. (1955) "Türkiye'de Kuraklık İndisleri (1930-1951)" 9. Meslek Haftası Türk Coğ. Kur. Yay. S.2 s.107-118
- Tümetekin, E. (1956a) "Türkiye'de Kuraklık Süresinin Coğrafi Dağılışı (Türkiye'de kurak aylar)" Türk Coğ. Der. S.15-16 s.145-150
- Tümetekin, E. (1956b) "Türkiye'de Kurak Mevsimler" Türk Coğ. Der. S.15-16 s.193-197
- Tümetekin, E., Cöntürk, H. (1956) "İstatistik Metodları İle Kuraklığın İncelenmesi" İst. Üniv. Coğ. Enst. Der. C:4 S.7 s.107-123
- Tümetekin, E., Cöntürk, H. (1961) "Kuraklık ve İlgili Faktörler" İst. Üniv. Coğ. Enst. Der. C:6 S.12 s.188-191
- Türkeş, M. (1990) Türkiye'de Kurak Bölgeler ve Önemli Kurak Yıllar (Basılmamış doktora tezi). İÜ Den. Bil. ve Coğ. Enst. İstanbul.
- Türkeş, M. (1995) "Türkiye'de Yıllık Mevsimlik Yağış Verilerindeki Eğilimler ve Dalgalanmalar" TÜJJB Bilimsel kongresi 3-5 Mayıs Ankara.

Türkes, M. (1996) "Meteorological Drought in Turkey: A Historical Perspective, 1930-93" Drought Network News Vol.8 No.3

Türkes, M. (1998) "İklimsel Değişebilirlik Açısından Türkiye'de Çözülmeye Eđilimli Alanlar" II. Ulusal Hidrometeoroloji Sempozyumu, 18-20 Kasım 1998 Ankara.

Türkes, M. 1999. Vulnerability of Turkey to desertification with respect to precipitation and aridity conditions. Turkish Journal of Engineering and Environmental Science 23: 363-380.

Türkes, M., Sumer, U. M. Ve Çetiner, G. (2000) "Küresel İklim Değişikliği ve Olası Etkileri". T.C. Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi Seminer Notları (13 Nisan 2000, İstanbul Sanayi Odası), 7-24, Çevre Bakanlığı/ÇKÖÇ, Gn. Md. Ankara.

THE SUBTLE DANGER AROUND THE CITY OF ÇANAKKALE : DROUGHT

Corruption and decreasing of water sources is one of the basic problems arising from the changes in climate and miss land-use activities in the world. Agriculture and tourism are dominant economic activities in Çanakkale located in the west of Biga and Gelibolu Peninsula. In order to constitute a sustainable economic and social structure in Çanakkale, it will be necessary to be aware of the variations of water sources. In this study; the spatial and temporal distribution of annual mean precipitation and drought were analyzed by the De Martonne, Ering, Meteorological Aridity Index, Thornthwaite and Sezer methods with the help of data gathered from Ayvalık, Bozcaada, Çanakkale, and Bandırma meteorological stations.

The region, which the city of Çanakkale is located, is the area where the decreasing of precipitation quantity is observed. The semi-arid and sub-humid precipitation conditions are determined with the applied methods. The summer drought decreasing from Ayvalık to Bandırma attracts the attention. It is required to take the drought tendency of water sources into consideration for planning the social activities and using the sources around Çanakkale. It is expected to confront with serious environmental problems caused by the over use of carrying capacity of ecosystems, if the variation in water sources is not taken into consideration in terms of the future planning of Çanakkale.

MODERN TÜRK EDEBİYATI'NDA ÇANAKKALELİ SAİR VE YAZARLAR

Ramazan Gülerdamı*

Özet

İnsanlık tarihi için önem arz eden topraklar, doğal olarak stratejik açıdan da önemli sahalar olduğundan bu toprakların egemenliği için geçmişten günümüze dek birçok savaş yapılmıştır. Bu savaşlar sırasında belli toprağın hâkimini değiştirmiştir fakat savaşın halkta bıraktığı izler tüm zamanlarda aynı olmuştur. Savaşın olduğu yerde acı, hüznün ve keder daima mevcuttur. Bu duygular edebî eserlerde de ifadesini bulmuştur. Sözgelimi edebiyatımızda, hem bizim tarihimiz hem de dünya tarihi için önemli bir yere sahip olan Çanakkale Savaşlarını konu alan birçok manzum ve mensur eser kaleme alınmıştır.

Çanakkale'yi konu alan eserler sadece savaş içerikli değildir. Çünkü bu şehir, tabii güzellikler açısından da oldukça zengindir. Bu zenginlik, Çanakkale'yi konu alan eserlerin ve ilham olduğu edebiyatçıların sayısında da görülmektedir. Eserlerinde Çanakkale'yi konu alan yazarların yanında, dünyaya Çanakkale'de methaba diyen ve hayatının herhangi bir döneminde Çanakkale'de bulunan yazarların sayısı hiç de az değildir. Çanakkale toprakları, bizim ulaşabildiğimiz kadarıyla, Tanzimat'tan günümüze değin geçen yaklaşık 165 yıllık süre içerisinde 13'i şair, 7'si öykü ve roman yazarı, 7'si de araştırma-inceleme, deneme ve çeviri yazarı olmak üzere toplam 27 önemli edebiyatçıya ev sahipliği yapmıştır. Sayıca azımsanamayacak sayıda olmalarının yanında bu sanatçılarımız arasında edebiyatımızın belirti dönemlerine damgasını vurmuş Rıza Tevfik Bölükbaşı, Reşat Nuri Güntekin, Kemal Bilbaşar, Ece Ayhan ve Arif Damar gibi birçok değerli yazar ve şairimizin de bu topraklardan ilham almış olmaları ayrıca dikkate değerdir.

Giriş

Yaklaşık 5000 yıllık bir geçmişe sahip olan ve bu süre zarfında birçok medeniyete ev sahipliği yapan Çanakkale toprakları, günümüzde de içerisinde barındırdığı tarihi kentler ile sık sık gündeme gelmektedir. Gerek ulusal ve

* Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

uluslararası basında öne çıkan ve tarih biliminden başka alanların da ilgisini çeken Truva, gerekse Aristo'ya bir dönem ev sahipliği yapan Assos, adlarının burada sayamayacağımız tarihi Çanakkale kentlerinden en tanınmışlarıdır. İlgicedan sonra da devletlerin ilgisini çeken, stratejik öneme sahip bölgeler bölgesinde bulunan bu kent için tarih boyunca birçok savaş yapılmıştır. Denizlerde hakimiyet kurmak amacıyla, Venediklilerle Cenevizliler, Balkan topraklarının hakimiyeti için Osmanlı ile Bizans arasındaki mücadeleler bunlardan sadece ikisidir. Osmanlı Devleti de Rumeli'ye geçiş için Çanakkale topraklarını bir üs olarak kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki ilk topağı olan *Çimpe Kalesi*'nin Gelibolu dolaylarında olduğu bilinmektedir. II. Mehmet'in (Fatih), Çanakkale Boğazı'nı kontrol altına almak için kurduğu Çimenlik kalesi etrafında, günümüzdeki yerleşim alanında kurulan şehir; Birinci Dünya Savaşı'nda, başkent özelinde tüm Osmanlı ülkesini koruma görevini, dünya literatürüne "Çanakkale Savaşları" olarak geçen savaşlarda iki yüz binden fazla şehit pahasına da olsa başarmıştır. Millî Mücadele'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin önsözü olarak kabul edilen Çanakkale Savaşları'ndan başarıyla çıkan komutanlar, Mustafa Kemal önderliğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları olmuşlardır.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz kadaryla, tarihsel açıdan zengin bir mirasa sahip olan Çanakkale'nin, kültürel zenginliği de tarihi zenginliğini aratmayacak boyuttadır. Bu kent, Gelibolu Ali, Ahmed-i Bican, Azmi, Piri Reis, Yazıncıoğlu Ali, Adnan Adıvar ve Kemal Bilbaşar gibi adını burada sayamayacağımız birçok yazar ve âlime ev sahipliği yapmıştır.

Bu çalışmamızda; ulaşılabildiğimiz kadaryla, Tanzimat ve sonraki yıllarda yaşayan Çanakkaleli edebiyatçılarımızla, hayatının bir döneminde Çanakkale'de bulunan edebiyatçılarımıza, ürün verdikleri alanlara göre, değinmeye çalıştık. "Şairler", "Roman ve Öykü Yazarları", "Araştırma-İnceleme, Çeviri ve Deneme Yazarları" başlıklarını taşıyan üç bölümden oluşan çalışmamızda kişiler, isimlerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

1. Şairler:

1.1. Adem Turan

Çanakkale'nin Biga İlçesinde dünyaya gelen **Adem Turan**, 1980 yılında Biga İmam Hatip Lisesi'nden, 1992 yılında da Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olur. 1993-1994 yılları arasında Bursa Marmara Gazetesi'nde yazı işleri müdürlüğü yapan Turan, hâlen Yozgat'ta öğretmenlik yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babası olan şair, şiirlerinde, kendi isminin yanında, Bedirhan Günay takma adını da kullanır. "Yokluğun Bize Çokça Kahur

Efendim" adlı ilk şiiri 1982 yılında Yeni Devir Gazetesi'nde yayımlanan şairin şiirleri; Mavera, Yönelişler, Dergâh, Kayıtlar, Yedi İklim, Hece ve Kırağın dergilerinde yayımlanır. "Melekler ve Çocuklar" adlı şiiri ile Türkiye Gazetesi'nin düzenlediği "Bosna Unutulmaması Şiir Yarışması"nda ikincilik ödülünü kazanan Turan'ın *Arık Kuşlarını Uçur* (1989), *Son Günün Şiiri* (1997), *Hayal Defteri* (1997), *Bendeki Tenha* (1999)' isimlerini taşıyan dört şiir kitabı vardır.

1.2. Ahmet Köksal

Ele alacağımız ikinci Çanakkaleli şair, Çanakkale'nin Kızılkocçili köyünde dünyaya gelen **Ahmet Köksal** (1920-1997)'dir. Köksal, 1939 yılında Edirne Erkek Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra aynı yıl Ayyavak Çankaya İlkokulu'nda öğretmenliğe başlar. 1961 yılına kadar çeşitli illerde öğretmenlik yapan şair, 1961 yılında Çanakkale Lisesi'nde sürdürdüğü öğretmenlik hayatına 1969 yılında da İstanbul Ümraniye Lisesi'nde son verir. İlk şiiri 1940 yılında Servet-i Fünûn-Uyanış dergisinde "Ağaç" başlığıyla yayımlanan şair, daha sonra 1946-1969 yılları arasında Ülke, Yirminci Asır, Art, Edebiyat Dünyası, Kaynak, Seçilmiş Hikâyeler, Dost ve Yeditepe dergilerinde yayımladığı şiir ve yazılarıyla tanınır. Papatya, Yeni Edebiyat, Yeni Gazete, Yansıma dergi ve gazetelerinde 1970-1971 yılları arasında kitap tanıtım ve eleştirileri yazılarını sürdürür. Gezi notları, *Yollar Boyunca* adıyla 1970 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nde yayımlanır.² *Yanık Sarı* (1958), *Sonsuz Haziran* (1962), *Çoğul Marilik* (1991) adlı şiir kitaplarının yanında, *Alatürk İçin* (1953), *Aşk Şiirleri Antolojisi* (1955), *Çocuk Şiirleri* (1973) adlı antolojik eserlere de imza atan Köksal, şair ve yazarlığının yanında resim eleştirmeni olarak da Milliyet Gazetesi'ndeki köşesinde uzun yıllar resim eleştirileri yazmıştır.³ Resim eleştirmenleri arasında söz sahibi olan Köksal, bu alanda *Ressam, Eğitmeni ve Yazar Malik Aksel* (1988)⁴ adlı eserini kaleme almıştır.

1.3. Arif Damar

Çanakkale'nin yetiştirdiği ünlü şairlerden birisi de **Arif Damar**'dir (1925). Tam adı Arif İbrahim Damar olan şair, Çanakkale'nin Gelibolu ilçesinin Karainbeyli köyünde dünyaya gelir. 1937 yılında Çanakkale Cumhuriyet İlkokulundan mezun olduktan sonra, öğrenim hayatına Edirne ve İstanbul'da

¹ Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. II, YKY, İstanbul-2001, s. 839.

² Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. II, s. 519.

³ BERKMAN, Bülent, "Ahmet Köksal Son Yazısını Yazdığıın Biyografisi", <http://www.milliyet.com.tr/1997/01/28/sanat/koksal.html>

⁴ Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. II, s. 520.

devam eden Arif Damar, bazı antolojilere göre madde yetersizliklerden dolayı öğrenimine son vermek zorunda kalır. Kendisiyle yapılan bir söyleşide ise; "...ben okumayı seviyordum okulu değil. Okulu bir engel olarak görüyordum. Yoksa giysi sorunu, yarı aç yarı tok olmak gibi her türlü yoksulluğa da katlanırdım..." diyerek öğrenim hayatına kendi isteğiyle son verdiğini aktarmaktadır. Fakat madde yetersizliğin okulu bırakmasındaki etkisini yadsınmaktadır.⁵ Öğrenim hayatına son verdikten sonra, 1944-1947 yılları arasında Ankara Atatürk Orman Çiftliği'nde memurluk yapan Damar, Suadiye'de Yeryüzü Kitapevi'ni kurar. 1945 yılında Ankara'da Arif, 1951-1952 yılları arasında İstanbul'da Yeryüzü dergilerinin yazar kurullarında görev alır. 1963-1966 yılları arasında Türkiye Edebiyatçıları Birliği'nde yönetim kurulu üyesi yapan ve hâlen İstanbul'da yaşayan sanatçı; TYS, PEN Yazarlar Derneği ve Edebiyatçıları Derneği üyesidir. Arif Hüsnü, Arif Barikat ve Ece Ovalı imzalarını kullanan şairin yayımlanan ilk şiiri, 1940 yılında Yeni İnsanlık dergisinde çıkan "Edirne'de Akşam"dır. Şiir ve yazıları Arif, Yeryüzü, Dost, Yelken, Yeditepe, Yön, Papirus, Türk Solu, Türkiye Yazıları, Milliyet Sanat, Gösteri, Yeni Düşün, Yarlık ve Adam Sanat dergileri ile Ulus, Tanım, Demokrat ve Demokrasi gazetelerinde yayımlanan şair, "İstanbul Bulutu" adlı şiiriyle 1959 yılında *Yeditepe Şiir Ödülü*'nü, 1994 yılında *Sahihî Dionysios Şiir Ödülü*'nü ve 1996 yılında da *Edebiyatçıları Derneği Onur Ödülü*'nü almaya hak kazanır. Sosyalist dünya görüşüne sahip olan Damar'ın *Günden Güne* adlı kitabı 1957'de toplatılır ve hakkında, 1967'de *Türk Solu* dergisinde çıkan "Che" adlı şiiri ve 1983'te Sakarya gazetesinin *Seslerin Ayak Sesleri* kitabından alarak yayımladığı "Vietnam" adlı şiiri nedeniyle açılan davalarda şair, suçsuz bulunur.⁶ Damar bir yazısında; "Benim yeğlediğim sanat, toplumu çevrenin içinde, bu coğrafyanın dışına dışımeden, ama kendinin de belli bir işin içişi, ustası olduğunu unutmadan yapılır. Bir sanatçının görevi bir yandan da çevresinin, okurunu, halkın beğenisini değiştirmek, yükseltmek, arttırmak olmalıdır..."⁷ diyerek sanat anlayışını ortaya koyar. Siyasi görüşünü yansıtan şiirler yazmak yerine toplum sorunlarına bağlı, içerisinde kendine özgü imgeler barındıran etkili şiirler yazan Arif Damar'a göre sanatın en başta gelen işlevi, insan düşüncesini, insan beğenisini geliştirmektir. Şiirlerini, *Günden Güne* (1956), *İstanbul Bulutu* (1958), *Kedi Aklı* (1959), *Saat Sekizi Geç Yurdu* (1962), *Alici Kuş* (1966), *Seslerin Ayak Sesleri* (1975), *Alici Kuşu Kardeşliğim*, (ilk bes kitabın toplu basımı) (1976), *Ölüm Yok Ki* (1980), *Ay Ayakta Değildi* (1984), *Acı Ertelenirken* (seçme şiirleri) (1985), *Yoksulluk Dünyayı Sevdi* (1988),

Önarırken Kendini (1992), *Eski Yağmurları Dindiriyordum* (seçme şiirleri) (1995), *Seçme Şiirler* (1998)⁸ adlı kitaplarda toplayan Arif Damar'ın, Melih Cevdet Anday ile birlikte 1959 yılında kaleme aldığı *Yağmurlu Sokak* adlı bir de romanı bulunmaktadır. Bu roman, yaklaşık yüz sayfa olarak Terzioğlu gazetesinde *Murat Tek* (Melih Cevdet'in o dönemde kullandığı takma isim) adıyla tefrika edildi. Romanın taslağını Arif Damar hazırlamış, Melih Cevdet ise romana son şeklini vermiştir. Arif Damar bu değişiklikler için, "*Melih Cevdet kitabı cinsellik ekledi, biraz erotik katır*" demektedir. O dönem için erotik unsurları fazla bulunan kitapta; sevgilisine "*elbette birbirimizden ayrı kalacağız, birbirimizi düşünmüyoruz, üzülmeceğiz, istiyapla yüklü olmayan bir aşkın tadı olur mu? Büyük aşklar hep böyle olmuştur mi?*" diyecek kadar aşk kavramını Divan edebiyatımızdan almış olan Fuat'ın sağlığını yitirşi anlatılır. İlk kez 1995 yılında Don Kişot Yayınları tarafından basılan *Yağmurlu Sokak*, 2005 yılında Everest Yayınları tarafından tekrar yayımlanır.⁹

1.4. Bedri Gider

Çanakakaleli diğer bir şair olan **Bedri Gider** (1921-1967), ilköğrenimini, doğum yeri olan Biga'da tamamladıktan sonra, Balıkesir Necatibey Öğretmen okuluna kayıt yaptırır. Geçim zorluğu nedeniyle öğrenimini yarım bırakmak zorunda kalan Gider, çeşitli kamu kuruluşlarında memurluk yaparak hayatını sürdürür. *Memleket Rüzgarları* (1948), *Levent Kedi* (1971) adlı şiir kitaplarının yanında *Atatürk İçin* (1953) ve *Sosyal Şiirler Antolojisi* (1967)¹⁰ isimlerini taşıyan derleme kitapları da bulunmaktadır.

1.5. Ece Ayyhan

Türk edebiyatının usta kalemlerinden biri olan Ece Ayyhan (1931-2002), Muğla'nın Datça ilçesinde dünyaya gelir. 1938 yılında Çanakakale'nin Eceabat ilçesinde başladığı ilköğrenimini İstanbul'da, yüksekokulunu ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamlayan Ayyhan, çeşitli ilçelerde kaymakamlık ve belediye başkanlığı yapar. 1966 yılında devlet görevinden istifa ederek İstanbul'a yerleşir. 1974 yılında beyrinde tümör olduğu belirlenen Ayyhan; Enis Batır, Mevin Üstündağ ve Onat Kutlar gibi sanatçı dostlarının yardımıyla tedavi için İsviçre'ye gider. Sonuncusu 1978'te olmak üzere dört kez gittiği Zürih'te toplam üç yıl tedavi olur ve dönüştürme memleketi Çanakakale'ye yerleşir. Çanakakale'ye döndüğünde geçimini sağlamak ve tedavi masraflarını

5 D.DAMAR, Arif, "Eksikledi Bekledi Umutsuz Umut", (Söyleşi'nin Yapanı: Emre ERKAN), Varlık, S. 1059, Aralık, 1995, s. 35-36.

6 Tazminat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. I, s. 263.

7 ÖZKARIMLI, Atila, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C. II, Cem Yay., İstanbul-1983, s. 344.

8 Tazminat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. II, s. 263.

9 EMENER ARAR, Ece, "Kitabo Erotizm Melih Cevdet Katar", Radikal Kitap, 29 Nisan 2005, S. 215, s. 8.

10 Tazminat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. I, s. 367.

karşılama zorluk çeken Ayhan, dönemin Çanakkale belediye başkanı İsmail Özey'in yardımlarını görür. Hayatının son yıllarında geçimini, telif hakkını Yapı Kredi Yayınları'na verdiği eserlerinin geliriyle sağlayan şair. 12 Temmuz 2002 tarihinde İzmir Eşrefpaşa Hastanesi'nde hayata gözlerini yumar.¹¹ Onun ölümünün ardından Küçük İskender şöyle der: "Kendince haklı, bence haksız bir nedenle mecramızı terk etti; yıllar önce Hilmi Yavuz'un "ölüm pezevenk" dediği lanetli bir papaz, valelerle damlar arasında tetikte duran bir na, ters geçerin uluğu, kötünün düzgün yapılanışı adına kalem ve akıl teri döken bir nalbant, sivil duruştaki estetiğin güzel diye tanımlanmaması gerektiğinin altını çizilen bir vakarı, ama aslında sıradan, herhangi biri olarak yaşayan Ece, bir kraliçe arı edasıyla kendi kovasını boşalttı."¹² Şairin anısına Çanakkale Belediyesi tarafından Kemal Paşa Mahallesi'nde bir sokağa "Şair Ece Ayhan Sokak" adı verilmiştir.¹³ İlk şiirini ortaokul birinci sınıftayken yazan Ayhan'ın lise yılları şiire daha yakın olduğu bir dönemdir. Sonraki yıllarda girdiği Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, ileride İkinci Yeni olarak adlandırılacak şiir hareketinin, Cemal Süreyya, Sezai Karakoç ve Ece Ayhan gibi öncü isimlerini buluşturan bir mekân olur. Üç sanatçı da öğrenimlerini parasız yatılı olarak ve devlet bursuyla sürdürdüğü için Ece Ayhan, İkinci Yeni'yi bir "parasız yatılılar" ya da "mülkiyeliler hareketi" olarak değerlendirdi.¹⁴ Şiirlerinde öz-biçim ilişkisini sıkı tutan, imge ve imgelerin yoğun biçimde kullanılan Ece Ayhan şiirinin imgeleleri, şiirini oluştururken ilham aldığı kaynaklarda gizlidir. Şiirinin zor anlaşılır olması, okurun bu kaynaklara yabancılığı olmasından kaynaklanır. Tarih ve sanat kitapları, halk türkileri, İstanbul, şairin kişisel gözlemleri, argo deyimler ve anılar Ayhan'ın şiirlerinin kaynaklarını teşkil eder.¹⁵ Ece Ayhan'ın zor anlaşılmasının diğer bir sebebi ise, şiirinde kullandığı sözcüklerdir. Bazı eleştirmenler onun şiir dili için "Ece Ayhanca" deyimini kullanır.¹⁶ Pera, Valde, Atık, Üsküdar, Kalender, Ayyansaray, Kısıklı, Çankurtaran, Dudullu, Salacak gibi semt adlarını, Kantocu Peruz, Kanlı Nigar, Leblebici Horhor, Dikran Çuhacıyan, Kasap Teodor, Ressam Ayvazovski, Kara Todori Paşa, Denizkızı Eftelya, Çanakkaleli Melahat, Fikret Mualla gibi özel adları şiirimize sokan Ece Ayhan, sözdiziminde de şiirimizde farkedilebilir bir yere sahiptir. Tanımlamadığı sözcüklerin yerlerini değiştirerek, Kapalı Çarşı'ya "Çapalı Karşı", kara kediyi "kedi kara", gelişigüzel "güzeligeliş" biçiminde

kullanmış; bazen de sözcüklerdeki harflerin yerlerini değiştirerek ya da harf kaynaşmalarından yararlanarak "cehennet", "aparhan" gibi, örneklerini çoğaltabileceğimiz sözcükler oluşturmuştur.¹⁷ 10'u şiir kitabı olmak üzere toplam 23 eser veren Ayhan'ın Kınar Hanım'ın Denizleri (1959), Bakışsız Bir Kedi Kara (1965), Ortadokşunlar (1968), Devlet ve Tabiat ya da Orta İki'den Ayrılan Çocuklar İçin Şiirler (1973), Yort Savul (1977), Zambaklı Padışah (1981), Çok Eski Adıylar (1982), Çanakkaleli Melâhat'a İki El Mehtap ya da Özel Bir Fuhuş Tarihi (1991), Son Şiirler (1993), Bütün Yort Savul'ları (1. baskı-1994, genişletilmiş 2. baskı-1999) adlarını taşıyan şiir kitaplarının yanında, am, günlük, deneme ve söyleşi türlerinde Defterler (1981), Yeni Defterler (1984), Yalnız Kardeşçe (1985), Kolsuz Bir Hatat (1987), Şiirin Bir Alı Çağı (1993), Başbozok Günceler (1993), Sivil Şiirler (1993), Aynalı Denemeler (1995), Dipyazılar (1996), Morötesi Reçem (1997), Sivil Denemeler Kara (1998), Bir Şiirin Bakır Çağı (2001), Hay Hak Söyleşiler (2002),¹⁸ Mor Kılıhı (2005) adlarını taşıyan eserleri de yayımlanır.

1.5. Hilmi Yavuz

Günlüğün önde gelen şair ve yazarlarından olan Hilmi Yavuz, 1936'da yılında babasının kayınrakamlık yaptığı Çanakkale'nin Biga ilçesinde dünyaya gelir. Kabataş Erkek Lisesi'ni bitirdikten sonra bir süre gazetecilik yapar. İngiltere'de B.B.C. Radyosu'nda çalıştığı yıllarda (1964-1969) Londra Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde yüksek öğrenimini tamamlar. Türkiye'ye döndüğünde Cumhuriyet, Milliyet, Yeni Ortam gazetesine (bir kısmı Ali Hikmet imzasıyla) eleştiriler, incelemeler yazan Hilmi Yavuz'un şiire başlaştığı, lise yıllarında Dönüm dergisinde (1952-1953), 1969 yılında ilk kitabı *Bakış Kışı* yayımlanır ve takip eden yıllarda *Betreddin Üzerine Şiirler* (1975), *Doğu Şiirleri* (1977), *Yaz Şiirleri* (1981), *Gizemli Şiirler* (1984), *Zaman Şiirleri* (1987), *Söylen Şiirleri* (1989), *Ayna Şiirleri* (1992), *Çal Şiirleri* (1996), *Alkım Şiirleri* (1998), *Yolculuk Şiirleri* (2001) ve *Huruf Şiirleri* (2004) adlı kitapları izler. Şiirlerinin tümünü; *Gülün Ustası Yoktur* (1993) ve *Erguvan Sözler* (1993) isimlerini taşıyan iki ciltte bir araya getiren şair, deneme ve incelemelerinin bir bölümünü *Felsefe ve Ulusal Kültür* (1975), *Roman Kavramı ve Türk Romanı* (1977), *Kültür Üzerine* (1987), *Felsefe Üzerine* (1987), *Yazın Üzerine* (1987), *Denemeler Karşı-Denemeler* (1988), *Dilin Dili* (1991), *İstanbul Yazıları* (1991), *Okuma Noları* (1992), *İstanbul'u Dinliyorum* (1992), *Geçmiş Yaz Defterleri* (1998), *İnsanlar, Mekanlar, Yolculuklar* (1999), *Ceviz Sandıklaki Anılar* (2000) ve *Edebiyat ve*

11 GEĞEL, Hülsel, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Anı Yemeçlik, Ankara-2003, s. 129-130.

12 Kırık İskender, "Tarihî Ya Adli Nolar", Varlık, S. 1139, Ağustos-2002, s. 5.

13 Çanakkale Sokak Adlarında Vasyanlar (Haz.: Çanakkale Yerel Tarih Grubu), Olay Bilgi Bilişim, Çanakkale-2001, s. 153.

14 VALİCİN, Murat, "Şiirli Bir Ece Orta Vazih Bu Düşür", Kışp-İk, S. 45, Ocak-Şubat-2001, s. 32.

15 DEMİRALP, Oğuz, "Yaklaşık Olarak Ece Ayhan Şiiri", içinde: Okuma Defteri, YKY, İstanbul-1995, s. 27.

16 HIZLAN, Doğan, Saklı Sık, YKY, İstanbul-1996, s. 237.

17 ALKAN, Erdoğan, "Ece Ayhan ve Şiir", Varlık, S. 1140, Eylül-2002, s. 46.

18 GEĞEL, Hülsel, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, s. 134-135.

Sanat Üzerine Yazılar (2005) adlı kitaplarında toplar. Yavuz'un *Taormina* (1990), *Fehmi K.'nin Acayip Servisleri* (1991) ve *Kıyü* (1994), *Bulanık Defterler* (2005), isimlerini taşıyan dört de anlatı kitabı vardır. Hâlen İstanbul'da yaşayan ve Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü'nde ders veren Hilmi Yavuz, *Doğu Şiirleri* ile 1978 "Yeditepe Şiir Armağanı'nı, *Zaman Şiirleri* ile de "1987 Sedat Simavi Ödülü'nü almaya hak kazanır.¹⁹ Türk şiirini yakından tanıyan bir şair olan Hilmi Yavuz'un şiirlerinin çoğunda Ahmet Haşim, Yahya Kemal, Asaf Hallet Çelebi, A. Hamdi Tanpınar, Behçet Necatigil ve Nazım Hikmet'in etkileri sezilir. Bu kadar çok etkiye açık olması Yavuz'un bir arayış içerisinde olduğunu gösteresidir.²⁰ Hilmi Yavuz'un şiiri, edebiyat dünyamızda özellikle gelenek bağlamında gündeme gelmektedir. Yavuz, geleneklerden yola çıkarak gelenekleri asar, onların sunduğu gerçeği yine onların imge, simge ve terimlerinin yapılarını bozarak sorgular.²¹ Hilmi Yavuz'a göre şiirde anlamın öne çıkması gerekli değildir. Şiirde önemli olan, tıpkı müzikte olduğu gibi, onu okuyanda belirli bir haz duygusu yaratmasıdır. Dolayısıyla onun şiirinde estetik kaygı önde gelir. Fakat bu, şiirde anlamın yok olması anlamına da gelmemektedir. Düzyazıda ise durum tam tersidir. Düzyazıda anlam önemlidir. Şiirin anlamlı olmasını vurgulamak, anlamı öne çıkarmak, şiiri düzyazıya dönüştürmek demektir.²² Hilmi Yavuz şiirlerinde yabancı dilde yazılmış dizelere de rastlamak mümkündür. Örneğin, "Yaz ağdı" şiirinde "caminando entre fusiles" dizesi, "çöl ve kilit" adlı şiirinde ise "je suis un vieux boudoir plein de roses fanées" dizesi bulunur. Yabancı dilde yazılan bu dizelerle, bu dilleri bilmeyen okuyucular için anlam, neredeyse sıfır noktasına yakın bir düzeye çekilir.²³ Bu durum Yavuz'un şiirde anlamın öne çıkarması gerektiği düşüncesinin bir kanıtıdır.

1.6. İlhan Demirarslan

Çanakkale'nin Gelibolu ilçesinde dünyaya gelen **İlhan Demirarslan** (1928-1980) ilköğrenimini Edirne, Gelibolu, Tekirdağ ve Çanakkale'deki çeşitli ilkokullarda yapar. Ortaöğrenimini 1947 yılında Kabalaş Erkek Lisesinde, yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde tamamlar (1954). Çeşitli illerde hekimlik yapan Demirarslan'ın hekimlik mesleğiyle ilgili basılmış üç

çalışması vardır.²⁴ Şiire 1944-1946 yılları arasında Folklor Postası ile Yedigün dergilerinde koşmalar yazarak başlayan şair, ilk şiirlerinde *Gelibolulu Aşk Demir* imzasını kullanır. İlk şiiri Varlık dergisinde 1947 yılında yayımlanan şair, 1948'de *Yeni Şiir* akımına katılır ve 1960'lı yıllarda topluncu bir bakış açısıyla şiir yazmaya başlar.²⁵ *İncir Ağacı* (1952), *Eller Ekmeğe Doğru* (1958), *Acının Uçları* (1999)²⁶ isimlerini taşıyan üç şiir kitabı olan Demirarslan'ın şiirlerine; çocukluktan, olgunluğuna kadar tüm yaşadıkları kaygınlık eder. Şairin, Varlık, Türk Dili, Savaş, Savaş, Sanat Emelği ve Sanat Olayı dergilerinde yayımlanan şiirleri, edebiyatımızda gerek dil açısından, gerekse teknik açıdan seçilerek hazırlanmış türlerdir. Demirarslan, tıpkı Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Atilla İlhan gibi, klasik Türk müziğine ve onun duyurulmasına önem verir. Ahmet Selim Teymur, şairin bazı bestelerinin de olduğunu söylenmektedir.²⁷

1.7. Mümtaz Zeki Taşkın

Türk edebiyatında Dadaizm'in temsilcilerinden olan **Mümtaz Zeki Taşkın** (1915) Çanakkale'nin Bayramiç ilçesinde dünyaya gelir. 1928 yılında Çanakkale Cumhuriyet İlkokulunu bitirdikten sonra öğrenimine İstanbul'da devam eder. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde bir süre öğrenim görür ve buradaki öğrenimini tamamlamadan Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam eder. Buradaki öğrenimini de yarım bırakan Taşkın, daha sonraki yıllarda Türk Tiyatrosu dergisini ve Milliyet Yayınlarının çocuk kitapları bölümünü yönetir. Arkan Yayınevi'nin çıkardığı Cumhuriyet Ansiklopedisi'nde ve Tahsin Demiray'ın çıkardığı Yavru Türk ve Ateş adlı çocuk dergilerinde çalışır. Ankara'da yayımlanan Hakimiyet ve Medeniyet gazetelerinde bir süre fıkra ve eleştiri yazarlığı yapan şair, 1968'de Avustralyaya yerleşir ve 1977 yılında hayata gözlerini yumar. Eserlerinde *Mustafa Mümtaz* imzasını da kullanan sanatçı, 1930-1934 yılları arasında yazdığı şiirlerinde hececi şiire karşı yeni bir şiir geliştirmek ister fakat bir varlık gösteremez. 1940'lardan sonra gelişen Garip akımının hazırlayıcılarından biri olan Taşkın, daha sonra bu akıma katılır. 1938 yılından başlayarak şiirleri; Gençlik, Yeni Ses, Servet-i Fıatın-Uyanış, Edebiyat Dünyası, Şadırvan, Kaynak ve Türk Dili dergilerinde yayımlayan sanatçının Dadamız, Garip, İkinci Yeni gibi değişik çizgilerde sürdürdüğü şairliği, pek başarılı bulunmasa da çocuk edebiyatı alanına önemli

19 A.K.A. Paan, "Hilmi Yavuz Meima Merkezi Bir Bakış", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-2002, s. 1.

20 ENGIN'İN İnci, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Derghaj Yay., İstanbul-2002, s. 126.

21 A.K.A. Paan, "Hilmi Yavuz Şiirine Meima Merkezi Bir Bakış", s. 1.

22 a.g.e., s. 4.

23 a.g.e., s. 12.

24 Tazminat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. 1, s. 266.

25 KURD/AKU, Sıkıran, Şairler ve Yazarlar Sözlüğü, İnkilap Yayıncılık, İstanbul-1999, s. 226.

26 Tazminat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. 1, s. 266.

27 ÖZBEN, Raif, "İlhan Demirarslan'ın Şiiri", Varlık, S. 889, Ekim-1981, s. 22-23.

katkıları olmuştur.²⁸ 1920'li yıllarda Fransa'da ortaya çıkan Dadaizm akımının edebiyatımızdaki temsilciliğini üstlenmeye çalışan Taşkın, o döneme kadar hiç işlenmemiş konuları şiirimize sokar. Belki de bu yüzden, aşırı yenilikçi olmakla suçlanmıştır.²⁹ Birünyüyle, değerlerden şüphe ve inançsızlığın sonucu olan Dadaizm'in, Türkiye'de yer bulamamasının en önemli sebeplerinden birisi, İnci Engin'in de görece; "...Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu sağlamlı değerler sistemidir. Toplumunun ve dilin ürünü olan şiir, kendi organizmasına ters düşenleri kabullenmez hatta unumursamaz bile..."³⁰ Mümtaz Zeki'nin ve Dadaizm akımının şiirimizde yer bulamamasının ve başarılı olamamasının başlıca sebebi de bu olsa gerek. Sanatçısını; *Allo Allo* (1934), *Köy Melodileri* (1936), *Varyete* (1949), *Çocuklarımızın Resimli Şiirler* (1959) adlı şiir kitaplarının yanında, *Mavi Boncuk* (1936), *Uyuman Yalçın* (1938), *Efe Ali* (1939), *Nar Tanesi* (1945), *Yıldız Ece* (1949), *Karaboncuk* (1951), *Adını Çocuklar Koyusun* (1952), *Alın Kuş* (1954), *Oyuncağı Dede* (1955), *Yoklar Dağında Nar* (1960), *Türk'ün Alın Masalı* (1962) adlı oyunları ve *Çiğdem Kız* (1975), *Çocuklara Kahramanlık Hikâyeleri* (1978)³¹ adlı masal kitapları da bulunmaktadır.

1.8. Orhan Talat Şalcıoğlu

Hades (1993) isimli bir şiir kitabı olan ve 03.02.1994 tarihinde, Çanakkale Belediyesi'nin aldığı kararla ismi, Kemalpaşa Mahallesi'nde bir sokağa verilen **Orhan Talat Şalcıoğlu** (1960-1993), kısacık hayatını kendi sözleriyle şöyle özetler: "1960 kışında dünyamı kapsıyan Noel Baba gibi idlatım. Gaz kokan Gazi İlkokulu'nu bitirdikten sonra Merkez Ortaokulu'nun labirentlerini alçak sırımmeyle aşım. Eğitimimi Özel Şişli Lisesi'nde sürdürdüm. Lise diplomamı rüzgarın hiç dımeddiği şehitler diyarından aldım. Marmara Üniversitesi İngilizce bölümünden ön lisansla mezun oldum. İçiyorum."³²

1.9. Selahattin Batu

Çanakkaleli diğer bir şair olan **Selahattin Batu** (1905), 1925 yılında İstanbul Yüksek Veteriner Okulunu bitirir ve aynı okulda asistanken 1927 yılında Almanya'ya gönderilir. Doktorasını tamamlayıp 1931'de Türkiye'ye dönen Batu, Ziraat Yekaleti'nde görev alır. Daha sonra Ankara Veteriner Fakültesi ve Ankara Ziraat Fakültesi'nde 1936 yılında zootekni doçenti, 1941

²⁸ Tazminat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. II, s. 806.

²⁹ ÖNÜLÜ, Mahir-ÖZCAN, Ömer, 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı, C. III, İstanbul: Yayınevi, İstanbul: 1990, s. 368-369.

³⁰ ENGİNİN, İnci, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, s. 23.

³¹ ÖZKARIMLI, Atila, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C. IV, s. 1107.

³² Çanakkale Sokağında Yaşayanlar, s. 154.

yılında zootekni profesörü olur ve 1969 yılında bu görevinden emekliye ayrılır. Zootekni alanındaki araştırmalarının yanı sıra tiyatro, şiir ve deneme türlerinde de eserler veren Selahattin Batu, 1947 yılında, Sınıt Kemal Yekenti'le birlikte, hatıralık Sanat ve Edebiyat dergisini çıkarır. İlk oyunu 1942'de yayımlanan yazarın sonraki oyunlarından "Güzel Helena", Bertt von Heiseler tarafından Almanca'ya çevrilir ve 1957 yılında Avusturya'da *Bregenz Uslarararı Drama Yarışması*'nda bu çalışmasıyla ikinci ödülünü kazanır. Aynı eser senaryolaştırılarak 1959 yılında Viyana Devlet Tiyatrosu'na sahnelenmiştir.³³ 1939'da Çanakkale'den millîterekli seçilen yazar, 1973 yılında ölmüştür ve mezar Zincirlikuyu'dadır. Şiir ve denemeleri; Hisar, Varlık, Türk Dili, İstanbul, Tercüme ve Çağrı dergilerinde yayımlanan Batu, şiirlerinde yalnız bir dil kullanarak doğa ve insan sevgisini işler. Deneme ve gezi notlarının yanı sıra, konularını genellikle Türk ve Yunan efsanelerinden aldığı manzum oyunları da kaleme almıştır. Behçet Necatigil onun, "Eski Yunan trajedyası dünyası doğrudurunda eser veren ilk Türk şair" olduğunu söyler. "İphigenia Tauris" (1942), "Kerem ile Aşir" (1943), "Güzel Helena" (1954), "Öğüzata" (1961) adlarını taşıyan oyunlarının yanında, *Hisar ve Sanat* (1945) adlı bir deneme kitabı, *Bursa'da Yeşiller* (1949), *Rüzgarlı Su* (1962) adlarını taşıyan şiir kitapları, *Romancerö* (1953), *İsviçre Günleri* (1966), *Avusturya ve Venedik Günleri* (1970), *İspanya Bünüsü* (1972) adlı gezi kitapları ve *María Magdalena* (Habbel) (1948), *Secme Şiirler* (Goethe) (1949), *Musiki ve İnsan Ruhü* (A. Von Grolmen) (1949), *Marie Grubbe* (Jacobsen) (1949), *Secme Masallar* (H.C. Andersen) (1953-1954), *Philoket* (B. von Heiseler) (1958) adlı çevirileri de vardır.³⁴

1.10. Süreyya Berfe

İnci Engin'in "şiirin kaliplerini asıl kıran kişi"³⁵ nitelmesiyle tanıtıldığı **Süreyya Berfe** (1943), lise yıllarında Çanakkale'de bulunur. Asıl adı, Hikmet Süreyya Kampak olan yazarın, baba tarafından, Atatürk ile kan bağı vardır. 1960 yılında Çanakkale Lisesi'ni bitirdikten sonra öğrenimine İstanbul'da, hukuk ve felsefe alanlarında devam eder ve öğreniminden sonra bir süre Arkin Yayınevih'de çalışır. 1972 yılında Ali Özgentürk ile Asyalı dergisini çıkaran Süreyya Berfe, 1976'da Can Yayınevi'nin çocuk kitapları bölümünde çalışır ve daha sonra reklam şirketlerinde metin yazarlığı yapar. Hâlen Foça'da

³³ ÖZKARIMLI, Atila, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C. I, s. 199-200.

³⁴ Tazminat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. I, s. 150.

³⁵ ENGİNİN, İnci, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, s. 119.

yaşayan şair, bir çocuk babasıdır. İlk şiiri 1961'de Zeren dergisinde çıkan şair, şiirlerini Şiireyya Kampak imzasıyla, 1965'e kadar, Düzlem, Zeren, Yelken, Türk Dili, Forum, Oluşum, Soyut, Anı, Yeni Edebiyat, Yeni a, Birikim, Dergi, Yazı, Sorun, Oluşum, Soyut, Anı, Yeni Edebiyat, Yeni a, Birikim, Milliyet Sanat, Defter, kitap-lık, Gösteri dergileriyle Yeni Gazete ve Ulus gazetelerinde yayımlar. 1966 yılında "Kasaba" adlı şiiriyle kazandığı *Türkiye Milli Talebe Federasyonu Kilitir Yarışması* birincilik ödülü, şairin tanınmasını sağlar. İkinci Yeni'nin etkisiyle ilk şiirlerinde soyutlamalara yönelir 1966'dan sonra, halk şiiri geleneğinin zengin kaynağından beslenen yeni bir şiir dili kurmaya çalışır Berfe, bu arayışın ürünü olan ilk şiir kitabı *Gün Ola'da*, Anadolu'nun bir köyünde kısa bir süre tanıklık ettiği diti ve dille iç içe gelişen olayları, durumları, şartları yansıtır. İncendiği Halk edebiyatı unsurlarının niteliği açısından eleştirilen bu kitabında Türkmen ve Avsar ağullarının, halk ozanlarının, tükütlerin ve Nâzım Hikmet'in etkileri gözlenmektedir.³⁶ Şiireyya Berfe şiir yazarken dile yeni anlamlar katar. Düşünsel öz hep ön plandadır. Sözlerini elinden geldiğince yalın, bildik hayatın içinden seçer. Yalın ve yapmacaksız bir dil kullanır.³⁷ Şiireyya Berfe'ye göre iyi bir şair, gelenekten beslenmelidir. Seyranî'yi, Hatâî'yi, Kaygusuz Abdal'ı, Fuzulî'yi, Şeyh Galib'i, Tevfik Fikret'i, Mehmet Akif'i okumadan, onları tanımadan iyi bir şair olmamın imkânı yoktur.³⁸ Şiireyya Berfe'nin; *Gün Ola* (1969), *Sarılanlar* (1971), *Hayat ile Şiir* (1980), *Ufkun Dışında* (1985, toplu şiirler), *Şiir Çalışmaları* (1992), *Ruhunun* (1998), *Kalfa* (1999), *Sevme Şiirler* (2001), *Nâbîga* (2001), *Seni Seviyorum* (2002),³⁹ *Foklar Söyledi Ben Yazdım* (2005)⁴⁰ adlarını taşıyan 11 şiir kitabının yanında *İkâkullar İçin Matematik* (1976), *Çocukça* (1982) ve *Elsik Alfabe* (2003)⁴¹ adlı 3 de çocuk kitabı vardır.

1.11. Şakir Efendi

Tanzimat'tan sonraki dönemde Çanakkaleli şairler arasında divan edebiyat geleneğine en yakın olan isim, **Şakir Efendi**'dir (1829-1859). Tam adı Elhac Şakir Efendi olan yazarın mezarı Gelibolu'daki Yazıcızadeler türbesi civarında bulunmaktadır. Kınd karakterli ve içki meclislerine düşkün olan Şakir Efendi, kendisine kalan yüklü mirası meyhanede harcar. İçkiye olan düşkünlüğü sebebiyle 1855 yılında birkaç gün hapsedilir. Bazı mecmualarda yazılmış birkaç

nazmı hafızalarda kalan Şakir Efendi'nin Arif ve Halilî adında iki oğlu vardır. Oğulları Mevlevî tarikatına bağlanmış ve burada 'dede' rütbesine ulaşmışlardır.⁴²

1.12. Yüksekî Pazarkaya

Şiirlerinin yanında Almanca'dan Türkçe'ye yaptığı çevirilerle de tanınan **Yüksekî Pazarkaya** (nüfusta soyadı *Bazarkaya*) (1940), ilk ve ortaöğretimini doğduğu şehir olan İzmir'de 1957 yılında tamamlar. Almanya'ya burslu öğrenci olarak gönderilir ve Stuttgart Üniversitesi Kimya Mühendisliği bölümünü 1966 yılında bitirir. 1973 yılında da aynı üniversitenin Edebiyat Bilimler Enstitüsü'nde doktorasını tamamlayan şair, burada edebiyat ve felsefe dersleri verir. 1980 yılından itibaren Almanya'da *Anadil* adlı edebiyat dergisini çıkaran şair ve yazar, hâlen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat bölümünde ders vermektedir. Türkiye ve Almanya'da yayımlanan çeşitli gazete ve dergilerde şiir, öykü, deneme ve incelemeleri yayımlanan şair, radyo, televizyon ve sahne oyunları ile öykülerinde Almanya'da yaşayan Türk işçilerinin sorunlarını konu edinir. "Öhne Bahnhof" adlı eseri, Stuttgart Teknik Üniversitesi'nde 1967 yılında sahnelenir. Ayrıca senaryosunu yazdığı "Komşumuz Balta Alisesi" adlı oyunu Almanya'da televizyon dizisi olarak gösterilir. Çeşitli türlerde çok sayıda eser kaleme alan Pazarkaya, edebiyat dünyasında *Koca Sapmalarda Biz Yarıdık* (1968), *Umut Dolayları* (1969), *Aydınlık Kanyan Çiçek* (1974), *İncindığın Yerdir Gurbet* (1979), *Derinlik* (1979), *Sen Dolayları* (1983), *Karanlıkta Yakınma* (1984), *Dost Dolayları* (1990), *Mutluluk Şiirleri* (1995), *Somut Şiir* (1996) adlarını taşıyan şiir kitaplarıyla tanınmaktadır. Şiir kitaplarının yanında; *Öykü İznî* (1977), *Yaban Sıla Olur Mu?* (1979), *Güz Rengi* (1998) adlarındaki öykü kitapları, *Ben Aranyor* (1989) adlı romanı, *Aya Uçan Minare* (1980), *Batinanın Bebeği* (1988), *Oktaç Takılan Uçurtma* (1974), *Moderne Türkische Lyrik* (1971), *Die Wasser Sind Weiser Als Wir* (1987) adlarını taşıyan antolojileri, *Mölin ve Solingen'den Sonra Almanya Üzerine* (1995) adlı incelemesi, *Orhan Veli Kanık* (1966), *Gediche* (B. Necatigil'in Şiirleri-1972) adlı çevirileri ve *Almanya Üzerine Düşünmek* (1995) adlı röportajı bulunmaktadır.⁴³ Sanatçı, hâlen Gökkoca'da ikâmet etmektedir.

36 <http://www.sureyyaberfe.com>

37 ANDAÇ, Feridun, "Şevki Çağrı'dı Zamanın", [http:// www.adanasanat.com/sureyya_berfe/sureyya_berfe_index.htm](http://www.adanasanat.com/sureyya_berfe/sureyya_berfe_index.htm)

38 BERFE, Şiireyya, "Üsalam Seçtikleri", *Yarlık*, S. 1103, Ağustos-1999, s. 19.

39 <http://www.milliyet.com.tr/ozel/edebiyat/yazarlar/surberfe.html>

40 Radikal Kitap, S. 206, 25 Şubat 2005, s. 32.

41 <http://www.milliyet.com.tr/ozel/edebiyat/yazarlar/surberfe.html>

42 NAL, Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, cüz. VII, M.E.Basın ve İlan Bakanlığı, İstanbul-1969, s. 1727-1728.

43 *Tanzimatın Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, C. II, s. 684.

2. Öykü ve Roman Yazarları:

2.1. Afet İlgaz Muhteremoğlu

Çanakkale'nin yetiştirdiği en tanınmış kadın yazar olan **Afet İlgaz Muhteremoğlu** (1937), Çanakkale'nin Ezine ilçesinde doğar. İlköğretmen Okulunu, Çapa Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nü, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe ve Klasik Diller Bölümü'nü bitiren yazar, Muhteremoğlu adını taşıyan bir de kitabevi açar ve eşi Rıfat İlgaz'la birlikte Sırf Yayımların kurur. İlk öyküsü 1955 yılında Yücelde yayımlanan yazarm diğer öyküleri, 1956'dan itibaren, İstanbul, Varlık, Türk Dili, Yeditepe, Gelecek, Yansınma, Sanat ve Toplum dergileri ile Yeni Gazete, Yeni İstanbul ve Cumhuriyet gazetelerinde yayımlanır. *Afet İlgaz, Başörtülüler* adlı öyküsüyle 1965 yılı *Türk Dil Kurumu Hikâye Ödülü'nü* kazanır.⁴⁴ Edebiyatımızda, yılında *Yeni İstanbul Gazetesi Törehan Ödülü'nü* kazanır.⁴⁴ Edebiyatımızda, Halide Edip Adıvar'ın sonra ödül alan ilk kadın yazar olan Afet İlgaz'ın *Annem Annem* adlı çocuk öyküsü 1980 yılında, *Toprak İnsanları* adlı öyküsü de, 1988 yılında televizyon dizisi olarak yayımlanır. *Çocuklar da Savaşın, Değişen Sevgiler* ("Yaz Göçebeleri" adıyla) ve *Bedriye ve Toprak İnsanları* adlı öyküleri, oyun ve dizi olarak radyoda da seslendirilir.⁴⁵ Afet İlgaz, öykülerinde ve ilk romanlarında ezilenleri, haksızlığa uğramış insanları ve onların hayatlarını anlatır. Hemen bütün eserlerinde; din, inanç, İslam, dinsizlik, feminizmin gibi konuları sıklıkla işlediği görülmektedir. Ahmet Kabaklı'ya göre; Afet İlgaz, eserlerini sanki roman ya da öykü yazmak için değil de bazı düşünceleri söylemek ya da bırakmak kişileri (solda, sağda, dinde, dinsizlikte) konuşurmak için yazar. Bu amaç doğrultusunda adeta "icat ettiği" eserlerinde düşünce, roman için değil de roman, düşünce içindir. Ancak diğer tezli romanlardan farkı, eserlerinde tartışmaya yer vermesidir.⁴⁶ Muhteremoğlu'nun öykülerinin konusu, kasaba insanı ve kasaba insanların sorunlarıdır. Öykülerinde, küçük kentte yaşayan küçük memurların, esnafın ve burjuvalaşma özlemini çeken kasabalıların büyük kentlerde gözüktüğü anlatılır.⁴⁷ 1959 yılında kaleme aldığı ilk romanı olan *Eşiktekiler*'in ardından *Aşamalar* (1977), *Yolcu* (1994), *Sendika* (1987), *Garip Bir Davaya* (1987) adlı romanları kaleme alan yazarm; *Bedriye* (1962), *Başörtülüler* (1964), *Toprak* (1968; 2. bas. Toprak İnsanları adıyla 1972), *Halk Hikâyeleri* (1972), *Çerçaba Aptullah'la İdamlık İsmail* (1974), *Ölü Bir Kadın Yazar* (1983) isimlerini taşıyan öyküleri de yayımlanmıştır. Bunların

⁴⁴ Tanınmayan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. II, s. 837.

⁴⁵ KURBAKUL, Şakir, *Satir ve Yazarlar Sözlüğü*, s. 353.

⁴⁶ KABAKLI, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, C. V, *Türk Edebiyatı Vakti Yay.*, İstanbul-2002, s. 197-199.

⁴⁷ ÖZKIRIMLI, Anlıta, "1968'den Önce Hikâye Kitabı", *Papirüs*, S. 37, Temmuz-1969, s. 32-34.

yanında *Annem Annem* (1972), *Değişen Sevgiler* (1976), *Çocuklar da Savaşın* (1979) adlı çocuk kitapları ve *İtalya Mektupları* (1963) adlı gezi türünde bir eseri vardır.⁴⁸

2.2. Engin Çetinbağ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen "Öykü Günleri"ne önemli katkıları bulunan ve Çanakkaleli öykü severlerin birçok öykü yazarı ile tanışmasında büyük bir paya sahip olan **Engin Çetinbağ**, 1956 yılında İzmir'de dünyaya gelir. Ege Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Maden Mühendisliği bölümünden mezun olan ve yurtdışı çeşitli bölgelerinde maden mühendisi olarak görev yapan yazar, 1992 yılında Çanakkale'ye yerleşmiş ve halen burada yaşamını sürdürmektedir. Öykü yazmaya 1980 yılında başlayan Çetinbağ'ın öyküleri; Sanat Rehberi, Yazılı, Adam Öykü ve Varlık dergilerinde yayımlanır. "Karanlıklar Yaza Yaza Çıkmak" adlı öyküsü, yayımlanan ilk öyküsüdür. 1983 yılında "Kardelenle Merhaba" adlı öyküsüyle, *Akademi Kitabevi Öykü Özenirime Ödülü'nü* kazanır ve bu öykü *Sanat Rehberi* dergisinde 1985 yılında yayımlanır. 2000 yılında, "Aşk Nerede" adlı öyküsüyle *Ömer Seyfettin Birincilik Ödülü'nü*, 2001 yılında Adana Seyhan Belediyesi'nin düzenlediği Orhan Kemal Öykü Yarışması'nda "Sadecce Öykü, Bir Düş Yaşamak İstemiştin", "Balık, Engin Denize Düştü", "Gayya" adlı öyküleriyle *Orhan Kemal Özel Anlatım Dalı Ödülü'nü* kazanan Çetinbağ'ın, *Kadehi Boşalar* (2004) adlı bir öykü kitabı vardır. Kendi deyişiyle öykü; bir bakış, kısa bir zaman süresi, bir diyalog ya da bir olaya öykünerek kaleme alınan kurgulu bir türdür. Öykü, dar bir zaman dilimini kapsar. Bir bakış, bir söz dahi kişinin ruh hali ile canlanır ve öyküye dönüşebilir. Öykülerinde, doğrusal bir zaman kurgusu yerine dögüsel (kurmace) bir zaman kurgusu olan Çetinbağ'ın eserlerinde yer yer geriye dönüş ve ileri sıçramalar görülmektedir. Engin Çetinbağ, *Kadehi Boşalar*'da, düşünce zamanın ne olduğunu ele almakta ve bu iki kavramı çatışmalarını ve sınırlarının ne olduğunu ele almaktadır. Yazar, okuyucuyu var olan arna bir türlü götüremeyen gerçeklikle yüz yüze getirmeye çalışır. Soyut kavramları, duyguları zaman dilimlerinin içinde sınırlara ayırır. Çetinbağ'a göre düşünce kurtulmanın tek yolu zamana dönmektir, geçmişi düşünceye terk edip, gerçeği yakalamaya koyulmaktır. Buna bağlı olarak Çetinbağ'ın öykülerinde 'saat', gerçeği hatırlatan en somut kavram olarak Çetinbağ'ın öykülerinde *Kadehi Boşalar*'da dokuz öykü yer almaktadır ve tüm öykülerde düşüncelerle zaman birlikte verilmiştir. Öykülerde yer alan her kahraman bir sonraki öyküde

⁴⁸ KURBAKUL, Şakir, *Satir ve Yazarlar Sözlüğü*, s. 353.

de karşımıza çıkmakta ve her kahramanın öyküsü devam etmektedir. Çünkü zaman akıp giden bir kavramdır ve öyküler bu akıp giden zaman dilimleri içine yerleştirilmektedir.⁴⁹

2.3. İbrahim Dal Güney

Çanakkale'nin Gelibolu ilçesinde dünyaya gelen **İbrahim Dal Güney** (1944), ilsevi Çanakkale'de birirdikten sonra 1966 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Filolojisi bölümünden mezun olur. 1972 yılında Almanya'ya giden Güney, 1980-1982 yılları arasında Berlin ve Stuttgart'ta, Yüksel Pazarkaya ile birlikte, Aradlı adlı dergiyi çıkarır. Türkiye Yazarlar Sendikası üyesi olan yazar, hâlen Berlin'de yaşamaktadır. İlk yazıları, Demokrat Çanakkale Gazetesi'nde "Pazar Yazıları" başlığıyla yayımlanır. "Kuş Tüyü Döşek" adlı oyunu İstanbul Üniversitesi Gençlik Tiyatrosu tarafından sahnelenen Güney'in, "Beyin Salatası" adlı oyunu da 1968 yılında İstanbul Radyosu'nda seslendirilir. Ayrıca, E-5 adlı romanı senaryolaştırılarak *Alla Turca* adıyla 1995 yılında filme çekilir ve "Oy Cehennem İleri" adlı Urfa-Harran toplumsal yapı araştırması, 1967 yılında Aksan gazetesinde yayımlanır. Alın kitabı da Almanca'ya çevrilen yazar, 1975'te *Yakacak Kültür Şenliği Öykü Yarışması*'nda ikincilik, 1976 yılında kaleme aldığı *Memeleri Büyüyen İçgi (İş Sürgünleri)* adlı romanıyla *Milliyet Roman Yarışması*'nda mansiyon, 1997 yılında da *Banyera Güzel Sanatlar Akademisi Adalbert von Chamisso* ödülleri kazanır. Ödül alan eserlerinin yanında; E-5 (1979), *Kılları Yolumuz Mayısın* (1988), *Gelibolu'ya Kısa Bir Yolculuk* (1994), *Aşk ve Boks* (1998), *Fabrikada Bir Saraylı* (1999) adlı romanları ve *Buzul Döneminde Haberler* (1983), *Dayanışma* (1983) ve *Yanlış Cennetin Kuşları* (1985) adlarını taşıyan öykü kitapları vardır. Bu eserlerin yanında Yüksel Pazarkaya ile birlikte kaleme aldığı *Geschichten aus Geschichte der Türkei* (1990) isimli bir de deneme kitabı bulunmaktadır.⁵⁰

2.4. Kemal Bilbaşar

Çanakkale'nin yetiştirdiği en ünlü yazarlardan birisi olan **Kemal Bilbaşar** (1910-1983), sırasıyla Hadımköy İlkokulu'nun (1924), Edirne Öğretmen Okulu'nun (1929) ve Gazi Eğitim Enstitüsü Tarih Bölümü'nü (1935) bitirir. Çeşitli illerde tarih ve sınıf öğretmenliği yapan Bilbaşar, 1961 yılında kendi isteğiyle emekliye ayrılarak yazarlığı uğras edimr.⁵¹ *Denizin Çağırışı*

(1943), *Ay Tanıdığı Gece* (1961), *Cemo* (1966), *Memo* (2 cilt, 1968-1969), *Yeşil Gölge* (1970), *Yonca Kız* (1971), *Başka Olur Ağaların Düğünü* (1972), *Kolelik Dönemeci* (1978) adlarını taşıyan sekiz roman ile *Anadoluluhan Hikâyeler* (1939), *Cevizli Bahçe* (1941), *Pazarlık* (1944), *Pembe Kuru* (1953), *Üç Bulutlu Hikâyeler* (1956) ve *İrgalının Ökresi* (1971) adlarını taşıyan altı öykü kitabı olmak üzere on dört eser kaleme alan yazarın "Kaza" adlı ilk öyküsü, Asım Kültür'ün çıkardığı Kültür dergisinde 1938 yılında yayımlanır. Bir yıl sonra da on öyküsünü topladığı *Anadolulu Hikâyeleri* adlı kitabını yayımlar ve 1942 yılında *Ertuğmurdaki Durur* adlı romanı Tasvir gazetesinde tefrika edilir. Doğu Anadolu'da geçen bir aşk öyküsünün toplumsal boyutlarda işlendiği, filme de alınan, *Cemo* adlı romanıyla 1967 *Türk Dil Kurumu Roman Ödülü*'nü kazanır. *Yeşil Gölge* adlı romanıyla da *May Roman Ödülü*'nü kazanır.⁵² Ortaoyunu, Karagöz ve Meddah hikâyelerinin geleneğinden gelen bir anlatım tarzı olan Bilbaşar'ın eserlerinde destansı öğeler yer yer kendini gösterir.⁵³ Eserlerini, genellikle küçük kasaba ve köylerde yaşayan, çok çalşan, az mutlu olan insanların hayatını yansıtmak için ve onların belli bir bilince varmalarını amaç edinerek kaleme alan ⁵⁴ Kemal Bilbaşar'ın, romanlarında; kırsal kesimdeki insanlar ve Tek Parti Dönemi'ndeki politikarlardan etkilenmiş olan küçük kent ve kasaba insanların öznel olarak karşımıza çıkar. Bunun bir uzantısı olarak tarımdaki hızlı bir kapitalleşme sürecine giren Türkiye'de küçük üreticiler, ağalar, eşraf ve bürokratlar, çıkarıcılar ve de ugarlar, onun romanlarında boy gösterirler.⁵⁵

2.5. Özcan Ergüder

1929 yılında Çanakkale'de doğan **Özcan Ergüder**, 1949 yılında Robert Koleji'nden, 1954 yılında da felsefe ve siyaset bilimleri eğitimi almak için gittiği İngiltere'de, Londra Üniversitesi'nden mezun olur. Türkiye'ye döndükten sonra Vatan gazetesinde çalışır. Bir süre gazete başyazarlık yapan Ergüder, sonraki yıllarda *Vatan* gazetesinin yerine Hür Vatan gazetesini kurar ve sonra da gazetenin adını Hareket olarak değiştirir. Kim dergisinin de kurucularından olan Ergüder, Ankara'da Ulus gazetesinde siyasi fıkralar yazmıştır.⁵⁶ 1956 yılında Yenilik Yayınevi, 1999 yılında da Can Yayınları tarafından yayımlanan ve Ergüder'in tek eseri olan *Maskeli Balı* adlı öykü kitabı, dokuz öyküden oluşur. Kitabı adını veren öykü "Maskeli Balı" ve kitabın son öyküsü "Öteki", yabancu

49 SUSDZL U. İlke, "Kadeli Bogalananam Samsuz Ümler", <http://www.toplumpostasi.nu/?newsid=341>.

50 Tazminat'ın Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. 1, s. 262.

51 Cevdet Kudret, Türk Edebiyatında Hükûye ve Roman, C. III, İncelep Kitapevi, İstanbul-1999, s. 198.

52 ÖZKIRIMLI, Adila, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 1, s. 232.

53 TUNGER, Cengiz, "Kemal Bilbaşar ve Cemo su", içinde: BİLBAŞAR, Kemal, Cemo, Tekan Yayınevi, İstanbul-1975, s. 263.

54 BİLBAŞAR, Kemal, "Eserleri Hakkında Kendi Görüşü", www.kemalbilbasar.com.

55 ÖZNA, YDİN, Meila, "Bilbaşar'ın Romanındaki Kişiler", <http://www.civensel.net/010709/kultur.html>.

56 Tazminat'ın Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. 1, s. 323.

bir ülkede yaşayan Türkler ve onların birbirleriyle ve o ülkedeki diğer insanlarla olan ilişkileri üzerine kuruludur. Kitaptaki diğer bir öykü olan "Korkunçlar" da, küçük bir Anadolu kasabasında bir gün içerisinde olup biten olaylar, zeka özürü bir gencin bakiş açısından aktarılmaktadır. Kitaptaki başka bir öykü olan "Kadın-Erkek-Çocuk"ta ise; aile içi şiddet ve kaygılara tanık olan çocuğun duygusal yaşantısı, "Ömer" adlı öyküde ise annesine tutkuya bağlı küçük bir erkek çocuğunun etrafında olup bitenler anlatılmaktadır. Kitapta yer alan "Habersiz" adlı öyküde; kadın ve erkek arasındaki cinselliğe dayalı birliktelik ve buna bağlı olarak erkeklerle kötü deneyimler yaşamış kadınların ve kadınlarla ilişkilerinde deneyimsiz gençlerin ilişkileri aktarılmaktadır.⁵⁷

2.6. Pekay Kursunoglu

Çanakkaleli diğer bir yazar **Pekay Kursunoglu** (1939) Biga'da dünyaya gelir. İlk ve orta öğrenimini Çanakkale'de tamamlayan yazar, öğrenim hayatına İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde sürdürür. 1966 yılında buradaki öğrenimini tamamlayarak 1970-1991 yılları arasında İstanbul'da avukatlık yapar. *Kedeli Bir Su Yıldızı* (1996) isimli taşıyan bir romanı bulunan ve hâlen İstanbul'da yaşayan yazar; evli ve iki çocuk annesidir.⁵⁸

2.7. Reşat Nuri Güntekin

26 Kasım 1889 tarihinde İstanbul'da doğan **Reşat Nuri Güntekin**, asker çocuğu olduğu için çocukluk ve öğrencilik yılları daha çok Anadolu illerinde geçer. 1900 yılında ailece yerleştikleri Çanakkale'de bir mahalle mektebinde öğrenime başlayan Güntekin, yükseköğrenimini İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde, 1912 yılında tamamlar. Sonraki yıllarda; önce Bursa sonra İstanbul okullarında, Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapar. 1939-1943 yılları arasında Çanakkale milletvekili olarak TBMM'de bulunan Güntekin, 1950'de UNESCO Türkiye temsilciliği ve öğrenci müfettişliği göreviyle Fransa'ya gider, 1954'te yaş haddinden emekliye ayrılır ve İstanbul'a döner. Yakalandığı akciğer kanserinin tedavisi için gittiği Londra'da 7 Aralık 1956 tarihinde hayata gözlerini yumar⁵⁹ ve 13 Aralık 1956 günü Karacaahmet Mezarlığı'na gömülür. Çocukluğu Çanakkale'de geçen yazarın anısına Çanakkale Belediyesi'nin 27.02.1970 tarihinde aldığı kararla, Barbaros Mahallesi'nde bir sokağa "*Reşat Nuri Güntekin Sokak*" adı verilmiştir.⁶⁰

57 TÜRKES, Ömer, "Özcan Engeller", <http://www.pandora.com.tr/ahab/ceski.asp?gid=38>

58 Tazminat'ın Bugüne Edebiyatçılar Anıtlıpedisi, C. 1, s. 528.

59 BANARLI, Mihal Sami, Resimli Türk Edebiyat Tarihi, C. II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul-2001, s. 1209-1210.

60 Çanakkale Sokağ Adlarında Yasayanlar, s. 140.

Edebiyat ilgisinin lalasının anlattığı bir masalda duyduğu dizelerle uyandığını, Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* romanı ve Muallim Naci'nin şifirleri ile bu ilginin güldüğünü, Halit Ziya'nın öykü ve romanlarını okuduktan sonra ise yazar olmaya yöneldiğini söyleyen Güntekin, edebiyat dünyasına imzasız yayımladığı şifirlerle girmiştir.⁶¹ Diken dergisinde 1918 yılında çıkan "Eski Ahbap" adlı yayımlanan ilk öyküsünden sonra, 1918-1919 yılları arasında Zaman gazetesinde "Temaşa Haftaları" başlığı ile tiyatro eleştirileri yazar. 1923-1924 yılları arasında Rensam Münif Fehim, İbnürefik Ahmet Nuri ve Mahmut Yesari ile birlikte 77 sayıdan oluşan Kelebek adlı mizah dergisini çıkarır ve sonraki yıllarda öykü, roman, piyes, makale türünde birçok türün verir. Asıl ününü Vakıf gazetesinde 1922 yılında yayımlanan ve Çanakkale'de kaleme aldığı *Çalkısu* adlı romanıyla kazanan Güntekin; Fikirler, Hayat, Yeni Türk, Varlık, Aydıbir, Çınaraltı, Cumhuriyet, Milliyet, Resimli Şark, Ulus, Tan gibi dergi ve gazetelerde de yazar. Eserlerinde orta sınıfların insanların ideolojik bakış açılarından yola çıkan ve bu insanların sesini duymaya çalısan Reşat Nuri, toplumsal sorunları ağırlıklı olarak kullansa da, bunları çoğunlukla siyasal bir söyleme çevirmez. Onda ki halkçı eğilim, siyasal gördemeler içerse bile, ideolojik bir bakışı yansıtmaz. Bireysel ve toplumsal sorunları ekonomik, siyasal, töresel, düşünsel ve mistik boyutlarıyla ortaya koyarken sınıfsal bir yol izlenmez. O, sınıf sorununu önemsenmez. Bu açılarından, sosyal ve gerçekçi/sosyalist gerçekçi romancılardan ayrılır.⁶² Çok sayıda esere imzasını atan Reşat Nuri'nin; *Çalkısu* (1922), *Dudaktan Kalbe* (1923), *Gizli El* (1924), *Damga* (1924), *Akışam Güneşi* (1926), *Bir Kadın Düşmanı-Çirkini Romanı* (1927), *Yeşil Gece* (1928), *Acemak* (1928), *Yaprak Dökümü* (1930), *Kızlık Dalları* (1932), *Gökyüzü* (1935), *Eski Hastalık* (1938), *Aleç Gececi* (1942), *Değirmen* (1944), *Miskinler Tekkesi* (1946), *Ripka İfşa Ediyor* (1949), *Kavak Yelleri* (1961), *Son Sığınak* (1961), *Kan Davası* (1962) adlarını taşıyan romanlarının yanında *Reem-Gençlik ve Gizlilik* (1919), *Roçid Bey* (1919), *Eski Ahbap* (1919), *Sönmüş Yıldızlar* (1923), *Tanrı Misafiri* (1927), *Leyla ile Mecnun* (1928), *Olağan İşler* (1930) adlarını taşıyan öyküleri ve *Hançer* (1920), *Eski Rüya* (1922), *Ümidin Güneşi* (1924), *Gazeteci Düşman-Semiyeye Hırsız-İhtiyar Serseri* (1924), *Taş Parçası* (1926), *Bir Köy Hocası* (1928), *Babür Şah'ın Secadesi* (1931), *Bir Kır Eğlencesi* (1931), *Ümit Mektebinde* (1931), *Felâket Karşısında-Gözdağı-Eski Borç* (1931), *İstiklal* (1933), *Vergi Hırsızı* (1933), *Hülleci* (1935), *Bir Yağmur Gececi* (1943), *Yaprak Dökümü* (1971), *Eski Şarkı* (1971), *Balkesir Muhasebecisi* (1971), *Tanrıdaki Ziyafeti*

61 http://www.kulturvarlik.gov.tr/portal/yazdir_tr.asp?belgeno=211178

62 Tazminatın Bugüne Edebiyatçılar Anıtlıpedisi, C. 1, s. 386-390.

(1971) adlarında oyunları bulunmaktadırlar. Bu eserlerin yanında yazarı, gezi, makale, inceleme ve çeviri türlerinde birçok kitabı da imzasını atmıştır.

3. Araştırma-İnceleme, Çeviri ve Deneme Yazarları:

3.1. Abdurrahim Karadeniz

Çanakkale'nin Ezine ilçesinde dünyaya gelen **Abdurrahim Karadeniz** (1965), ilköğrenim Ezine'de, ortaokul ve liseyi Çanakkale İnanım Hatip Lisesi'nde tamamlar. 1983-1987 yılları arasında Erzurum'da Türk Dili ve Edebiyat bölümünü bitirdikten sonra Gaziantep, Kastamonu ve Ankara'da Türk Dili ve Edebiyat öğretmenliği yapar. Hâlen Ankara'da yaşayan Karadeniz; Hece ve Heceöykü dergileriyle Hece Yayınları yönetim kurulunda görev yapmaktadır. Kalemne aldığı deneme ve incelemeleri Hece ve Heceöykü dergilerinde yayımlayan Karadeniz'in edebiyat dünyasına kazandırdığı iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan ilki inceleme alanında kalemne aldığı *Dünyânce ve Edebiyatımızda Yurt ve Dünya Dergisi* adlı kitaptır. Yurt ve Dünya dergisi hakkında yazılan bu kitapta hem 1940'lı yılların hem de şimdilerin toplumsal, düşünsel ve sanatsal sorunlarına ilişkin önemli öneri ve düşünceler yer almaktadır.⁶³ İkinci kitabı ise, deneme türünde kalemne aldığı *İz Süren Yazı* adlı kitabıdır.⁶⁴

3.2. Adalet Cimcöz

Yaptığı seslendirmelerin yanında, *Ölüm Gemisi* (B.Traven-1957), *Sezuan'ın İyi İnsanı* (B.Brecht, T.Aktürel ile-1961), *Milena'ya Mektuplar* (F.Kafka-1961), *Dinamii* (B.Traven-1963), *Galile* (B.Brecht, T.Aktürel ile-1963), *Leonca ile Lena* (G.Büchner-1963), *On Dakika Sonra Buffalo* (G.Grass-1964), *Bay Puntilla ile Uşağı Matti* (B.Brecht-1965), *Eğlenitli Bir Gönme Töreni* (T.Dery-1967), *Kafka'nın Sevdiği Milena* (M.Buer-Neumann-1967), *Panuk İççileri* (B.Traven-1968), *Adamın Topraklar Üstünde* (E.Kishon-1969) adlarını taşıyan çevirileriyle de ün kazanan **Adalet Cimcöz** (1910-1970), Çanakkale'nin Kilitbahar kasabasında dünyaya gelir. Ortaöğrenimini Almanya'da tamamlayıp Türkiye'ye döndükten sonra kurucusu olduğu Maya Sanat Galerisi'nde uzun yıllar yöneticilik yapar. Ağabeyi Ferdi Tayfur'la birlikte film dublajında çalışan Cimcöz, birçok ünlü sanatçıyı beyaz perdede seslendirir.⁶⁵ Türkân Şoray, Filiz

Akın, Belgin Doruk, Sezer Sezin gibi birçok sanatçı onun sesleriyle hafızalarda yer etmiştir.⁶⁶ Alman edebiyatından birçok çeviri yapan Cimcöz; Brecht, Kafka ve B. Traven'in eserlerini Türkçe'ye aktarır. 1961 yılında Kafka'dan çevirdiği *Milena'ya Mektuplar* ile 1962 yılında *TDK Çeviri Ödülü*'nü kazanan Cimcöz'ün arasında Vartık, Yeditepe ve Yeni Ufkular dergilerinde yayımlanır. *Filme Fıccur* takma adıyla, Türkiye'nin ilk dedikodu yazarları arasında yer alan Cimcöz'ün kalemne aldığı dedikodu yazıları Aydıde, Salon, 20. Asır, Tef dergilerinde ve Cumhuriyet Gazetesi'nde yayımlanır.⁶⁷ 2004 yılında Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlanan *Adalet Cimcöz* adlı kitapta Mine Urgan onun hayat öyküsünü ayrıntısıyla anlatmıştır.

3.3. Abdülhak Adnan Adıvar

Çanakkaleli olan diğer bir araştırmacı ve ilim adamı da Halide Edip Adıvar'ın eşi, doktor **Abdülhak Adnan Adıvar**'dır (1883-1955). Çanakkale'nin Gelibolu ilçesinde dünyaya gelen bilim adamı, ilk ve orta öğrenimini, küçük yaşta geldiği İstanbul'da tamamlar ve sonraki yıllarda başladığı tıp öğrenimine Almanya'da devam eder. I. Dünya Savaşı sırasında Sıhhiye Umum Müdürlüğü ve tabip binbaşı olarak görev yapan Adıvar, son Meclis-i Mebusana İstanbul'dan milletvekili seçilir. İstanbul işgal edilince karısı Halide Edip'le Anadolu'ya geçerek Millî Mücadeleye katılır. İlk B.M.M. hükümetinin Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaîye vekilliğine getirilen Adıvar, bir yıl kadar da Dahiliye vekilliği yapar. Karısının tedavisi için İngiltere'de bulunduğu sırada, İzmir sulkası dolayısıyla gıyaben yargılanınca Türkiye'de dönmeye ve 1926-1939 arasındaki yılları İngiltere ve Fransa'da geçirir. Uzun süre Paris'te, Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'nda okutmanlık yapar. Türkiye'ye dönünce *İslam Ansiklopedisi* yazı kuruluna başkanlık yapan Adnan Adıvar, 1950-1954 yasama döneminde bağımsız milletvekili olarak mecliste bulunur.⁶⁸ Mezarı İstanbul Merkez Efendi Kabristanı'nda⁶⁹ olan Adnan Adıvar'ın anısına Çanakkale Belediyesi, 25.02.1974 tarihli kararıyla, İsmetpaşa Mahallesi'nde bir sokağa "*Adnan Adıvar Sokak*" adını vermiştir.⁷⁰ Avrupa'da bulunduğu yılların,

63 http://www.kultur.gov.tr/portul/turizm_tr.asp?BELGENO=31188.

64 <http://www.kitapyurdul.com/yazar/default.asp?id=21043&session=92432078181215441213&LogID=>

65 Tarihçenarın Bugüne Edebiyatçıları Ansiklopedisi, C. 1, s. 229.

66 <http://www.antioloji.com/kitap/kitap.asp>

67 Tarihçenarın Bugüne Edebiyatçıları Ansiklopedisi, C. 1, s. 229.

68 ÖZKIRIMLI, Adila, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 1, s. 34-35.

69 İslam Ansiklopedisi, C. 1, Türkiye Diyarını Vakfı Yayınları, İstanbul-1988, s. 375.

70 Çanakkale Sokak Adlarında Yaşayanlar, s. 29.

karşının da tesvikiyle, bilimsel çalışmalar yaparak geçirmiş, felsefe alanında günümüzde de hala kullanılan eserler yazmıştır.⁷¹ Bu eserlerin başlıcaları; *Fansı'a Dair Bir Tahilî Tecrübesi* (1940), *Osmanlı Türklerinde İlim* (1943), *Tarih Boyunca İlim ve Din* (2 cilt, 1944, sadeleştirilmiş baskı, 1969), *Bilgi Cumhuriyeti Haberleri* (1945), *Farabi* (1947), *Dur Düşün* (1950), *Bizans'ta Yüksek Mektepler* (1953), *Hakkâri Residinde Emeklemeler* (1954)'dir.⁷²

3.4. Celâl Nuri İleri

II. Mesrutiyet'in ve Cumhuriyet'in Batıcı fikir adamlarından olan Celâl Nuri İleri (1870-1939), Gelibolu'da dünyaya gelir. Ortaöğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde, yükseköğrenimini de Hukuk Mektebi'nde tamamlayan İleri, Son Osmanlı Meclisi'nde Gelibolu mebusu olur. 1914-1919 yılları arasında, Edebiyat-ı Umumiye adlı dergiyi çıkaran İleri, 1 Ocak 1918 tarihinden itibaren de *Âti* adlı gazeteyi çıkarmaya başlar. 1919 yılından itibaren de gazetesinin adını İleri olarak değiştirir. 1923-1934 yılları arasında TBMM'de milletvekilliği yapan Celâl Nuri İleri, 1924 yılında Yunus Nadi başkanlığındaki Anayasa Komisyonu'nda raporörlük yapar. Edebiyat ve tarihten, hukuk, din, sosyoloji ve siyasete kadar birçok konuda yayımlanmış makalesi bulunan Celâl Nuri'nin ilk yazıları *İctihad*'da yayımlanır. Genel olarak yenilik taraftarı ve batıcı olan Celâl Nuri'nin dil konusunda tutucu bir tavırı vardır. Dilde sadeleşmeye karşıdır. Arapça ve Farsça sözceğlerin Türk dilinden çıkarılmasının "Türkçe'yi zayıflatacağını" savunur.⁷³ Gerek araştırma-inceleme alanında yayımlanmış *İctihad-ı İslam*, (1912), *Kadınlarımız*, (1915), *Türkçemiz* (1917), *Kara Tehlike* (1918) ve *Türk İnkılabı* (1926)⁷⁴ adlarını taşıyan kitapları gerekse yayımladığı makaleler, çıkardığı süreli yayınlar ve öne sürdüğü fikirler dolayısıyla Türk siyasi düşünce tarihinde önemli bir yeri olan İleri'nin, *Merhûme* adlı edebî değer taşımayan bir de romanı bulunmaktadır.⁷⁵

3.5. Ferit Rağıp Tuncor

Şiir, roman, öykü, piyes, araştırma, derleme türlerinde ve çocuk edebiyatı alanında elli civarında kitap yayımlayan Ferit Rağıp Tuncor (1912-2005), Çanakkale'de doğar. Yatılı olarak okuduğu İzmir Muallim Mektebini 1931 yılında bitiren sanatçı, 1932-1945 yılları arasında Aydın'da öğretmenlik

yapar. 1945-1971 yılları arasında MEB Yayınlar Dairesi'nin çeşitli kademe-lerinde görev alan Tuncor, iki yıllık kütüphanecilik kursundan sonra Bakanlık Arşiv Kütüphanesini kurar. Resmî Gazete adıyla yayımına devam eden Takvim-i Vekâî'yi inceleyen, konularına ve yazarlarına göre tasnif eden Tuncor'un yayına hazırladığı iki önemli eser; *Maarif-i Umumiye Nezaretî Yayınları ve Matbaa-i Amire Baskıları Bibliyografyası İle Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Bibliyografyası*dır. İki Osmanlı devrine, ikincisi ise Cumhuriyet dönemine ait bu eserlerden başka Mehmet Rauf, Refik Halit, Ziya Gökalp, Reşat Nuri Güntekin gibi ünlü yazarların eserlerini Osmanlı Türkçesi'nden bugünkü alfabeye aktaran Ferit Rağıp Tuncor'un basılmış ders kitabı, yardımcı ders kitabı ve çok sayıda antolojisi bulunmaktadır.⁷⁶ Eserlerinde, *Şadân Fahîr* ve *Rağıp Pıgar* imzalarını da kullanan Tuncor'un; *9 Eylül* (1930), *İzmir'den Sesler* (1931) adlı şiir kitapları ve *Bu Toprakın Çocukları* (1944), *Sarsılan Topraklar* (1944), *Bir Yalancının Cezası* (1945), *Kahraman Çocuk* (1945), *Aydın* (1945), *Kurtuluş* (1945), *Yıllık Perleri* (1973) adlarını taşıyan öyküleri, eserlerinden sadece birkaçıdır.⁷⁷

3.6. Rıza Tevfik Bölükbaşı

Çocukluk yıllarını Çanakkale'de geçiren ve bu kentten çok etkilenen Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949), Çanakkale'nin yetiştiği en önemli fikir ve sanat adamlarındandır. Babasının kaymakam olarak bulunduğu, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan, o dönemde Edirne'ye bağlı Cısr-ı Mustafa Paşa (Tsarlırod) kazasında dünyaya gelir. Sanatçı, gerek mükemmel bir tabii güzellikle sahip gerekse tarihi güzelliklerle dolu, "çocukluk cennetim" dediği Gelibolu'da çocukluk günlerini geçirir. Öğrenimi için İstanbul'a giden Rıza Tevfik, okula uyum sağlayamaz ve kendi isteğiyle tekrar Gelibolu'ya döner. Burada Gelibolu Rüştiyesi'ne kayıt yaptırır. Daha sonra 1886 yılında tekrar İstanbul'a dönerek Mekteb-i Müllkiye'ye kayıt olur. O dönemde Mekteb-i Müllkiye'de Recaizade Ekrem'in öncülüğünde bir edebiyat nesli yetişmektedir. Bir grup arkadaşıyla "Muâvin" adlı bir gazete çıkarır. Takip eden günlerde babasının ölümü üzerine aile işlerini idare etmek üzere tekrar Gelibolu'ya dönmek zorunda kalan Bölükbaşı, 1891 yılında İstanbul'a tekrar gider ve bu kez Tıbbiye-i Müllkiye'ye kayıt olur. Okula uyum sorunu çeken Rıza Tevfik bir

71 KARAAVLIOĞLU, Seyit Kemal, Resimli Modern Türk Edebiyatı Tarihi, C. IV, İncelep ve Ala Basınları, İstanbul-1982, s. 577.

72 ÖZKIRIMLI, Anıta, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C. I, s. 35.

73 Celâl Nuri İleri'nin dil konusundaki düşünceleri için bkz: ÖZERDEM, Sarı, "Celâl Nuri İleri ve Dilimiz", Türk Dili, S. 17, Şubat-1963, s. 272-276.

74 ÖLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ölken Yay., İstanbul-1994, s. 408.

75 ÖZKIRIMLI, Anıta, Türk Edebiyatı Tarihi, C. III, s. 675.

76 <http://www.yeniarsaj.com.tr/index.php?sayfa=koltunusarak&habe-no=3114&nuh=2005-05-14>

77 Tazminat'tan Bağınme Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. II, s. 837.

Yerde yaptığı hüriyet, adalet ve hükümet hakkındaki konuşması yüzünden hapse atılır. Ancak otuz yaşlarında iken buradan mezun olur. Öğrencilik yıllarında kamuyunda kötü bir izlenim bıraktığı gerekçesiyle, mezun olma diplomasına ihtiyaten el konur. Bir süre doktora giren Bülükbaşı, 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetine girer ve 1908 seçimlerinde Edirne mebusu seçilir. Siyasi mücadeleler sırasında edebiyat ve felsefeyle ilgilenmekten de geri durmayan Rıza Tevfik aynı tarihlerde Yeni Gazete, İdam, Alemler, Tanzimat, Türk Yurdu, Ulun-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmua ve Rübub gibi devrin önde gelen dergi ve gazetelerinde politik yazılar, şiirler, diğ. edebiyat ve felsefeyle ilgili makaleler de yayımlar. Bir süre sonra da Hüriyet ve İhtilat Fırkasına katılır. 1918 yılında Sultan Vahdettin'in isteği üzerine Maarif Nazırı olur. 1919-1920 yılları arasında Darülfünun Edebiyat Fakültesinde felsefe ve estetik dersleri de veren Rıza Tevfik, 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr antlaşmasını imzalayan heyette yer alır. Devam eden Milli Mücadele hareketine de karşı çıkan Rıza Tevfik, Kurtuluş Savaşı zafetinden kısa bir süre sonra, Kasım 1922'de, Mısır'a giden bir yük gemisiyle gizlice İstanbul'dan ayrılır. Yurt dışında bulunduğu süre içerisinde, Ürdün'de diyan kâtipliği görevinde bulunur; daha sonra da Amerika'ya gider ve orada Türk ve Arap Edebiyatı üzerine dersler verir. 1938'de çıkan af üzerine, Haziran 1943'te Türkiye'ye geri döner. Türkiye'ye döndükten sonra ölümüne kadar haftada birkaç defa olmak üzere *Yeni Sabah* gazetesinde edebiyat, diğ. felsefe alanlarında makaleler yazar. 1949 yılının son aylarında geçirdiği kısmi felç ve zatürree üzerine hastaneye kaldırılır. 30 Aralık 1949 günü hayata gözlerini yumar ve 1 Ocak 1950 tarihinde Zincirlikuyu'daki Asrı Mezarlık'a defnedilir.⁷⁸ Çocukluğunu geçirdiği Gelibolu, Rıza Tevfik'in sahip olduğu halk kültürünün temelini teşkil etmektedir. Sahip olduğu bu halk kültürünün yanında geleneksel Osmanlı kültürü dediğimiz sağlam bir aile terbiyesi alan Rıza Tevfik'in Türk kültürüne karşı sevgi ve ilgisi Gelibolu ve çevresinde şekillenmiştir. Çocukluk günlerinde aldığı bu kültür, onda ömür boyu canlılığını koruyan izler bırakmıştır.⁷⁹ İlk şiir denemelerini "çocukluk cennetim" dediği Gelibolu'da yapan Rıza Tevfik, şiir ile uğraşmaya mülkîye yıllarında başlar. İlk şiirlerinden başlayarak başta Abdülhak Hamit olmak üzere, Tevfik Fikret, Recaizade Ekrem, Victor Hugo ve kısmen de Servet-i Fünun şairlerinin etkisinde kalır; fakat bu edebî akımın içerisinde yer almaz. Onlarla ortak noktası, şiirlerinde bol miktarda hüznün, ıstırap, melankoli havası olmasıdır. Servet-i Fünunculara uzak kalan Rıza Tevfik eski şiir taraftarları arasında da girmez. Gençlik yılları şiirlerinden sonra ilahî ve nefesleri sevmiş, yavaş yavaş halk şiiri etkisine girmeye başlamıştır. Rıza Tevfik'e göre;

⁷⁸ UÇMAK, Abdullâh, Rıza Tevfik, *Timarç Yayınları*, İstanbul-1999, s. 13-20.

⁷⁹ UÇMAK, Abdullâh, "Rıza Tevfik ve Türk Kalimatı", *Millî Kilitler*, s. 36, Ekim-1982, s. 39-43.

Türk zevkine uymayan yapay vezinler kullanmayı, Yunus Emre'den, Dertli'ye kadar halk ve tekke şairlerinin kullandığı canlı diğ. ve hece vezni örnek alınmalıdır. Bu dönem şiirlerinde Yunus, Karacaoğlu, Dertli, Seyrani gibi halk şairlerinin söyleyiş özellikleri göze çarpar. Şiirlerinde tasavvuf etkisi görülen Rıza Tevfik, tarikat olarak Bektaşiliği seçmiştir. Çocukluk yıllarından itibaren Bektaşî dergâhlarına girmiş, oralarda nefesler dinlemiştir. Bektaşilik, onun; şair, "İnsanlığın ve kendi nefsinin en önemli yanlarını gösteren, ağlamanın ve gülmenin üslubunu öğreten adımdır." Onun şiirlerinde konu çok çeşitlidir. Recaizade ile başlayıp Servet-i Fünunculara devam eden "dünyada her şeyim aşklar, hatıralar, hüznün, tabiat güzellikleri gibi konulardır."⁸⁰ Diğ. edebiyat, tarih, politika, estetik, tasavvuf ve felsefe konusunda birçok çalışmaları ve dolaylı "Feylesof" lakabıyla anılmaktadır. Felsefe dersinin lise müfredatına alınması için çok çabalamış ve bu çabalarıyla felsefe dersi lise programında yer almıştır. Araştırma-inceleme alanında; *Textes Houroufs* (Hürufîlik Metinleri-1909), *Felsefe Dersleri* (1914), *Mufassal Kamus-ı Felsefe* (1920), *Abdülhak Danişle birliktelik-1922*), *Tevfik Fikret* (1945) adlarını taşıyan eserlerinin yanında *Sevâb-ı Ömrüm* (1934) adını taşıyan bir de şiir kitabı bulunmaktadır.⁸¹

3.7. Yıldız Ecevit

Günümüzün önde gelen edebiyat araştırmacılarından olan Yıldız Ecevit (1946) de, Çanakkale'nin Gelibolu ilçesinde dünyaya gelir. İlk ve orta öğrenimini İstanbul, Ankara ve Gelibolu'da tamamlayan Ecevit, 1963-1967 yılları arasında Viyana'da Technische Hochschule'de öğrenim görür. 1968 yılında kayıt yaptırdığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1973 yılında mezun olur. 1983 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde yüksek lisansını, 1987'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde doktoraasını tamamlar. 1996 yılında aynı fakültenin Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'na profesör olarak atanan Ecevit, buradan emekli olmuştur. Evli ve bir çocuk annesi olan Ecevit; Edebiyatlar Derneği, PEN Yazarlar Derneği ve I.G.V (Uluslararası Germanistler Birliği) üyesidir. İlk yazısı "*Bir Karşılıklı Yazarı: Max Frisch*", 1987'de Yaşasın Edebiyat dergisinde yayımlanır. Yazıları; Cumhuriyet Kitap, Varlık, Gösteri, ve Gündoğan Edebiyat dergilerinde de yayımlayan yazar, Oğuz Atay ve Orhan

⁸⁰ KABAKLI Ahmet, *Türk Edebiyatı*, C. III, Türkiye Yayınevi, İstanbul-1969, s. 89-92.

⁸¹ UÇMAK, Abdullâh, Rıza Tevfik, s. 35-37.

Pamuk üzerine yaptığı kapsamlı incelemeleriyle tanınmaktadır. *Oğuz Atay'da Aydın Olgusu* (1989), *Die Intellektuellensproblematik bei Max Frisch und Oğuz Atay* (1990), *İsviçre ve Alman Edebiyatı* (1991), *Kurmaca Bir Dünyadan* (1992), *Orhan Pamuk'u Okunak* (1996), *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar* (2001) adlarını taşıyan incelemelerinin yanında *Bozlar Kurduğun Düş Yolculukları* (1996) adlı denemesi, *Flißingen Haritada Yok* (1994)⁸² adını taşıyan çevirisi ve *Ben Buradayım* (2005)⁸³ adını taşıyan Oğuz Atay'la ilgili biyografik eseri bulunmaktadır.

4. Sonuç:

Edebiyatçıların yaşadığı coğrafya ile verdikleri eserler arasında kuşkusuz sıkı bir ilişki vardır. Yazarlar, gerek doğrudan malzeme alma bakımından, gerekse eserlerine ilham kaynağı olma açısından yaşadıkları coğrafya ile iç içedir. İnsanlar sevdiği, benimsedikleri şehirlerde yaşamak, ya da o şehri temsil etmek isterler. *Çalılıkı* adlı eserini Çanakkale'de kaleme alan Reşat Nuri'nin, Çanakkaleli olmamasına rağmen Çanakkale Milletvekiliği yapması, yazarımızın hayatının bir döneminde bulunduğu şehre karşı olan sevgisine bir kanıt olarak gösterilebilir. Aynı zamanda *Çalılıkı* adlı romanın baş kahramanı Feride, Çanakkale'de görev yapmış idealist bir öğretmenidir. Bunun yanında, II. Yeni şiiirinin önde gelen isimlerinden olan Ece Ayhan'ın hayatının son yıllarını memleketi Çanakkale'de geçirmesi bir tesadüften ibaret görülmemelidir. Tüm bunlara ek olarak, Rıza Tevfik'in şiirlerindeki eşsiz tabiat tasvirlerinde, Gelibolu'da geçirdiği çocukluk yıllarının etkisini kimse yadsıyamaz. Çanakkale'nin bu etkisi günümüzde de sürmektedir. Buket Uzuner'in, Gelibolu Yarımadası'nda bir köyde geçen ve Çanakkale Savaşları'nı dolaylı olarak konu alan *Gelibolu* adlı romanını bu duruma örnek olarak gösterebiliriz.

Söz konusu topraklar, gerek büyüleyici tarih gerekse tabii güzellikler ile dolu olan Çanakkale olduğunda, bu kentin şairleri ile ön plana çıkması olağandır. Güzelliklerin ve duyguların en uygun şekilde yansıtılabileceği edebî tür olan şiir türünde, Tanzimat'tan bugüne kadar geçen süre zarfında antolojilerde ismine rastlayabileceğimiz 13 şaire ev sahipliği yapmıştır Çanakkale.

Tarihi ve tabii güzelliklerle kaplı olan şehir, edebiyatçıya ev sahipliği yapma açısından pamukla gösterilebilecek zenginlikteki Anadolu şehirlerinden birisidir. Burada tarihi ve tabii güzelliklerinin yanında İstanbul'a yakın oluşunun da etkisi büyüktür. Bu sebeple şehir, tarihine olan ilginin yanında ilham verdiğini edebiyatçılara da öne çıkması hak etmektedir.

82 Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, C. 1, s. 297.

83 <http://knap.antioloji.com/kitasi.asp?CAS=5090>.

KAYNAKÇA

- AKA, Pınar, "Hilmi Yavuz Şiirine Metin Merkezli Bir Bakış" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-2002.
- ALKAN, Erdoğan, "Ece Aynan ve Şiiri", Varlık, S. 1140, Eylül-2002, s. 46.
- ANDAC, Feridun, "Sevgi Çağıydı Zamanın", http://www.adanassanat.com/sureyya_berfe/sureyya_berfe_index.htm.
- BANARLI, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyat Tarihi, C. II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul-2001.
- BERFE, Süreyya, "Ustaların Seçtikleri", Varlık, S. 1103, Ağustos-1999, s. 19.
- BERKMAN, Bülent, "Ahmet Köksal Son Yazısını Yazdığını Biliyordu", <http://www.milliyet.com.tr/1997/01/28/sanat/koksal.html>.
- BİBAŞAR, Kemal, "Eserleri Hakkında Kendi Görüşü", www.kemalbilbasar.com.
- Cevdet KUDRET, Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman, C. III, İnkılap Kitapevi, İstanbul-1999.
- Çanakkale Sokak Adlarında Yaşayanlar (Haz.: Çanakkale Yerel Tarih Grubu), Olay Bilgi İletişim, Çanakkale-2001.
- DAMAR, Arif, "Eksilmedi Bendeki Umutsuz Umut", (Söyleşiği Yapan: Enver ERCAN), Varlık, S. 1059, Aralık-1995, s. 35-36.
- DEMİRALP, Oğuz, "Yaklaşık Olarak Ece Aynan Şiiri", içinde: Okuma Defteri, YKY, İstanbul-1995, s. 27.
- EMENER ARAR, Ece, "Kitaba Erotizmi Melih Cevdet Kartı", Radikal Kitap, S. 215, 29 Nisan 2005, s. 8.
- ENGİNÜN, İnci, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Dergâh Yayınları, İstanbul-2002.
- GEÇGEL, Hulusi, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, Anı Yayıncılık, Ankara-2003.
- GÜNAYDIN, Metin, "Bilbaşar'ın Romandaki Kişiler", <http://www.evrensel.net/01/07/09/kultur.html>.
- HIZLAN, Doğan, Saklı Su, YKY, İstanbul-1996, <http://www.sureyyaberfe.com>.
- http://www.kultur.gov.tr/portal/hurizm_tr.asp?BELGENO=31188.
- <http://www.kitapyurdu.com/yazar/default.asp?id=21043&session=92432078781215441213&LogID=>
- <http://www.milliyet.com.tr/ozel/edebiyat/yazarlar/surberfe.html>.
- <http://kitap.antoloji.com/kisi.asp?CAS=5090>.
- http://www.kultururizim.gov.tr/portal/yazdir_tr.asp?belgeno=21178.
- <http://www.antoloji.com/kitap/kitap.asp>.
- <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=kultursanat&haberno=3114&tarih=2005-05-14>.
- İNAL, Mahmud Kemal, Son Asır Türk Şairleri, cüz. VII, M.E.Basımevi, İstanbul-1969.
- İslam Ansiklopedisi, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul-1988.
- KABAKLI, Ahmet, Türk Edebiyatı, C. V, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul-2002.
- KABAKLI, Ahmet, Türk Edebiyatı, C. III, Türkiye Yayımevi, İstanbul-1969.
- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal, Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi, C. IV, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul-1982.
- KURDAKUL, Şükran, Şairler ve Yazarlar Sözlüğü, İnkılap Yayınları, İstanbul-1999.
- Küçük İskender, "Rimbaud'ya Akıl Notları", Varlık, S. 1139, Ağustos-2002, s. 5.
- ÖZBEN, Raif, "İhan Derinleşen'in Şiiri", Varlık, S. 889, Ekim-1981, s. 22-23.
- ÖZERDİM, Sami, "Celâl Nuri İleri ve Dilimiz", Türk Dili, S. 137, Şubat-1963, s. 272-276.

ÖZKIRIMLI, Atila, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C. I-IV, Cem Yayınevi, İstanbul-1983.

ÖZKIRIMLI, Atila, "1968'den Dört Hikâye Kitabı", Papirüs, S. 37, Temmuz-1969, s. 32-34.

Radikal Kitap, S. 206, 25 Şubat 2005, s. 32.

SUSUZLU, İlke, "Kadehi Boşaların Sınırsız Ümitleri", <http://www.toplumpostasi.net/newsid=5341>

UÇMAN, Abdullah, Rıza Tevfik, Timaş Yayınları, İstanbul-1999.

UÇMAN, Abdullah, "Rıza Tevfik ve Türk Kültürü", Millî Kültür, S. 36, Ekim-1982, s. 39-43.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul-1994.

ÜNLÜ, Mahir-ÖZCAN, Ömer, 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı, C. 3, İnkilap Yayınevi, İstanbul-1990.

TUNCER, Cengiz, "Kemal Bilbaşar ve Cemo'su", içinde: BİLBAŞAR, Kemal, Cemo, Tekin Yayınevi, İstanbul-1975, s. 263.

TÜRKEŞ, Ömer, "Özcan Ergüder", <http://www.pandora.com.tr/sahaf/eski.asp?pid=38>.

Tanzimat'ın Bugüne Edebiyatçıları Ansiklopedisi, C. I-II, YKY, İstanbul-2001.

YALÇIN, Murat, "Siyvil Bir Ece Ovalı Yazdı Bu Düzsiiri", Kitap-İlk, S. 45, Ocak-Şubat-2001, s. 32.

THE WRITERS AND POETS WHO LIVED IN ÇANAKKALE IN MODERN TURKISH LITERATURE

Dr. Ramazan Gülendam-Saygın Celepoğlu

"The truth is, fiction depends for its life on place," the American writer Eudora Welty once observed, "location is the providing ground of 'what happened? who's here? who's coming?' – that is the heart's field." Place has always been among the most fundamental elements of literature. Our poetry, our fiction, our drama is itself a mapping of the world, wide-ranging, highlighted in some parts, dark in others, always changing in space and time. A very large part of our writing is a story of its roots in a place: a landscape, a region, village, city, nation or continent. What is more, places themselves are changed by what is written of them, and take some of their meaning and mythic character from literature. Thus literature itself is an atlas, an imaginative map of the universe, and as Herman Melville wrote in Redburn: "nearly all literature, in one sense, is made up of guide books."

Çanakkale has a very rich history; in other words, it has about 5000 years past. This city is a landlford for many civilizations. It has a strategically importance because of the Straits. Therefore, it called attention to many states and many battles were make for this city. One of the milestones of the World War I is no doubt the Çanakkale Battles that have a significant meaning for the Turkish nation. The leaders of the National Struggle and the founder of the Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk, came to the forefront in the Ottoman army with the Çanakkale Victory, which constitutes one of the most important records of pride and honor for Turkish national will and ardors defense.

Çanakkale does not just being a subject in literary works with the battles; because this city is also very rich with its natural and historical beauties. These beauties also are seen in the number of the literatures who are affected from Çanakkale and the literary works that mentioned the city as subject.

The cultural richness of Çanakkale is also worth mentioning. Many literatures and scholars such as Gelibolulu Ali, Ahmed-i Bican, Azmi, Piri Reis, Yazıncıoğlu Ali, Adnan Adıvar and Kemal Bilbaşar were lived in Çanakkale. These writers and poets not only use the city in their literary works as a subject but also they spend their whole life or some part of it in Çanakkale. In other words, Çanakkale is a city that some writers and poets have come from, and that some traveled to and made their own. Their numbers are not few. So far as we know, 13 poets, 7 writers who wrote novels and short stories, and 7

translators, essay writers and critics was born or lived in Çanakkale since Tanzimat period.

Apart from their numbers, it is worth to take into consideration that in these famous litterateurs who had lived in or were influenced from Çanakkale there are some who stamped their style in modern Turkish Literature such as Rıza Tevfik Bölükbaşı, Reşat Nuri Güntekin, Kemal Bilbaşar, Ece Ayhan and Arif Damar.

Writers and works that are intimately connected with a place or landscape, capturing a town, a city, a region in its fictional texture or its literary heyday. It is possible to see that the key places related to the making of literature in Çanakkale: the houses and communities where writers or poets worked, the cafés they met in. It is also possible to see that the impact of their writings on those places, and some of the settings and scenes from the books themselves.

People want to live the cities that they love, and some of them also want to represent the city that they live. Although Reşat Nuri Güntekin, who wrote his most famous novel called Çalkusu in Çanakkale, was not from Çanakkale, that he had been elected as MP from that city could be seen a sign that he had a great sympathy to the city that had spent some years in there. At the same time Feride who is the protagonist of Çalkusu was an idealist teacher that had spent some years in Çanakkale. Meanwhile that Ece Ayhan, main figure of the Second New Movement (II. Yeni Şiiri), spent the last part of her life in her hometown, Çanakkale, should not be seen as an accidental. Furthermore, no one can deny the effect of Rıza Tevfik's childhoods at Gallipoli on his unique descriptions of nature at his poems. This effect of Çanakkale still goes on at present days. Buket Uzuner's work, entitled Gallipoli (Uzun-Beyaz-Bulut Gelibolu) in which the author narrate an events that had occurred in a village at Gallipoli Peninsula and narrate indirectly Çanakkale War can be seen as an example of this situation.

It is quite common that Çanakkale come to fore with its poets as it has either historical places or natural beauties. In poem which is a kind of literary genre that beauties and senses could be heavily reflected, Çanakkale has been hosted 13 poems whose name could be seen at anthology from Tanzimat to present day.

With its historical places and natural beauties Çanakkale is one of the cities that could be seen one of the main city that hosted many litterateurs. Apart

from its historical and natural beauties the proximity to Istanbul is also one of the main advantages of the city.

This work focuses on those litterateurs from Çanakkale who had lived Tanzimat and afterwards, and also who had spent some times of his/her life at Çanakkale. This work consists of three parts which entitled "Poems", "the authors of novel and story", "researchers, translator and essayists". Names in this work were enumerated by alphabetic order.

ÇANAKKALE TÜRKÜSÜNÜN BİLİNMEYEN BİR VARYANTI*

Yazan: Dr. Karl Hadank

Çeviren: Ali Osman Öztürk**

Sunuş: Aşağıda yayımlanacak olan çeviri makale, Çanakkale Türküsü'nün beste mi anonim mi, Kastamonulu mu Çanakkaleli mi olduğu tartışmalarına yeni bir getirecek önemdedir. Buradan anlaşılacağı üzere ağızdan 1917/18 yıllarında yapılan (şimlilik) ilk derleme budur ve açıkça belirtildiği gibi Marmara'nın güneyinde bir liman kasabasında yapılmıştır. Yazının diğer bir önemi ise hem şehri Willi Heffening'de de olduğu gibi türkünün nokasının da yayımlandığı olmasıdır. Ç.N.]

Jön Türklerin 1908-1918 yılları arasındaki ilk on yılı, Osmanlı İmparatorluğu için birbiri ardına gelen bir dolu ciddi ve sonuçları itibarıyla ağır olayları kapsamaktadır. Osmanlı Türkleri hem içeriden hem dışardan her defasında yeni baskılarla sarsılmış ve bir bu cepheye bir o cepheye gönderilmek için güçlerini toplamak zorunda bırakılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Temmuz 1908 devriminden 1. Dünya Savaşı'na kadar yaşadığı büyük değişiklikler, Türk edebiyatında yerini almıştır, hem de en son ve mütevazı temsilcilerine kadar. Bu mütevazı temsilci niteliğiyle halk türkülerini kasi ediyörüz, ki bunlar ilke olarak öncelikle askerler için yazılmış iken, daha sonra tamamen genel anlamda halkın milliyetçilik eğitimi için yararlı oldukları ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bu alanda etkinin yönlendirici ve düzenleyici faaliyetinden ziyade bireyin özel güdüsü etkili olmuştur. Özellikle gençlik, çoğunlukla hiçbir yönlendirme olmaksızın, Milliyetçi coşku ile yaratılmış bu türlerde halk edebiyatının bir kolu ile karşı karşıyayız ve bunlar genellikle eğitimi ve entelektüeller tarafından değersiz görülmekte ve hatta gültüğü bulunmaktadırlar, halbuki halkın düşünsel yaşamında hiç de önemsiz değildirler. Okuma becerisinin sadece küçük bir kesimin tekelinde olduğu bir ülkede halk türkileri, başka herhangi bir yerdikane göre halkın politik ve sanatsal eğitiminin çok önemli bir unsurudur. Bu yolla belirli

* Makale aslında "Jungtürkische Soldaten- und Volkslieder" [Jön Türklerin Asker ve Halk Türküleri] başlığıyla Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen 19, (Berlin), 1919, s. 63 - 92'de Almanca yayımlanmıştır. Nota ve notalarına yararlanmasında yardımcı için sayın Ayhan Mousa'a çok teşekkür ederim.

** : Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

düşünceler ve duygular, hatta ihtiraslar geniş kitleye aktarılır ve yayılır. Halkın özel yaşamına nüfuz etmek isteyen kişi, onun türkülerini de dikkate almaldır.

Jön Türk türkülerinde halkı heyecanlandıran aynı savaşçı ruhu görmekteyiz. Türklerde ayrıca II. Abdülhamit idaresinde zorla baskı altında tutulan ve bir çok açıdan itidali elden kaçırıp çığırından çıkmış milliyetçi düşüncenin hakimiyetini görmekteyiz. Milliyetçi türkülerin padişah, ordu ve vatan gibi doğal konuları dışında Osmanlı-Türk tarihinin büyük olayları da metinlerde yüceltilir; bu arada eski devirler de unutulmaz.

Jön Türk türkülerinin kaderinde, Jön Türk döneminin değişen siyasi şartların halkın zeykine ve tercihlerine başka bir yön vermek zorunda kalışı da yansımaktadır. Türküler bu nedenle kısa bir zaman içinde hızla değişmiştir. Bulgarlar üzerine söylenen ve Balkan Savaşı'nın meyvesi olan kin türkülerini bir süre diğer tüm türkülerini gölgede bırakacak gibi görünüyordu, fakat daha üç yıl sonra olaylar sayesinde tamamen geri plana düşüp unutuldu. Diğer türkülerde de aynı çabuk eskime akıbetine uğradılar. Ancak 1918 yılı, yeniden alevlenen Bulgar-Türk çatışması ile yeni bir hareketlemeye sahne oldu. Büyük savaş kendisi adına edebi açıdan ele alınacak yeterli kadar malzeme veriyordu, ama Türk taraftaki gidışat, şairleri yeni eserlere özendirecek denli hiç de iyi değildi. Sadece bir yerde, Çanakkale Boğazı'nda düşmanın püskürtülmesi başarılmış, buna karşın kuzeydeyken, güneydeyken ve güneybatıda olmak üzere diğer üç savaş cephesinde yenilgiler yaşanmıştır. Buradan anlaşılacağı gibi diğer halk türkülleri, dünya savaşının özel olaylarına bağlanmakansa genel tutulmak zorundaydılar.

"Halk türküsü" sözünde vurguyu ilk heceye yapıyor ve böylece bu küçük derlemenin toplanması esasındaki tuttuğum yolu belirtmek istiyorum. Yazılı Türk edebiyatında rasgele, belki de hiç önemsiz ve unutulmuş milliyetçi şiirleri aramakansa, halkın yaşadığı türkülleri tespit etmeyi tercih ettim. Tabii ki burada yayımlanan parçalar, bu haliyle önemli ölçüde tesadüfen gerçekleşen bir seçimin sonucudur. Bizzat V. Osmanlı Ordusu'nun ana karargahında görevli olduğum 1917 ve 1918 yıllarında Mamara denizinin güney kıyısında bulunan küçük bir liman kasabasında birçok zahmeti ve zaman kaybı ile Türk askerlerini ve çocuklarını Türkü tespiti için heveslendirmeyi başardım. Milliyetçi türküler bizde olduğu gibi herkesin ortak malı değil. Özellikle okunmuşlar arasında bunlara yabancı olan kişilere rastlanıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşadığımız anlamda milliyetçi türküler ancak son on yılda izin verildiği gerçeğini göz önünde tutmak gerekiyor. Buna ilaveten Türkiye'de az gelişmiş eğitim sistemini kapsamında müzik dersi bizde olduğu gibi yapılmıyor.

Burada yer verilen türküler şiir sanatı açısından eşdeğerde değiller. Çok başarılı ve etkili yazılmış, canlı ve neşeli bir türkünün yanında kaba, fikrice zayıf ve karamsar örnekler de var. Çok farklı kaynaklardan geldiklerini hemen ele veriyorlar. Genel olarak harici alem özellikler ağır basıyor. Böyle bir duygu derinliği aramanak gerekir. Savaş sanatının gaddarlığı ve kaba tavır, tanınmışlığı ve yaygınlığı biri birine hiç de eşit değil. Sevilmeleri ise her halükarda edebi mükemmelliklerine göre değil, aksine başka nedenlerden. Türkünün bir yandan konusu, diğer yandan ezgisi etkili olmuş olabilir.

Müzik açısından tartışılmaz, güvenilir kaynak kişiler bulmak çok zor olduğundan, bu makalenin dil ile ilgili bölümü müzik bölümünden daha önemlidir. Jön Türk türkülerinin ezgileri bir çok Avrupalının beklemediği gibi asla güçlü bir Avrupalılaşma kendini göstermektedir. Bu Jön Türk türkülleri derlemesi bu nedenle özellikle eski Türk halk türkülleri ile tamamlanmaya mahduttur. O zaman iki grubun karşılaştırılmasıyla, biri birinden içerik ve müzik bakımından ne çok farklılaştığı hususunda kanaat oluşacaktır. Ayrıca, Avrupalı biçimde müzik tertibiye olmayan Türklerin türküllerini nasıl (genizden) tonla söylemeleri dikkate alınmalıdır.

Türkiye'nin elverdiği ölçüde filolojik (dilsel) açıdan tam bir çeviri vermeye çabaladığım için, akacı bir Almanca yerine şiir diliyle çevriden vazgeçmek zorunda kaldım. Aksi halde her iki dilin bir birinden çok farklı olması nedeniyle belki de sadece türkütin içeriğini vermek söz konusu olacak ve bu durumda çeviri ortaya çıkmayacaktır. Çeviri, diğer serbest anlam aktarma çabasından farklı olarak, okuyucuyu özgün meina yaklaştırmayı ön plana alır.

Türkiye metinlerin transkripsiyonunda (Osmanlı harflerinden Latin harflere aktarılmasında), ayrıntılı uzmanlık açıklamalarına gerek duyulmaksızın, Türkiye'nin ses varlığını olabildiğince sadık biçimde yansıtmaya sistemini tercih ettim. Başka bir fırsatta Batı Türkçesi'nin telaffuzu (sesletimi) üzerine yazmayla düşündüğüm bir yazıda bu sorunları ele almaya umuyorum. (...) [2]

1 Aynı ünlü yapılan diğer bir Çanakkale Türküsü tespiti için bkz. Herfening, W.: "Türkische Volkslieder", Der Islam, XIII (1923), s. 256-267; Ozari için bkz. Ozarik, A. O.: "Çanakkale Türküsü 1917/18 Tarihli Bir Derleme", Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi, Sayı 11, Şubat 1997, s. 83-87. W. H. Herfening'in yayımlandığı ve "Çanakkale Türküsü Çanakkale müdi", Aynalı Pezâr.

Yıl: 3, Sayı: 109, 5.6.2005, s. 18-19'da Türkiye'de ilk kez yayımlanan notaya ekler yer veriyoruz (bkz. Ek).

2 Özgün metindeki diğer tespitler alınmamış, yalnızca Çanakkale Türküsü'ne ve ilgili bölümlere yer verilmiştir. Ç.N.

Çanakkale Marsı

II.

چناق قلعه مارشی

Çanag qalä marşı.

Das Dardanellenlied.

Osmanlıca Metin

Türkischer Text

چناق قلعه مارشی

1. ادره دن چقدیم باشم سلامت
حره داخل اولادن قوبدی بو قیامت
اوف! کنجکم ایواه!
2. چناق قلعه ایچنده بر طولو دستی
آتار یالار ایندی کندی
اوف! کنجکم ایواه!
3. چناق قلعه ایچنده اوردیلر بی
اولدن مزاره قوبدیلر بی
اوف! کنجکم ایواه!
4. چناق قلعه ایچنده بر اوزون سلوی
کیمز شایلی کیمز اول؟
اوف! کنجکم ایواه!
5. آری بوزق ییلیرکن بان باشه باشه
اولیورم دین قرداشلر قان قوصه قوصه
اوف! کنجکم ایواه!
6. طابانچیم دیوارده آسیلی قالدی
جهازی صدوققه باسیلی قالدی
اوف! کنجکم ایواه!
7. چناق قلعه ایچنده صره صره سکودلر
آلنده یاتارلر یابا شهیدلر

Transliterasyon

Umschreibung.

Çanaq qalâ marsîy.

1. Âdîrînadân çyğdym başym sâlamât,
harbâ dahıl olmadan qorıdu bu gıyamât,
of! gângîlîyim eyvah!

2. Çanaq qalâ içîndâ bir dolu lâstî.
analar, babalar umudu küstî.
of! gângîlîyim eyvah!

3. Çanaq qalâ içîndâ vurdular beni.
ölmädân mazarıma qoydular beni.
of! gângîlîyim eyvah!

4. Çanaq qalâ içîndâ bir uzun selvi.
kimimiz nişanlı, kimimiz dahi?
of! gângîlîyim eyvah!

5. Arı burnu yayılırken yan başa başa
ötiörüm din kardaşlar qan gusa gusa.
of! gângîlîyim eyvah!

6. Tabancam duvarda asılıy qaldıy.
jâhizi sandıqda basılıy qaldıy.
of! gângîlîyim eyvah!

7. Çanaq qalâ içîndâ sıra sıra söyüdüler
alımda yatarlar baba şehîdler.
of! gângîlîyim eyvah!

Çanakale Marsı

1. Edirnedan çıkım başım selamet,
harbe dahıl olmadan kopdu bu kıyamet,
of! gencliyim eyvah!

2. Çanak kale içinde bir dolu testi.
analar, babalar umudu kesdi.
of! gencliyim eyvah!

3. Çanak kale içinde vurdular beni,
ömeden mezarıma koydular beni.
of! gencliyim eyvah!

4. Çanak kale içinde bir uzun selvi.
kimimiz nişanlı, kimimiz evli?
of! gencliyim eyvah!

5. Arı burnu yayılırken yan başa başa [baş başa]
ötili]örüm din kardaşlar kan kusa kusa.
of! gencliyim eyvah!

6. Tabancam duvarda asılı kaldı.
cehizi sandıkda basılı kaldı.
of! gencliyim eyvah!

7. Çanak kale içinde sıra sıra söyüdüler
alımda yatarlar baba şehîdler.
of! gencliyim eyvah!

Açıklamalar

Dil Özellikleri: Farklı okuma biçimlerinden aşağıdaki tespitleri yapabiliirim: "harbe dahıl olmadan" yerine "Çanakale varmadan" da denilebiliyor ki, bu gramer açısından yanlışır, çünkü yön eki yoktur. İkinci kıtada bazıları testi yerine deste (demet) demekteler. İki durumda da anlam aynı kalmaktadır. *Dotluk*, *tka basalık* ifade ediliyor. Testi kafiyeye daha uygundur. Belki testi ile çanağa gönderme yapılmaktadır, ki geniş anlamıyla eş anlamlı

sayılabilirler. Bu durumda aslında karamsar bir metinde mizah da yerini bulmuş olur.

Fonetik açıdan öncelikle ikinci kıtada bir yer var. "Umudum var", haktan kişilerin "ümid ederim" karşılığında söylediği bir söz. Sadece ifade biçiminde değil, sesletimde de halk Türkçesi'nin okunuşların dininden ayrıldığı dikkat çekmektedir. - 6. kıtanın bir dizisine de dikkat etmek gerekiyor: Türkçe söyleyişle *cehiz*, yada *Çehiz* (Arapça cihaz'dan), Arapça kelimelerin Türkçe'de çok çeşitli sesletim özellikleri kapsamındadır.

Söz dizim açısından da şiirimizde iyelik ekiyle kullanılan *çehiz* kelimesi bir açıklama gerektiriyor: Doğal olarak *çehizi* bir adamı değil, kadını ilgilendirmekte olduğundan, "kadının çehizi" biçiminde çevirmek gerekir. Ama bu açıklamayla başka gramer sorunlarına gireceğimize için, normal sırayı bozmamak için ilk kıtaya dönelim. *Başım selamet* dizisinde, Türkçe'nin soyut kavramları aynı zamanda sıfat ve zarf olarak kullanma özelliğine rastlıyoruz. Bu Moğol kökenli dillerin kendine has bir özelliğidir. Söz ögeleri arasındaki sınırlı belirsizleştirilmesi Çin dili uzmanlarına bilinen bir şeydir ve bu, sözcük sınıflarının kendi aralarındaki kararsız durumunu bu günkü Osmanlı Türkçesi'nde de etkisini muhafaza ettiğini gösterir.

İlk kıtanın ikinci dizisinin cümle yapısı büyük bir kısalıma sonucuna ulaşmıştır. *Olmadan* fiilinin mantıklı öznesi, birinci dizide konuşan asker olarak tamamlanmalı. Ayrıca tümlecini anlamı belirsizleşmesinin ya da kaymaksızın *eyvel* sözcüğünü de burada düşünmek gerekiyor. Türkçe'de oldukça çok kullanılan tümleçler çok çeşitli anlamlarda kullanılmakta ve bu nedenle çok farklı biçimlerde çevrilebilmektedir. Çoğunlukla kısıtlımsız mastar tümlecinin tümlecini "ohne zu" (...sızın, ...dan) ile veriliriz. Burada ise "bevor" (önce) lu bir zaman cümlesi daha iyi uyur (...madan önce). Almanca'da biz bir de "noch" (henüz) ekliyorken, Türkçe'de bunun karşılığı *daha, henüz* sözcüklerinin kullanılışında tasarruflu davranılmaktadır.

Üçüncü kıtada mantıksal-gramatik bir sertlik söz konusu. *Ömeden*, tam karşılığıyla "ömeden önce" demek. Bu geviriyi muhafaza edip ona mantıklı bir anlam yüklersek, bu ifadenin mecazi anlaşılması gerektiği düşünülebilir. Asker Çanakale'ye getirilmekle, sanki canlı canlı mezara gömülmüş oluyor.

Metin bağlamı bu dizinin yorumuna mani oluyor, çünkü bir önceki dizide, askerin kurşunla vurulduğu anlatılıyor ve bir sonraki kıtada ise mezarlık ağacı *sevbinin* anlamıyla askerin mezarına işaret ediyor. Belki de şair, Türklerin zaman zaman zaman (karanlık bir yere girince) kullanmayı adet edindikleri bir cümleyi düşünmüştür. *Ömeden mezara girilmi*; şu da var ki, bu söz anlamları

dizinin anlamına uygun düşmüyor, çünkü belirttiğimiz gibi metin bağlamı bu yorumuna müsade etmiyor. *Ömeden* cümlesini "ölmeksiniz" diye de anlaşak, olan yegane çeviri seçeneğidir.

İkinci kıtada, çoğul yerine tekil fiil çekimi vardır: *kesdi*. Rahat konuşmalar esnasında da bazen bu uyumsuzluk gözlenebilir.

İçerik Hakkında: Kafiyenin iddiasız kullanımını ve ritmin daha da zayıf görünümünü gibi, türkide maharetsiz yapı ve tutarlılıktaki eksiklik dikkat çekmekte ve kaba dil ile biraz aşağı düzeyde fikir bağlantısızlığı bütünün şiirsel değerini düşük göstermektedir. Askerin ölümü, üçüncü ve besinci katalarda olmak üzere iki kez anlatılmıştır. Bu bir ölçüde mazur görülebilir, önce genel olarak askerin ölümünden, ikinci kez ise ilgili koşullardan söz edilmiştir. Mezardan ya da mezarlıktan ise üçüncü, dördüncü ve yedinci olmak üzere üç kez söz edilmekte olup, dördüncüsünde yalnız ima yoluyla anılmıştır; mezarlık ağacı olarak *selvi* mezarlık düşüncesini uyandırmaktadır; nişanlı ve evlilere bunu hatırlamak özellikle hoş olmasa gerek. Özellikle bu türkünün şairinin gözünün önüne yedinci kıtada Osmanlı tarihinden bir kesit gelmiş midir sorusunu bir tarafa koyuyorum. *Söğüt ağacında ve baba şehitler* de, rahatsızlıkla Osmanlı hanedanının Anadolu ocağı ve aynı zamanda aile türbesi söğüt düşünülebilir. Bu türkünün düşünce kapsamı diğerlerinde olduğu gibi aynı şekilde basit ve dar çizilmiştir: memleketle kalan sevindiklerini anne baba ya da sevgiliyi/ nişanlıyı anımsama (geriye bakış), ihenye doğru ölüm tehdidi/ tehlikesi ve mezar. Ayrıtlık acısı, ölüm kâbusu ve mezar hali ruhiyesi hakim duygular.

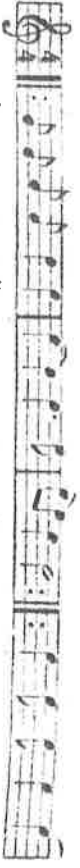
Hüzünlü ve karamsar atmosfer ana duygu ve kara mizah bu türküyü bir çok Avrupa şiiriyle kardeş yapmaktadır. Askerler ve çocuklar tarafından bu türkü kadar sık söylenen başka bir türkü duymadım. Sade yurttaş, şairane incelemeleri takdir edecek ve tutarsızlıkları üzültüye hissedecek yetenekte değildir ki, seçimini buna göre yapısın. Bu türkü içindeki hakim atmosfer gündelikte tele dokunduğu için onu sarmalamıştır. Konuşma tarzını bu türkünün basit Türkçe'sinde bulmuşdur. Ezgi de bir çoklarının özellikle hoşuna gidiyor olmalı.

EK. Willi Hefening'in 1917/18 yıllarında Derleyip 1923'

Yayımladığı Nota

MELODIEN.

Lied Nr. 1.

Ça-nak-ka-la i-çin-de wur-du-lar be-ni öl-me-den me-zc-

- re koj-du-lar be-ni of genç-li-jim he-wa.

WORKSHOP SUMMARY

MOSELEY AT HIS 90TH ANNIVERSARY

(29 Sept 2005; Çanakkale-Turkey)

Mehmet E. Özel*

1. Initial Program

Our initial program had included more international participation with invited speakers from Manchester Univ. (Robin Marshall) and Oxford University (Neil Johnson, Justin Wark) where Henry Moseley had studied and worked, and also from Durham University where Prof. Arnold Wolfendale who was the former President of European Physical Society (also, former Astronomer Royal, now retired) had shown great interest and had accepted to be in our international advisory committee and be one of our key-note speakers (the second key-note speaker was Prof. Erdal İnönü who had recently received the Wigner International Physics Prize in the USA) together with Meltem Akylmaz, also from of Durham University to be in our Local Organizing Committee. Other international invitees of initial program were John Heilbron, the author of a book on the life of Henry Moseley, Edwin Budding from Carter Observatory, New Zealand and İsrail Guseinov, formerly from Baku University, Azerbaijan.

II. Final Program

Unfortunately, our applications for support to cover parts of the organization costs (mostly the international travels of our speakers) were all rejected for various reasons (we had applied to European Physical Society, British Council-Turkey Branch and National Research Council of Turkey, TÜBİTAK for this purpose). Without such a support, several of our international speakers could not attend the meeting. This caused some changes in the initial program and we have announced a slightly different program, restricted in duration. The title has also been modified into a workshop on the 'work and life of Henry Moseley in his 90th anniversary'. The initial side topic announced as 'the role of science and scientists in the processes of war and peace' was also kept in the new program. (These changes were announced

at the website of Physics Dept of Çanakkale University (COMÜ),
<http://physics.comu.edu.tr/moseley.html>)

The meeting was held as planned with 7 speakers from 3 countries, some number of poster presentations (one from Australia). After short opening speeches by the president (rector) of home University, Prof. Ramazan Aydın, M.E. Özel on behalf of sponsors and organising committee of the meeting, and by After opening, 4 of the invited speakers in the morning sessions and 3 in the afternoon sessions were followed by a visit to posters at the Troia Conference Hall. Then followed the panel discussion on the topic of 'war, peace and science' whose moderator was Prof. Osman Demircan, head of Physics Dept and former Deputy Rector of the University.

III. Workshop Sessions and Summary of Presentations

A short summary of talks by speakers are given below (full contents of presentations can be followed in the same website given above and full texts of presentations are in preparation as the workshop proceedings.)

IN THE MORNING SESSIONS; the key-note speaker Prof. Erdal İnönü, has made a talk on 'the role of science and scientist in war and peace processes'. (Prof İnönü was a long time active researcher in theoretical and mathematical physics and a University teacher - now retired. (He was also the leader of Social Democratic Party and Deputy Prime Minister for about a decade after 1983). He is presently jointly working in Sabancı Univ. and Feza Gürsey Inst. of Theoretical Physics (of TÜBİTAK) in İstanbul, mostly on topics of history of science). Prof İnönü gave us examples of roles of scientists in the time of, first, during the war (starting from Archimides, ending with the roles Einstein and Oppenheer and other physicists in Manhattan Project) and then, in the time of peace. As an example, he has cited the efforts of Turkish Republican regime established after 1923 to build a new university system, by seizing the opportunity that arised in Europe, after Hitler came to power in Germany. He gave examples of many scientists (about 200 in all fields, till the end of SWW) who flew from Nazi Germany to Turkey. Many of them were also given regulatory duties during the years of university reform in Turkey after 1933.

* Prof. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

He further mentioned the positive and negative results from Soviet Union experience, stressing the free climate needed for the true development of science and technology.

He also stressed that science is a strong tool for development and rising the scientific level of our country is the duty of young students who were among the listeners.

Prof. İnönü was followed by **Prof Mete Tunçokun**, {former president of Çanakkale University, Director of Atatürk and Gallipoli Campaign Research Center and a scholar of international relations} has stressed the fact that Moseley may not be the only example who is a scientist and fell victim to the war and we should not single out Moseley among a larger list. He also mentioned that 'we are aware that he came to Gallipoli not for scientific purposes but for fighting and probably a number of Turkish soldiers fell victim because of him. However, we are rather highlighting his unique contributions to atomic physics'. Also, he mentioned the unusually warm and influentially poetic reception of all soldiers who fell at Gallipoli War, in 1934, by Mustafa Kemal Atatürk, then the President of Turkish Republic, and former successful commander of Turkish Forces who defied the invading Allies armies in 1915. (This speech announces that all who fell at Gallipoli War are considered no different than Turkish martyrs with strong words, and its full text was repeated at our workshop website)

Then, **Prof Mehmet Emin Özel** {Director of Graduate School for Science and Engineering of Çanakkale University and organiser of the meeting } made a talk on the life story and scientific contributions of H. Moseley making use of various internet sources and also, sources like **Prof. J.L. Hellbron's 'HGS Moseley: The Life and Letters of an English Physicist, 1887-1915'** [1974, Univ. California Press] and **Bernard Jaffe's 'Moseley and Numbering of Elements'** [1971, Heinemann-London]. Prof Özel was stressing the scientific climate around 1910 and the coordinating role of **Prof. Ernest Rutherford** at Manchester University, at the time. For example, **Prof. Niels Bohr** has become a regular visitor of his laboratory and Moseley's Law had provided a very strong support to his -now textbook material- atomic model of 1913.

Another point highlighted was how Moseley had quickly and voluntarily enlisted for the British Army and found himself at one of the severest fights of WWI, the Gallipoli front in Turkey, as a signal officer of 38. Brigade. **Actually he had two separate job applications** just before the break

of war to Oxford and Birmingham Universities which were turned down just after his important discoveries about elements, with the reason of break of war! Prof Özel also mentioned of the reports and comments on his death in the international science press at the time (like '**sacrifice of a genius**', '**too valuable to die**' *Nature*, 104, 82, 1919) and what prices and co-memorative actions were carried in England and other countries.

Last point was Prof. Özel's efforts to 'discover' the true graveyard of Henry Moseley. In records, he is known to die in action on Aug. 10, 1915, at Chunuk Bayir (Conk Bayırı) wars. After some work on more detailed reading, a visit to war field called Agildere (The Farm) is programmed, by Özel [together with Commonwealth War Graves Com. (CWGC) officer at Çanakkale city, **Mr Ian Mcquigg** to check on the action and movement details of British troops and a citizen of Çanakkale city, **Ms. Nurecan Dill**, who is interested in Gallipoli Wars], on June 28, 2005. Positive result of this visit about 're-discovery' was announced in the workshop website, (under 'recent events').

One new proposal by Prof. Özel was to give to a newly discovered district element (like the element 118) his name as Moseleyum (*).

Also repeated were earlier propositions by Prof Özel in a popular article (***) that, a commemorative action could be made by Çanakkale University by giving Moseley's name to a laboratory or a teaching class and further, if possible, an international physics prize could be established to Moseley's name for young scientists from those fighting (or all ?) countries there. [This list of countries now include, Turkey, Germany, England, Ireland, France, Greece, (former British colonies) Malta, Egypt, India, Pakistan, Bangladesh, Nepal, Burma Australia, New Zealand, and probably others!] Since there were relatively unexpected reluctance in providing support for our, earlier international conference attempt, we thought probably time is not ripe for such 'an international physics prize for youngs' action.

Next speech was **Prof. Nihat Falay's** {of Istanbul University, Faculty of Economy and Accounting} entitled '*State Defence Expenditures and Universities*'. His expertise brought our attention to the difficulties in the accountability or war and defence spendings in the time of peace and war. His examples were from Turkey, as well as from present day USA, whose involvement in Iraq war and its financial aspects and its effect on current politics of American Governments.

THE AFTERNOON SESSIONS were mostly spared for scientific aspects of Moseley's discoveries on Periodic Table, or better, our present understanding of structure of matter.

First talk by **Prof. I. Gusseinov**, {formerly, Univ. of Baku, Azerbaijan, presently at Physics dept, Ganakkale Univ.} gave us an account of theoretical understanding of nuclei, atoms and molecules. His own contributions to a unified formulation of behaviour of nuclei, atoms and molecules were at the focus of his talk.

Second talk was by **Prof. Edwin Budding** {of Carter Observatory, New Zealand who is a guest member of Physics Dept of Ganakkale Univ.} with the title 'Manchester Physics: from Moseley to Kopal'. Being also a PhD graduate of Manchester University under Zdenek Kopal, reminds us the basic questions we should ask what makes a successful university as well as an equally

(*) A similar proposal was actually made by Pittsburg University earlier, when element Z=43 was discovered; it was later given the traditional Latin name Technetium. Now, that naming of elements after physicists has become a common practice with Lawrencium, Nobelium... a renewal of this was appropriate and timely.

(**) TUBITAK Bilim Teknik, June 2002 issue, p. 94. (TBT has a circulation of 100 000 and a number of letters from readers to the author after this article is a sign of positive reception of the proposals.)

successful physics class like the one in 1912 with 20 students, 5 of which became future Nobel Prizes Laureates plus Ernest Rutherford, Henry Moseley and the famous scientist Arthur

S.Eddington). Prof Budding considered factors in direction-setting, and the general atmosphere of support to physics and science. Military connectivity was noted as a feature in

some success stories, but this was again a background of conviviality and shared values.

Last talk of the day was by **Dr Rifat Capan** {Assoc.Prof, head of Physics Dept at Balikesir University, Turkey} who draws our attention on the levels of nanotechnological material sciences whose development can be easily tied to our understanding on structure of matter starting from Henry Moseley and his corrected Periodic Table.

THE PANEL DISCUSSION on the topic of 'War, Peace and Sciences' was moderated by **Prof Osman Demircan**, {the head of the Ganakkale Univ. Physics Dept. And Director of COMÜ Astrophysics Research Center}, another PhD Manchester graduate under Kopal's direction. Speaker were from invited contributors as well as participants and listeners. Main topics of discussion were (1). What should be the role of science and scientists especially at peace time for the improvement of living conditions of all; (2). The ways we can improve the science and science education at Universities in Turkey, in the light of connections of our country with the European Union and recent research and education initiatives including the exchange programs for students and staff members. (3). Prof Demircan also summarised the activities of Ganakkale Physics Dept in 2005 Int'l Physics Year, where Moseley Workshop was part of it (see www.physics.comu.edu.tr/moseley.htm for more details). (4). Prof Budding continued his discussion on 'What makes a successful class in a University as well as a successful science policy in a country like Turkey. These points were also hotly debated by other members of the Panel. It was one conclusion that leaders as well as facilities (library, classes, books...) and science policies at University level as well as general policy essential for the success... (5) Prof Özel's closing remarks were on the unexpected results of this and other wars where personal tragedies and details also pave the ways to friendship and peace among nations as was expressed by M.K.Atatürk in 1934 and today, we expect that same event has the potential and possibility for the cause of peace, cooperation and advancement of science even after 90 years, if we are ready to take the message.

IV - A Visit to Moseley's Graveyard

On Sept 30th, a group of scientists including Prof. Özel together with Drs Aysun Akyuz and Nuri Emrahoglu { both from Çukurova University, Adana-Turkey} representing Turkish Universities and Dr. Selma Belen {from Univ. of Adelaide, Australia} on behalf of under-represented international participants of the Workshop, have paid a visit to the place known as Agildere in the Gallipoli Peace Park, which is the official name the former Gallipoli War Fields. There is a British graveyard called 'The Farm' at the location for all British and ANZAC soldiers who died (including Moseley) in the severe battles in that neighbourhood. Moseley's name is not among the symbolic 7 gravestones there. It was the general feeling that it would be fitting to add his name as the 8th plate. This may need a formal proposal by CWGC to Turkish authorities for a

permission which would easily be granted with proper details and noble scientific aims.

V-Proceedings of Moseley Workshop

Proceedings of the workshop will be published, as a book and/or CD together with many more pictures from the meeting and the group's visit to Agildere (The Farm). It will be distributed to those interested for a meager cost of production and posting. (Please write to okocahan@cornu.edu.tr and gulnur.tr@yahoo.com for a copy after production.). A short summary news about the Workshop also appeared in the widely circulated international journal, *Physics Today*, November 2005 issue, p. 21.

Ellis Ashmead Bartlett

Çev:Başkumandanlık Genel Karargahı İstihbarat Şubesinden
Bahriye Kıdemli Yüzbaşı Rahmi

Notlandırarak Günümüz Diline Hazırlayan: Muzaffer ALBAYRAK
II. Baskı Mart 2005 İstanbul Yeditepe Yayınları

Kتابın yazarı Ellis Ashmead Bartlett Gazeteci ve savaş muhabiridir. 11 Mart 1911 de Winston Churchill'e İstanbul'a yönelik harekate katılmak üzere yazılı başvuru yapmış, müracaatının kabulü üzerine de bölgeye hareket etmiştir. Bartlett kara savaşlarının başladığı 25 Nisan 1915'te HMS London Jıvas gemisi ile Avustralya ve Yeni Zellandalılar'ın Arburnu'na yaptıkları çıkartmaya tanık olmuştur.

Bartlett'in, Çanakkale Savaşlarına ilişkin olarak hazırlanmış olduğu raporları oldukça ilginç özelliklere sahip olduğu gözükmektedir. Öncelikle dönemin bir çok raporundan farklı olarak savaşa eleştirel bir gözle bakmaktadır. Yine bu raporlar aynı zamanda Bartlett'in, İngiliz Savaş Bürosunun bildirdiği genel kurallara da aykırı davrandığını göstermektedir.

Bu raporlarda birliklerin kahramanlıklarını ve cesaretlerini göklere çıkaracak kadar öven Bartlett çok enteresandır ki, Başbakan Herbert Asquith'e hitaben yazdığı mektupta da seferi tam bir başarısızlık ve düşlerin ifası olarak nitelendirmektedir. "Çanakkale Gerçeği" isimli bu kitap Ashmead Bartlett'in İngiliz kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla gazetesine gönderdiği Çanakkale Savaşı ile ilgili raporlardan oluşmaktadır. Bu raporların 1916 da İngiltere'de yayınlanmasından birkaç ay sonra Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından tercüme edilerek yayınlaması olması da son derece dikkat çekici bir noktadır. Osmanlı yönetiminin bu eseri yayınlaması Harbiye Nezaretinin Çanakkale Savaşına ilişkin tüm gelişmeleri elinden geldiğince takip ettiğini göstermektedir. Yüzbaşı Rahmi Bey tarafından kaleme alınan bu kitap daha sonra Muzaffer ALBAYRAK tarafından metin işlerine gerekli açıklamalar eklenerek yeniden 2005 yılında yayınlanmıştır. Eser 23 bölümden oluşmaktadır. Bartlett ilk altı

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

bölümde I. Dünya Savaşı'na giden gelişmeleri, bölgeye hareket hazırlıklarını, Müttefik donanmasının bölgeye yönelik hazırlıklarını ve 25 Nisan çıkartmasına kadar geçen olayları nakletmektedir. Bartlett bu altı bölümde, Çanakkale Savaşını batının yeni bir haçlı seferi olarak nitelerek, bu ordunun, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasının ve haç uğruna savaşıp ölmüş şövalyelerin intikamını alacağını sık sık dile getirmektedir. Bartlett, yine bu bölümde Çanakkale Savaşları'nın isimsiz kahramanları Türk askerlerini kötti nişanı, harp sanatında habersiz olarak nitelerek, aslında baştan itibaren büyük bir yanlış içerisine de düşmüş gözükmektedir. Bartlett, daha da ileri giderek Hamilton'a "on şilin mülkafat ve genel af karşılığında siperlerdeki Türk askerini firara teşvik etmeyi" önercek kadar, Türk askerini küçümseyen ve onun milli duygularını hiçe sayan bir tavır sergilemektedir. Bartlett'e göre, karada yapılacak seferden gözetilen gaye filonun (Narrows'u tennizlemesi (Bu ifadeler için bk. a.g.e. sayfa 62, 78, Narrows boğazının en dar bölgesine İngilizlerin vermiş oldukları isim) ve İstanbul'a giden yolun açılmasına yardım etmekten ibaret öncü bir harekettir. Bartlett bu seferi aynı zamanda bir kumar olarak nitelermekte ve şöyle devam etmektedir: "Tarihimizin en büyük bir olayı olmak üzere kaydedeceği bir mesele için kumar oynuyoruz. Eğer bu kumarda kazanacak olursak pek büyük bir servet elde edeceğiz ve savaşın sonuna yaklaşımsız olacağız. Eğer kaybedecek olursak batıdaki durumumuz maddi olarak bir hasara uğramayacak ne de uğrayacağımız manevi mağlubiyet imparatorluğumuz içinde bulunan müslümanlar arasında yayılarak aleyhimize kullanılacak ve aynı zamanda mücadelenin uzaması yönünden düşmanlarımızı teşvik edecektir."

Bartlett'in gerek bu bölümde gerekse daha sonraki bölümlerdeki bir temel saplantısı da Çanakkale Savaşları'ndaki Türk başarısını Alman komuta kademesine ve subaylarına bağlamasıdır. Oysa bugün birçok değerli eser bunun tam tersini savunan görüşlerle doludur. Yine kitapta dikkat çeken bir başka noktada yazarın Avustralyalı, Yeni Zelandalı askerlere duyduğu büyük hayranlıktır. Bartlett şöyle diyor: "Gecmiş devirlerde hiçbir memleket yoktur ki savaş alanlarına Avustralyalılar, Yeni Zelandalılar ve Tâşmanyâlılar kadar düzgün bir askerî kuvvet gönderilsin. Ben tanımıyım bu fikrideyim. Bu askerler vücut yapısı itibarı ile bu ana kadar dünyada görmüş olduğum askerlerin en güzidesidir."

Bartlett'in, Anzak bölgesine yönelik olarak başlanacak hareketle ilgili dikkat çekici bir başka değerlendirmesi de şöyledir: "Genel kanım şu merkezdedir ki bu harekattan elde edilecek başarı veya başarısızlık ilk 24 saat içinde belli olacaktır." Eserde dikkatimizi çeken bir açıklamada çıkartmanın

esas yapılması gereken yere değil, gerçek mevkinin kuzeyinde bir yere yapılmış olduğunun açıklanmasıdır. Bartlett, bunu kötülük yerine iyilik oldu diyerek değerlendirmektedir. Bartlett'a göre, "düşman piyadesinin ateş edebileceği geniş bir saha bulunmadığı gibi pek çok uçurumlu yarılar, sırtlar ve kırık arazi, kumlu, düz mahalden kırk veya elli kadem kadar ilerleyen askerimize sığınak teşkil etmektedir."

Yedinci bölümden itibaren yirminci bölüm sonuna kadar 25 Nisan 1915 ile 24 Ekim 1915 tarihleri arasında yaşanan gelişmeler, yine bir gazeteci gözüyle nakledilmeye çalışılmıştır. Bartlett, bu bölümlerde de müttefik kuvvetlerin hareketlerini övmekte, yaşanan bütün olumsuzluklara, başarısızlıklara karşın bu gelişmelerin tarihe geçecek başarılar olarak nitelenmekten kaçınmamaktadır. Ancak zaman zamanda istemeyerek Türk askerlerinin üstün savaşçılıklarından, üstün savunma tedbirlerinden, mevzilerinin mükemmelliğinden bahsetmektedir. Bartlett, özellikle Seddülbahir Çıkartması ve Kirte Savaşları sırasında yerleşim alanlarına büyük zararlar verdiklerini, adeta buraları yerle bir ettiklerini de itiraf etmektedir. Bartlett, eserin genelinde Türk ordusunun başarısını, Alman subaylara bağlama hatası yaparken on dördüncü bölümde ilginç bir değerlendirme yaparak Haziran 1915 sonunda Limon Van Sanders tarafından planlanan ve İngilizleri demize döktüğü amaçlayan saldırının 10.000 den fazla Türk askerinin hayatına mal olduğunu iddia ederek adeta kendisini yalanlamaktadır.

Bartlett yine bu bölümde Türk askerleri ile ilgili olarak bir fikir değişikliği içerisinde görülmekte ve şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Türk piyade askerlerinin göstermiş olduğu kahramanlık ile ölümlü birçoğuyun sayımları hususunda göstermiş buldukları sığukkanlılığın takdiri ve övgüye değer olduğu konusunda subaylarımız hem fikirdir."

On yedinci bölümden itibaren de Bartlett'in genellikle eleştirilerinin arttığı görülmektedir. On sekizinci bölümde ise bu seferin bir haçlı zımmiyeti ile düzenlendiği savını doğrulayacak bir olaydan bahsedilmektedir. 7 Ağustos günü cereyan eden çalısmalar sırasında Bartlett'in bir gözlemi dikkat çekicidir: "Maonilerden birkaçı muharebenin şiddetinden kudurmuş bir hale gelerek Türklere yanıştılar ve tüfeklerinin dipçiklerini kullanarak Türklere katliama vurarak onlardan birçoğunu yerlere serdiler". Bu aslında önemli bir itiraf değil midir?

Yine aynı bölümde cephede Türk kuvvetleri tarafından yangınlar çıkarıldığı (düşmanı etkisiz hale getirmek için) belirtilmektedir. Oysa diğer birçok kaynak özellikle Kanlısirt bölgesinde yangınların müttefikler tarafından

çıkartıldığını ve çok sayıda Türk askerinin bundan zarar gördüğünü vurgulamaktadır.

Bartlett, bundan sonraki bölümlerde (21-22) Bölgeden ayrıldığı Ekim ayı ortalarına kadar yaşanan olayları anlatmaktadır. Bu bölümlerde bölgede denizaltılara karşı alınan tedbirler üzerinde durulur. Yirmi üçüncü bölümde ise Bartlett, bir anlamda Çanakkale savaşının muhabesesi yapılar gibidir. Örneğin Boğazın sadece deniz hareketi ile geçilebileceğinin düşünüleceğinin ahmaklık olarak nitelenmektedir. Bartlett şöyle devam eder "öyle garip tabiiatı bir milletiz ki daima büyük projeler tasarlarsak ve ancak askerlerimizin secasetlerine güvenerek ve fakat az bir müddet olsun düşüneyerek ve bize neye mal olacağımızı anlamayarak bu projelerin arkasından koşarız." Bartlett, Çanakkale savaşlarında yaşanan başarısızlık ile ilgili olarak son bölümde ilginç bir değerlendirme yapmaktadır: "Uğradığımız bu bozgunluk Yakınoğlu kavimlerinin gözünde başta bizim için büyük bir darbe halinde yoğunlaşmış. İşte bu meşum tarihten ibaretir ki Çanakkale seferinin akameti mezarına, iflas çukuruna yuvarlanıp kaldığı fikri meydana çıktı." Bartlett'in eserinin en dikkat çekici kısmı ise onun başına çeşitli sorunlarda yaratan İngiliz başbakanına gönderdiği ve Çanakkale'de yaşanan İngiliz ordusunu özellikle komuta kademesinin acımasızca eleştirdiği mektuptur. Bartlett mektubunda Çanakkale seferinin tarihlerindeki en korkunç ve pahalı fiyasko olduğu belirtmekte, bunu da ordu içerisinde bazı çevrelerce dile getirildiği üzere sadece 9.Kolordu'nun başarısızlığına bağlanmanın doğru olmadığını, hareket planının hatalı, komuta kademesinin yetersiz olduğunu savunmaktadır. Bartlett' in bu mektubu kamuoyunda büyük eksi yaratmış, savaş karşıtlarının elini güçlendirmiş, Hamilton' nun görevden alınmasını ve savaşın sona ermesine kadar varan gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak bu eser, Çanakkale Kara Savaşlarına, Türk milletine karşı önyargılı düşüncelerle katılan, hareketin son Haçlı seferi olarak nitelenen bir savaş muhabirinin, savaş sırasındaki gözlemlerini içermektedir. Kitabın başında Türk ordusuna ve askerine karşı acımasızca eleştiriler getiren Bartlett'in eserin sonlarına doğru ise bu görüşlerinde ciddi bir değişiminin başladığı dikkat çekmektedir.

Kitap savaşın cephe gerisini, mevzileri anlatması ve günlük yaşamdan örnekler vermesi açısından önemli bir çalışma olarak kabul edilmektedir. Ancak bu olumlu noktalar yanında eserin çeviri dilinin çok ağır olması dikkat çekmektedir. Eserin bundan sonraki baskılarında dilin yaşanan Türkçe'ye uygun biçimde düzenlenmesi daha geniş bir okuyucu kitesinin eserden yararlanmasını sağlayacaktır.

YAZARLAR İÇİN GEREKLİ BİLGİLER

1. Çanakkale Savaşları genel tarihi yamısına, Çanakkale'nin zengin kültür ve tarihine ilgili çalışmalar yayımlanabilir. Makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir. Yayımlanması istenen makaleler üç kopya halinde aşağıdaki adrese gönderilmelidir:

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (ÇATÜY)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Araştırma ve Çanakkale Savaşları Araştırmaları Merkezi

Çanakkale

17100

Dergiyeye gönderilen makaleler başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazarlar tarafından ortaya konulan görüşler sadece yazarların görüşlerini yansıtır. Makaleler yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, bütün yayın hakları ÇATÜY'E geçer.

2. Makaleler kağıdın bir yüzüne çift aralıkla yazılmalıdır. Başlıklar ve alt başlıklar kısa olmalıdır. Kaynaklar ayrı sayfa da yazılmalıdır. Makalenin ilk sayfasında şu bilgiler olmalıdır: (i) yazının başlığı; (ii) yazar(lar)ı; (iii) yazarların bağlı oldukları kuruluşlar; (iv) En çok 300 kelimelik Türkçe özet; (v) en çok 1000 kelimelik İngilizce özet. Ayrıca bir sayfada yazarın adı, adresi, e-mail adresi, telefon ve faks numaraları belirtilmelidir. Türkçe metinlerde imlâ, Türk Dil Kurumu İmla Klavuzu Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı (Ankara, 2000)'sına uymalıdır.

3. Tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmelidir. Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalı, büyük rakamların haneleri virgülle ayrılmalıdır. Denklemelere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın sağ tarafında yer almalıdır.

4. Kaynaklara göndermeler dipnotlarla değil, yapılmalıdır. Dipnotlarda yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları yazılmalıdır. Kaynakçada dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir.

5. Yayına kabul edilen makaleler "Word" programı ile yazılmış bilgisayar dosyasında, disket ile veya elektronik posta yoluyla gönderilmelidir.

Araştırmacılar, bu eseri hazırlarken, "teknik konuları içeren yazılara reklam ve duyurulara" yer vermediklerini ifade etmektedirler. Ancak, farklı alanlarda araştırmacıların da yararlanabileceği düşünülerek bu bölümlere de yer verilmesinin daha uygun olacağı kanısını taşımaktayım.

Araştırmacıların bu değerli ve önemli çalışmalarıyla, Çanakkale Savaşlarıyla ilgili dev bir eseri günümüz kuşaklarına sundukları söylenebilir.

ABONE İŞLEMLERİ

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığında bir kez yayımlanır. 2006 yılı için abonelik ücreti 15.000.000 TL'dir. Abonelik işlemleri için aşağıdaki adrese başvurulmalıdır:

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığında

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Araştırma ve Çanakkale Savaşları Araştırmaları Merkezi 17100 Çanakkale

Telefon- Fax- e-mail: 0286 212 05 78 ---- acasam@commu.edu.tr

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. Works on the Gallipoli Campaign and certain aspects of the history and culture of Çanakkale city are welcome. Articles either in English or Turkish are accepted. The views expressed by contributors are not necessarily conform to the editorial policy. Articles submitted for publication should be sent in three copies to

The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Araştırma ve Çanakkale Savaşları Araştırmaları Merkezi

17100 Çanakkale

Submitted articles should be unpublished work and not submitted for publication elsewhere. Acceptance of an article for publication automatically transfers copyright of the article to The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies.

2. Manuscripts should be typed double spaced on either side of the paper. Titles and subtitles should be short. References should be listed on a separate page. The first page should include (i) the title of the manuscript ; (ii) the name of the author(s); (iii) institutional affiliation(s) of the author(s). Each manuscript should have an abstract of not more than 300 words. The name, address, e-mail address and telephone and fax numbers of the author(s) should be indicated on a separate page.

3. Tables and figures should be numbered consecutively and titled. Decimals should be separated by a full stop. Digits should not be separated by commas. Equations should be numbered consecutively. Equation numbers should appear in the parentheses at the right margin.

4. All references should be cited in footnotes by giving the last name of the author, year of publication, followed by, if necessary, reference to pages. Some examples are: The page numbers for articles in periodicals and edited books must be indicated .

5. Articles accepted for publication should be sent on floppy disks or through e-mail in a "Word" file.

SUBSCRIPTIONS

The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies is published yearly. The subscription price for 2006 is 10 US \$

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırmaları Merkezi 17100 Çanakkale

Telephone- Fax- e-mail: 0286 212 05 78 --- acasam@comu.edu.tr